

વિજ્ઞાપન

પુસ્તકસમિતિના અધ્યક્ષ મુદ ૧ સં. ૧૯૭૯ ને દિને જ્યેષ્ઠા
ખેડેલા કાર્યની રૂઢિએ “ હિંદી તવારીખ-તુર્ક અને પદ્મણ શબ્દો ” નું
પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ મર્ચાલય }
૧૯૭૯, સં. ૧૯૭૯

મહામાત્ર

પ્રસ્તાવના

દેશના રાષ્ટ્રીય જીવનની ખીલવણીમાં ઇતિહાસનું નિષ્પણ મોટે અને અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. દિંદુસ્તાન જેવા દલિતિની ટોચેથી ગમડેલા દેશને માટે તો—ભૂતકાળની જાહેજલાલી અને મદતા' ઉગતી પ્રજાના મનમાં ફસી પૂર્વજો માટે માન અને અદાની લાગણી ઉત્તન થાય, તથા નેમના જેવી કર્તૃત્વચક્તિના બીજ પોતાનામાં રહેલાં હોષ પ્રયત્ન કરતાં ભૂતકાળની પેટે ચાતુ જમાનામાં પણ જગતની ગદાન પ્રજાઓમાં માનવતું સ્થાન પોતાથી મેળવી સકાય તેમ છે, એવી આત્મશ્રદ્ધા બધાય, તેમજ ભૂતકાળની ત્રીઓ સમજતાં બચિયતે માટે તેમાંથી બચી જવાની મુદ્દિ ખીસે, અને ચાતુ જમાનાની રાષ્ટ્રીય મહત્વાકાંક્ષાઓને પોષણ મળી તેની સિદ્ધિને અર્થે થતા પ્રયત્નોમાં સર્વ પ્રકારે સહાયભૂત થવાના કામને દિંદી યુવાનો પોતાનું પરમ કર્તવ્ય સમજતા થાય—એ જ ઇતિહાસશિક્ષણનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. એને માટે પાઠ્ય પુસ્તકો પણ તેવી જ બાવનાથી અને તેવા જ દૃષ્ટિગિંદ્યા લખાયેલા હોવાં જોઈએ. આપણી શાળાઓ માટે એવાં પુસ્તકોની ખામી જણાયાથી આ પુસ્તક તે દિશામાં એક પ્રયત્નરૂપ છે.

આપણા દેશની શાળાઓમાં ઇતિહાસ જે રીતે શીખવાય છે, તેથી ઇતિહાસશિક્ષણનો ઉદ્દેશ બાળ્યે સફળ થતો હોય! આજક

મગ્ધપાંડવો ઇતિહાસ શીખવાનો ચરૂ કરે ત્યારથી તે હેઠ હેઠા ઉપદ્રા ધોરણ લગી, મુસલમાનોના હિંમતથી તે આપુ મિટિલ અમલ પર્યનની, ધમધમ તેની તે જ હડીકા ફગીને શરી તેને શીખવાની હોય છે; માત્ર દર ઉપદ્રા ધોરણમા પાડય પુસ્તક અને તેની બાપા તેમજ સૈદી નવા હોય એટલુ જ. અને તેમાએ આપણા લોટા જ ગલી હતા, તેમને રાજકાજનું પૂરું જ્ઞાન નહોતું, મુસલમાની અમલ જુલમી અને ફેર હતો, એવી હાથ જાણે અજાણે પણ બાગકના મન પર પડે છે ગરીબ દરિએ તે એક દોષ છે, અને તે દોષ દૂર થવો જ પડે. વળી, મુસલમાન નુકસાનોની કાગ્ગીદારી કેવી દૂકમા આટોપી દેવામા આની હોય છે—જણે તે અમલમા કંઈ જ વિશેષ જનાવો બન્યા ન હોય કે તેમાથી કગની પ્રજાને કંઈ બોલ મેળવવાનો જ ન હોય! આની રીતે એકને એક હડીકા દૂકમા વખતો વખત શીખવાયા કવાથી ઇતિહાસનો વિષય શુદ્ધ જની શીખનારને તેમજ શીખવનારને તેમા રસ પડતો નથી. નિમતો વિનારપૂર્વક કહેવાથી વિદ્યાર્થીએને રસ પડે છે, એટલુ જ નહિ પણ ઇતિહાસ શીખવાની તેમની હોસ વધે છે, એ તો દરેક ઇતિહાસવિદ્યના અનુભવની વાત હશે એવા જ અનુભવથી અમારૂં માનવુ થયુ છે કે જો દેશના સમગ્ર ઇતિહાસના સમયવાર વિભાગ પાડી તેના તે સમયને લગતી વિદ્યાર્થીએને જાણવા જેગ લમામ વિગતોનો સમાવેશ કરવામા આવે, અને પડી એક વિભાગ એક ધોરણમા સાદગર શીખવવાની વ્યવસ્થા થાય તો ઇતિહાસસિદ્ધાંતો ઉદ્દેશ તથાવા દ્વિપાત એ વિષય ઘણો મનોરજક પણ અને ઇતિહાસ શીખના નવવક્ત્રવાના વાચન જેવો આનંદ થવો જોઈએ. એ જ માન્યતાથી પ્રેમલ શ્રી ભરૂચ કેળવણી મંડળના અધ્યાસક્રમમા નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવામા આવી છે

૧. પુર્વ અને પશ્ચિમ ગાંધી-વિનયમદિના ધોરણ ૪ થામા

૨. મોગલ સામ્રાજ્ય—વિનયમદિના ધોરણ ૫ થામા

૩. મરાઠા સામ્રાજ્ય—વિનયમંદિરના ધોરણ ૬ માં

૪. પ્રાચીન ઇતિહાસ તથા બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય—વિનયમંદિરના ધોરણ ૭ માં

એને માટે જરૂરી પાઠ્ય પુસ્તકો રચવાની જોડવણી પણ સદરજી મંડળ તરફથી ચએલી હોઈ તે પેછી આ પ્રથમ વિભાગ તૈયાર કરવામાં આવેલો છે. એમાં ઉપર દર્શાવેલો ઉદ્દેશ યથાચકિત સામ્ય-વવા પ્રયત્ન ચએલો છે. વળી, પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં દિલ્હીની સત્તાને કેન્દ્રસ્થ ગણી તેનો ઇતિહાસ સવિસ્તર આપવા સાથે દિલ્હીની સંસ્તનતનાં સમઠાલીન ખીળાં સ્વતન્ત્ર રાજ્યોની હકીકત પણ આખી મંકલના જળવાય એવી રીતે આપવા પ્રયત્ન કરેલો છે. દેશની ધાર્મિક અને આર્થિક સ્થિતિનું પણ ચોખ્ખું ટૂંકાણું નિર્દર્શન કરાવવામાં આવેલું છે. એ કામમાં સફળતા કેટલે અંશે મળી છે તે તો અનુભવ ને અતેજ જ જણાય.

ખસિરાત, સિંધમાના આરજ્ય અમલ તથા ગીજની અને ઘોરી વંશોને લગતી, તેમ જ મહમદ ગીજનીના મુગલાં દિલ્હી રાજ્યોની હકીકત ધણાકેને પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં વધારે પડતી અને વિદ્યાર્થીઓ માટે ખીનજરૂરી લાગવા સંભવ છે. પરંતુ ઇસ્લામી મંસ્કૃતિ અને ઇસ્લામીઓની કર્તૃત્વચકિતનો, તથા પ્રાચીન ભારતના ઔરંગ અને તેની અંતરંગ સ્થિતિનો યથાર્થ ખ્યાલ આવવા માટે તેમ કરવું ઇટ ગમ્યું છે. વળી પ્રસ્તુત પુસ્તક સુખ્યત્વે વિદ્યાર્થીઓ માટે લખાયું છે, છતાં તે શિક્ષકમંધુઓ અને ઇતિહાસરસિક ગોટરાંઓની પણ થોડી ઘણી સેવા જગમે એ પણ લેખકનો એક હેતુ છે. તેથી જાણકેને ખાસ યાદ ન રખાવવા જેની ખામતો ઝીલ્યા ટાઈપમાં છાપી છે. તેની ખામતો જાણક વિદ્યાર્થીઓ પાને યાદ રખાવવાનો આગ્રહ શિક્ષકે અલગત ન કરવો, તથાપિ વર્ગમાં તેનું

એક વાર વાચન થાય એ ઇચ્છાજન્ય છે. બીજી બાજતો પણ ખાસ ગોટે કરાવવાનો કે પુસ્તકની બાંધામાં જે વિદ્યાર્થી લખી શકે તેની રીતે તૈયાર કરાવવાનો આશય ન રહેવો જોઈએ. તેનો ભાવ માત્ર બાળકોના હૃદયપટ પર અંકિત થઈ રહે એટલે જસ. ગોખળપટ્ટી એ શિક્ષણનો ઉદ્દેશ નથી, એ તત્ત્વ આ પુસ્તકની યોજનામાં ખાસ લક્ષમાં રાખેલું છે. શિક્ષણમાં પણ એ તત્ત્વને અનુસર્યા તે બાળકની અરજીશક્તિ પર વિશેષ યોગ્ય પડવાની કન્યા હોવાનો ગંભીર નહિ રહે. સિવાય, આપેલી વિગતોમાંથી કદાચ અને કદાચ ખાસ યાદ રાખવા જોગ છે તેનો વિવેક શિક્ષક પોતે પણ વિદ્યાર્થીઓની શક્તિ અનુસાર કરી લેશે કુનોટમાં જલામણ કરેલા પુસ્તકો તરફ વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન ખેંચી તે જાયવા તેમને ઉત્તેજવા.

આ પુસ્તકની યોજનામાં નીચેના ગ્રંથોની સહાય લેવામાં આવી છે, જે માટે તેમના વિદ્વાન કર્તાઓનો આભાર માનવામાં આવે છે —

Elphinstone's History of India

Lane Poole's Medieval India

Havel's History of Aryan Rule in India

Taylor's Student's Manual History of India

Dutt's History of Ancient and Modern India

Hindu Superiority by Har Bilas Sarda

Short History of Saracens by Ameer Ali

સર દેસાઈ કૃત—યુસવમાની રીયાસત ભાગ ૧ લો

સરનાસાહિત્યગણો રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ

મ. ન. પટેલ કૃત—મહાજન મંડળ

બટ વાસંદપ્રસાદ કાળિદાસ કૃત—હજરત મોહમ્મદ પયગમ્બર
પીરઝાદા મોટામીયાં સાહેબ કૃત—રસુલે અરબી

વિ. ધ. પટેલ કૃત—ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

મ. છ. વાટ કૃત—પૃથુરાજ ચોદાણુ અને ચંદ્ર બરદાઇ

વિં. વિ. વૈષ્ણ કૃત—મધ્ય સુન્નીન ભારત માળ—૧ જા

પ્રસ્તુત પુસ્તકની ચોજના, વિગતો તેમજ શૈલી સંબંધી ઇતિ-
હાસરસિક બંધુઓ તરફની સૂચનાઓ સાબાર સ્વીકારવામાં આવશે,
અને યોગ્ય લાગતાં ખીજ આદર્શમાં ઘટિત સુધારો વધારો કરવા
તજવીજ થશે.

આશ્વિન સુદ ૧
સં. ૧૯૧૯

}

ના. નં. ચોક્સી
અધ્યાપક, અરવ ડેવણી મંડળ.

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ ૧ જી

ઇસ્લામનો ઉદય—પૃષ્ઠ ૧-૮

પૃ.

૧. ઇસ્લામના ઉદય પહેલાં	૩. ઇસ્લામના મુખ્ય સિદ્ધાંતો	૫.
આરબસ્તાનની સ્થિતિ	૪. શિયા અને સુન્નીના ભેદ	૬
૨. હઝરત મહંમદ પેગંબર સાહેબ	૫. તાશુતની ઉત્પત્તિ	૭

પ્રકરણ ૨ જી

અલિદ્શાત અને ઇસ્લામનો ફેલાવો—પૃષ્ઠ ૯-૧૪

પૃ.

૧. અલિદ્શાત અથવા ખિલાફત	૯	૬. ઉત્તર આફ્રિકાની ફેલિતમીદ	૫.
૨. મહીનાની પબસત્તાક અલિદ્શાત	૯	અલિદ્શાત	૧૨
૩. ઉમયાદ વંશી અલિદ્શાત	૧૦	૭. ઇસ્લામની અબ્બાસી અલિદ્શાત	૧૩
૪. અબ્બાસી અલિદ્શાત	૧૧	૮. એટોમન તુર્કી અલિદ્શાત	૧૩
૫. સ્પેનનો ઉમયાદ વંશ	૧૨	૯. હિંદમાની ખિલાફત અથવાળ	૧૪

પ્રકરણ ૩ જી

મુસલમાનોનો હિંદમાં પગપેસારો—પૃષ્ઠ ૧૪-૨૨

પૃ.

૧. અરબી રાજ્યવિસ્તાર અને હિંદ ૧૪	૫. મહંમદ કાસમનો હરણાનનક	૫.
૨. આરબોની જળમાર્ગે સ્વારીઓ ૧૫	અંત	૨૦
૩. મહંમદ કાસમની સિંધ પર સ્વારી	૬. હિંદમાં આરબસત્તા નહિ	
૪. સિંધમાં આરબ અમલ	ભગવાનાં કારણ	૨૨

પ્રકરણ ૪ મું

ગીતનીના તુર્ક રાજા—પૃષ્ઠ ૨૩-૨૬

	પૃ.		પૃ.
૧. અલ્લા-લી	૨૩	૩. મદમુદ્દુ રાજ્યારોહણ	૨૫
૨. સબજાની	૨૩		

પ્રકરણ ૫ મું

મદમુદ્દુ ગીતનીના સમયમાં હિંદની સ્થિતિ

રાજકીય સ્થિતિ—પૃષ્ઠ ૨૬-૪૪

	પૃ.		પૃ.
૧. પશ્ચિમ હિંદના રાજ્ય		(ખ) કાશ્મીર	૨૬
(૧) ગુજરાત	૨૮	(મ) નેપાળ	૨૭
(બ) રાજપૂતાના - સીનામાહિના		(વ) અસામ	૩૮
ગુજરાત	૨૯	૫. બંગાળ	
(૨) બિજોરના ઘેરગીઆ	૩૦	(૬) પાટ રાજ	૩૮
(૫) અમેરના ને દાણ	૩૦	(ખ) સેનરામ	૩૯
(૬) સેસદેરના જાદી	૩૧	૬. બોટીઆ	૩૯
(૭) સિંધ	૩૧	૭. દખ્ખણના રાજ્યો	
(૮) પંજાબ	૩૨	(૯) બાદશી અને દલ્લાહના	
૨. મધ્ય હિંદના રાજ્ય		ચાકુ-ચ	૪૦
(૬) મળવા	૩૨	(ખ) રાજમાદીના ચાકુચ	૪૧
(ખ) કાચી અને ચેરી	૩૩	૮. દક્ષિણના રાજ્યો—	
૩. ઉત્તર હિંદના રાજ્યો	૩૬	(ક) નેલુ ગમ્મ	૪૨
૪. દિમાહય પ્રદેશના પડાવી રાજ્યો		(ખ) ચેરા રાજ્ય	૪૩
(૬) હામીર	૩૫	(૧) પાટલ રાજ્ય	૪૩

પ્રકરણ ૬૬

મહામૂઢ ગીજનીના સમયમાં હિંદની સ્થિતિ

(ગાંધી)—પૃષ્ઠ ૪૪-૫૧

	પૃ.		પૃ.
૧. હિંદુ ધર્મ	૪૪	૪. હુન્નરકળા	૪૯
૨. શ્રીરાંદરાચાર્ય	૪૫	૫. વેપાર અને વસાવટ	૫૦
૩. સાહિત્ય અને વિજ્ઞાન	૪૭		

પ્રકરણ ૭ મું

ગીજનીના છુટકે રાજ—(ગાંધી) પૃષ્ઠ ૫૧-૬૭

	પૃ.		પૃ.
૧. સુલતાન મહમૂદની પ્રતિજ્ઞા	૫૧	૧૭. સુલતાન મહમૂદની છેલ્લી સ્વારી અને મૃત્યુ	૬૪
૨. સુલતાન મહમૂદની સ્વારીઓનાં બીજાં હારણ	૫૨	૧૮. સુલતાન મહમૂદ ગીજનીની ચોખ્ખતા	૬૪
૩-૧૩ સુલતાન મહમૂદની સ્વારીઓ	૫૩-૫૯	૧૯. સુલતાન મહમૂદ ગીજનીની સ્વારીઓની અસર	૬૭
૧૪. સોમનાથની સ્વારી	૫૯		
૧૫. સોમનાથનો વૈભવ	૬૨		
૧૬. હિંદુઓની વિજ્ઞાનકળાનો ઉત્તમ નમુનો	૬૩		

પ્રકરણ ૮ મું

ગીજની વંશની પડતી અને આખર—પૃષ્ઠ ૬૮-૭૨

	પૃ.		પૃ.
૧. સુલતાન મસાહદ	૬૮	૪. સુલતાન બહેરામ	૭૦
૨. સુલતાન મોદદ	૬૯	૫. ગીજનીની પાયમાલી	૭૧
૩. ગીજની વંશની પડતી	૬૯	૬. ગીજની વંશનો લોપ	૭૧

પ્રકરણ ૯ મું

આરમા સેકામાં ઉત્તર હિંદુસ્તાનની રાજકીય સ્થિતિ

૫૪ ૭૨-૮૦

૫.

૫.

૧. ઉત્તર હિંદુસ્તાનનાં રાજ્યો	૭૨	૭. બંજાણા	૭૩
૨. હિંદી	૭૩	૮. પુષ્પરાજ ચંદુઆણ	૭૪
૩. અજમેર	૭૪	૯. મુસલમાનો હિંદુઓ પર કેમ ફાયલા ?	૭૫
૪. ગુજરાત	૭૪	૧૦. રાજપૂતોની પડતી પરથી મળતો બોધ	૮૦
૫. કનોજ	૭૫		
૬. મેવાડ	૭૬		

પ્રકરણ ૧૦ મું

ધોરી વંશ—૫૪ ૮૧-૯૦

૫.

૫.

૧. ધોરી વંશનો ઉદય	૮૧	૭. કનોજના રાજ્યની આખર	૮૭
૨. સાહજુદીનની આરંભની સ્વારીઓ	૮૧	૮. કુલજુદીનની કામગીરી	૮૮
૩. સાહજુદીનની છટ્ટી સ્વારી— પંખખનું ખાલસા વર્તુ	૮૨	૯. બંજાણાની છત	૮૮
૪. પુષ્પરાજને હાથે સાહજુદીનની હાર	૮૩	૧૦. સાહજુદીનનું મૃત્યુ	૮૮
૫. પુષ્પરાજની હાર અને કલક	૮૩	૧૧. મદમદ ગીજની અને સાહજુદીનનો મુકાબલો	૮૯
૬. ભરતખંડમાં મુસલમાની રાજ્યની સ્થાપના	૮૬	૧૨. ધોરી વંશની આખર	૯૦

પ્રકરણ ૧૧મું

ગુલામ વંશ—૫૪ ૯૦-૧૦૭

	પૃ.		પૃ.
૧. ગુલામવંશ	૯૦	૯. અહાઉદ્દીન મસાઉદ	૯૮
૨. કુતુબુદ્દીન	૯૧	૧૦. નાસિરુદ્દીન મહમ્મદ	૯૮
૩. કુતુબમિનાર	૯૨	૧૧. આસુદ્દીન બલખન	૧૦૦
૪. આરામ	૯૩	૧૨. તોમલખાનનું બંદ	૧૦૨
૫. મુ. રામુદ્દીન અલ્તમશ	૯૪	૧૩. ચાહનદા મહમ્મદનું મૃત્યુ	૧૦૪
૬. રમુદ્દીન ઉફે ફિરોજશાહ	૯૬	૧૪. ફેઝુલાદ	૧૦૫
૭. સુલતાના રઝિયાબેગમ	૯૬	૧૫. 'ગુલામ' સબ્દનો અર્થ અને ગુલામ	૧૦૬
૮. મોઝમુદ્દીન ખુદેરામ	૯૭	વંશની કામગીરી	૧૦૬

પ્રકરણ ૧૨મું

ખીલજી વંશ—૫૪ ૧૦૮-૧૨૮

	પૃ.		પૃ.
૧. ખીલજીઓનો ઉદય	૧૦૮	૧૧. મલેક કાકુર	૧૨૦
૨. જલાલુદ્દીન ખીલજી	૧૦૮	૧૨. દક્ષિણ તરફનાં રાજ્યો	૧૨૧
૩. અહાઉદ્દીનનું સાહસ અને દેવગઢની લૂંટ	૧૧૦	૧૩. મલેક કાકુરની સ્વારીઓ	૧૨૧
૪. જલાલુદ્દીનનું ખૂન અને અહાઉદ્દીનનું રાજ્યારોહણ	૧૧૨	૧૪. અહાઉદ્દીનનું મૃત્યુ	૧૨૩
૫. લાંચખાઉ ધમસાવોની વહે	૧૧૪	૧૫. અહાઉદ્દીનનું ચરિત્ર અને તેની રાજ્યવ્યવસ્થા	૧૨૩
૬. અહાઉદ્દીનની છતો	૧૧૪	૧૬. અહાઉદ્દીન પછીની અવ્યવસ્થા	૧૨૬
૭. ગુજરાતના રાજપૂત રાજ્યની આખર	૧૧૫	૧૭. મુબારક ખીલજી	૧૨૬
૮. રણથંભોરની છત	૧૧૬	૧૮. યુધિરનું ધાધલ	૧૨૮
૯. ચિતોડ પર ચડાઈ	૧૧૭	૧૯. ખીલજી વંશની આખર	૧૨૮
૧૦. મોતલોનો બદોલત	૧૧૯	૨૦. ખીલજી વંશ પછી મળતો બોધ	૧૨૮

પ્રકરણ ૧૩ મું

તપલખ વંશ—૫૪ ૧૨૬-૧૪૩

	૫.		૫.
૧. આસુદીન તપલખ	૧૨૬	૮. ફિરાજ તપલખનાં લોક-	
૨. સુલતાન મહંમદ તપલખના		ઠવાણનાં કામો,	૧૩૮
શુણદોષ	૧૩૧	૯. હિંદુઓ પ્રત્યે ફિરાજશાહનું	
૩. મહંમદ તપલખનાં અધિચારી		વલણ	૧૩૬
અને ધૂતી કામો	૧૩૨	૧૦. ફિરાજશાહના છેલ્લા દિવસો	૧૪૦
૪. વિચિત્ર રાજ્યનીતિનું પરિણામ		૧૧. ફિરાજ તપલખ પછીની	
અને મૃત્યુ	૧૩૪	અવ્યવસ્થા	૧૪૧
૫. ઇબ્ન બટૂતા	૧૩૫	૧૨. લેમ્હરવંશની સ્વારી	૧૪૨
૬. ફિરાજશાહ તપલખ	૧૩૬	૧૩. તપલખ વંશની આખર	૧૪૩
૭. ૧૮૨ મહાસુલખાન	૧૩૭		

પ્રકરણ ૧૪ મું

સૈયદ વંશ—૫૪ ૧૪૪-૧૪૫

	૫.		૫.
૧. ખીજરખાન	૧૪૪	૩. સૈયદ મહમદ	૧૪૫
૨. સૈયદ મુબારક	૧૪૪	૪. સૈયદ અલ્લાઉદ્દીન	૧૪૫

પ્રકરણ ૧૫ મું

લોદી વંશ—૫૪ ૧૪૬-૧૫૦

	૫.		૫.
૧. લોદીઓનો ઇદય	૧૪૬	૫. લોદી સુલતાનોની રાજ્ય-	
૨. બહિલોલ લોદી	૧૪૭	વ્યવસ્થા	૧૪૬
૩. સિકંદર લોદી	૧૪૭	૬. સુલતાન હિયાદિમ અને લોદી	
૪. સુ. સિકંદર લોદીની ધર્મીયતા	૧૪૮	વંશની આખર	૧૫૦

પ્રકરણ ૧૬ મું

સોળમા સૈકાનાં બીજાં સ્વતંત્ર રાજ્યો—૫૩ ૧૫૧-૧૬૪

૫.	૫.
૧. હિંદમાં મુસલમાની સત્તાનો વિસ્તાર ૧૫૧	૫. શુજાત ૧૫૭
૨. જાંબાણાના પૂર્વી મુલ્કોનો ૧૫૨	૬. માળવા ૧૫૬
૩. બેનપુરના સર્કી મુલ્કોનો ૧૫૪	૭. જાનહેરાનો ફરકી વંશ ૧૬૧
૪. મેવાડ ૧૫૫	૮. સિંધના નામ રાજા ૧૬૩
	૯. કાશ્મીર ૧૬૪

પ્રકરણ ૧૭ મું

સોળમા સૈકાનાં બીજાં સ્વતંત્ર રાજ્યો—(આગ્ર) ૧૬૫-૧૭૭

ગ્રાહણી રાજ્ય:

વિજયનગરનું હિંદુ મહારાજ્ય:

૫.	૫.
૧. દક્ષિણ ગણ અને ગ્રાહણી રાજ્યની સ્થાપના ૧૬૫	૫. હત્તસિ અને હરીક્ષ ૧૭૨
૨. દક્ષિણ ગણ પાંચના ગ્રાહણી મુલ્કોનો ૧૬૬	૬. માધવાચાર્ય હર્ષ વિદ્યારાય ૧૭૪
૩. વજીર મદમદ મવાન ૧૬૬	૭. વિજયનગરનો વેશવ ૧૭૫
૪. ગ્રાહણી અમલમાં હેરાની સામાન્ય સ્થિતિ ૧૭૧	

પ્રકરણ ૧૮ મું

હુર્ડ-પઠાણ અમલમાં દેશની સ્થિતિ—૫૪ ૧૭૭-૧૮૮

૫.	૫.
૧. રાજ્યવસ્થા ૧૭૭	૩. ધર્મિક અવવર્જો ૧૮૦
૨. લોકસ્થિતિ ૧૭૮	૪. શ્રી સમાનુભવાચાર્ય ૧૮૦

હિંદી તવારીખ

તુર્ક અને પઘણ રાજ્યો

હિંદી તવારીખ

(તુર્ક અને પઠાણ રાજ્યો)

પ્રકરણ ૧ લું

ઇસ્લામનો ઉદય

[હિંદુસ્તાનની લગભગ ૩૩ કરોડની વસ્તી હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી વગેરે જુદી જુદી કોમોની બનેલી છે. તેમજ હિંદુ અને મુસલમાન એ બે મુખ્ય કોમો છે. તુર્કસ્તાન અને ઈરાન જેવા ઇસ્લામી દેશોમાં મુસલમાનોની સંખ્યા અઢી કરોડથી વધારે નથી, ત્યારે આપણા દેશમાં તેમની વસ્તીનું પ્રમાણ સાત કરોડ જેટલું છે. આ ગંજવર સંખ્યાબળ હિંદી મુસલમાન ભાષાઓને હિંદુસ્તાનમાં તેમજ કુલ ઇસ્લામી આલમમાં અગત્યનું સ્થાન અપાવે છે. આ બધા હિંદી મુસલમાનો કંઈ બહારથી આવેલા નથી. હિંદુઓ કરતા તેમનો ધર્મ જુદો હોવા છતાં તેઓનો મોટો ભાગ મૂળથી જ પરદેશી નહોતો. અને હાલતો બધા જ આ દેશના વતની છે. હિંદુસ્તાન દેશ હિંદુઓના જેટલી જ મુસલમાન વગેરે બીજી કોમોની માતૃભૂમિ છે. માતૃભૂમિના ઉદ્ધાર માટે મથવું એ હિંદુવાસી દરેક કોમનો સમાન હક્ક છે. એકવાર એવું હતું કે હિંદુ મુસલમાનોને ઉભા રહે નહોતું બનતું. પરંતુ હવે વખત બદલાયો છે. અને કોમના લોકો હવે સાથે હળી મળીને રહેતા થયા છે, એટલું જ નહિ પણ માતૃભૂમિના કલ્યાણ માટે સઘળી કોમો વચ્ચે ગાઠો સંપ થવાની જરૂર છે એમ પણ સમજવા લાગ્યા છે. આવા સંપ માટે સૌથી પ્રથમ ધર્મસહિષ્ણુતાની ખાસ જરૂર છે; અને તેટલા સારૂ જુદી જુદી કોમોના લોકોએ એક બીજાના ધર્મ

વિને જલધુમા યહું ધલું જરુનું છે. તેથી આ પ્રકૃષ્ઠમા આપણે ઇસ્લામનો ઉદય અને તેના ગદમ્બની ચર્ચા કરીશું]

૧. ઇસ્લામના ઉદય પહેલાં અરબસ્તાનની સ્થિતિ.—
જગતના સવળા મહાન ધર્મો એશિયાખંડમા ઉત્પન્ન થયા છે. મુસલમાન ધર્મનું મૂળ સ્થાન અરબસ્તાન દેશ છે એ દેશ હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમે અરબી મહાસાગરની પેલી બાજુએ આવેલો છે એની ઉત્તરે સિન્ધિયા તથા એશિયાઈ ટુર્સ્તાન હ, અને ઇરાનમા મેસોપોટેમીયા, ઇરાનનો અખાત અને ઈરાન દેશ છે

અરબસ્તાનના અસલ વનનીઓ જગતી દશામા આમનેમ ટોળી મધ્ય ભટક્યા કરતા હતા ગુરુવાને વાન્તે તેમને ઘર નહોતા, તેમ તેમના પહેગરા ઓઢવાના પશુ કંઈ ટેમણુ નહોતા પાનથી સુધારો દાખલ થતા તેઓ જનના વણેલા જાત ટાગીઆના તમુમા નહેતા તથા ભગવાડનો ધધો કમ્તા થયા અરબસ્તાનના રેતાગ વેગનમા ખોગમ્બી હા પ્રમાણે તેઓ એક ટેમણેથી બીજે ટેકાણે પોતાના ટોરલાક સાથે ભટકવા લાગ્યા, શરીરે ચાદર ચીટી પોતાની આબરુનું ગક્ષણુ કરવા લાગ્યા, તથા ખાસ, સાંઢણીનું દૂધ અને ખજૂર ખાઈને પોતાનું ગુજગન ચલાવતા થયા તે પત્રી વધારે સુધારો થતા ભરવાડના ધધો ઉપનાલ તેમણે તેજના, હાથીલાલ અનુમ મેલી, લોનાન વગેરેનો દેશ પગદેશ સાથે વેપાર ખેવા માડ્યો

આ જોની ધર્મ—માન્યતા અસલ અને વિચિત્ર વહેમોથી બંધુ ૧લી તેઓ મૂર્તિપૂજક હોઈ મકામા આવેલું ‘કામા’ તેમનું મુખ્ય મંદિર હતું એ મંદિરમા ૩૬૦ મૂર્તિઓ હતી, અને રોજ એક એક મૂર્તિને તેઓ પોતાની ખાસ દબે પૂજતા અરબસ્તાનના સવળા બાજોમાથી આગળ લોકો આ ‘કામા’ના દબોના દર્શન કરવા આવતા

અસલના આરખોની સ્ત્રીઓ રિમેની માન્યતા જલુજ દવમ પ્રકારની હતી સ્ત્રીઓને તેઓ દાસી કે ગુલામડી ગણી તેમની પામે

ખૂન વેતર કરાવતા, તથા તેમની સાથે બહુ અણુધટલુ વર્તન ચલાવતા સ્ત્રીઓને વારસો મળતો નહોતો, કે તેમને ધનસચય કરવાનો અધિકાર નહોતો ધણીને સ્હેજ વડ પડતા તે તેને વગમાથી કાઢી મેનતો, અને તે મિચારીને કંઈ પણ આધાર વિના ગબડલુ પડતું સ્ત્રી જાતની આરી ખરામ ચિલિ હોવાથી જેને જે છોડીને જન્મ ચતો, તે આદમી ધણો દુખી ચતો, અને છોકરીને દુખમાથી બચાવવા તથા તેના પાનનપોશ્યના ખર્ચમાથી લગાવવા, તેમજ આમજ ગણણની વહેમી માન્યતાના કારણે છોકરીને બચપણમા જ છુવની દારી દેવાનો દુટ્ટ ગિવાજ અમસ્તાનમા હતો એ દુટ્ટ ગિવાજને લીધે દેશમા સ્ત્રીઓની હમેશા અગત ગહેની અને તેથી ધણા બાઈઓ વચ્ચે એક સ્ત્રી પરણવાનો દુન ગિવાજ પણ ચાનના હતો પુરુષો ધણા વ્યસની હોઈ પુષ્કળ નિરાખાણ કે તા, જુગાર ખેનતા, વાનવાતમા ટટા હાદ કનતા, અને અનીતિનુ જોગ એવુ મધુ હતુ કે મેગા ઓની અદર પણ સ્ત્રીપુરુષો ભેગા મળી છાકટા મનીને ગમે તેમ અનીતિથી વર્તતા

અર્થાત્ કે ઈસ્લામના વલય પહેલા અમસ્તાન દેશ અગાજ અધમારમા હૂમેનો હતો બોલ માલુદી કે ખિસ્તી ધર્મનો એ દેશની ભટકતી પ્રજા પર કંઈજ પ્રભાવ પડ્યો નહોતો કુસરકારી આગ્યો ને એ અગાજ અધમાગમાથી બદલ કાઢી તથા ઐયની દોરીથી ગુથી એમ મહાન અને સરકારી પ્રજા બનાવવા માટે કોઈ ખાસ મહાપુરુષની આવશ્યકતા હતી તે આવશ્યકતા ઇશ્વરે હુઝગત મહમન્ને પેગબર તરીકે મોઝલી પૂરી પાડી

૨. હુઝગત મહમદ પેગબર સાહેબ:— ઈસ્લામ ધમ ચનાવનાર હુઝગત મહમદ પેગબર સાહેબનો જન્મ ઇ મ ૫૭૦ મા મક્કા ગહેમા થયો હતો એમના દાદા અબ્દુન મુતાનિમ આરમેની ઓક જાતો પૈકી 'કૌરેશ' જાતિના, આગેવાન હતા એમના પિતા અબ્દુલ તેઓ ગીના જન્મ પહેલા જ મગણ પામ્યા

હતા. તેમની માતા અમીના બીબી પણ તેમને ૭ વર્ષના મુઝી ગૂઝરી ગયાં. તેથી હુઝરત સાહેબને તેમના દાદા અને તે પછી તેમના દાદા અમુતાલિબે કહેરીને મોટા દર્યા. એમના દાદા મોટા વેપારી હતા. તેઓ ઘેટાં રાખતા અને ઉટોના કાફલા સાથે વેપાર ખેડતા. મદમદ સાહેબે પણ મોટા યતાં તે મુઝમ્મ વેપાર કરવા માહ્યા. તેમની નેણી અને શાહદાનનનાં જ્યાં ત્યાં વખાણુ થવા લાગ્યાં. એ વખતે મદ્રામાં ‘ખદીજ બીબી’ નામની એક અત્યંત ધનાઢ્ય વિધવા રહેતી હતી. તેણે મદમદ સાહેબની છોતિ માંભળી તેમને પોતાના મુનીમ તરીકે વેપાર કરવા સારૂ રાખ્યા. મદમદ સાહેબની દુશિયારીથી ‘ખદીજ બાનુને પુખ્ત લાભ થયો, અને તેમના સદાયારથી ખુશ થઈ તેમની સાથે છેવટે તેમણે લગ્ન કર્યું. આ વખતે મદમદ સાહેબની ઉંમર ૨૮ વર્ષની અને ખદીજ બીબીની ઉંમર ૪૦ વર્ષની હતી.

હુઝમ સાહેબનું વવણુ નાનપણથી જ હુઝરબક્ષિ તરફ વિશેષ હતું તે વખતે અરગસ્તાનમાં મુર્તિપૂજનું જોર ધણું જ હતું અને ભોક્ષા અનેક દેવદેવીઓને માનતા. મદમદ સાહેબ પણ કાખાના મદિરમાં દર્શન કરવા જતા, તથા બજન, કપરામ વગેરે ધણું કરતા; પણ પછી વિચાર, મનન અને કુદરતના અવલોકનથી તેમના વિચારોમાં ફેર પડવા માડ્યો અને તેઓ ‘ઈશ્વર એક છે’ એવું માનવા થયા. પ્રમુ માટે તેમના ચિત્તમાં જમરી તાખાવેલી કૃત્યમ થઈ. તેઓ ધણે વખત એકાંતમાં બેસી તથા દેહબાન બૂલી માંદાની માફક રહેવા લાગ્યા. આખરે એક દિવસે ‘હુરરા પડાડ’ ની મુદામાં તેમને શિરસ્તાનો સાક્ષાત્કાર થયો અને તેના દ્વાગ ખુલાઈ હરમાન મળ્યું કે ‘હુઝમના ખરા ધર્મને લોકોમાં પ્રસિદ્ધ કરવા મટે તને નીમલો છે.’ તે મુઝમ્મ તેઓએ કપરેશ કરવા માંડ્યો તેમનાં પત્ની, તેમનો પિત્રાઈ બાઈ તથા જમાઈ અને દાદા હુઝરત સાહેબના પ્રયત્ન વિખ્ય ર્યાં. મદમદ સાહેબ મુર્તિપૂજને પિટ્ટરવા લાગવાથી તેમની

જાતના લોકો તેમની સામે થયા અને તેમને તથા તેમના ચેલાઓને ઘણી રીતે હેરાન કરવા લાગ્યા. તેમને भारी નાખવા માટે પણ કેટલાંક કાવતરાં રચાયાં. તેથી આખરે તેમને મક્કા છોડીને ઉત્તરમાં અઢીસેં માઇલ દૂર મદીને નાસી જવું પડ્યું. અરબી બાપામાં આ નાસી જવાની કિયાને 'હિજરા' કહે છે અને તેથી એ વખતથી ચાલુ થયેલો શક 'હિજરીસન' કહેવાય છે. એ બીના ઇ. સ. ૬૨૨ માં બની.

મદમદ સાહેબ પોતાનો ઉપદેશ પ્રથમ તો શાંત રીતે કરતા હતા. પરંતુ તેમની જાતિના લોકોએ તેમને તથા તેમના શાગીદોને પુષ્કળ ત્રાસ આપવા માંડ્યાથી આખરે તેમણે, આપણે અહિં થઈ ગયેલા શીખ ગુરુ ગોવિંદસિંહની પેઠે પોતાના શિષ્યોને હથિયાર સજાયાં, અને શાંત પ્રચારની સામે થનારને તરવારથી વધ કરવાનો બોધ આપ્યો. હજરત સાહેબના આ નવા ઉપદેશથી તેમના શિષ્યોમાં કેવળ ધાર્મિક વૃત્તિને બદલે લશ્કરી ઝંતુન દાખલ થવા પામ્યું. આખરે મક્કાના વિરોધીઓ નમ્યા અને મદમદ સાહેબને તેમણે પેગંબર તરીકે કબુલ કર્યા. મક્કા કેમજો દરી તેમણે કાબાના દેવળ-માંની સઘળા મૂર્તિઓને બાગી નાખી, અને ત્યાં નવીન ધર્મની જાહેર પ્રાર્થના ચાલુ કરી. એ વખતથી કાબા મુસલમાનોનું પ્રાર્થના મંદિર અને જગતના સઘળા મુમત્તમાનોનું પવિત્ર જગ્યાનું સ્થાન બન્યું. કાબાની પામે 'અમરુમ' નામનો ફૂલો આવેલો છે, તે પણ બહુ પવિત્ર મનાય છે. હજ જનારા લોકો તેનું પાણી હિંદુઓના ગંગાજળની પેઠે ચંબુઓમાં ભરી લાવે છે. મદમદ સાહેબ ઇ. સ. ૬૩૨માં એક શુક્રવારને જિવે મરણ પામ્યા. તેમના મૃત્યુ ત્રણ દિવસ સુધી લોકોને દર્શન કરવા માટે ખુલ્લું રાખી મદીનામાં તેમણે પોતે બંધાવેલી 'હિજરબી મસીદ'માં દફનાવવામાં આવ્યું. એથી મદીના પણ ધસ્લામ ધર્મનું પવિત્ર સ્થાન મનાય છે.

હજીન મહમદ મારેજ મહા મુદ્દિમાન, શુગ, જાવાન, રાન્ન
કદી ડોને નહિ તેજ અને વજા સાદા પુરુ દતા આખા અગ્ન
સ્નાનના રાન્ન થા છતા તેઓ હમેશા શરીરી હાનતમા જ નહેતા,
સા। કપા પહેરતા ખજીર જેવો માલો ખોના ખાતા અને એ
માત્ર સાંડી પર સુતા પોનાના મ્પડા તથા જોડા પણ તેઓ જાને જ
સાંડ મગા દતા ગેશ્મી મ્પડા અને દાગીના પહે વાની એમની
સખત મના દતી ખદી ન બીચીના મલુ પગી એમજે હજીન
અમુમ ની દીખી 'અરે' બીચી' નાથે વમ મ્યુ દલુ એ સિવાય
પણ એમને મીંડ કેની જીઓ દતી હજી ન નાદમની હમ
મદિન અપાઝ હતી ન્યાયમા હડા હોવા છતા તેઓ હા અને
દયાળુ દતા હજીન મહમદ પેગમર મારેજે ધર્મમતા સાથે ગત્ય-
મતા પણ પેનાને હાય મરી લીની દતી તેથી આજે પણ મુત્તવ
માન ધર્મના વડા ગુરૂ ખુલિફા' ને સ્વન નામમતા હોવાની
અમત્ય મનાય છે *

૩ ઇસ્લામના મુખ્ય મિદ્દાંતો — હજી ત મહમદ પેગમરે
ન્યાયતા ધર્મ ઇસ્લામ ધર્મ દેવાય છે હસ્તામનો અથ તાગના
છનામના મુખ્ય મથને ૫ ન મે છે એના (૧) દીન અને (૨)
હમામ—એવા જ બાગ ૦ હમામમા ધર્મના તરવો વર્ણવેના છે,
અને દીનમ મુનનનાનોએ શુ મ્પુ અને શુ ન હમ્પુ તે મ્પેન
એ ધર્મના મુખ્ય મિદ્દાંતો એ છે કે (૧) મનુષ્યને પુનર્જન્મ લેવો
પ તે નથી (૨) હમ્પુ એ છે અને તેના સિવાય મીંગે કોઈ
દેવ નથી હસ્તામ ધર્મના મુખ્ય મથને 'ફતમા' મ્પે છે એનો
અથ એવા થાય છે કે 'હમ્પુ એ છે, અને મહમદ તેનો
પેગમ છે' દિન્ડુઓના જેમ જનોઈ દેવાનો ગિવાન ૭, તેમ

• * વધુ માહિતી નાં વાંચન—પીર માલ મીલામદેબદ્દ ૨ મુલ્કે
અરબી તથા અટ નસિદ્દસાદ દાલિદાસ દૂત 'હજરત મોહમદ
પયગમર'

મુસલમાનોમાં નેટલી જ હિમરે કલમાની દીક્ષા આપવામા આવે. છે. 'સત્ય બોલવું'; ન્યાયથી વર્તવું, ગરીબોને બિશ્વા આપવી, સર્વ મનુષ્યો પ્રત્યે સમાન ભાવ રાખવો, કપટ કે ચોરી કરવાં નહિ, મૂર્તિની પૂજા કરવી નહિ, દારૂ કે એવી શીજી કોઈ પણ કેશી ચીજનો ઉપયોગ કરવો નહિ—એવાં એવાં સુંદર ફરમાનો કુરાનમાં છે. વળી રેશમી કપડાં અને દાગીના પહેરવાની, તથા બ્યાજ ખાવાની પણ એમાં સખત મના કરેલી છે. બાહ્યોને જેમ ત્રિકાલ સંધ્યા કરવાની હોય છે, તેમ મુસલમાનોને રોજ પાંચ વખત નમાઝ પઢવાની હોય છે. ઇસ્લામમા 'જન્મત એટલે સ્વર્ગ' અને 'દોજખ એટલે નર્ક' ની ભાવના હોય એમ માનવામાં આવે છે કે 'કયામત'—એટલે કે પ્રલયકાળને અંતે થનારા ઇન્સાફ—ને દિવસે ખુદા સર્વ મરેલા સ્ત્રી પુરુષોને જીવતાં કરી તે દરેકને પોતપોતાનાં સારા બુરા કર્મ અનુસાર જન્મતનું સુખ કે દોજખનું દુઃખ આપશે.

૪. શિયા અને સુન્નીના ભેદ—બીજા ધર્મોના પેઠે મુસલમાન ધર્મમા પણ મતભેદને લીધે 'શિયા' અને 'સુન્ની' એવા બે પંથો પડ્યા છે. સુન્ની લોકો અમુખકર, ઉમર, અને હિસ્માન—એ પહેલા ત્રણ ખલિફાઓને ઇમામ તરીકે માને છે, ત્યારે શિયા લોકો એ ત્રણને ઇમામ તરીકે કબૂલ નહિ રાખતાં હઝરત અલીને જ પહેલા ઇમામ ગણી બીજા અલીઆર મગી કુલ બાર ઇમામ ગણે છે. શિયાપંથી વહોરા વગેરે પુનર્જન્મ અને ઇશ્વરના અવતારમા પણ માને છે. શિયા લોકો તાત્કાલિક માનતા નથી. આ બે મુખ્ય ભેદો સિવાય 'સુન્ની,' 'વાહબી' વગેરે બીજા પણ કેટલાક પંથો મુસલમાનોમા છે.

૫ તાત્કાલિક ઉત્પત્તિ:—હઝરત મહમદની ગાદીએ ચોથા ખલિફા હઝરત અલી થયા. એમના વખતમાં મુસલમાનોના માહો-માહેના ઝગડા ઝડૂ વધી ગયા. પરિણામે મુઆવીયા નામના ગૃહસ્થે

હઝરત અલીનું ખુન કરી ખલિફાનની માદી પચાવી પાડી. તેની સામે હઝરત અલીના હુસન અને હુમેન નામના પુત્રો યયા. પણ મુઆવીઆ બહુ બળવાન અને કૂર હોવાથી તથા હુસન-હુસેન શાંતિપ્રિય હોવાથી તેમણે છેવટે 'મુઆવીઆ પોતાની હયાતિ પર્યંત ખલિફાતની સત્તા ભોગવે' એવી શરતે સલાહ કરી; અને પોતે ધર્યાન જઈ ગયા. પરંતુ તે પછી મુઆવીઆએ ઉપલા તદનામાથી વિરુદ્ધ વર્તી ખલિફાત પોતાના જ વંશમાં ચાલુ રહે તેવી વેતરણ કરવા માડી, અને હઝરત હુસનને છુપી રીતે ઝેર દર્ષ માયાં. એ જ અરસામાં મુઆવીઆ મગ્લ પામ્યો અને તેનો પુત્ર યઝીદ ખલિફાની માદીએ બેઠો. એવી રીતે તદનામાનો ખુશ્લો ભંગ થયેલો બેઠ હુસેને ફોજ જમાવી લડાઈ જાહેર કરી. પણ લડાઈ થતા યઝીદે શુક્રિતપૂર્વક હુસેનને ઘેરી લીધા, અને તેમનો પાણીનો વહેવાર કાપી નાખી તેમને પાણી વગર રીજાવી રીજાવીને મારી નાખ્યા. આ દરખીલુ બનાવની યાદગીરી સુન્ની મુસલમાનો આજ પણ તાજુત કાઢી તાજુ કરે છે. છતાં તાજુતનો રિવાજ હિન્દુસ્તાનમાં જ છે, હિન્દુસ્તાન બહારના દેશોમાં નથી.

આ હુસન હુમેન, હઝરત પેગબર સાહેબના પુત્રી ફાતમા ખીતી ના પુત્રો હતા તેમના વંશજો સંવદ કહેવાય છે. સંવદ લોડો મુસલમાનોમાં શ્રેષ્ઠ મનાતા હોઈ, મામાન્ય રીતે માથે લીધી પાપડી બધે છે.

પ્રકરણ ૨ જી

ખલિક્ષાત અને ઇસ્લામનો શેલાવો.

૬. ખલિક્ષાત અથવા ખિલાફત:—મુસલમાન ધર્મના મુખ્ય આચાર્યને 'ઇમામ' અને પેગંબરની ગાદી ઉપર થયેલા પુરુષોને 'ખલિક્ષા' (અનુયાયી) કહેવામાં આવે છે. 'ખલિક્ષા' યાને ઇસ્લામના મુખ્ય ધર્મશુરની ગાદીને 'ખલિક્ષાત' કિંવા 'ખિલાફત' કહે છે. મુખ્ય ખલિક્ષાત નીચે પ્રમાણે થઈ:—

રાજધાની

૧. મદીનાની પ્રજાસત્તાકે ખલિક્ષાત ઇ. સ. ૬૩૨ થી ૬૬૧ મદીના
૨. કુમમાદ ખલિક્ષાત ઇ. સ. ૬૬૧ થી ૭૫૦ દમાસ્કસ
૩. અબ્બાસી ખલિક્ષાત ઇ. સ. ૭૫૦ થી ૧૨૫૮ બગદાદ
- *૪. સ્પેનની કુમમાદ ખલિક્ષાત ઇ. સ. ૭૫૬ થી ૧૦૩૧ કોર્ડોવા
- *૫. કુતર આફ્રિકાની ફાતિમીદ
ખલિક્ષાત ઇ. સ. ૯૦૯ થી ૧૧૭૧ મહમદીઆ
૬. મંજીપ્તની અબ્બાસી ખલિક્ષાત ઇ. સ. ૧૨૪૨ થી ૧૪૭૯ કેરો
૭. ઓટોમન ખલિક્ષાત ઇ. સ. ૧૫૧૭ થી ચાલુ-કોન્સ્ટેન્ટીનોપલ

૭. મદીનાની પ્રજાસત્તાકે ખલિક્ષાત:—દ્વંચરત મદંમદ સાહેબના મૃત્યુ પછી મુસલમાનોએ મદીનામાં બેમા થઈ રહ્યું સરદાર હંચરત અબુબકરને પોતાના ખલિક્ષા તરીકે ચુંટી કાઢ્યા. એવી રીતે મદીનામાં કુલ ૪ ખલિક્ષા થયા (૧) અબુબકર, ઇ. સ. ૬૩૨-૬૩૪, (૨) ઉમર ઇ. સ. ૬૩૪ થી ૬૪૬, (૩) ઉસ્માન ઇ. સ. ૬૪૬ થી ૬૫૬ અને (૪) અલી ઇ. સ. ૬૫૬ થી ૬૬૧. એ ચારે ખલિક્ષાએ સમગ્ર મુસલમાનોના મતથી

ચુલાકને અધિષ્ઠાર પર આવેલા હોવાથી એમની દારકીદીના સમયને 'આરબોની પ્રબસતાક ખલિફાત' એક નામ દતિદાસમા આપવામા આવે છે હજરત અબુબકરના અમલમા દમાસ્કસ શહેર મુસલમાનોના હાયમા આનુ તેમ ખલિફા ઉમરના વખતમા સિરિયા, જેરસલેમ અને મિસર દેશો રોમન બાદશાહો પાસેથી, અને ઈરાન દેશ જરથોસ્તીઓ પાસેથી આરબોએ જીતી લીધા ઈરાન જતાતા ત્યાની લગભગ આખી વસ્તીએ ઈસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર્યો જે શેરાવણુ ધર્મચુરત લોખ પોતાના આતસ બહેરામ સાથે દિદ તર નાસી આવ્યા તેમને જીતી લેવા ૨૪૦૦૦ શબ્દે આશરે આખી એ નાસી આવેલા જરથોસ્તી ઈરાનીઓના વશને તે આપણા પારસી બાહુઓ છે ઉમર પછી થયેલા ખલિફ ઉસ્માને દરિયાઈ કાલો તૈયારી કરી બૃમધ્ય સમુદ્રમા આરબોની ધાક બેસાડી, અને માલદ્વ, ચીસ, રૂહોડસ વગેરે નિનારાના પ્રદેશો દસ્વામી સત્તા તળે આજ્યા ચોથા ખલિફા અલી હજરત મહમદ પેગંબર સાહેબના જમાઈ થતા હોઈ બહુ બલા અને દયાળુ હતા એમના વખતમા મુસલમાનોમા માહોમાહેના અધડા બહુ વધી ગયા, આખર સુઆવીઆ નામના એક મહ-વાકાફી મુદરથે હજરત અલીનું ખૂન કરી પડે ખલિફાને અધિષ્ઠાર ભોમવવા માડો સુઆવિઆના દમાસ્કસને રાજધાની રી ખલિફાતને વશપર રાની બનાવી આ દમાસ્કસની ખલિફાત લમયાદવથી ખલિફાત તરીકે જોળખાય છે

૮ ઉમયાદવ શી ખલિફાત — ઇ સ ૬૬૧ થી ૭૫૦ મુઘી દમાસ્કસ શહેર ખલિફાતનું ગયતખત રહ્યો તે શહેરની શોખા ધબી જ વધી બહુ દમાસ્કસ પૃથ્વી ૫૦ એ જમાનામા પડેલા ન જરનુ શહેર ૧૯ ૫'૫૦ ત્યાના ૧૦૦૦૦૦ પાતીના નળ ની બ્યવસ્થા આજ પશુ જોનાને ૧૬૦૦ છે.

આ વશમા સુઆવીઆ અને ચહદ નામના ખલિફાઓ બહુ પરાક્રમી નીવડ્યા એમના વખતમા ઉત્તર આફ્રિકાના પ્રદેશો મુસલમાનોએ જીતી લેવા હયા આ વડના અબુલ અલિ નામના ખલિફાની દરકીદીમા તેના તરીક નામના તરતરે રપેનને દક્ષિણ ભાગ જીતી લેવા પોતાના નામથી એક જગતગત મિલો બાધ્યા, જે આજે જગતગત (જેનક તરીકે તરીકે બાયો દિલો) નામથી પ્રસિદ્ધ છે ઇ સ ૭૧૧ મા આખો રપેન દેશ ખીન્નિએ પસેગી જીતી લેવા પુરોપીઅન રાજ્યાને તેમજે જમરાની લીધા પશ્ચિમ બાબુઅથી બોસ્ફરુસની સામુદ્રધુની લઈ પુરોપી

તુર્કી પર પણ આરબોએ સ્થે પાડી. એ રીતે પૂર્વ અને પશ્ચિમ બન્ને બાજુએથી દબાણ કરતાં કરતાં મુસલમાનો સમગ્ર યુરોપમાં ફરી વળવાની તૈયારીમાં હતા, એવામાં કેન્ન-સેનાપતિ મેટ્ટેલને હાથે આરબોનો, દૂસની લડાઈમાં સંપૂર્ણ પરાલભ થતાં સ્પેનની બાજુએથી તેઓ આગળ વધતા અટક્યા. આ દૂસની લડાઈ પછી ૧૮ વર્ષે ઉમયાદ વંશની ખલિફાતનો પણ અંત આવ્યો, ઇ. સ. ૭૫૦.

૬. અબ્બાસી ખલિફાત.—ઉમયાદ વંશી ખલિફાઓ અને અલીના વંશજો વચ્ચેનો અણબનાવ ચાલ્યા જ કરતો હતો. ઇ. સ. ૭૫૦ માં અલીના વંશજોએ ફરીને માયુ' ઉચ્ચકુ', અને ઉમયાદ વંશની આખર આલ્ફી ખલિફાતની ગાદી બગદાદમાં આપી. પેગંબર સાહેબના એક દાકાનું નામ અબ્બાસ હતું. તેમના નામ પરથી બગદાદના ખલિફાઓ પોતાને 'અબ્બાસી ખલિફા' કહેવડાવવા લાગ્યા. આ વંશનો અમલ ૫૦૦ વરસ ચાલ્યો. એમાં હાફન-અલ-રશીદ અને મામૂન નામના ખલિફા બહુ પ્રસિદ્ધ થયા એમની હારકીદીમાં આરબોએ વિલાકલામાં બહુ સારી પ્રગતિ કરી. શ્રીક, ખાલ્દી અને સંસ્કૃત ભાષાના ગ્રંથોમાંથી અરબીમાં તરજુમા કરાવાયા. ગણિત, વિજ્ઞાન, ખગોળ અને વૈદક વગેરે વિગ્રામાં આરબ વિદ્વાનોએ ધણી શોધખોળ કરી ખલિફા હાફન-અલ રશીદ મહાપ્રતાપી અને દયાળુ રાજકર્તા થઈ ગયો. અરેબિયન નાઇટ્સ નામના વાર્તાઓના ગ્રંથથી એની કીર્તિ અમર થયેલી છે. હાફન મનનો સાદો હોવા છતાં શૂરો, રાજ-કાજમાં કુશળ અને પ્રભુદિતેન્દ્રુ હતો. ખમના કલ્યાણ માટે તેણે નિશાળો, દવાખાના, સડકો, પૂલો વગેરે અનેક કામો કર્યા હતા, તથા તે પોતે રાજ્યમાં ફરી લોકોની ફરિયાદ જાતે સાબળતો હતો પૃથ્વી પર થઈ ગયેલા મહાન નરપતિઓમાં હાફનની ગણના થાય છે.

હાફન પછી થયેલા એના પુત્ર મામૂનની કીર્તિ પણ ઉજ્જવળ છે. એણે દરેકને મનમમતો ધર્મ પાળવાની છૂટ આપેલી હોવાથી એના વેરાળ રાજ્યમાં ખ્રિસ્તી, પારસી અને યહુદી લોકોના અનેક દેવળો હતાં થયાં હતાં. આ સમયમાં ખલિફાઓની સત્તા ભૂમધ્ય સમુદ્રથી તે સિંધુ નદી સુધી ફેલાઈ હતી. પણ તે પછીના ખલિફાઓ એકાચારામ અને વિલાસ-માં પડી જવાથી તેમની સત્તા દિવસે દિવસે નબળી પડવા માંડી. નવા થયેલા તુર્કી સરદારોનું જોર વધું અને ઉઠવે આવેના પ્રાંતોમાં એ તુર્કી

સરદારોએ સ્વતંત્ર રાજ્યો સ્થાપ્યાં આવી કાટકુટથી ઈ સ. ૯૪૫ના અરસામાં બ્રહ્મદાસની અધિકૃત નિસ્તારમાં ઈક જ થઈ ગઈ અને તે પછી રાજ્ય તરીકે કંઈ મુલક રહ્યો નહિ. માત્ર મદેશ અને દરબારનો ઘોડો-ધણે કાઠ ઈ સ. ૧૨૫૮ સુધી ચાલુ હતો, તેનો પ્રસિદ્ધ મોતલ બાદશાહ તૈમુરશમે અત આપ્યો. આ અધિકારીઓની પગીના વખતમાં પણ જુદા જુદા ભાગના મુસલમાન મુલ્કોનો નાદીએ બેસડી વેળા આ નામધારી અધિકારીઓની પાસેથી પણ પોતાની પદવીની મજુરી અને પોશાક મ માવવામાં મોટું બૂધણું સમજતા.

૧૦ રૂપેનનો ઉમયાદ વ રા —દમાસ્કસના ઉમયાદવ રી અધિકારી કારકીર્દીમાં રૂપેન દેશ છતાં પણ આરબ સરદાર અબ્દુર રહેમાને કોટોવાને તાબામાં કરી મુલ્કતાનની પદવી ધારણ કરી તે પછી દમાસ્કસની અધિકારનો અત આવતા ઈ સ ૬૨૬માં મુલ્કતાન અબ્દુર રહેમાન મીલએ બ્રહ્મદાસના અબ્બાસી અધિકારી સત્તામાંથી નિસરી જઈ પોતે અધિકાર પદ ધારણ કર્યું આ અધિકારીના અમલમાં અરબસ્તાન, નિરિયા, ઉત્તર આફ્રિકા વગેરે રજોથી અને મુસલમાનો રૂપેનમાં આવી વસ્યા ત્યાં તેમણે મદેનત વી ખેતી વગેરે જાઓની તારી ખીલવણી કરી રસાયણ, શક્તિ, એલ્કાલા ખોળ વગેરે હથવાથી વિગતમાં જ્ઞાન મૂકી પીઓને મુખ્યત્વે જોમના દ્વારા જ મળ્યું આ આખા સત્તાને યુરોપી અને રાજ્યસત્તાઓ તાથે સતત ક્રમમાં પડવ હા અમ વરતા છેવટે ઈ સ ૧૦૩૩માં આફ્રેન્જો નામના ખ્રિસ્તી સરદાર રૂપેનમાંથી તેમની સત્તા કબ્જે લીધી.

૧૧ ઉત્તર આફ્રિકાની ફેલિમીદ અધિકાર —બ્રહ્મદાસના અધિકારીઓની પગીના વખતમાં ઉત્તર આફ્રિકાના મુબેદારોએ અત જ થવાની ખટપટ ચાલુ કરી પરિણામે ઈ સ ૯૦૬ માં ત્યાં ફેલિમીદ વ રાની સ્થાપના થઈ આ ફેલિમીદ વ રી અધિકારીઓની રાજબાની ટપુનિસ પાસે મદમદીઆ રાહેરમાં હતી આ અધિકારીઓના જવાન નામના એ સરદારે ‘કાદિરા’ નામે એક મિથો બા-યો, જે આજે ‘કેરો’ નામે ઈજીપ્તની રાજધાની તરીકે પ્રસિદ્ધ છે ખ્રિસ્તીઓ આવેના ધર્મશુદ્ધમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા સલાદિન નામના ટુર્ક સરદારે આ અધિકારનો ઈ સ ૧૦૭૧માં અત આપ્યો.

૧૨. ઈજિપ્તની અબ્બાસી અધિકૃત — ઉત્તર આફ્રિકાના ફેતિમીદ અધિકૃતના નાશ પછી ઈજિપ્ત દેશ મામલુક સરદારોના અધિકાર મા આવ્યો. આ સરદારો પણ કેરો મા રહી અધિકૃતો અધિનાર ભોમવતા હતા બગદાદની નામધારી અધિકૃતના અંત પછી તેો જન્મતના સર્વ મુસલમાનો તરફથી તેમને અધિકૃત તરીકેનું માન મળ્યું હોય એમ લાગ છે હિંદુસ્તાનના તખલ્લુક વરતી સુલતાનોએ આજ અધિકૃતો તરફથી પોરાક મેળવ્યા હતા કૉન્સ્ટેન્ટિનાપલના ટુર્કી સુલતાન પહેલા સલીમે ઇ સ ૧૪૭૫મા ઈજિપ્તને તામે કરી આ અધિકૃતની આખર આણી.

૧૩ ઓટોમન ટુર્કી અધિકૃત — મૂળ અફઘાનિસ્તાન તરફના વતની ટુર્ક લોકો, ઉસ્માન નામના પરાક્રમી સરદારના નામ પરથી ઓસ્માન ટુર્ક કહેવાયા, જેનો અપભ્રંશ થઈ તેઓ હાલ ઓટોમન ટુર્ક તરીકે ઓળખાય છે આ ઓટોમન ટુર્કોએ મુલતાન બીજા મહમદની સરદારી તમે ઇ સ ૧૪૫૧ થી ૧૪૮૧ના વચ્ચાળ મા ખ્રિસ્તીઓ પાસેથી કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલ છતી લઈ ત્યાં પોતાની રાજધાની મરી તે પછી એ વચ્ચા સલીમ પહેલો નામનો મુલતાન બહુ પરાક્રમી થયો એણે ઈજિપ્ત દેશ છતી લઈ, હજરત પેગમ્બર સાહેબના અરિથનો કબ્રો મેળવી અધિકૃત પદ ધારણ વ્યુ તે વખતથી અધિકૃતની ગાદી આ ઓટોમન ટુર્કી સુલતાનોના વચ્ચા જ અઘાપિ પર્યંત ચારી ચાલી છે જન્મતના સર્વ મુસલમાનો ટુર્કી સુલતાનને જ પોતાનો અધિકૃત માને છે

મુલતાન મુલેમાનના સમયમા ઇસ્લામી સત્તા યુરોપમા ખૂબ આગળ વધવા પામી યુરોપીઅન રાજ્યોને દરારી રહેાડસ, હોરી વગેરે દેશો ટુર્કોએ છતી લીધા પરંતુ તે પછી તેમની પડતી બેઠી સત્તરમા સેમમા યુરોપનો પહો પ્રદેસ તેમના તાજામાથી જતો રહ્યો, અને ઇશિયાએ તો તેમને સમૂજમા કચરી નાખવાની બાજુ રચી ઓગણીસે પછી તો તેમનું નામ નિગાન જુસાઈ જવામા પ્રવન હવા થયા હતા પરંતુ ટુર્કોની બહાદુરીથી ટુર્ક જુરાનીઆઓમા પ્રવેશ નક્કી થતવથી ઇ સ ૧૬૦૮મા ટુર્કોમા રાજ્યકાવિ મર્ક નિયતિત રાજ્યપદવિ ચર થઈ તે પછી ઇ સ ૧૬૧૪ મા પ્રવેશા યુરોપીઅન મહાસાત મુલમા જર્મની સાથે ટુર્કોની પણ દુર થતા છતનારા યુરોપીઅન રાજ્યોએ તેનું નામ

નિશાન જોઈ શી નાખવાની બાજુ રચી, પણ જીવાન દુર્ગની કુશળતા અને બહાદુરી ભરી લડતથી દુર્ગનું માથું અઘાપિ ઉઠું રહી શક્યું છે.

૧૪. હિંદમાંની ખિલાફત ચળવળ:—યુરોપીય વિશ્વ વખતે વિલાયતની બ્રિટિશ સરકારે પોતાના સામ્રાજ્યમાં વસતા મુસલમાનોને શાલ રાખી પોતાના પક્ષમાં ખેંચવાના દેવસર એકું જલદેર વચન આપેલું કે “વિશ્વદને અંને દુર્ગની રાજ્યને તથા ખિલાફતને હેરા પણ આંચ નહિ આવવા દેવામાં આવે.” છતાં વિશ્વદને અંતે એ વચનનો બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળ તરફથી છોટોશ સંજ ચલાવી મુસલમાનોમાં ખિલાફતની તીવ્ર ચળવળ ફાટી પડી, જેને મહાત્મા ગાંધીજીની સરકારી તરફે દિંદુએએ પણ ટેકા આપ્યો. આ દિંદી ખિલાફત ચળવળ દુર્ગ પ્રશોના હોલમાં ધણી સદાચક્રાર્ક નીચી દિંદીઓની એ દીવમેજી માટે દુર્ગ પ્રભને દિંદી પ્રભને આશર માન્યો છે.

પ્રકરણ ૩ મું

મુસલમાનોનો હિંદમાં પગપેસારો

[મુસલમાન ધર્મના દ્વંષ તથા વિનાશ વિશે જરૂર જોખી માદિતી પાછવા પ્રકરણમાં અપાઈ ચૂકી છે. આ પ્રકરણમાં આપણે હિંદમાં તેમના પ્રવેશ તથા રાજ્ય સ્થાપવાના પ્રયત્નોનું વિવેચન કરીશું.]

૧. અરબી રાજ્યવિસ્તાર અને હિંદ:—હજી મહમદ પેશવર સાહેબ પાંચી નેગરેવા નવીન ધર્મ જનન સારે આપ્યો એક વગ્દા અરબસ્તાન હોડીને જે નીચ્ચા, તે પાંડીના રેવાની મારફતે પોતાના વર્ષોમાં પૃથ્વીના જુદા જુદા ભાગ પર ફરી

વળ્યા. એશિયામાં તેમણે ઈરાન, તુર્કસ્તાન, સિરિયા, તથા એશિયા માઇનોર છતી યુરોપમાં પગ પેસારો કર્યો, અને યુરોપી તુર્કસ્તાન ગ્રીસ, માલ્ટા વગેરે દેશો છતી યુરોપીઅન પ્રજાઓને ચમકાવી મૂકી. પશ્ચિમ બાબુએથી તેમણે મિસરમાં પેસી મોરોક્કો સુધીના આખા ઉત્તર આફ્રિકાને ઇસ્લામની સત્તા તમે આણ્યો. ત્યાંથી જીબ્રાલ્ટરની સામુદ્રીની એગ્રાંજીને તેઓ યુરોપના રૂપેન દેશમાં પેસા, ને કોર્ડોબાને પાયતપ્ત બનાવી યુરોપમાં એક મજબુત આરબ રાજ્યની સ્થાપના કરી. આ મજબૂત આગળ જતાં બગદાદની ખલિફાતથી છૂટું પડી પશ્ચિમની આરબ સત્તાનું એક જુદું જ કેન્દ્ર યહ પડ્યું.

એ રીતે દિનપ્રતિદિન વધતા જતા ઇસ્લામી પૂરને રોકવા રણ કે મહાસાગર જેવી કુદરતી અડચણો સિવાય તે સમયમાં કોઈજ સમર્થ નહોતું. ઈરાન છતાં પછી તેઓ બલુચિસ્તાન અરવાનિસ્તાન ને તાર્તરીમાં પણ ફેલાવા પામ્યા હતા. અર્થાત્ કે ઈ. સ. ના આઠમા સૈદ્ધાની ગરબાતમાં ઇસ્લામી પૂરના પ્રચંડ મોજાં ભરતખંડની ઉત્તર સરહદની પર્વતમાળાને જોડતી અરણાવા માંડ્યાં હતા. નિશ્ચિન બરફથી ઢાંકાયેલી એ અબેધ પર્વતમાળાને લીધે જ હિંદુસ્તાન અત્યાર લગી મુસલમાનોના હુમલાથી બચવા પામ્યું હતું. ઉત્તરે એ અબેધ પર્વતમાળા અને દક્ષિણે ધ્રુવવના અગાધ સમુદ્રો તે સમયે હિંદુસ્તાનના કુદરતી બચાવના સાધનોની ગરજ સારતા. આરબો પાસે તે સમયમાં એવડું નાકાજળ હતું નહિ, કે બોલન, ખેતર જેવા ઘાટ માર્ગો તેમને હાથ લાગ્યા નહોતા. તેથીજ હિંદુસ્તાન આટલો વખત તેમના જગદ્વ્યાપી ઝતુની ઝપાટામાંથી સલામત રહી શક્ય હતું.

૨. આરબોની જળમાર્ગે રવારીઓ:—કુદરતી અડચણોને લીધે આરબો હિંદુસ્તાનમાં ધાર્મિક કે રાજકીય જીવન પર કંઈ અસર નીપજવી શક્યા નહોતા, એ વાત ખરી. વર્ષાએ એ અસર એમ માની લેવાનું નથી કે હિંદ સાથે તેમનો કોઈ જાતનો સંસર્ગ-

જ નહોતો. હિંદુસ્તાનના પશ્ચિમ કિનારાના બંદરોથી આરબ લોકે કંઈ જમાના થયાં બોમ્બેયા હતા. આરબ વેપારીઓ આ સમયમાં પણ ખંભાત, ભરૂચ, સુરત, સોમનાથ, કલિકટ ઇત્યાદિ હિંદન બંદરો સાથે વેપાર ખેડતા હતા. આ વેપારીઓને મોટે હિંદન જાહોજલાલી અને વૈભવના વસ્તુન સાંભળી આરબ સૈનિકોની દાઢ કોઈ કોઈ વાર સળકી આવતી. હિંદુસ્તાનનો અખૂટ ધન બંડા હુંદી તાલેવર થવાના, તથા હિંદુ દેવળોની ભૂતિઓ ભાંગી છૂટી પાડવાના ભોમથી પહેલવારકા તેઓ ઇ. સ. ૬૩૭માં થાણા પાં જળમાર્ગે ચઢી આવ્યા.

આ વેળા ખિલાફતની ગાદીએ હુઝરત મહમદથી બીજી પેઢીએ થયેલા અલિશ ઉમર હતા, અને હિંદુસ્તાનમાં જગમગદર મહારાજ હુર્ષની આશુ વર્તી રહી હતી. આ ચંદાણમાં તેમજ તે પછીની શુજરાતના બંદર ભરૂચ અને પશ્ચિમ કિનારાના બીજા બંદરો પરની ચંદાઈમાં તેમજ કંઈ ન વજવાથી તેમને નિરાશ થઈ પાછા ફરવું પડ્યું હતું. ઇ. સ. ૬૫૪ ની તેમની સિંધ, પરની સ્વારી પણ એટલી જ નિષ્ફળ નીવડી. આરબોની આ દુનિયાઈ સ્વારીઓનું રાજકીય દષ્ટિએ હિંદના પ્રતિલાસમાં ઝાઝું મહત્વ નથી; કારણકે તેમની એ સ્વારીઓની મનલગ હિંદુસ્તાનની જગ-વિખ્યાત અટલક દોચન હુંદી જઈ માતબર થવા પૂગતી જ હતી.

૩. મહમદ હાસમની સિંધ પર સ્વારી:—ઘરઆતની આરબ સ્વારીઓની મતલબ હુંદશાટ ઢરી હિંદુસ્તાનની દોલત ધસડી હાથ જવા પૂરતીજ હતી એ ખરું, પરંતુ વખત જતાં તે રિયતિ પલટાઈ ગઈ. ખલિફાસ્તાનમાં મુસલમાન સત્તા જામતાં આરબ સામ્રાજ્યની સરદદ હિંદુસ્તાનની સરદદને અડોઅડ લાગી રહી. પરિણામે આરબ ફોજને સરદદપરના હિંદુઓ સાથે વખતોવખત અયડાવાના પ્રસંગ હોવા થવા લાગ્યા. પરંતુ અલિશનું ધક ધ્યાન તે વારે બીજી બાજુએ લાગેલું હોવાથી હિંદ તરફ ઝાઝું લક્ષ આપી

શકાય તેમ નહોતું. તેવામાં બનાવ એવો બન્યો કે આરબોનું એક વહાણ કેટલાંક માણસો સાથે સિંધ પ્રાંતના દેવળ બંદરમાં કેદ પકડાયું. સિંધ પ્રાંતના કેટલાક ભાગ પર એ વેળા દાહિર નામના રજપૂત રાજાનો અમલ હતો. ખાલીઝાના સુબા હુનજે દાહિર રાજા પાસે એ વહાણ તથા માણસો પાછા માગ્યાં. પરંતુ દેવળ બંદર દાહિર રાજાની સત્તામાં ન હોવાથી તેનાથી મુસલમાન સુબાની એ માંગણી પુરી પડાય તેમ નહોતું. એ પરથી ખર્ હારણ ધ્યાનમાં લીધા સિવાય ઝૂનની સુબાએ તત્કાળ દાહિર રાજા પર સ્વારી મોકલવાની પેરવી કરવા માંડી. ખલિફા વલીદની મરજી આ કામમાં ખાસ નહોતી, પણ તેને બાહુ અવળું ગમે તેમ સમજાવી હુનજે તેની મજૂરી મેળવી લીધી. પછી તેણે એક જખર્ અને ઝૂનની સૈન્ય જમાવી મદમદ કાસમ નામના એક જુવાન શરા સરદારની સરદારી તળે સિંધ પર રવાના કરી દીધું. કાસમનું સૈન્ય ખલિફાના પોતાના કસાયલા લશ્કરમાંથી ચુંટી કાઢેલા છ હજાર ઘોડેસ્વાર, તેટલા જ ઉંટસ્વાર, અને ત્રણ હજાર ભારવાહી ઉંટોનું બનેલું હતું. તે ઉપરાંત ખુલુમિસ્તાનના હાકેમને પોતાના લશ્કર સાથે રસ્તામાં કાસમ સાથે જોડાઈ જવાનો હુકમ હતો. વળી ઘેરાના કામમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવી પત્થરના ગોળા ફેંકનારી પાચ તોપોને પણ જળમાર્ગે દેવળ બંદરે મોકલી આપવાની ગોઠવણ થઈ હતી.

હક મજલ કૃત્ય કરતા મદમદ કાસમ ઇ સ. ૭૧૨ ની વસંત

ઋતુમાં લશ્કર સહિત દેવળ બંદર આવી પહોંચ્યો.

દેવળનું મુદ્દ અને કાસમની મુસલમાનોને આમ એકાએક છેક જ નજીક આવી છતાં પહોંચેલા જોષ કિલ્લેદારોએ કિસ્સાના દરવાજા ટટાકટ

બંધ કરી દીધા. આથી કાસમને ઘેરો ઘાલવાની શરૂ

પડી. દેવળ નગરની અંદર એક ઉચું દેવાલય હતું, તેની ટોચ પર શરફરી રહેલી લાલ ધનુ ન્યા લગી સાખૂત હશે ત્યાં લગી નગરને તથા ત્યાંના રહેવાસીઓને ખોસ પહોંચવાનો નથી એથી ત્યાંના લોકોની માન્યતા

હતી. એ વાત કાસમેને કાને જતા તેણે પોતાની તોપોનાં મોઢાં તે ધબ તરફ ફેરવ્યાં. તોપચીએ એવી તો આખાદ નેમ સાધી કે એક જ ગોળે ધબ દડડબૂસ હતી જમીન પર તૂટી પડી. આ બનાવથી દેવગ-વાસીઓ ખુબ ખિન્ન થયા, ને તેમની સંખ્યા દિંમત છૂટી ગઈ. એ જ અરસામા મુસલમાનોએ નીસરણીઓ મૂળી કિલ્લો કબજે કર્યો. નગરનો દાકેમ નામી છુટ્યો, ને કાસમ પોતાનો જયવંત ઝડો ફરકાવતો શહેરમા દાખલ થયેલ. દેવગ એ ગુજગતના મોમનાથ પાદશુની પેઠે સિંધનું તે વખતનું જત્રાનું ધામ હોઈ બાકલોની વસ્તી ત્યાં વિશેષ હતી. કાસમે એ બાકલોને મુમલમાન થવાનું કથું. પણ બાકલોએ તે વાત ન સ્વીકાર્યાથી કાસમે ૧૭ વર્ષની ઉંપરના તમામ બાકલોની કૂરખણે કતલ કરાવી, અને બાકીનાઓને ગુલામ તરીકે પોતાને દેશ મોકલી આપ્યા. ત્યારબાદ દેવગમાં એક મસ્જદ બંધાવી તથા ત્યાંના ગફલુ સાથે ૪૦૦૦ ની આગળ ફોજ રાખી બાકીની ફોજ સાથે તે દાહિરને છાવણી નીકળ્યો.

મહમદ કાસમ દેવગથી નીકળી સિંધુ નદીને જમણે કાંઠે ઉપ-લાણ તરફ આગળ વધવા લાગ્યો. થોડે દૂર જતા જ સામે કાંઠે રજપૂતેનું લશ્કર તેની નજરે પડ્યું. કારણકે દેવગની દુર્ઘટા સાંભળી દાહિરે ગળ પોતાના અમસ્ત સૈન્ય સાથે સજ્જ થઈને આવ્યો હતો.

દાહિરને જોના જ કાસમે પોતાની ગતિ રોકી, અને હોડીઓના

પૂલ બાધી મુક્તિપૂર્વક પોતાના લશ્કરને સામે કાંઠે

દાહિરને
રજપૂત સામે

ઉતાર્યું. ધોર મુદ્દ થયું; તેમા દાહિરે પુષ્કળ પરાક્રમ કર્યું. પણ અતે તેના હાથીઓ ચતુઓના સળગતા

બાણોથી બડકા જઈ નાસવા લાગ્યાથી તેની હાર થઈ. દાહિર લડતા લડતાં રથમા પડ્યો, ને તેનો પુત્ર તથા બાકીનું સૈન્ય નાસી ગયું. નાસી આવેલા લશ્કરને ફરી જમાવી દાહિરની ચૂરી રાણીએ ચતુઓને ખાગવાતો બગીરથ પ્રવલ કર્યો, પણ તેમા તેને થય મળ્યો નહિ. તેનાં માણુએ માર્યાં ગયાં ને તે પોતે તથા બીજી દબરો રજપૂત

શ્રીઓ ચિતા ખડકી જીવતી બળી મૂઘ. કુલીન હિંદુ શ્રીઓને પોતાના સતીત્વની તે વેળા ફેટલી કિંમત હતી તે આ પરથી સહજ સમજી શકાયો. રાથી તથા તેના લશ્કરનો નાશ થતાં, કાસમની ગતિને રોકનાર સિંધમાં કાઈ જ રહ્યું નહિ. દાહિરનો એક પુત્ર સિંધમાંથી નાસી ચિતોડના મોરી રાજાને આશ્રયે જઈ રહ્યો. દાહિરનું સંધનું રાજ્ય ધીમે ધીમે કાસમે હસ્તગત થયું, અને દાહિરના ખાલિફા પ્રધાનને જ પોતાનો વજીર બનાવી સિંધમાં આરબસંતા જમાવી; ઇ. સ. ૭૧૨.

૪. સિંધમાં આરબ અમલ:—આરબોને સિંધમાં પગભેર ચયેલા જોઈ, રજપૂત અમલથી કંટાળી ગયેલી બૌદ્ધ માગી, જાટ, મીઠ વગેરે જાતો આનંદ દર્શાવવા લાગી. સિંધી પ્રજાની માંહો-માંહેની બેદીલી અને ઉગતા સૂર્યને વધાવી લેવાની દાનતયા, સિંધમાં આરબ સત્તાની બરાબર જમાવટ કરવાના કાસમના પ્રયત્નને ઘણી મદદ મળી. ધન તેમજ અધિકારની લાલચ જતલાવી કાસમ આ ભેદભાવને વધારવા થૂકે તેમ નહોતું. વળી શરૂઆતમાં તેણે નિર્દોષ, નિઃશસ્ત્ર પ્રજાની કતલ ચલાવવાની જે નીતિ ધારણ કરી હતી તે ખલિફાના ફરમાનથી તેણે બદલી. ખંડણી અથવા હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં સામાન્ય રીતે પ્રસિદ્ધ થયેલો ‘જજયા વેરા’ બરનારને હેરાન નહિ કરવાનો તેણે હુકમ ફેરવ્યો. તેમજ હિંદુઓના ધર્મ તથા દેવાલયોને પણ હાડછેડ કરવાનું તેણે છોડી દીધું. રાજ-કાજ માટે જણેલા ખાલિફોની મદદની મુસલમાનોને અનિવાર્ય જરૂર હતી. તેથી એક માત્ર મુખ્ય રાજ્યસત્તા અને લશ્કરી અધિકાર વગર રાજ્યનો સર્વ કારભાર પહેલાંની માત્રક દેશીઓને હસ્તક જ ચાલતો હતો. વળી કાસમે રૈયત અને સરકાર વચ્ચેના વહેવાર પ્રમાણિકપણે ચલાવવાનું તથા મહેસુલ ખેડૂતાના ગળા મુજબ ઠેરવવાનું પોતાના અધિકારીઓને ફરમાવ્યું હતું. આથી કરી જીતાયલી પ્રજા કંઈક સાંત પડી, અને પરદેશી અમલનો કડવો ધુંટડો ઘૂરત માટે ગળી ગયો.

આ પ્રમાણે કાસમે સિંધમાં આરબ ગળ્ય જમાવ્યું અને મુસ-
તાન સુધી વધાર્યું. પણ આરબ અમલ હિંદુસ્તાનમાં ગાંઝો સમય
ટકવા સજીત નહોતો. કાસમને મોક્ષનાર ખલિફ તથા હુનજ
બંને મૃત્યુ પામ્યા હતા. દાહિંગની પુત્રીઓ કે જેમને કાસમે દમારકમ
મોક્ષી આપી હતી તેમની બંબેરણીયા નવા થયેલા ખલિફાની ઇત-
રાજ કાસમ પર હતરી, ને તેણે કાસમનું કમકમાટીભરી રીતે મોત
નીપજવ્યું. કાસમના મરણથી સિંધમાંની આરબસત્તા દોહળી થઈ
ગઈ; રજપૂતો જોરપર આવ્યા અને આરબસત્તાને સિંધમાંથી હુબેડી
નાખી. એ પછી પણ બસે વર્ષ લગી આરબોના રડયા ખડયા સંસ્થાનો
મુસતાન વગેરે રથળે ગહેવા પામ્યા હતા. પણ હિંદના સમગ્ર
ઇતિહાસમાં તેનું વિશેષ મહત્ત્વ નથી. આરબો અને હિંદુઓ વચ્ચે
થોડા જ સમયમાં સ્નેહભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો, અને તેઓ બંને
એકબીજા સાથે ઘણી મિત્રતાથી વર્તતા હતા. છતાં ધર્મ-ગૂંતથી
ઉશ્કેરાઈ કોઈ કોઈએ કેટલીકવાર અત્યાચાર પણ ગુનગ્યા છે એવા
અત્યાચારીઓને હાથે થયેલો નાશ અત્યારે પણ જોનારનું ધ્યાન
જેવે છે.

(રાજકીય દૃષ્ટિએ હિંદ સાથેના આરબોના સબધ આટલો જ
હતો. હિંદમાં હાલમનો ખરેખરી દોર જમાવવાનું કામ તેમના પછી
લગભગ ત્રણસં વર્ષ આવવા માટેલા તુર્ક અને મોગલ લોકોએ કર્યું
છે આ બંને જાતિઓ સુધારણા તેમજ સરકારમાં આરબો કરતાં
ધણે દરજ્જે હિન્તી હતી. એ વાત મુસલમાન સમયનો હવે પછીનો
ઇતિહાસ શીખનારે અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવી ધટે છે.)

૫. મહમદ કાસમનો કરુણાજનક અંતઃ—હિંદુસ્તાનમાં
મુસલમાની સત્તા સ્થાપન કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર આ પહેલા શર
મરદાનનું મોત બહુ કમકમાટી ભરી રીતે નીપજ્યું છે કહે છે કે
દાહિર રાજાને બે પુત્રીઓ હતી, દેવયોગે તે કાસમના હાથમાં જવની
દેદ પકડાઈ; કાસમે તેમને ખલિફાના જનાનાને લાયકની ધારી દમા-

રક્ત મોકલી આપી. ત્યાં મોટી છોકરીનાં રૂપગુણથી પ્રસન્ન થઈ અલિશાએ તેને બેગમ તરીકે પોતાના જ્ઞાનામાં દાખલ કરવાની એકવાર મરજી બતાવી. તે પ્રસંગે એ છોકરીએ અત્યંત દીનભાવે અરજી ગુમરી કે “જહાંપનાહ ! હું આપના પવિત્ર જ્ઞાનાને લાયક ની રહી નથી. દુષ્ટ કાસમે અમને ‘અહિં’ મોકલતાં પહેલાં અમારા સતીધર્મનો બજાતકારે નાશ કર્યો છે.” એ સાંભળતા જ અલિશાનો કોપાગ્નિ બહુકી ઉઠ્યો. કોપમાં ને કોપમાં તેણે મહમદ કાસમને ‘જ્યાં હોય ત્યાંથી ગંધાતા ચામડામાં સીવાઈને’ દમારકસ આવવાનું ફરમાન મોકલી આપ્યું. કાસમ અલિશાનો ચુસ્ત ભક્ત હતો. તેથી અલિશાના ફરમાનનો તેણે બિન તકગરે અક્ષરે અક્ષર અમલ કર્યો. પોતે જીવતાજીવત બગદના ચામડામાં પેડો અને ઉપરથી તે સીવાઈવી લીધું. એ સ્થિતિમાં ત્રણ દિવસ રહીને તેનો પ્રાણ પખી ઉડી ગયો. કાસમનું મુઠકું દમારકસ આવી પહોંચતા અલિશા પેલી છોકરીને તે બતાવ્યું. એટલે તે છોકરી આનંદથી બેસી ઉઠી “હાશ ! હવે મને ટાઢક વળી. મારા બાપના કુટુંબનો નાશ કરનાર દુષ્ટ પર વેર લેવાની દાનતથી જ મેં તેના પર આ આરોપ મેલ્યો હતો. ખરી રીતે હું ભ્રષ્ટ થઈ નથી.” એ સાંભળીને તો અલિશા પશ્ચાત્તાપ અને ક્રોધથી શતોપીળો થઈ ગયો. ગોહવશ થઈ કાસમ જેવા પોતાના શરા સરદારનો આવી ધાતકી રીતે ધાત કરવા માટે તેને અત્યંત પરતાવેલ થયો. પણ હવે પરતાવેલ ક્યાંથી શું વળે ? તેથી પોતાનો સધલો ગુસ્સો તેણે પેલી ખધી છોકરીઓ પર દાલવ્યો; ને તેમને ઘોડાને પૂંછડે બધાવી, આખા શહેરમાં ઘસડાવીને જૂડે હાલે મારી નખાવી. એ રીતે એક કૂર કૃત્યને બીજા કૂર કૃત્યથી ધોઈ નાખવાનો અલિશાએ નિષ્ફળ પ્રયત્ન આદર્યો !

સાચી હકીકત કહી દેવાથી અલિશા પોતાના પર ગુસ્સે થશે અને દેહાંત દંડ દેશે, એ વાત તે છોકરીઓથી કંઈ અજાણી નહોતી. પરંતુ પોતાની પવિત્રતાનો નાશ થવા દેવા કરતાં પ્રાણત્યાગ કરવાનો

તેમનો નિમ્મલ હતો. તેથી આ વિદ્યાર્થી ગુપ્તથી તેમણે કાસમ પરતું વેર તથા પોતાનો રેક એ જાને વાના એકી વારે સાધી લીધાં ! આ પરથી પવિત્રતાની કિંમત તે વખતની સ્ત્રીઓ કેટલી આકૃષ્ટી તે સમજી શકાશે.

૬. હિંદમાં આરબસત્તા નહિ જામવાનાં કારણ—સિંધની છતથી મુમલમાનોને હિંદુસ્તાનમાં પણ મુકવાનું સ્થાન થયું ખરું, પણ તેમની સત્તા આગળ ફેલાવા પામી નહિ. આનાં કેટલાક કારણો છે પ્રથમ તો તેઓ તદ્દન ઉધેગરો હિંદુસ્તાનમાં પેશ. ખીલું અતિ અગત્યનું કાગળ એ કે હિંદના અગ્રણી રાજાઓનું મંડળ તે વખતે પૂરું જોડા હતું; એટલું જ નહિ પણ તેમનામાં સપનો પણ છેક અભાવ નહોતો. આ બળવાન અને સંપીલા રાજાઓને છતવાને કાળે જરૂર પૂરતી ફોજ ખસિરા તરફથી આવી શકી નહિ. વળી સિંધ પ્રાત વિસ્તારમાં જો કે ગુજરાત કરતા કંઈક મોટો છે, તોપણ ત્યાંની જમીન મોટી ભાજે રેતાળ હોવાથી ખસિરાઓને તે વિશેષ લાભદાયક નીવડ્યો નહોતો. આથી દરી ખસિરાના દબારમાં સિંધના આગ્રોની કુમક મરિની માગણીને ઝાઝું વળન મળતું નહિ આ બધા કારણો ઉપરાંત અદમદ કાસમ જેવા શૂર સગદારના ધાતથી સિંધમાંની આન્નસત્તા પણ છેક ખખળી ગઈ તેમાં વળી કેટલાક ધર્મોદ્ધ આગ્રોએ હિંદુઓ પ્રત્યે ધર્મની બાબતમાં શુદ્ધ મુન્નવા માંડ્યો. આથી દરી હિંદુ પ્રજા છેડાઈ પડી અને પરિણામે આન્નસત્તા આગળ વધવાને બદલે તેના મૂળમાંથી જ ઉખડી ગઈ.

ગીજનીના તુર્ક રાજા

૧. અલસગીન:—અલિશતની પક્ષીના વખતમાં જે અનેક રાજવંશો અસ્તિત્વમાં આવ્યા તેમાં સામાની રાજવંશ મુખ્ય હતો. તેમની રાજધાની યુખારામાં હતી. આ સામાની વંશના પાંચમા સુલતાન અબ્દુલ મલિક કને અલખતગીન નામનો એક તુર્કી ગુલામ હતો. સુલતાનની તેના પર મહેરબાની થતાં સુલતાને તેને ખુરાસાન પ્રાંતની મુખાગીરી આપી. પણ ત્યાર પછી સુલતાન અબ્દુલ મલિકના મરણ બાદ યુખારાની ગાદી તેના પુત્ર મન્સુરને ન મળે તેવી ખટપટ અલખતગીને ચલાવી. આથી મન્સુર અલખતગીન પર ક્રોધે બરાથો, અને ખુરાસાનની મુખાગીરી પરથી તેને દૂર કર્યો. જાનની સલામતી માટે અલખતગીન ૨૦૦૦ અનુયાયીઓ સાથે કાબુલ તરફ નાસી ગયો. અને ગીજનીને નધણીયાતું જોઈ ત્યાં તેણે સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું; ઇ. સ. ૬૬૨.

આ વખતે આ રાજ્યની પૂર્વ સરહદ હિંદુસ્તાનના પંજાબ પ્રાંતને લાગી હતી. પંજાબમાં તે વખતે જ્યપાળ નામનો રાજપૂત રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ જે રાજ્યની વચ્ચે ચાત્ર સિંધુ નદી જ આવેલી હોવાથી થોડા જ વખતમાં એ જે રાજ્યો વચ્ચે ખટપટ હતી થઈ પરંતુ અલસગીનની કારકીર્દીમાં લડાઈનો પ્રસંગ ન આવતાં તે સન ૯૭૬માં મરણ પામ્યો.

૨. સખતગીન:—એ પણ અલખતગીનનો તુર્કી ગુલામ હતો. એની બહાદુરી તથા ચાતુરીથી મોહિત થઈ અલખતગીને તેને પોતાની છાકરી પરણાવી હતી. અલખતગીન પછી ગીજનીની ગાદી પણ એને જ મળી.

સુખકાગીન વિશે એક એવી દંતકથા ચાલે છે કે, તે પહેલાં
જ્યારે સ્વામીની મોઢરી કરતો હતો ત્યારે એક વાર તે શિકાર કરવા
ગયો હતો. ત્યાં જંગલમાં એણે એક હરણીનું બચ્ચું પકડ્યું અને
તેને ઘોડા પર સારી આગળ ચાલવા માંડ્યું. થોડે દૂર જઈ તેણે
પાછળ નજર ફેરવી તો તે બચ્ચાની મા તેના ઘોડાની પાછળ પાછળ
આવડી જવાઈ. હરણીના કશ્ચામચ દેખાવ અને બચ્ચા મારેતો
તેનો પ્યાર જોઈ સુખકાગીનનું હૃદય દયાથી પીગળી ગયું, અને તેણે
બચ્ચાને તેની મા પાસે જવા હોડી દીધું. હરણી જલ્દી આભાર
માનતી હોય તેમ વારંવાર સુખકાગીન તરફ નજર કરતી પોતાના
બચ્ચા સાથે જંગલ તરફ દોડી ગયું. રાત્રે સુખકાગીનને સ્વપ્ન
આવ્યું. તેમાં જાણે પેગંબર સાહેબે આવીને તેને કહ્યું કે, “આજ
તેં જે દયાનું કામ કર્યું છે તે ખુદાને મંજૂર છે, અને તે માટે ખુદા
તને રાજગાદી આપશે. રાજ થયા પછી પણ તારી રૈયત પ્રત્યે
તું એવી જ દયા બતાવતો રહેજે.”—અને ખરેખર! સુખકાગીન એક
દયાળુ રાજા નીવડ્યો.

સુખકાગીને અફઘાનિસ્તાનનો કિતર બાગ હતો તે પોતાના
રાજ્યમાં વધારે થયો. આથી હિંદુસ્તાનની છેક
જયપાળ સાહેબે પડોશમાં તુર્કી રાજ્યને જીતવું જોઈ લાહોરના
જમડે રાજા જયપાળ અને બીજાઓને કર પેઠા. તેથી
તેમણે બધાએ એકસાથે કરી એ ‘તુર્કી રાજ્યને
હિતમાં જ કામી દેવાના ધરાદારી જયપાળની આજેવાની તમે એક મોટા
લશ્કર સાથે અફઘાનિસ્તાન પર ચડાઈ કરી. સુખકાગીન પણ તેના
પુત્ર મહમૂદ સાથે સામે લડવા આવ્યો. પરંતુ બનાવ એવો બન્યો કે
બંને લશ્કરો વચ્ચે લડાઈ જામે તો પહેલાં એકાએક બારે વાવાઝોડા
સાથે વરસાદ થયો. આ વચ્ચે લાલ લઈ મહમૂદે રજા પૂતોતો પાછા
જરવાનો માર્ગ આંતર્યો. આથી જયપાળે સલાહ કરવાને મરજી
બતાવી. પણ ‘મહમૂદ રજા પૂતોતો પૂરેપૂરી જગર લેવાનો છે’ એવી

ખાંતમી જ્યારે જયપાળને મળી ત્યારે તેણે ~ દલતાપૂર્વક જણાવ્યું કે
 “અમે પણ અમારા સર્વસ્વનો નાશ કરી રણભૂમિમાં દુસ્મનને
 મારતા મરીશું.” એ પરથી ઘાણા સખતગીને પચાસ હાથી તથા
 આઠી લાખ રૂપિયા દંડના લેવાના કરી તથા દર સાંસ ખંડણી
 મોકલવાનું જયપાળ પાસે વચન લઈ તેની સાથે સલાહ કરી, ને
 રજપૂત ફોજને સહીસલામત જવા દીધી.

પરંતુ સ્વદેશ પહોંચ્યા પછી બ્રાહ્મણોની સલાહથી જયપાળે
 પોતાનું વચન પાળ્યું નહિ. ખંડણી પોતે ન મોકલી તો ન મોકલી,
 પણ તે લેવા આવેલા સખતગીનના માથાસોને તેણે કેદમાં પૂર્યા. આથી
 સખતગીન ખુબ ખીજવાયો ને જયપાળને સળ કરવા ચડી આવ્યો.
 જયપાળ પણ હાથપગ બેડી બેસી રહ્યો નહોતો. તેણે પણ દિલ્લી,
 અજમેર, કોનોજ, કલિંજર વગેરે સ્થળના રાજાઓની મદદ મેળવી,
 એક લાખની ફોજ સાથે સખતગીન સામે દૂર કરી. પરંતુ હિંદુ-
 સ્તાનનું ભાગ્યચક્ર હવે પક્ષટાયલું હોવાથી આ લડાઈમાં પણ તેને
 યશ મળ્યો નહિ. સખતગીને પોતાના લશ્કરના પાંચ પાગસે
 માથાસના ટોળાં કરીને હિંદુઓને ચકવી નાખવાની યુદ્ધનીતિ ચલાવી.
 આથી રજપૂત લશ્કર હેરાન હેરાન થઈ ગયું. તેમના સરદારોમાં ફૂટ
 પડી તે સઘળા નામી ગયા. સખતગીન પુષ્કળ લૂંટ મેળવી તથા
 સરહદના ખંદોઅસ્ત માટે ખેંજર ઘાટના મુખ આગળ ૧૦૦૦૦ પંકાણે-
 તું જાગર ઘાણું બેસાડી પાછો શયો. આ પ્રમાણે બખ્ખે વાર
 મુસલમાનોને હાથે પરજય પામતા જયપાળ ઘણો શરમીદો બની ગયો.

એ પછી ખારે હદાપણ અને ન્યાયથી વીસ વર્ષ રાજ્ય કરી
 મૃત્યુ સખતગીન ઇ. સ. ૯૯૭ માં મરણ પામ્યો.

૩. મહમૂદનું રાજ્યારોહણ:—સખતગીને મરતી વખતે
 પોતાના હકદાર પુત્ર ધરમાધલને ગાદીવારસ કરાવ્યો હતો. પણ
 મહમૂદ નામના તેના એક દસ્તિખાને ધરમાધલને કેદ કરી ગીજનીની

ગાદી પોતે બધાવી પાડી. આ મહમૂદ બહુ પરાક્રમી અને સાહસિક હતો. તેણે ઈ. સ. ૯૯૯માં અત્યાર લગી કેાઇ તુર્ક રાજાએ ધારણ નહિ કરેલી સુલતાનની પદવી ધારણ કરી, અને ગીજનીની ઉત્તર પશ્ચિમે આવેલા રાજ્યો જીતી લઇ ગીજનીમાં તુર્ક બાદશાહી સ્થાપી. હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં એવું નામ 'મહમૂદ ગીજની' તરીકે અદ્યપિ મચદર છે.

પ્રકરણ ૫ મું

મહમૂદ ગીજનીના સમયમાં હિંદની સ્થિતિ

[સુલતાન મહમૂદ ગીજનીએ હિંદુસ્તાન પર સ્વારીઓ કરવા માંડી તે સમયે હિંદની રાજકીય, ધાર્મિક તથા વિદ્યાદગ્ધર બાબતમાં સ્થિતિ કેવી હતી તે જાણવાની જરૂર હોવાથી હવેના બે પ્રકરણોમાં આપણે તેનું વિવેચન કરીશું.]

૧ રાજકીય સ્થિતિ—મહારાજા હર્ષના મૃત્યુ પછી તેનું સામ્રાજ્ય નાનામોટા અનેક ગળ્યોમાં વહેચાઇ ગયું તે પછી આડમાં સૈદમાં કનોજના રાજા ચતોવર્મા તથા કાશ્મીરના રાજા હસિતાદિત્યે સ્વતંત્રતા ચક્રવર્તી પદ માટે હરીશાષ માડી હતી. પરંતુ તેમના એ પ્રયત્નને ઝાઝો ફિવા બાથુકનો વચ મળ્યો હોય તેમ લાગતું નથી બૌદ્ધ ધર્મના લોપ સાથે પ્રચારમાં આવેલા બ્રાહ્મણધર્મમાં દેશના શુદ્ધ શુદ્ધ ગજલસો 'રાજપૂત' ન.મથી ઝોળાખાવા લાગ્યા. આ ગજપૂત રાજ્યોમાં નવીન ધર્મના પ્રતાપે ક્ષાત્ર-તેજ પુનઃ ચમકવા લાગ્યું હતું; અને સુલતાન મહમૂદે સ્વારીઓ કરવા માટી ત્યાં સુધીમાં તેા આમાના કેટલાક બાવળ પશુ થવા

૫ મું મહમૂદ ગીજનીના સમયમાં હિંદની સ્થિતિ ૨૭

પામ્યાં હતાં. આ રાજ્યોને પરસ્પર ચડસાચડસી ચાલ્યા કરતી હોવાથી તેમની સરહદો દારદ્રતને સળગે સદા બદલાયા કરતી. આમ છતાં પરદેશી શત્રુ સામે સંપૂર્ણ જવાના શુભનો તેમનામાં તે વખતે છેક અભાવ નહોતો.

મુલતાન મહમૂદ ગીજનીના સમયમાં હિંદુસ્તાનમાં નાનામોટાં જે અનેક રાજ્યો હતા, તેના આપણે સોંઠની ખાતર આઠ જૂથ પાડી શકીએ—

(૧) પશ્ચિમહિંદનાં રાજ્યો:—જેમાં ગુજરાત, રજપૂતાના, સિંધ અને પંજાબનો સમાવેશ થતો હોય નાનામોટાં રજપૂત રાજ્યો અને કાશ્મીરનો અમલ હતો.

(૨) મધ્યહિંદનાં રાજ્યો:—જેમાં માળવાનું રાજ્ય ધારા-નગરીના ભોજ રાજની કારકીર્દીમાં ખૂબ પ્રખ્યાતિએ પહોંચ્યું. આ ભોજ રાજ મહમૂદ ગીજનીનો સમકાલીન હતો.

(૩) ઉત્તરહિંદનાં રાજ્યો:—જેમાં કનોજનું રાજ્ય મુખ્ય હતું.

(૪) હિમાલય પ્રદેશનાં પહાડી રાજ્યો:—જેમાં કાશ્મીર, હાપ્પુલ, નેપાળ અને આસામના રાજ્યો મુખ્ય હતા.

(૫) પર્ગાણા:—જેમાં બે રાજ્યો હતા. પશ્ચિમમાં પાલકુલના રાજાનો અને પૂર્વમાં સેન વંશના રાજાનો અમલ ચાલતો.

(૬) એઠીયાનું રાજ્ય:—જેમાં પહેલા કેસરી વંશના રાજા હતા; પછી પાછળથી તે ગંગ વંશના ગજાઓના તાબામાં આવ્યું હતું.

(૭) દરખ્ખણ:—જેમાં કલ્યાણ અને રાજમાત્રીના આનુકૂળ રાજાઓનો અમલ હતો.

(૮) દક્ષિણનાં રાજ્યો:—જેમાં પાંડ્ય, ચોલ અને ચેરા વંશના રાજાઓનો અમલ હતો.

હવે પછીનો ઇતિહાસ જરોજર સમજાય તે માટે એ આઠ જૂથનાં મુખ્ય મુખ્ય રાજ્યોની હકીકત આપણે પ્રથમ જાણી લેવાની જરૂર છે.

(૧) પશ્ચિમ હિંદનાં રાજ્યો:—

(ક) ગુજરાત—દારિકાના પાદનો પછી ઘણા વખત સુધીનો આ દેશનો ઇતિહાસ અંધારામાં છે. તે પછી ગુજરાત અરોહના તાબામાં ગયું, અને તે પછી કેટલેક વર્ષે તેના વંશને પાસેથી શક લોકોએ તે છીડી લીધું. આ શક લોકો પાછળથી ખૌદ્ર ધર્મી થયા. તેમની રાજધાની શિહોરમાં હતી, અને તેમના રાજ્યનો વિસ્તાર દક્ષિણમાં કોલ્હાપુર અને સતારા સુધી હતો. આ રાજવંશ હતિહાસમાં શાહકુળને નામે જોગબાય છે. આ શક રાજ્યની જહોજલાલીના સમયમાં અયોધ્યાના પ્રખ્યાત મુર્ચવંશના કનકસેન નામના પુરુષે સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા પીરનગરના પરમાર રાજ્યને છીડી લીધું. અને ત્યાં શકરાજના મારેલિક તરીકે પોતાની બાદી કરી; ઇ. સ. ૧૪૪. કનકસેનની ચાચી પેઢીએ ધણેલા વિજયસેને વિજયપુર અથવા દોલતું ધોળકા વસાવ્યું. શક લોકોનું રાજ્ય નારા પામ્યા પછી ગુજરાતમાં કનોજના ગુપ્ત વંશની સર્વોપરી સત્તા સ્થાપી, એટલે કનકસેનના વંશને ગુપ્ત મહારાજાઓના માંડલિક બન્યા. સમ્રાટ ચદ્રગુપ્તના સમયમાં (ઇ. સ. ૧૬૧ સૈકામાં) આ વંશમાં સેનાપતિ બટ્ટાર્ક નામનો પુરુષ થયો. ગુપ્ત સમ્રાટ વડી મેરહનો સમજો કારનાર તેના હાથમાં આવ્યો. એણે જલ્હીપુર વસાવી ત્યાં રહેવા માંડ્યું. આ સેનાપતિ બટ્ટાર્ક જ જલ્હી વંશનો મૂળ પુરુષ ગણાય છે. ગુપ્ત સામ્રાજ્ય નબળું પડતાં બટ્ટાર્ક અને તેના વંશને ધીમે ધીમે કોરહનો કારનાર સ્વતંત્રપણે કરવા લાગ્યા; અને ગુપ્ત સામ્રાજ્યના લોપ પછી તે જલ્હીપુર પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં એક જાણ્ય મહારાજ્ય થઈ પડ્યું.

એ પછી કનોજના મહારાજા હર્ષવર્ધન જલ્હીપુરના રાજા મુવસેન અથવા મુવસહને તથા બરચના ગુર્જર રાજાને દરાવી ગુજરાતને કનોજનું ખંડીત બનાવ્યું હતું. આ મુવસેન અથવા મુવસરે પાછળથી હર્ષની કુંવરી સાથે લગ્ન કરી હર્ષની મહેરબાની મેળવી હતી. હર્ષના મૃત્યુ પછી જલ્હી રાજ્યે પોતાની સ્વતંત્રતા પાછી મેળવી હતી. એ વંશનો ઉલ્લેખ રાજ સિંહાદિત્ય હતો. આ જલ્હી રાજાઓના વખતમાં દેશની

આબાદી પુષ્કળ વધી, વેપારનો સારો ફેલાવો થયો અને ઠેક મિસર સુખી ગુજરાતના બંદરોનો વેપાર ચાલવા લાગ્યો. વલ્લભી રાજ્યના નારા પછી ગુજરાતમાં ચાવડા જાતના રજપૂતોનું જોર વધુ એમની રાજધાની થંવાસરમાં હતી એ થંવાસરનો છેલ્લો રાજા જયશિખર ઠંભ્યાણિના રાજા ભુવડ સોલંકીને હાથે હાર્યો અને માર્યો ગયો, ૬ સ ૧૬૬ એટલે ગુજરાતમાં ઠંભ્યાણિના સોલંકી સુબાઓનો અમલ ચરૂ થયો. પરંતુ તે પછી બરાબર પચાસ વર્ષે જયશિખરના પરાક્રમી પુત્ર વનરાજે સોલંકીઓને ગુજરાતમાંથી હાકી કાઢ્યા, અને હત્તર ગુજરાતમાં અણહિલપુર પાટણ વસાવી બળવાન ચાવડા રાજ્યની પુનઃ સ્થાપના કરી, ૯ સ ૭૪૬. ચાવડા વરા શુમારે બસે વર્ષ ચાલ્યા પછી ૯ સ ૯૪૨માં છેલ્લા રાજા સામતસિંહને મારી તેના ભાણેજ મૂળરાજે સોલંકી વંશની રાજા સ્થાપી. કુવત્તાન મહમૂદે હિંદ પર સ્વારીઓ કરવા મોકી ત્યારે અણહિલપુરની મોઢીએ મૂળરાજનો પુત્ર ચામુંડ હતો અને તેની સોમનાથની સ્વારી વખતે લોમ બાણાવળી હતો આ લીમદેવ અને તેના પૌત્ર સિદ્ધરાજ જયસિંહની કારકીર્દીમાં ગુજરાતની સત્તા ગુજરાત બહાર પછે દૂર લગી ફેલાવા પામી, અને ગુજરાતના સોલંકીઓની કીર્તિ હિંદુસ્તાનના રાજવંશોમાં, નક્ષત્રમંડળમાં સૂર્યની માફક જળકી રહી સોલંકી પછી ગુજરાતમાં વાઘેલાનું રાજ્ય થયું એ વંશના છેલ્લા રાજા હરજી પાસેથી દિલ્હીના સુલતાન અલાઉદ્દીન ખીલજીએ ૯ સ ૧૨૯૭માં ગુજરાત છતી લીધું, ત્યાં લગી ગુજરાતમાં રજપૂત રાજ્ય રહ્યું.

(ખ) રજપૂતાના — ભીનમાલના ગુર્જરા — આર્યોની લીલાભૂમિ ખલખભા શેડ, ચવન વગેરે પરદેશી જાતિઓનું જોર વધતા આર્ય લોકો રજપૂતાનાનાં તે વખતના નિર્જન સ્થાનમાં આવી વસ્યા એ પૈકી ભીનમાલનું ગુર્જર રાજ્ય આગળ જતા બહુ પ્રસિદ્ધિમાં આગ્યું એના રાજા ચાવેતકટ વંશના અસલ ક્ષત્રિય * હતા આગળ જતા ગુજરાતમાં થંવાસર અને

* યૂરોપીઅન વિદ્વાનો આ ગુર્જર લોકોને શક અને કૂલુ ટાળાઓ સાથે હિંદમાં આવેલા માને છે પણ તે માન્યતા ખોટી હોવાનું રા. ચિં. વિ. વૈદ્યે પોતાના ‘મધ્ય યુગિન ભારત મા ૧’ નામના પુસ્તકમાં સાબીત કર્યું છે જુઓ મ. યુ. મા. પુ. ૧ના પૃષ્ઠ ૧૧૮ થી ૧૨૫ તથા પુ. ૨ ના પૃષ્ઠ ૩૦૩ થી ૩૦૪

અણદિલવાડના રાજ્યો સ્થાપનાર આજના લોકો આ જ કુળના હતા. મદમદ કાસમે સિંધ જાયુ તે વખતે ના બીનમાલનું મુર્તર રાજ્ય પર બદારમાલ હતું.

આરબોની નવિને પૂર્વની બાજુએ આવળ વધારી અટાવવામા બીનમાલના રાજ્યોને સંપૂર્ણ થતા મળ્યો હતો. બીનમાલમા આપોલ્ટ રાજ્યોનો અમલ શુભારે બને વધુ ચાલ્યા પછી ત્યાંની રાજ્યસના મુર્તર લોકની પ્રતિદાર સાખાના હાથમા આવી આ પ્રતિદાર વસના નામસદ નામના રાજ્યે જમાણના વજૂપુદ નામના રાજ્ય પાસેથી હતોજ છતાં સદ હતોજમા પ્રતિદાર મુર્તર નામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી.

(૪) ચિતોડના પેટોટીએ—મદમદ કાસમની છત વખતે ચિતોડમા મોરી વસના પરમાર રાજનો અમલ હતો આ મોરી રાજને નિંધના દાદિર રાજ સાથે દોસ્તી હતી તેથી દાદિરનો પુત્ર ચિતોડના મોરી રાજના આશયે આવી રયો હતો જે મોરી વસનો છેલ્લો રાજ માનસિંહ કરીને હતો. મેવાડના વિદાસમા પ્રસિદ્ધ વધેલા આખ્યા-રાવળનો તે મામે થાય. માનસિંહથી નાપુરા વધેલા સરદારોની મદદથી આખ્યાએ મોરી વસના એ છેલ્લા રાજનો વધ કરી ચિતોડમા અદિલોત અથવા પેટોટી વસની સ્થાપના કરી, ઇ સ ૭૨૮ જે પેટોટી વસમા ખુમાન રાવળ નામનો રાજ બહુ નામાહિત થઈ ગયો જેના વખતમા પેટોટીએની સના રાજપૂત રાજ્યમદળમા સર્વોપરી હતી પણ પાળથી અનમેરના ચોદાણે સર્વોપરી બન્યા હતા મદમદ બીનનીની સ્વારીએ વખતે ચિતોડમા યથોવર્મા નામનો રાજ હતો. મેવાડના હાલના સીસો દીબા રાણા આ જ પેટોટી વસના છે.

(૫) અનમેરના ચોદાણુ --અનમેર • અથવા સાંભરમા ચોદાણોની

• પ્રાચીન અદિ-ગર (હાલના જરેલી પાસે)મા ચાદુમાન નામનો એક સદ્રવરી રાજ બહુ પ્રખ્યાત થઈ ગયો. જેના વસને એના નામ પરથી 'ચાદુમાન' અથવા 'ચદુઆણુ' નામે ઇતિહાસમા ઓળખાયા આ વસમા ઇ સ ૭૬૫ સેકામા (ઇ સ ૫૫૧) વસુદેવ નામનો રાજ થયો તે પરદેશી દુમલાઓ સામે ટકી નહિ સહવાથી અદિ-ગરમાથી ખતી સાંભરમા આવી વસ્યો. એના પીત્ર અનવપાણે એ-ફુર્ બા'યો તે તેના નામ પરથી 'અનવ મેર' અથવા અનમેર નામે પ્રસિદ્ધ થયો.

સત્તા હતી. આ એકાદાણ રાજ્યોને ઘેરોટીએ સાથે સર્વોપરી પદ મળે-
ચડસાચડસી ચાલતી હતી. એકાદાણમાં વિરાળદેવ નામનો રાજા બહુ
પ્રખ્યાત થઈ ગયો. મહમૂદ ગીજનીની સ્વારીએ વખતે આ વિરાળદેવ
જ રજપૂત રાજ્યમંડળમાં મુખ્ય ગણાતો હતો. સોમનાથના બચાવ
મળે મહમૂદ સામે લડનામાં એ પણ સામેલ હતો. મહમૂદના મરણ પછી
મુસલમાનોને હિંદમાંથી હાંકી કાઢવા સારૂ એણે જળદેવ પ્રયત્ન કર્યો હતો.
અને તેમાં તેને જરા પણ મળ્યો હતો. તેના આ પ્રયત્નમાં ગુજરાતનો
ભીમદેવ સામેલ થયો નહિ. તેથી વિરાળદેવ ગુજરાત પર સ્વારી કરી
ભીમદેવને હરાવ્યો, તથા છત્તને ઠેઠાણે પીસતગર નામનું શહેર યાદગીરી
મળે વસાવી તે અજમેર પાછો ફર્યો.

(૬) જેસલમેરના ભાટી—ઉપર જણાવેલા મુખ્ય રાજ્યો ઉપરાંત
જપૂતાનાની પશ્ચિમના ભાગમાં યાદવ કુળના ભાટી રાજ્યો આવી વસ્યા
હતા. યાદવાસ્થળી પછી બચેલા યાદવોએ જપૂલિસ્થાન (ગીજની)માં રાજ્ય
ચાલ્યું હતું. પણ આગળ જતાં ઈસ્લામનું ભેર વધતાં તેઓ જપૂલિસ્થાન
ઝાડી શિયાળકાંઠામાં આવ્યા હતા. ત્યાંથી પણ સુધતાન અને તાનોટમાં
બસતાં બસતાં તેમની ભટ્ટી નામની એક શાખા રજપૂતાનાના હોદ્દાના
સ્થાનમાં આવી વસી હતી. મુસલમાન સાથેનો તેમનો ઝગડો ત્યાં પણ
ચાલુ જ હતો. વિજયરાય નામનો રાજા મહમૂદની સામે લડ્યો હતો.
એ જ ભાટી રજપૂતોએ આગળ જતાં જેસલમેર વસાવ્યું. જેસલમેરમાં હાલ
પણ ભાટી રાજ્યો રાજ્ય કરે છે.

(૭) સિંધ—આ રાજ્ય મહાભારતના સમયમાં પણ પ્રસિદ્ધ હતું. મહા-
ભારતમાં વર્ણવેલા સિંધુ, સૌખીર અને શિળી—એ ત્રણ રાજ્યો હર્ષના
સમયમાં પણ અત્યાર, બ્રાહ્મણસ્થળ અને શિળીસ્થળ નામે ચાલુ હતાં.
હર્ષના વખતમાં સારસીરાય નામનો ઔર્યવંશી શત્રુ રાજા સિંધમાં હતો.
સાહસી પછી અચ્ય નામનો તેનો બ્રાહ્મણ પ્રધાન સિંધનું રાજ્ય પચાવી
પડ્યો; ઇ. સ. ૬૫૦. આ અચ્ય બહુ બળવાન હતો. એના વખતમાં
સિંધનું રાજ્ય સ્વતંત્ર થયું અને તેનો વિસ્તાર પણ વધ્યો. સાહસીરાય
અને તેની સમજી રૈવત ઔર્ય ધર્મી હતી. અચ્યે ઔર્ય ધર્મને ઉતારી
પારી સિંધમાં બ્રાહ્મણ ધર્મને ઉત્તેજ્યો. અચ્ય પછી તેનો ભાઈ અંદ્ર
અને તેના પછી અચ્યનો દાહિર નામનો છેકરો સિંધની બાકીએ આવ્યો.
આ દાહિર રાજાની કારકીર્દીમાં જ આરબોએ સ્વારી કરી સિંધ છતી લીધી;

ઈ. સ. ૭૧૨. મહમૂદ કાસમ પછી સમા અને સુમરાં ભતનાં રાજપૂતોએ સિંધમાં પોતાનો સંસ્થાનાં સ્થાપ્યાં હતાં. પણ તેમણે પાછળથી હિંદુ ધર્મને છોડી સુસલમાન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો એ સિવાય સુલતાન વગેરે ઠેકાણે છુટાછવાયાં આરબસંસ્થાનો પણ હતાં. મહમૂદ ગીજનીએ એ સ્થળાને છવી સિંધ પ્રાંતને ગીજની સાથે જોડી લીધો ઇ. સ. ૧૦૨૫.

(છ) પંજાબ—મહાભારત વધા પ્રાચીન પુરાણોની અંદર પંજાબ દેશમાં આવેલાં અનેક રાજ્યોનાં નામ ગણાવેલાં છે. તે પૈકી ગાંધાર, તક્ષશીલા, મદ્ર, માલવ, મિગત, કેકય, કુદ્રક, અંબહ દિત્યાદિ રાજ્યો તો છેક સિંધની સ્વારી વખતે પણ કાયમ હતાં. આર્માનાં કેલક સિંધની સમયમાં હુત થયાં, અને બાકીનાં સિંધ પર પછી આવેલા શક અને ધૂલુ લોકોને હાથે નાશ પામ્યાં. આ પરદેશી લોકોને પરમાર અને સુલતાન રાજ્યોએ મારી કાઢ્યા પછી પંજાબને મોટા ભાગ પડેલાં રાજ્યો સિંધ કે કાશ્મીરને તાબે રહેલાં જણાય છે. દુએન્સંગના વખતમાં પંજાબમાં સુલતાન, દેક (દાક) અને જલધરનાં રાજ્યો હતાં. તે પૈકી સુલતાન સિંધના આરબોએ છવી લીધું. દેકનાં રાજ્યકર્તા પણ પાછળથી સુસલમાન ધર્મમાં વટસાઇ ગયા. મહમૂદની સ્વારી વખતે પંજાબમાં લાહોર અને જલધરનાં હિંદુ રાજ્યો અને સુલતાનનું આરબ સંસ્થાન મુખ્ય હતાં. લાહોરમાં ખાલાત નામવાળા રાજ્યો હતા. એમના રાજ્યની સરહદ ગીજનીની સરહદ સાથે અટાઅડ લાગી રહેલી હોવાથી સિંધની સ્વારીનો અપટિ નેમ પૌરવને ઝીલવો પડ્યો હતો તેમ સુસલમાન સ્વારીઓનો પહેલો અપટિ પણ આ પાલ રાજ્યોને જ ઝીલવો પડ્યો. લાહોરમાં તે વખતે જયપાળ નામનો રાજા હતો જલધરની રાજધાની કેંઆ અથવા નગરકોટના હુગરી કિલામાં હતી. આ પણ રાજ્યો પૈકી લાહોરનું હિંદુ રાજ્ય નાશ પામ્યું. સુલતાનને આરબોના હાથમાંથી છવી લઇ મહમૂદે તેને સિંધની સ્વારીઓ માટે પોતાનું મુખ્ય યાણ બનાવ્યું, અને નગરકોટ પર સ્વારી કરી ત્યાં પ્રસિદ્ધ દેવળ દૂરી તે અદબક દોલત ધસી ગયો, છતાં જલધરનું સ્વાતંત્ર્ય છેક મોગલ બાદશાહી સુધી કાયમ રહ્યું હતું હાલ પણ કાંચાનો પદાર કિલ્લો એક સ્થાનિક શાસરને તાબે છે.

(૨) મધ્ય હિંદનાં રાજ્ય —

(ક) માળવા—પંજાબમાં શક, દુલુનો પરદેશી અમલ થતાં ત્યાંના માલવ લોકો ત્યાંથી ખસીને મધ્ય હિંદમાં આવ્યા.

તેમની ભતિના નામ પરથી તેઓ જે દેશમાં વસ્યા તે દેશ માળવા નામે ઓળખાયા. અરોહના વંશજોનું રાજ્ય નબળું પડતાં માળવામાં ઝાંઝિ-વંશની પરમાર સામ્રાજ્યે સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. આ પરમાર વંશમાં ઇ. સ. ના આરંભ પહેલાં હારયરી અને ચિત્રમાદિત્ય રાજ બહુ પ્રખ્યાત થઈ ગયા. ચિત્રમે પરદેશી શક લોકોને હિંદમાંથી ખારી કાઢ્યાથી તેના નામનો સંવત આરંભ. આ સંવત આપણા ગુજરાતમાં તેમજ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં અઘાપિ વપરાય છે. ચિત્રમ પછી માળવામાં કેટલીક ઉચ્ચપાદલ થઈ તે રાજ્ય કનોજ અને મહારાષ્ટ્રના બળવાન રાજ્યોના અપભ તો કેટલોક કાળ રહ્યું, તે પછી નવમા સૈકામાં પાણી તે પરમારોના હાથમાં આવ્યું.

આ પરમાર વંશમાં યથેલા પ્રખ્યાત રાજાઓમાં શુંજ અને લોજ હતાં. શુંજે તૈલગણના રાજ તૈલપને કેટલીક વાર હરાવ્યા પછી તે તૈલપને હાથે હાર્યો અને કેદ પકડાવેા. ત્યાં તેની ઉદ્ધત વર્તણૂકને લીધે તૈલપે તેનો વધ કરાવેા. શુંજ પછી લોજ થયો. એણે ચિત્રમની ઉત્તમયનીને બદલે ધારા-નમરીમાં પોતાની માદી કરી; તેથી તે ધારા નમરીના લોજ તરીકે ઓળખાયા. આ લોજ રાજ બહુ પરાક્રમી હતો. તેની વિદ્યાવિદ્યાશિતા અને જ્ઞાનશીલતાને માટે તેનું નામ આજે પણ મરાઠ્ઠર ■ ચિત્રમની માફક તેનો દરબાર પણ મોટા પંડિતોથી ઉભરાઈ જતો. કહેવાય ■ કે લોજના વખતમાં એના ખેડૂતો પણ સંસ્કૃત બોલી બોલતા. આ લોજ રાજ મહમૂદ ગીજનીનો સમકાલીન હતો. ગુજરાતના બીમદેવ સાથે એને અણબનાવ થતાં બીમદેવને હાથે તે હાર્યો હતો. આ પછી સિદ્ધરાજ જયસિંહે માળવાનું રાજ્ય છતી ગુજરાત સાથે જોડી દીધું હતું. પણ સિદ્ધરાજ પછી તે સ્વતંત્ર થયું અને ગુલામવંશના અસ્તમરો તે ઇ. સ. ૧૨૩૪માં છતી લીધું ત્યાં સુધી આર્યું.

(ખ) દારી અને ચેદીઃ—મુલતાન મહમૂદની સ્વારીઓ વખતે મધ્ય હિંદમાં માળવા સિવાય દારી અને ચેદીનાં રાજ્યો પણ હતાં. એ બન્ને રાજ્યો પણ પ્રાચીન હતાં. ચેદીનું બીજું નામ જેનક જુઝિ હતું. કૃષ્ણનો પ્રસિદ્ધ વેરી શિશુપાલ આ ચેદીનોજ રાજ હતો. આ રાજ્ય કનોજ અને માળવાની પડોશમાં આવેલું હોવાથી મોટા ભાગે તે કનોજ કે માળવાનું તોબેદાર રહેતું. પણ ઇ. સ. ના નવમા સૈકામાં ચંદેલ સ્થપતોએ ત્યાં

સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું મહમૂદ ગીજનીના સમયમાં આ કાશી તથા એંદી બંનેમાં કરણ નામના રાજાઓ હતા કાશીના કરણે ગુજરાતના ભીમદેવને લોજ રાજાને હરાવવામાં મદદ કરી હતી, તથા એંદીના કરણે સોજના મૃત્યુ પછી ધારાનગરી લૂંટી લઈ ભીમદેવને તેમાંથી ભાગ નહિ આપ્યાથી ભીમે એંદી પર સ્વારી કરી કરણને નમાવ્યો હતો એ પછી મહારાજ પૃથુરાજે મહોબા પર સ્વારી કરી પૃથ્વાય રાજાને માર્યો, ત્યાં સુધી જેલક જુલિત બન્યા એંદીનું રાજ્ય સ્વતંત્ર રહ્યું હોય એમ લાગે છે.

(૩) ઉત્તર હિંદના રાજ્યો —કનોજ મહાભારતના સમય પછી મગધનું રાજ્ય બળવાન થયું બાકી કરી હરતખની રાજધાની તરીકે હસ્તિનાપુરને ઠેકાણું પાટીપુત્ર ગણાવા લાગ્યું તે પછી મૌર્યવંશને સ્થાપનાર મહારાજ ચંદ્રગુપ્ત અને તેને વધારી આખા હરતખડને એક હત્ર તમે બાણનાર બૌદ્ધ ધર્મ સમ્રાટ અશોકની રાજદર્શીમાં તે પાટીપુત્રની મીર્તિ ધારી જ વધી પડી પાટીપુત્રની એ મીર્તિ હ સ ના છૂંકા સૈફા સુધી વાયમ રહી પછ તે પછી મગધનું રાજ્ય નબળું પડી થાણેશ્વર અને કનોજના રાજ્ય તેજ પર ગાળ્યા હ સ ના સાતમાં સૈમા હર્ષ હિંદુસ્તાનનો વફવત્તી રાજા થયો તેણે થાણેશ્વર અને કનોજના મહારાજાનો ભેગો હ કનોજને પોતાની રાજધાની બનાવી તે વખતથી પાટીપુત્રનું માન છે જ વધી ગયું અને કનોજ જ હરતખની રાજધાની તરીકે મનાયું કનોજનો રાજા જ સઘળા રાજાઓનો ઉપરી મનાવા લાગ્યો બાકી કરી સર્વોપરીપણ મેળવવાની લાલસાવાળા હર્ષ પછીના રાજાઓ કનોજને જાળે કરવાનો જ પ્રયત્ન આદરતા હર્ષ પછી કનોજમાં મોખરી વસના વમા રાજાઓને બમણ ફરી બાંધ્યા આ રાજાઓમાં યશોવમા નામનો રાજા પશકમી નીવ ચો એણે હિંદુસ્તાનમાં રીને હર્ષના જુ સામ્રાજ્ય સ્થાપવાની મહેનત કરી પરંતુ દંડણના આહુત્ય રાવ ચિનયાદિત્ય અને કાશીરના રાજા લલિતાદિત્યને હાથે તે હારી જવાથી તેની એ હજી પાર થઈ નહિ. યશોવર્મા પછી ચો ન વર્ષમાં કનોજનું રાજ્ય ભીનમાલના પ્રતિદાર ગુર્જર રાજા નાગમહે જી લીધું, હ ત ૮૧૬ આ પ્રતિદાર રાજાઓનો અમલ મુમારે બસે વર્ષ ચાલ્યા પછી તે જ ચાગના પાવ વશીય રાજાઓના હાથમાં ગયું મહમદની સ્વારી વખતે કનોજમાં રાજ્યપાલ નામનો રાજા હતો.

(૪) હિમાલય અદેશનાં પહાડી રાજ્યો:—

(ક) કાશ્મીર—અજેઘ પર્વતોથી રક્ષાયેલા આ પ્રાચીન રાજ્યનો ઇતિહાસ કલ્દહુ નામના વિદ્વાન પંડિતે સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલો છે. એ 'પુસ્તકલુ' નામ રાજતરંગિણી^૧ છે, અને તેમાં ઇ. સ. પૂ. ૧૪૦૦થી તે. ઇ. સ. ૧૦૦૦ સુધીનો કાશ્મીરનો ઇતિહાસ આપેલો છે. એ ઇતિહાસ ૫૨થી જણાય છે કે ઈ. સ. ના પહેલા સૈકામાં કાશ્મીરમાં કનિષ્ક નામનો સુચી વંશનો રાજા બળવાન થઇ ગયો. આ રાજા સુરત ઝૌહ માગી હતો અને અરોહની માફક એણે પણ ઝૌહ ધર્મનું સંશોધન કરાવી તેનો સારો ફેલાવો કર્યો હતો. કનિષ્ક અને સુચી વંશના ત્રીસ રાજાઓ કાશ્મીરમાં થયા. ત્યાર બાદ ઇ. સ. ના છઠા સૈકામાં યશોધર્મ 'વિક્રમાદિત્ય' નામના મહાસોરના ગુપ્તવંશી રાજાએ કાશ્મીર છોડી લઇ માનુસ્ય નામના પોતાના મિત્રને ત્યાંની ગાદીએ બેસાડ્યો. એની પછી થયેલા રાજાઓમાં કર્કોટક વંશનો લાલવાદિત્ય નામનો રાજા આઠમા સૈકામાં બહુ બળીઓ હતો. એણે ભરતખંડના અકવર્તી થવા મથતા કનોજના મહારાજા યશોવર્માને હરાવી સૈત્તળદ રામેધર સુધી આખા ભરતખંડનો દિગ્વિજય કર્યો હતો. કનોજપતિ પરની છતતી ચાહગીરી દાખલ બવભૂતિ નામના પ્રખ્યાત કવિને તે કનોજના દરબારમાંથી પોતાની સાથે લઈ ગયો હતો. ભરતખંડના દિગ્વિજય હપરાત હત્તરમાં પુર્વી મુલક પર રચારીઓ કરી પુર્કી રાજા મોખીનખાનને ત્રણ ત્રણ વાર હરાવ્યો હતો. એટલું જ નહિ પણ તે તરફના બીજા મુલકો છતતો છતતો તે ઉક ઝોખીના રણની પાર પહોંચ્યો હતો. ભરતખંડની સરહદ બહાર ભરતખંડી (હિંદુ) રાજાએ દિગ્વિજય કર્યાનો ઐતિહાસિક કાળમા આ એક જ દાખલો છે, જે ભરતખંડના ઇતિહાસમાં સુવર્ણ અક્ષરે નોંધાયી રહેવા ઘટે છે લલિતાદિત્ય પછી આથી પેટીએ જવાપીટ રાજા પણ તેના જેવો જ પ્રખ્યાત થયો. તે પછી કર્કોટક વંશનો અંત આવી હત્યલ, દેવ, દિવીર અને લોહર વંશ થયા. કાશ્મીરનો તે સમયનો ઇતિહાસ દગાફટકા અને ખટપટાથી ભરેલો હોઇ

૧. આ રાજતરંગિણીનું શુભશતી શાષાંતર થયેલું છે. ઇતિહાસના શોખીનોએ તે એક વાર પાંચવા જેવું છે. ૨. શકોને હરાવી સંવત ચવાવનાર વિક્રમાદિત્ય નહિ; એ વિક્રમ તો ઇ. સ. ૫૫૭માં થઇ ગયો.

તેમા ખાસ બલુવા નેપુ રોડું જ છે સુલતાન મદમૂદ ગીજનીના સમયમા હોદાર વચના દિવા અને સ્વમામરાજ દારમીરના સિદાસન પર દતા.

(ખ) કાણુવ—કાણુવ અને સુસલમાન ધર્મને પછગથી એટલો બધો ગાદો સબંધ થયેલો કે, કાણુવદેશ એક વાર આર્યાવર્તનો એક જાગ દતો, અને તેમા આર્યાવર્તી હિંદુ રાજાઓના રાજ્ય દતો, એ વાતથી અત્યારે બલુને જામર્ય થયો. પરંતુ ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ તે વાત તદ્દન સાચી છે મહામારવ અને પુરાણોમા વર્ણવેલા આખાર અને કામોજ દેશે તેજ દાવના કદદાર અને કાણુવ છે શુભેન્દ્રુએ પણ પોતાની મુસાફરીના વર્ણનમા કપિય નામથી આ દેસનું બ્યાન અર્પ્યુ છે, તે ઉપરથી જણાય કે કે. સ. ના ૭મા સદામા કાણુવમા ભૈષ્ઠ ધર્મોદ્ધતિય રાજા હોને. કાણુવ સિવાય ઉંપાક, નનર (જ/શાલાખા) અને ગાંધારના રાજ્યો પણ એને તાગે દતા. કાણુવનું રાજ્ય ઈરાનની પટોટમા આવેલું દોવાથી ઈરાનીઓનું અનુકરણ કરી કાણુવના રાજાએ પોતાને શાહ કહેવડાવતા તેથી એ રાજ્ય કાણુવના શાહી રાજ્ય તરીકે ઓળખાઈ આ શાહી રાજાએ શાહ કાઠ વાર ઈરાન અને કામ્બીરના બજવાન રાજાઓનું ઉપરી પદ સ્વીકારતુ થતુ બહુચિસ્તાન અને ખેરાસાનમા સુસલમાની અમલ ભમતા આરંગએ (સાવમા આડમા સૈમામા) કાણુવ જીતવાના પ્રયત્ન કરેલા તેમા કાણુવના રાજાએ મનિમી મુજબદતિયથી આરંગને ઘકવતા. પણ આખરે તેમને બચાવતા અવિશ્વાસીય અને તે પછી સામાની અને ગીજની વચના વુકું સુલતાનોનું ઉપરીપદ સ્વીકારતુ પડ્યું હવ મદમૂદ ગીજનીના સમય પછી કાણુવનું હિંદુ રાજ્ય કાયમ હવ પણ આખરે તે સુલતાન મદમૂદની દિન ત્રિવિદિન વધતી જતી મહત્વાનુસાના કુટમા હોમાઈ મયુ ■ સ. ૧૦૨૧મા સુસલમાનો અને આ કાણુવી હિંદુએ વચ્ચે ખૂનખાર મુજ થયુ તેમા કાણુવનો છેલ્લો હિંદુ રાજા ત્રિવિદિન થાલ બદાદુરીથી લગત મરાયો કાણુવનું રાજ્ય ગીજનીના સામાન્યમા જોડાઈ મયુ, અને કાણુવના હિંદુએને બગાડ્યારે વઘણ સુસલમાન કરવામા આન્યા * જા બનાવ પછી કાણુવ અને ઈસ્લામનો નેવો એક

* નાસમાનની લડાઈ Guerrilla Warfare

● આ ધાર્મિક અત્યાચારના સબંધમા લખાત અવગેરેનીએ પોતાના પુસ્તકમા એક મુખ્ય જીનાનું વર્ણન કર્યું છે તે એક કે, “ કાણુવના

અવ યથેસા છે કે કાણુના એક વાર હિંદુ રાજ્ય હવે એ માનતા પણ મન અવકાશ ।

(ગ) નેપાળ — હિમાલયની તલેટીમા આવેલુ આ પહાડી રાજ્ય હિંદુસ્તાનના કરતા તિમેટ અને ચીનના સબધમા વિશેષ આગ્યુ હાગે છે એમા લિચ્છવી કુળના રાજાઓનો અમલ હતો. ઇ સ ના સાતમા સૈકામા લિચ્છવી રાજા શિવદેવને હથે હરાવી નેપાળમા પોતાના નામનો રાજ ચાલુ કર્યા હતા. શિવદેવના આ પરાજયથી નેપાળમા લિચ્છવી કુળની સત્તા એટલી બધી દોહળી થઇ ગઇ કે અંશુવર્મા નામનો મરી સમળી રાજસત્તા બચાવી પડયો. રાજ માત્ર નામનો જ રહ્યો. મુખ્ય પ્રધાન આવા સેનાપતિ તરીકે પોતાને ઓળખાવતો છતાં અંશુવર્મા જ નેપાળનો ખરો રાજા બન્યો. અર્થાત્ કે તે વખતથી નેપાળની ખરી રાજ્ય સત્તા મરાઠી રાજ્યના જેથાની માર્કે અંશુવર્માના કુટુંબમા પેટીકે પેટી સુધી ચાલુ રહી.

લોકો મુસલમાન થવાને કણુત થયા તે પહેલા તેમણે ગોમાસ નહિ ખાવાની તથા ખોળ નહિ રાખવાની ખાસ શરત કરી હતી. પણ સગતિ દોષથી ત્યાંના લોકો અલ્પકાળમા પોતાની એ પૂર્વ લાવવાથી એટલા બધા ચલિત થયા પામ્યા કે તેમની પછીની પ્રભને આ સરતો કિંવા પેતાનું પહેલાનું આયત્વ (હિંદુપણ) એ બાબતનું કેવળ વિસ્મરણ થઇ ગયું. (અ પુ ર પૃ ૧૫૭) પરંતુ દૈવની ગતિ કેવી વિચિત્ર છે. કણુવના ના અમીર સાહેબે હમબા જ થોડા વખત પર પોતાના રાજ્યમા ગોમધ નહિ કરવાનું ફરમાન ફાટ્યું છે. બહે કેમ નવસે વરસ પછી કાણુવની પ્રભને પોતાના પૂર્વજોની શરતો સામરી આવી હોય, કિંવા તેમની અદર રહેલા આયત્ સસ્કાર ફરી તાલ થતા હોય. !

• એ લિચ્છવી કુળ મનુષ્યતિમા ગણાવેલા પ્રાત્યક્ષિ (ક્ષત્રિય જાતિમા સામેવ કરી લીધેલા) કુળો પૈકીનું હવે હિંદુસ્તાનના ઉચ્ચ ક્ષત્રિય કુટુંબો સાથે એમનો બેરીબવહાર થાયતો હતો. પ્રસિદ્ધ ગુપ્ત સમ્રાટ પહેલા અદ્રગુપ્તની રાણી કુમારદેવી લિચ્છવી કુળની હતી તેમજ ઈ સ ના ૭મા સૈકામા થયેલો પ્રસિદ્ધ શિવદેવ લિચ્છવી કોનોજના મોખરી તથા મગધના સેન કુટુંબની રાજકન્યાઓ પરણ્યો હતો. શિવદેવના પુત્ર જયદેવનો લગ્નસબ્ધ પણ આસામના રાજકુટુંબમા થયો હતો.

પ્રસિદ્ધ ગુરખા લોઠા આ નેપાળના વતની છે. જા. સ. ૧૭૦૩માં અઘાડીનની થિતોની અત્ર પછી ષ્ઠવાક સિસોદીઆએ નેપાળ તરફ નર્થ રહ્યા હતા ત્યાં મગોલીઅન લોઠા સાથે તેમનું મિત્રશ્ચ થતા જે પ્રભુ હત્યમ થઈ તે ગુરખા કહેવાયા આ ગુરખાએને શ્રીચીનારાયણની સરદારી તળે જ સ. ૧૭૬૮માં નેપાળને અતી લીધું ત્યારથી નેપાળમાં ગુરખાઓનું રાજ્ય થયું તે અઘાધિ ચાલુ છે. તો અત્યારે પણ ખરી રાજ્યસત્તા જ ભલ્લાદુર નામના અમાત્ય કુટુંબના હાથમાં વરાપર પરાગત હતરે જ હાલનું નેપાળનું રાજ્ય હિંદના ખીલ દેશી રાજ્યોની તુલનામાં સ્વતંત્ર છે. હતાં ત્યાં અથેલેનો રેસીડેન્ટ રહે છે, અને દુનીઆના ખીલ સ્વતંત્ર રાજ્યો સાથે સધિ વિશ્વ કરવાના નેપાળીઓના હક પર અથેલે નો અકુરા છે, તેથી તે રાજ્ય સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર તે ન જ કહેવાય.

ધર્મની બાળતમા બોલ અને હિંદુ ધર્મની રોજબોજ હર્ના વખતથી ચાલી આવી છે તે અત્યારે પણ કારમ છે.

(ધ) આસામ — હિમાચલી તળેડીનો આ પહાડી પ્રદેશ હિંદુસ્તાન ની છેક પૂર્વ સરહદ પર આવેરો છે. એનું પ્રાચીન નામ કામરૂપ અથવા કામરૂદેય કાબુલની માર્ક કામરૂપ ખા. અસલના વખતથી હિંદુસ્તાનનો ભાગ ગણાતો, અને ભગદત્ત કુળના બ્રાહ્મણો ત્યાંના રાજા હતા આ ભગદત્ત કુળ મહાભારતના સમયમાં પણ પ્રસિદ્ધ હવ મહારાજા દર્ષના સમયમાં ત્યાં કુમાર અથવા બ્રાહ્મરવર્મા નામનો એક બ્રાહ્મણ રાજા હતો તે હર્ષનો મિત્ર અને મા વિક હતો આસામનું રાજ્ય આ ભગદત્ત કુળમાં છેક આઠમા સૈકા સુધી ચલુ હોવાનું જણાયું છે એ જોતા આસામનું રાજ્ય એક જ કુળમાં હજારો વર્ષ અસ્ખલિતપણે ચાલ્યા કર્યું હોય એમ લાગે છે આવો જાણલો જગતના ઇતિહાસમાં ખીજે લા થે જ મળે! મહામુ. ગીજનીની સ્વારીઓ વખતે પણ આસામનું રાજ્ય કાયમ હતું.

(પ) જાગળા —

(ક) પાવરાજા — આ દેસ અતિ પ્રાચીન યજમા વગ નામે પ્રસિદ્ધ હતો હર્ના સમયમાં ત્યાં કર્પુસુવર્ણ (સિરિંદાબાદ) સમતટ (પૂર્વ જાગળ) અને તામ્રવિસિ (મિદનાપુર) એ ત્રણ રાજ્યો હતા, અને તે ત્રણે હર્ના મા વિક હતા તે પછી જ સ ના આઠમા સૈકામાં ગોડ અથવા પશ્ચિમ જાગળમાં પાવ વરનું રાજ્ય થયું એ

વંશનો પહેલો રાજા ગોપાલ હતો. ગોપાલ પછી યજ્ઞેશ્વર ધર્મપાલ અને દેવપાલ રાજાઓની કારકીર્દીમાં આ પાસે રાજાઓની સત્તા ધણે દૂર લગી ફેલાઈ ધર્મપાલ ઇ સ ૬૦૦ના સુમારમાં કનોજના વર્મા કુળના વન્દ્યુધ રાજાને હરાવી ઉત્તર હિંદુસ્તાનનો ચક્રવર્તી બનવાની તૈયારીમાં હતો. પણ તેવામાં અતિહાર રાજા નાગસદે કનોજ છૂટી લીધાથી તેની બે ધારણા પાર પડી નહિ પરંતુ તે પછી દસમાં સૈકાના અરસામાં અતિહાર ગાલઓ દક્ષિણના ચાણક્ય (ચાણક્ય) રાજાઓ સાથેની લડાઈઓમાં નળજા પડી ગયા, એટલે કનોજ પાસે રાજાઓના હાથમાં ગયું. મહામૂહની સ્વામીઓ વખતે રાજ્યપાલ નામનો રાજા કનોજ તથા અંગાણાનો રાજા હતો. રાજ્યપાલ પછી મહાપાળ થયો, જેણે બહારી નામનું શહેર વસાવી ત્યાં રાજધાની કરી એના પછીના પાસે રાજાઓ નળજા નીકળવાથી પૂર્વ અંગાણના સેન રાજાઓનું નેર ક્ષત્ર્યું. આ ૧૬૫ રાજાઓ ઠેક લગી બાંધેલા ધર્મી રહ્યા હતા ગૌડ ઉપરાંત મગધ દેશ પણ તેમને તાબે હતો.

(ખ) મેનરાજા —હવેના હાથે નારા પામેલા માળવાના શુભવંશની એક શાખામાંથી આ વંશની શરૂઆત આઠમા સૈકામાં ૧૬. એ વંશનો પહેલો રાજા આદિત્ય હતો તે બ્રાહ્મણ ધર્મનો અભિમાની હોવાથી અંગાણામાં બ્રાહ્મણ ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરવા માટે તેણે કનોજમાંથી પાંચ બ્રાહ્મણો અને પાંચ કાયસ્થોને લાવી વસાવ્યા આ મેન રાજા શરૂઆતમાં પાંચ રાજાના પડીયા હતા પણ પછી પાંચ રાજા નળજા પડતા ઇ સ ૧ ૧૧ના અરસામાં તેઓ સ્વતંત્ર થયા, એટલું જ નહિ પણ આખા ગૌડ—અંગાણ ઉપર તેમની સત્તા સ્થપાઈ આ વંશનો છેલ્લો રાજા લક્ષ્મણસેન દ્વીને થયો તેના વખતમાં મહામદ બખ્તીઆર ખીલજીએ આવિતો હુમલો કરી અંગાણના આ હિંદુ રાજ્યની આખર બાણી, ઇ ૧૨૮૨

(૧) ઝોડીઆ —ઝોડીઆનું પ્રાચીન નામ ઝોડૂ અથવા કવિગ દેશ હતું એ દેશ પ્રથમ ઔર્ય સામ્રાજ્યનો પ્રાંત હતો, ૫૫૭ ઇ સ ૩૨૮ના સુમારમાં રક્ષાબાહુ નામના ચવન રાજાએ ત્યાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું આ ચવન અથવા ઝોડ રાજા બૌદ્ધ માર્ગી હતા એમનું રાજ્ય સુમારે દોઢસે વર્ષ પાસેથી ચલિત દેસરીએ તે મજામાં છૂટી લઈ દેસરી વંશની સ્થાપના કરી. તેમની રાજધાની જુવનેશ્વરમાં હતી હર્ષના

સમયમાં આ કેસરી રાજ્યોને તેનું ઉપરીપણું દખલ કરવું પડ્યું હતું. પરંતુ હર્ષના મરણ પછી તેઓ લાગતા સ્વતંત્ર થયા હતા. થયાતિ કેસરીએ ભુવનેશ્વરનું કાવ્ય મંદિર ઇ. સ. ૫૦૦ના સુમારમાં બંધાવવા માટે, તે એની પછી થયેલા ચોથા રાજાની કારકીર્દીમાં ઇ. સ. ૬૫૭માં પૂરું બંધાઈ રહ્યું ! આ ઉપરથી તે મંદિર કેવું કાવ્ય દરો તેનો ખ્યાલ આવશે. આ કેસરી રાજા શિવ અને વિષ્ણુના ભક્ત હતા. તેથી એકોટીઆમાં જાણણું ધર્મનું પુનરુજ્જીવન કરવા માટે તેમણે અયોધ્યામાંથી દરા દબાર જાણણેને જાણારી એકોટીઆમાં વસાવ્યા. તેમના સુન્દરાન માટે તેમણે પસાવતાં કાઠી આપેલાં, જે તેમના વંશને આજ સુધી ભોગવે છે.

એ જાણની વસ્તીને ઠેકાણે જયપુર નામનું શહેર બંધું થયું, જે અત્યંત જતા એકોટીઆની રાજધાની બન્યું. પણ ઇ. સ.ના દસમાં સૈકામાં રણધીર નામનો રાજા થયો, તેણે મહાનદીના મુખ આજળ કટક બંદર વસાવી ત્યાં રાજધાની દરી. ત્યારથી કટકને એકોટીઆની રાજધાનીનું માન મળવા લાગ્યું, જે અદ્યપિ કાયમ છે. કેસરી વંશ ઇ. સ. ૧૧૩૨માં સમાપ્ત થઈ ગયું વંશ શરૂ થયો. એ વંશમાં અતંત બીમદેવ તથા પુરુષોત્તમ દેવ નામના રાજા પ્રખ્યાત થયા પુરીનું પ્રસિદ્ધ જગત્પાલનું મંદિર અતંત બીમદેવે બારમા સૈકામાં બંધાવેલું હોવાય છે. ગંગ પછી થયેલા ગંગપતિવંશના રાજાઓ પાસેથી મહાન મોગલ બાદશાહ અકબરે ઇ. સ. ૧૫૬૦માં એકોટીઆ છતી લઈ મોગલ સામ્રાજ્ય સાથે ભેડી દીધું, ત્યાં સુધી એ રાજ્ય ચાલ્યું. આ કેસરી અને ગંગ રાજાઓએ બંધાવેલાં હેવાલયો, પટો અને બીજાં જાહેર કામો એકોટીઆમાં ઠેકાણે ઠેકાણે નજરે પડે છે. તેમની સુંદર કારીગરી અને કામતા આજે પણ ભોનારને છક કરે છે !

(૭) રૂપમણ્ડનાં રાજ્યો:—

(ક) બાદામી અને હલ્યાણીના આશુક્ય—પૈકલના પ્રસિદ્ધ સ્મૃતવાદન વંશની સમાપ્તિ પછી ત્રણસેં વર્ષે એટલે કે ઇ. સ. ના પાંચમા સૈકામાં આશુક્ય વંશની સ્થાપના થઈ, ઇ. સ. ૪૭૦. આ વંશનો મૂળ પુરુષ જયસિંહ, સુન્દરાતમાં વસી પંચાની સ્થાપના કરનાર સેનાપતિ બદાઈનો સગો પતો હતો. એની રાજધાની વાતાપી અથવા બાદામીમાં હતી. તેથી એને વંશ બાદામીના આશુક્ય વંશ તરીકે ઓળખાય છે. જયસિંહ પછી ચાથી પેઢીએ પહેલો પુલકેરી થયો. એણે આસપાસનાં રાજ્યો લાંબે કરી આશુક્યોની સત્તા ટેક ઠાંટવરમ

સુધી વધારી. જેની પછી ત્રીજી પેઢીએ પુલકેશી બીજી યથા. એ હર્ષને સમકક્ષીન હોઇ તેના જેવો જ મહત્વાકાંક્ષી અને બળવાન હતો. ઉત્તરમાં દિગ્વિજયી થયેલા હર્ષની દક્ષિણ જીતવાની ધારણા આ યુગ પુલકેશીએ મૂળમાં મેળવી દીધી. એટલું જ નહિ પણ નર્મદાથી તે લંકા સુધીનાં તમામ રાજ્યોને જીતી લઇ તે સમગ્ર દક્ષિણ હિંદુસ્તાનનો ચક્રવર્તી મહારાજાધિરાજ બન્યો. એના પછી ત્રીજી પેઢીએ થયેલા વિનયાદિત્યે પણ કનોજના ચરોવર્માને હરાવી પાછો કાઠપો હતો. તે પછી આઠમીના આલુક્યની સત્તા ધીમે ધીમે નબળી પડતી ગઇ. આઠમા સૈકાની અધવચમાં દન્તિકુર્મ નામના રાષ્ટ્રકૂટ મંડલિકે ઉભા આલુક્ય રાજ (કીર્તિવર્મા બીજો) ને હરાવી આલુક્યમાં રાષ્ટ્રકૂટ વંશની સ્થાપના કરી. આ વંશના બીજા રાજા કૃષ્ણે દુનિઆમાંની એક બાબતની તરીકે મનાવું ઇલોરાનું અદ્ભુત દેવાસમંદિર બનાવ્યું. કૃષ્ણનો પૌત્ર ગોવિંદ આ રાષ્ટ્રકૂટ વંશનો મોટામાં મોટો રાજા થયો. એણે વિંધ્યાચળથી તે કાશીનગર (કાન્યકુબેર) સુધી રાષ્ટ્રકૂટની સત્તા વિસ્તારી. આ વંશનો ઉલ્લેખ રાજા દેવ. તેને ઇ. સ. ૯૭૩માં હરાવી આલુક્ય વંશના તૈલપે કન્યાધીમાં ફરી આલુક્ય સત્તા સ્થાપી. આ વંશમા વિક્રમાદિત્ય નામનો રાજા ઇ. સ. ૧૦૭૬માં થયો. તે બહુ યુદ્ધ અને વિદ્વાનના આશ્રય આપનારો હતો. મિલ્હણ કવિના 'વિક્રમાદિત્ય' નામનો નાયક આજ રાજ હતો. વળી 'મિતાક્ષરા' નામના પ્રસિદ્ધ હિંદુ કાવ્યકારા ઝંવનો કર્તા પણ એના જ હરખારમાં થઇ ગયો. આ વિક્રમાદિત્ય રાજના મરણ પછી એ વંશની પડતી થઈ અને બારમા સૈકાની આખરમાં એનો અંત આવ્યો.

આ આલુક્ય રાજાઓ સામાન્ય રીતે સમજા જ પરાક્રમી હોઈ થઈવે સાથેની તેમની દુરમનાવટ વંશપરંપરા કાવચ રહી હતી.

(ખ) રાજમંદ્રીના આલુક્ય—પુલકેશી બીજાએ દક્ષિણનાં તમામ રાજ્યો જીત્યા પછી વિષ્ણુવર્ધન નામના પોતાના એક ભાઇને પૂર્વ કાંકાનું 'વેંગીડું' રાજ્ય સોંપ્યું. તેમજ જયસિંહ નામના બીજા એક ભાઇને ગુજરાતના લાટ દેસનું રાજ્ય સોંપ્યું, જેની રાજધાની નવસારીમાં હતી. આ વિષ્ણુવર્ધનથી પૂર્વના આલુક્ય રાજ્યની શરૂઆત થઈ, ઇ. સ. ૧૧૫. આ રાજાઓની રાજ્યધાની પાછળથી રાજમંદ્રી (રાજમંદ્રી)

મા યવાથી તેઓ રાજભાદ્રીના આહુકચ કહેવાયા આ રાજઓ પણ પશ્ચિમના આહુકચોની માફક પરાક્રમી હોઈ ચોક્કસ રાજઓ સાથે તેમની દુરમનાવટ સતત ચાલુ હતી તેમ છતાં ચોક્કસ રાજઓ સાથે તેમને બેઠી-બેઠેવાર પણ ચાલતો હતો ચોક્કસ ઉપરાત આ રાજઓને ઓઠીઆના ઝગ અને માલખેડના રાષ્ટ્રકુટ રાજઓ સાથે પણ લડાઈઓ થયા મરતી હતી આ આહુકચ વરાનો બીમદેવ રાજ ૧૦૮ લડાઈઓ લડ્યો હતો, તમા તેણે ૧૦૮ શિવાલયો બધાંબા હતા ઈ સ ૯૮૬મા રાજેન્દ્ર નામનો રાજ આ વરામાં થયો તેને મોસાલ તરફથી ચોલનુ રાજ વારસામાં મળવાથી રાણ્ય અને ચોલ રાજ્ય નેડાઈ ગયા

આ આહુકચ રાજઓ દ્વાદશધર્મને આશ્રય આપનારા હોઈ તેમણે ધણા દેવાયદો બધાંબા છે

(૮) દક્ષિણાત* રાજ્યો—ધણા જુના વખતથી હિંદના દક્ષિણાત ભાગમાં ચોલ, ચેરા અને પાંડ્યના રાજ્યો ચાલ્યા કરતા હતા જે ત્રણે રાજ્યો મૂળ દ્રાવિડ હતા, પણ આગેનો સમય* વધતા પાંડ્યથી તેમણે સૂર* અને ચદ્ર વરાના વીર પુરુષો સાથે પોતાની વગાવળી નેડી દીધી હતી

(૯) ચોલનુ રાજ્ય—એની રાજધાની કાંચી (કાલિવરમ)માં હતી ઈ મ પૂર્વે સુમારે ૩૧૦ વર્ષ ઉપર એ રાજ્ય લગભગ ધણી પાંડ્ય રાજ્ય સાથે નેડાઈ ગયું હતું ફરીને તે ઈ સ ૨૧૪મા શક પ ચુ પણ જે વખતે કાંચીમાં પદ્મિવોળુ બળવાન રાજ્ય હતું તેથી તેઓ જાજા પ્રમશમાં આવી સકમાં નહિ, અને તેમને પોતાની માઠી તબવરમાં નરવી પગ પરણ તે પછી પાંચો સથેની લાકોમાં પદ્મવો નબળા પડી ગતા ઈ સના નવમા સદામાં વિજયનાથ નામના રાજાએ કાંચી હતી લઈને પુન બળવાન ચોલ રાજ્યની સ્થાપના કરી આ ચોલ રાજ્યોને પૂર્વ અને પશ્ચિમના આહુકચો સાથે કાયમનો ઝગડો ચાલ્યા કરતો હતો તે છક જે બને રાજ્યો લગભગ ધણી નેડાયા ત્યારે જ બધ પડ્યો આ વરામાં રાજરાજ નામનો રાજ બહુ પરાક્રમી થયો જેણે લડા છતી તમા ઓઠીઆ વોરે

* કૃષ્ણા નદીથી કન્યાકુમારી સુધીનો પ્રદેશ એને દ્રાવિ. અથવા તામિલ દેશ પણ કહે છે.

ઉત્તર તરફનાં રાજ્યો તાજે કરી દક્ષિણ હિંદમાં ઓલ સામ્રાજ્યને સર્વોપરી બનાવ્યું. આ રાજ્યનું નૌકાગળ પણ બારે હતું. અરબી સમુદ્ર અને ખંગાળાના ઉપસાગરમાં એના નૌકાસૈન્યે ફરી વળી જળરો ધાક બેસાડ્યો હતો. એના પછી યથેચ્છે રાજેન્દ્ર રાજા પણ બહુ પ્રતાપી હતો. એણે ખંગાળાના મહીપાળ રાજાને હરાવી ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં પણ ઓલ સત્તાનો ધાક પાડ્યો હતો, એટલું જ નહિ પણ દ્વિવેશ પર જળમાર્ગે સ્વારી કરી ત્યાં પેશુ રાજ્ય છટી લીધું. આ બનાવ હિંદુઓની નૌકાબુદ્ધિ વિશેની દુરાવગતનો દલખો દાખલો છે. ખરેખર ! હિંદના ધનિદાસમાં રાજેન્દ્ર ઓલનું નામ કાશ્મીરના લલિતાદિત્ય એટલું જ ગૌરવાસ્પદ છે. આ રાજા ઇ. સ. ના ૧૧મા સૈકામાં થઈ ગયો, અને સુલતાન મહમૂદનો સમકાલીન હતો. અર્થાત્ કે એક બાલુ જ્યારે હિંદની સ્વતંત્રતા હરાવાતું મંડાણ થઈ રહ્યું હતું, ત્યારે તે જ સમયે ખીજ બાલુએથી તેની વિનયપતાકા ફરીઆ પારના દેશોમાં ઉડતી હતી ! દૈવની ગતિ ખરે જ વિચિત્ર છે !

(ખ) ચેરા રાજ્યઃ—આ રાજ્ય કૃષ્ણા નદીની દક્ષિણે ભવનાર કાંઠા ઉપર આવેલું હોય તેમાં હાનડાથી ગ્રાવલુકોર સુધીના મૂલકનો સમાવેશ થતો હતો. એટું ખીજું નામ કેરલ હતું. આ રાજ્યને ખડોરાના ઓલ અને પાંડ્ય રાજ્યો સાથે વખતોવખત લડાઈમાં ઉતરતું પડતું. ઇ. સ. ના ૧૦મા સૈકામાં ઓલ અને ચેરા વચ્ચે નૌકા યુદ્ધ થયું તેમાં ચેરાના મહાશાનો સદંતર નાશ થઈ ગયો અને તે પછી ચોડા જ વખતમાં તેની આખર આવી. પેટુર્ગીઝ સરકાર વારકો દી ગામાને આશ્રય આપનાર કાલીકટનો બ્રાહ્મીની રાજા મૂળ જ્ઞાન વંશનો હોય સુસલમાન ધર્મમાં વટલાઈ ગયો હતો.

(ગ) પાંડ્ય રાજ્યઃ—આ રાજ્ય છેક દક્ષિણમાં હોય તેની રાજધાની મદુરામાં હતી. એની રચાપના ઇ. સ. પૂર્વે ૧૫મા સૈકામાં થઈ હતી. પ્રીરિત સનના આરંભમાં આ વંશના રાજાએ શેમના બાદશાહ ઓગપ્ટસ સીઝર પાસે પોતાના એલની મેદદગાર હતા આ પરથી જણાય છે કે તે સમયમાં પાંડ્ય રાજ્ય તેની પૂર્ણ જહોજલાલીમાં અને બળવાન હશે, એટલું જ નહિ પણ દુનિયાનાં તે વખતનાં સુધરેલા રાજ્યો સાથે હિંદી રાજ્યોનો સંબંધ સાદુ હતો ક્રિમ પણ આ બીતાથી સિદ્ધ થાય છે. ઇ. સ. ની ૧૧મી સદીમાં ઓલ રાજાએ મદુરા છટી પાંડ્ય રાજ્યને પોતાનું ખંડી બનાવ્યું.

આ ત્રણે દ્રાવિડ રાજ્યો ધણે ભાગે જૈવ માર્ગે દર્તા વચમાં યોગે વખત જૈન ધર્મનું જોર વધું હતું. એવાનો રાજ નવમા સૈકામાં સુસવમાન ધર્મમાં વટલાયો. વળી એ ત્રણે રાજ્યોમાં પંચાયત અને સ્થાનિક સ્વરાજની પદ્ધતિઓ પણ પ્રમાણમાં ખાલી હતી. એને લગતા નિયમો અને કાનૂનો અત્યારે પણ વાંચનારને હેરાત પમાડે છે. મિ. હેન્ડલ પોતાના કાંધમાં લખે છે કે "એના કરતાં સત્ત સ્થાનિક સ્વરાજ્યની પદ્ધતિનું દર્શાવે યુરોપનો પ્રાચીન કે અર્વાચીન ઇતિહાસ ભાગ્યે જ બતાવી શકે !"

પ્રકરણ ૬ હું

મહામૂદ ગીજનીના સમયમાં હિંદની સ્થિતિ (ચાહ)

૧. હિંદુ ધર્મ:—જૈન ધર્મ હિંદુસ્તાનમાં એક હજાર વર્ષ અગાઉ આપ્યા પછી તેની ઉતરતી કળા બેઠી. ગુપ્તાના વખતથી જ બ્રાહ્મણ ધર્મે શ્રી માયું હવેકલા માડ્યું હતું. હર્ષના મરણ પછી એનું સામ્રાજ્ય તરત ભાગી પડ્યું, તેમાં પણ આ સજીવન થતા નવા બ્રાહ્મણ ધર્મે જ મુખ્ય ભાગ બજાવ્યો હતો. ઠેરઠેર બ્રાહ્મણપંડિતો અને બ્રાહ્મણ ધર્મી રાજાઓ જૈનધર્મને હલકો પાડવા લાગ્યા; હેવટે શાંકરાચાર્યે તેને કાયમનો ફટકો માર્યો. જૈન ધર્મ હિંદનાથી અસ્ત તો ગયો, પણ તેની કેટલીક અસરો આ નવીન બ્રાહ્મણ ધર્મ પર પડ્યા વગર રહી નહિ. અહિંસા, મૂર્તિપૂજા, હાડમાડબર્મા ઉત્સવો અને તીર્થયાત્રા જેવા આકર્ષક તત્ત્વો હિંદુ ધર્મમાં ગૂળ જૈન ધર્મનાથી

જ આત્મા છે. યજુષામની પ્રાચીન વૈદિક ક્રિયાઓ બંધ પડી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરની ભક્તિ પ્રચારમાં આવી. અનેક દેવદેવીઓનાં મંદિરો બંધાયાં અને જુદા જુદા પંથ અસ્તિત્વમાં આવ્યા. જાતિ-બંધન દૃઢ થયું; મૂળની ચાર વર્ણો નહીં યજ્ઞ તેને ઠેકાણે ધર્માવાર અનેક જાતિઓ બંધાઈ. આ પ્રમાણે ધર્મનું બાલ સ્વરૂપ ક્યું ખરું, તથાપિ આર્ધ ધર્મના મૂળ સિદ્ધિમાં જરાયે ફેર પડ્યો નહિ. આયોનો એકેશ્વરવાદ, કર્મવાદ તથા પુનર્જન્મ વિષેની શ્રદ્ધા જન્મનાં તેમ કાયમ રહ્યાં. જગત્ની વૃત્તિ, અસ્તિત્વ અને લયનું કારણ હંધર જ છે એ માન્યતા અખડિત રહી. શૈવ અને વૈષ્ણવ ધર્મના અનેક પયોમા હિંદુ પ્રજા વહેંચાઈ ગઈ; છતાં પણ શિવ અને વિષ્ણુના અનેક નામો પૈકી ગમે તે નામથી તેઓ એક જ હંધરને બળે છે, એવી તેમની દૃઢ શ્રદ્ધા કાયમ રહી. રામ અને કૃષ્ણ એ જ અરસામાં હંધરી અવતાર તરીકે મનાયા. કૃષ્ણની લીલા વિષે અનેક કાવ્યો અને ગ્રંથો લખાયા અને તેમણે લોકોના દિલ પર જબર પ્રભાવ મેળવ્યો. આ વ્રતન હિંદુ ધર્મનું પ્રતિપાદન કરનારા ૧૮ પુરાણોમાંના કેટલાકે આ અરસામાં લખાયા. તેમાંના કેટલાકના મતભેદ પર હાલના જુદા જુદા સંપ્રદાયોનું બંધારણ છે. ઇ સ.ના પારમા-સકાના પ્રારંભમાં રામાનુજચાર્ય થયા, તેમણે વૈષ્ણવ ધર્મને ખૂબ ફેલાવ્યો. રજપૂત અમલમાં આ નવીન હિંદુ ધર્મ બહુ સારી રીતે પોપાયો. મુસલમાનોએ હુમલા કરવા માડ્યા ત્યારે આજો દેશ હિંદુ ધર્મી હતો. વૈષ્ણવ ધર્મ માત્ર જ માણાના ચોડા ભાગમાં છેલ્લો ડચ્છીઆ બરતો હતો, જેને મુસલમાનોએ પૂરો કર્યો.

૨. શ્રી શંકરાચાર્ય:—હિંદુ ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરનાર શ્રી શંકરાચાર્યનો જન્મ મલબારમાં આવેલા કાવટી ગામમાં થયો હતો. એમના જન્મના સમય સંબંધમાં મતભેદ છે, છતાં સામાન્ય રીતે તેઓ ઇસ્વીસનના આઠમા સૈકામાં જન્મ્યા હતા એમ મનાય છે. એમના પિતાનું નામ શિવગુરુ. શંકરની સાત વર્ષની ઉંમરે તેમના પિતા

ગુજરી જવાથી તેમની માતાએ તેમને હાઠેરીને મોઢા કપડાં તથા જનોઘ દીધી જનોઘ દીધા પછી તેમને ગુરુને ત્યાં બધુવા મોકલ્યા તેઓ નાનપણથી જ અસાવારણુ બુદ્ધિવાળા હોવાથી ટુકે મુદતમ જ વેદ, વેદતાદિ સર્વ નિધામા પારગત થઈ ઘેર આત્મા એમની માતાએ તેમના લગ્નની તૈયારીઓ કર્યા માડી, પરંતુ શાંકરનું ચિત્ત નાનપણથી જ જ્ઞાનમાર્ગ તરફ દોરેલું હોવાથી તેમણે પરણવાની ના પાડી અને એકદમ સન્યાસ લેવાની મરજી બતાવી પણ મા તેમને રજા આપતા નહોતા પછી એક દહાડે એવું બન્યું કે શ્રી શાંકર તથા તેમના માતૃથી નદીએ ન્હાવા ગયા હતા, ત્યાં એ મગરે શાંકરને પગે બાળી તેમને હડા પાણીમા ખેંચવા માડ્યા તે વખતે શાંકરે માતાજીને આજીજી કરી કે “માતૃથી, મને આ મગતા મરતા તો સન્યાસી થવાની રજા આપો” માતાએ પુત્રનું કલ્યાણ વાંછી તેમ કરવાની રજા આપી ને પછી આશ્ચર્ય છે કે મગરે શાંકરનો પગ છોડી દીધો અને તેઓ સદીસલામત ખિતારે આયા, પણ હવે તો તે સન્યાસી હતા, તેથી ઘેર જનાય તેમ નહોતું નાટે ત્યાંથી તેઓ રીતસર દીક્ષા લેવા સાડ ચારી નીમ્યા, અને નૃમદા કિનારે વસતા શ્રી ગોવિંદવાળી નામના વિદ્વાન સન્યાસીના આશ્રમમા જઈ તેમના શિષ્ય થયા ત્યાંથી તેઓએ ઘણી જઈ પોતાના અમાધાગ્યુ જ્ઞાન અને બુદ્ધિચાતુર્યથી વિદ્વાનોમા નામના મેળવી શાંકરે અદ્વૈત મતનો પ્રચાર કરવા માંચો ઘણા રાજરાણા તેમના શિષ્ય થયા તે પછી શાંકરે અનેક શિષ્યો સાથે રાજ્ય ઝેવા હાકથી હિંદુ સ્તાનની ચારે દિશામા ફરી દિગ્વિજય કર્યો શાંકરાચાર્યના પહેલા ધૈર્ય ધર્મ ખખળા તો ગયેજ હતા, શાંકરાચાર્યે તેને હિંદુસ્તાનમાથી સમૂળે હાંપેડી નાખ્યો આખા હિંદુસ્તાનમા ફરીને તેમણે શુદ્ધ હિંદુ ધર્મનો પ્રચાર કર્યો, અને હિંદુસ્તાનની ચારે દિશામા મહં રચાપ્યા એમણે ગીતા, ઉપનિષદ, બ્રહ્મસૂત્ર વગેરે ધર્મગ્રંથો ઉપર મુદર બાખ્ય લખ્યા છે તે બિવાય બીજા અનેક ઉત્તમ ગ્રંથો

લખ્યા છે, જે વિદ્વાનોમાં હજી પણ વખણાય છે. ૩૨ વર્ષની વયે તેમણે બદરીકેદારમાં (કેટલાકના મત પ્રમાણે કાંજીવરમાં) પોતાની જીવનચીલા સમાપ્ત કરી. ભાવિક સોફો એમને શિવના અવતાર તરીકે માને છે જગત્ની તરવણીનીઓમાં શંકગચાર્ય હંચુ સ્થાન ભોગરે છે.

એમણે રચાપેસો માર્ગ 'અદ્વૈત કિવા સ્માર્ત માર્ગ' અને એ મતને માનનારા સ્માર્ત કહેવાય છે. હાલ પ્રચલિત શૈવ માર્ગ એ અદ્વૈત કિવા સ્માર્ત માર્ગનો શરો હોષ તેના અનુયાયીઓ શૈવી કહેવાય છે.

૩. સાહિત્ય અને વિજ્ઞાન —

સાહિત્ય—આર્યોની મૂળ ભાષા સસ્કૃત એ જ્ઞાનનો ભંડાર છે. તરવણીના વિષયમાં તો હિંદુઓની બરાબરી આજ પણ જગત્ની કોષ પણ પ્રજાથી યથ રાકે તેમ નથી. સાહિત્ય અને વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રોમાં પણ આર્યોએ કરેલુ કાર્ય વખાણવા ભોગ છે કાલિદાસ, ભારવી, ભવનુજિ, બાણમુદ, સોમદેવ, જયદેવ વગેરે કવિઓ અને કથાકારો હિંદુ પ્રજાનું ગૌરવ છે.

તેમણે લખેલા સાકુન્તલ, વિક્રમોર્વશીય, મેઘદૂત, રઘુવંશ, કિરાતાજીનીય, કાદબરી, કથાસરિતસાગર, પંચતન અને ગીતગોવિંદ વગેરે ગ્રંથો આજ પણ રસભેગ વચાય છે એમાંના કેટલાક પુસ્તકો તો એટલા બધા રસિક અને સુખોદાયક છે કે તેમના તરજુમાં દુનીઆની જુદી જુદી ભાષાઓમાં થયા છે પ્રસિદ્ધ અરોબચન નાઇટ્સ એ આપણા કથાસરિતસાગરનો અનુવાદ છે. પંચતન અને હિતોપદેશની વાતોનો આનંદ આજ પણ યુરોપનો બાળવર્ગ લૂટી ગયો છે તે વખતના રાજાઓ પણ સાહિત્યરસિક હોઈ વિદ્યાને આશ્રય આપનારા હતા ભરથરી, હર્ષ અને જોગ ગણાઓ પડે પણ કુશળ કવિ અને નાટકકાર હતા.

વિજ્ઞાન — ખગોળ અને ગણિતનું જ્ઞાન પણ આર્યોને વૈદિક કાળથી હતું, અને તેમાં વખત જતા તેમણે સારી પ્રગતિ કરી હતી ખગોળ અને બીજાગણિત (એલ્જીબ્રા) સંબંધી પ્રથમ લખનાર

આર્યભટ્ટ ઇ. સ.ના છઠ્ઠા સૈકામાં થયો. પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર રહે છે, તેના પૂરાવા તથા સૂર્ય અને ચંદ્રનાં ગ્રહણ થવાનાં ખરાં કારણ એણે પોતાના અંધમા લખ્યાં છે. એના પછી યથેલા વરાહમિહિર, બ્રહ્મગુપ્ત અને ભાસ્કરાચાર્ય પણ સમર્થ ખજોગવેતા અને ગણિત-શાસ્ત્રીઓ હતા. બીજામણિનાં જે પ્રમેયોની પૂરોપનઃ ગણિતશાસ્ત્રીઓને ઇ. સ.ના છેક અરાદમા સૈકા સુધી ખબર મુઠ્ઠાં નહોતી, તે પ્રમેયો ભાસ્કરાચાર્યે પોતાના સિદ્ધાંતચિરંમણિ અંધમા ઇ. સ.ના ૧૨ માં સૈકામાં ૨૫૪ રીતે છાડવેલાં છે. ગણિત પરનો લીધારતી અન્ય આજ પણ મશહૂર છે.

વળી, વૈદક વિદ્યામાં પણ આર્યોની કુશળતા અદ્ભુત હતી. રોગ, રોગનાં કારણ અને તેના કષાય તથા વાદકાપતું પણ હિંદુઓને અત્યંત જ્ઞાન હતું. સિકંદરની સ્વારી સાથે આવેલા ઓક પંડિતો લખી ગયા છે કે તે જમાનામા ઓસના મોટા મોટા વૈદો જે રોગો મટાડી શકતા નહોતા તે રોગોના નિદાનમાં ભરતખંડના વૈદો ખાસ પ્રવીણ હતા. સિકંદર પોતાની સાથે હિંદુસ્તાનના વૈદોને લઈ ગયો હતો. ચરક અને શુભ્રત નામના વૈદક ગ્રંથો આજ પણ પ્રસિદ્ધ હોઈ તેની અંદર જુદી જુદી ચિકિત્સા અને તે માટેનાં ઝોળરોનાં વર્ણન છે. આરબો એ વિદ્યા હિંદુઓ પાસેથી શીખ્યા અને તેમના દ્વારા પછી તે યૂરોપમાં લખસ થવા પામી. બગદાદના પ્રસિદ્ધ ખલિફા હારૂન-અલ-રશીદે પોતાના દરબારમા એ હિંદુ વૈદોને ખાસ તેજાવી રાખ્યા હતા.

રસાયણ વિદ્યામાં પણ હિંદુઓએ સારી પ્રગતિ કરી હતી. ધાતુઓનાં ભરણમારણ તથા ઝોક્ષિજનન અને મધકના સંયોગથી વિવિધ દારૂ બનાવવાની ક્રિયાઓ તેમને આવકળી હતી, એટલું જ નાહ પણ જુદા જુદા રોગો પર ધાતુનાં નસાયણો આપવાની પ્રથા પણ હિંદુમાં મજા લાંગા સમયથી ચાલુ હતી. આરબો એ રીત

હિંદુઓ પાસેથી શીખ્યા અને પછી તેમની મારફત તે મધ્ય યુગમાં યુરોપમાં દાખલ થઇ.

આ બધી વિદ્યાઓમાં હિંદુઓ અત્યંત કુશળ હતા અને તેમના પર તેમણે મોટા મોટા ગ્રંથો લખ્યા છે એ ખરું; તથાપિ ખારમા સૈદા પછી દેશમાં જામેલી અવ્યવસ્થા અને અશાંતિને લીધે તથા રાજવાઝવના અભાવે તેમની આગળ પ્રગતિ થતી અટકી ગઇ. આરબો દ્વારા યુરોપમાં દાખલ થયેલી હિંદુઓની એ વિદ્યાઓમાં યુરોપની પ્રજાઓ અત્યારે અજાણ પ્રગતિ કરી રહી છે, ત્યારે હિંદુ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રો સંજોગવશાત્ તેમની પૂર્વ સ્થિતિમાં સડયાં કરે છે, એટલું જ નહિ પણ હિંદુ પ્રજાને પોતાના એ પ્રાચીન ગૌરવનો ખ્યાલ સરખો પણ રહેવા પામ્યો નથી; એ જીના ખરેખર એદ હુપજાવે તેવી છે.

૪. હુનરકળા:—હુનર અને કારીગરીની બાબતમાં પણ ભારતખંડની કીર્તિ પૂર્વે પુષ્કળ હતી. હિંદુસ્તાન દેશ તે વખતે અત્યારની મારફત માત્ર કાચો માલ પેદા કરનાર દેશ નહોતો. હિંદુસ્તાનના કારીગરોને હાથે બનેલો માલ જ્યાં જ પરદેશ ચડતો હતો, અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમના બજારોમાં તેની હોસે હોસે ખપત થતી હતી. ભાત ભાતના રેશમી અને કસબી વણાટકામ તથા ગરમ અને સુતરાઈ કાપડ દેશમાં ઢેક ઢેકાણે તૈયાર થતા હતા. હિંદુસ્તાનના કાપડ માટે તે વખતે પડાપડી થતી હતી. કાપડ સિવાય સોના-ચાંદીનું નકશીકામ તથા હીરા મોતીનું જડાઈ કામ પણ સુંદર થતું હતું. ત્રાખા પિત્તળના સુન્દર ભાતીગર વાસણ બનાવતા હતા, અને તેની ખ્યાતિ દેશ દેશાવરમાં હતી. હાથીદાંત, સાગ, સુખડ અને સીસમ પર સુંદર નકશીકામ પણ પુષ્કળ થતું હતું. શિલ્પવિદ્યામાં તો હિંદુઓ ધણા જ આગળ વધ્યા હતા. તે વખતના તેમનાં બધા બાધકામો— શુદાઓ, દેવજો નહેરો વગેરે આજ પણ જોનારને હાઈ કરી મેલે છે.

આ હુજરો ઉપરાત રંગબેરંગી ચિત્રકામ તથા સંગીત જેવી લલિત કળાઓમાં પણ હિંદુઓની કુશળતા અદ્ભુત હતી.

૫. વેપાર અને વસાયત:—પગ્દેશ સાથેના હિંદુસ્તાનનો વેપાર ઘણા પ્રાચીન મમયથી ચાલુ હતો. હિંદુ વેપારીઓ ચીન જાવાની દરિયાઈ સફરો ખેડતાં સિદ્ધંદરની સ્વારી પછી પશ્ચિમના મૂલકો સાથેના વેપાર પણ ખીંચે. ઇ સ ના પહેલા મૈકામાં ગુતા સમુદ્રને માર્ગે અલેક્ઝાન્ડ્રીયા બંન્ધ સાથેના હિંદુસ્તાનનો વેપાર ધમધોધાર ચાલતો હતો. રોમ અને વેનીસના વહાણો હિંદુસ્તાનના દક્ષિણાત બંદરોની સફરે આવતા હતા, તેની સાબીતી તરીકે રોમન મિત્રાઓ આજ પણ કોઈઅતુર અને મદુરા પરગણામાં જડી આવે છે. પાંડ્ય ગજાએ સીંઝર પાદ્યાદ કને પોતાના એલચી મોઢવ્યાની વાત પાછળ આવી ગઈ છે. એ એલચીમડળ મોઢવ્યાની મતલબ પણ મુખ્યત્વે દરી વેપાર ખીલવવાની હતી. પ્રભાસ, ખંભાત, ભરૂચ, થાણા, કોલ્હો, કુમારી, મળીપટ્ટણ અને તામ્રસિંહ એ તે વખતના મુખ્ય બંદરો હતા. નેમા ભરૂચની કૃતિ વિશેષ હતી પિત્તળ, કલ્ક, સીંઝુ, કાચ, માંતુ તથા રૂપ એ જાણીએ મુખ્યત્વે પગ્દેશથી આયાત થતી હતી, ત્યારે જવાહીર, મુદર ચળકતુ મારી-કામ, સુગંધ અને રેશમી કાપડ, મલમલ, સુગંધી તેલો, અર્ધો અને તેમના તેમજ કાચીદાત અને ખીલુ નક્કીકામ વગેરે માલ આપણે ત્યાંથી પગ્દેશ ચડતો હતો. હિંદુસ્તાનના એની ખામ વખણાના હોઈ મનાગના અખાતમાં તે પુષ્કળ પાકતા હતા.

વસાયત —અસલના કારિયો જેમ નૌકાયુદ્ધમાં કુશળ હતા તેમ વૈદ્યો વહાણવટ ખેડવામાં પણ તેવા જ હુશિયાર હતા. યૂરોપીયન લોકો તે વખતે એ જામતમાં હિંદુસ્તાનના લોકો દરતા પણ જ પાછા હતા. ને સમયે યૂરોપના ખલાસીઓની આગ્રહાટિક મદાસાગરમાં કે આફ્રિકાના દક્ષિણ છેડા સુધી જવાની ઢાળી ચાલતી નહોતી, ત્યારે આપણા કાળિયાવાડી ખલાસીઓ પૂર્વ તરફ આફ્રિકાના

દક્ષિણ કિનારા લગી બેઠક સફરો કરતા હતા. એટલું જ નહિ પણ એમાના ઘણે ઢેકાણે તેમણે પોતાના સસ્થાનો સ્થાપી હિંદુ ધર્મ તથા મુલાગે દાખલ કર્યા હતા. હિતરમા ઈસ્લામ અને મધ્ય એશિયાના મૂલકો તથા ચીન સાથે ખુશ્કી માર્ગે પણ બહોળા પાયા પર વેપાર ચાલતો હતો. મુસલમાનોનું જોર વધતા તે વહેનાર સદતઃ બંધ પડ્યો.

પ્રકરણ ૭ મું

ગીજનીના તુર્ક રાજા (આલ)

મુસતાન મહમૂદની સ્વારીઓ.

૧. મુસતાન મહમૂદની પ્રતિજ્ઞા:—ગાળ્યારોહણ પછીના આઠ વર્ષ સુવતાન મહમૂદે પોતાના રાજ્યનો બંગાળસ્ત દરવાખા તથા પશ્ચિમ તરફના મૂલકો છતી ગાળ્યમા વધારો કરવામા ગાળ્યા બોગસાન વગેરે પ્રાંતો છતી લઈને સામાની વખતે એણે અત્ય આખ્યો, ઇ. સ ૮૮૬. મહમૂદ જેવો શરો હતો તેવો જ ભારે મહત્વશક્તી હતો તથા બગદાદના ખનિશએ ડરી જઈ તેને બહુમાન પોશાક મોકલી આપી ગીજની અને બોગસાનના મુસતાન તરીકે સીકાયો. આ પરથી હવાવેશમા આવી જઈ તથા ધર્મજનૂનથી ગ્રેસાઈ તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે “હિંદુસ્તાનના કાશરો * સાથે ધર્મયુદ્ધ કરતો દર વર્ષે જંગમ મને જોશે” સુવતાન મહમૂદ પોતાની પ્રતિજ્ઞા અદરેઅક્ષર પાળી ન શક્યો, તોપણ તેની મનલમ એણે ધણે અંશે પાર પાડી

* ‘ફર’ તેમજ ‘એચ’ શબ્દોનો અર્થ ‘પરબર્મી’ એટલો જ

આ દુજરો ઉપગત રંગબેરંગી ચિત્રકામ તથા સંગીત જેવી લલિત કળાઓમા પણ હિંદુઓની કુશળતા અદ્ભુત હતી.

૫. વેપાર અને વસાયતઃ—પગ્દેશ સાથેના હિંદુસ્તાનનો વેપાર ધણા પ્રાચીન મમયથી ચાલુ હતો. હિંદુ વેપારીઓ ચીન જાવાની દરિયાઈ મારો ખેડતા સિકંદરની સ્વારી પછી પશ્ચિમના મુલકો સાથેના વેપાર પણ ખીલ્યો. ૬ સના પહેલા મૈકામા રાતા સમુદ્રને માર્ગે અલેક્ઝાન્ડ્રીયા જઈ સાથેના હિંદુસ્તાનનો વેપાર ધમધમાડાર ચાલતો હતો. રોમ અને વેનીસના વહાણો હિંદુસ્તાનના દક્ષિણાત બંદરોની સફરે આવતા હતા, તેની સાબીતી તરીકે રોમન મિત્રાઓ આજ પણ કોઈમતુર અને મદુરા પરગણામા જડી આવે છે. પાંડે ગાજએ સીઝર પાદશાહ કને પોતાના એવઝી મોદક્યાની વાત પાછળ આવી ગઈ છે. એ એલચીમડગ મોદકવાની મતલબ પણ મુખ્યત્વે ઠરી વેપાર ખીલવવાની હતી. પ્રભાસ, ખંભાત, ભરૂચ, થાણા, કોલ્હો, કુમારી, મળીપટ્ટણ અને તામ્રલિપ્ત એ તે વખતના મુખ્ય બંદરો હતા. તેમા ભરૂચની ઈર્ષિ વિશેષ હતી. પિત્તળ, કલક, મીનુ, ઠાચ, માનુ તથા રૂપુ એ જાણુને મુખ્યત્વે પગ્દેશથી આયાત થતી હતી, ત્યારે જવાહીર, મુદર ચાકતુ માગી-કામ, નુતંગિ અને રેલમી કાપડ, મનમત, મુમધી તેલો, અર્કો અને તેનાના તેમજ હાથીદાંત અને ખીલુ નમ્દીકામ વગેરે માલ આપણે ત્યાંથી પગ્દેશ ચડતો હતો. હિંદુસ્તાનના મોટી ખાસ વખણાતા હોઈ મનાગના અખાતમા તે પુષ્કળ પાકતા હતા.

વસાયત —અમલના કારિયો જેમ નૌકાયુદ્ધમા કુશળ હતા તેમ વેપારે વહાણવટુ ખેડવામા પણ તેવા જ દુર્લભાર હતા. યૂરોપીયન લોકો તે વખતે એ જાણતામા હિંદુસ્તાનના લોકો કરતા ધણા જ પાછળ હતા. તે સમયે યૂરોપના ખલાસીઓની આગલાદિક મદાસાગમા કે આફ્રિકાના દમિલુ હતા મુધી જવાની છાતી ચાલતી નહોતી, ત્યારે આપણા કાઠીયાવાડી ખનાસીઓ પૂર્વ તરફ આફ્રિકાના

દક્ષિણ કિનારા લગી બેઠકક સફરો કરતા હતા એટલું જ નહિ પણ એમાના ઘણે ઢોકાણે તેમણે પોતાના સસ્થાનો ગ્યાપી હિંદુ ધર્મ તથા મુઘલો દાખલ કર્યા હતા ઉત્તરમાં ઈરાન અને મધ્ય એશિયાના મુલકો તથા ચીન સાથે ખુરદી માર્ગે પણ બહોળા પાયા પર વેપાર ચાલતો હતો. મુસલમાનોનું જોગ વધતા તે વહેવાર સદતઃ મંદ પડ્યો.

પ્રકરણ ૭ મુ

ગીજનીના તુર્ક રાજા (ચાલુ)

મુસલમાન મહમૂદની સ્વારીઓ.

૧. મુસલમાન મહમૂદની પ્રતિજ્ઞા:—ગાળ્યારોહણ પછીના આઠ વર્ષ સુનતાન મહમૂદે પોતાના રાજ્યનો બેખસ્ટ કરવામાં તથા પશ્ચિમ તરફના મુલકો છતી રાજ્યમાં વધારો કરવામાં ગાળ્યા ખોરાસાન વગેરે પ્રાંતો છતી લઈને સામાની વસતો એણે આન આપ્યો, ઇ સ ૮૮૯ મહમૂદ જોવા કરો હતો તેવા જ બારે મહત્વાકાંક્ષી હતા તેથી બમદાદના ખનિશાએ ઠરી જઈ તેને બહુમાન પોશાક મોકલી આપી ગીજની અને ખોરાસાનના સુનતાન તરીકે સ્વીકાર્યો આ પરથી હપાવેલમાં આવી જઈ તથા ધર્મજનૂનથી પ્રેરાઈ તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે ‘હિંદુસ્તાનના કાશરો * સાથે ધર્મયુદ્ધ કરતો દર વર્ષે જગત મને જોશે’ મુસલમાન મહમૂદ પોતાની પ્રતિજ્ઞા અદારેઅક્ષર પાળી ન શક્યો, તોપણ તેની મનલખ એણે ઘણે અરે પાર પાડી

* ‘કેર’ તેમજ ‘એર’ શબ્દોનો અર્થ ‘પરવર્તી’ એટલો જ

૪. સ. ૧૦૦૦ થી ૧૦૨૬ સુધીનાં છવીસ વર્ષોમાં તેણે એકંદરે મત્તર * સ્વારીઓ હિંદુસ્તાન પર કરી, જેમાંની જ્યારે ખાસ પ્રસિદ્ધ છે.

૨. મુલતાન મહમૂદની સ્વારીઓનાં ઘીજાં કારણ:—

(૧) એની પહેલાંના મુસલમાન સરદારોએ મોટાં મોટાં પરાક્રમે વડે ધર્મની શક્તિ કરી નામના મેળવી હતી. તે જ પ્રમાણે મુર્તિપૂજક હિંદુસ્તાન દેશ ઉપર સ્વારીઓ કરી ઇસ્લામનો ઝંડો યરકાવવાની તેને જામરદસ્ત ઇચ્છા હતી. આ કામમાં તેને શતેક મળવાની પણ લગભગ ખાતરી હતી, કેમકે હિંદુસ્તાનમાં તે વખતે નાનાં નાનાં અનેક રાજ્યો હોય તેમનામાં જોઈએ તેવો સંપ નહોતો, એ તે સારીપેઠે જાણતો હતો.

(૨) હિંદુસ્તાનની અદ્યત્ત દોલત અને જાહોજલાલી વિશે નાનપણમાં તેણે વેપારીઓને મોઢે ધણું સાબરું હતું, અને પછી મોટપણે જાપ સાથેની સ્વારીઓમાં ચામેલ રહીને નજરે જોવાથી તે વાનતી એને ખાતરી થઈ હતી. તેથી એ અપાર સંપત્તિને લૂંટી લાવવાનો લોભ પણ તેનામાં જાગૃત થયો હતો.

(૩) તેની પાસે પુષ્ટ જ્ઞાન હતી અને તેમાં તેના પરાક્રમ તથા નામથી ખેંચાઈ આવેલા અને જૂની સિપાઈઓની ભરતી થયા જ દેખી હતી. આવી ગંજવર જ્ઞાને નવરી ખેસાડી રાખી

* મુલતાન મહમૂદની સ્વારીઓ અને તેમના ક્રમ વિષે વિદ્વાનોને મતભેદ છે. ઈલિયટ સાહેબનો ક્રમ નીચે મુજબ છે:—

૧ સરહદ પરના કિલ્લા—૧૦૦૦, ૨ પેશાવર અને લાહોર ૧૦૦૧, ૩. લાહોરના રાજા વિન્ધપાલ ૧૦૦૪, ૪. મુલતાન ૧૦૦૬, ૫ નવાસા વિરુદ્ધ ૧૦૦૭, ૬. નજરગઢ ૧૦૦૮, ૭. નારાયણ (પાણીપત પાસે) ૧૦૦૮, ૮. મુલતાન ૧૦૧૦, ૯. નિંદુલ ૧૦૧૩, ૧૦. ચાલુક્ય ૧૦૧૪, ૧૧. લોહકોટ ૧૦૧૫, ૧૨. અમુરા અને કોનાજ ૧૦૧૮, ૧૩. રાહિબ ૧૦૨૧, ૧૪. કિરાત, લોહકોટ, લોહોર ૧૦૨૨, ૧૫. ગ્વાલિયર તથા કલિંજર ૧૦૨૩, ૧૬. સોમનાથ ૧૦૨૪-૨૬, ૧૭. બટ વિરુદ્ધ ૧૦૨૬.

ગાંઠના રાટલા ખવડાવવું તેને ડહાપણભર્યું ન લાગ્યું. ફેજને તે ઘણો વહાલો હતો અને પોતાના રાજ્યમાં તેણે સર્વ જાતનો બદોબસ્ત કર્યો હતો. તેથી હિંદુસ્તાન પર સ્વારીઓ લાઇ જઇ ધન અને નામના મેળવવામાં તેને ઠાઠ જાતની અડચણ ગ્રહી નહિ.

૩. પહેલી સ્વારી.—ઈ. સ. ૧૦૦૧—પોતાની ધારેલી યત્નથી પાર પાડવાના હેતુથી સુલતાન મહમૂદે પહેલી સ્વારી ઇ. સ. ૧૦૦૧માં પંજાબ પર કરી. નવેમ્બર માસ બેસતા તે ૧૫૦૦૦ ઘોડેસ્વારોની ફેજ લઇને ગીજનીથી નીકળ્યો, અને જેસાવરના મેદાનમાં આવી તેણે પડાવ નાખ્યો. લાહોરનો રાજા જયપાળ પણ લડકર જમાવી સિંધુ નદીને સામે પા પોતેની સાથે લડવા ગયો. જયપાળનું લડકર મોટું હતું, અને તેમાં ૩૦૦૦૦ રણકુશળ હાથી હતા; પરંતુ સુલતાનનોની સરખામણીમાં તેના લડકરની વ્યવસ્થા બહુ ખામીસરેલી હતી. તેથી રણપ્રતો જો કે બહુ બદાહુરીથી લડ્યા, છતાં તેમની દાર યજ અને જયપાળ તથા તેના પદર સબધીઓ મહમૂદના હાથમાં કેદ પડ્યા. જયપાળનું સંપણ ક્ષેરાત, બીજા પુરુષ લૂંટ તથા અસખ્ય શુભામે મહમૂદને હાથ લાગ્યા. મહમૂદ ગમે તેવો જૂની અને ધનહોળી હતો, છતાં પણ તે પાતછી નહોતો. જગર દોની નિર્દય હતલ તે સાચે જ કરતો; તેથી ૬૦ વર્ષે બટણી લેવાની શરૂ કરીને તેણે જયપાળ તથા તેના સાથીઓને છલ્લ કર્યા અને લાહોર નજીક જ બંધી રાહેર લૂંટીને તે પાછો ગીજની આવ્યો ગયો.

[આ પ્રમાણે ત્રણ વાર સુલતાનને હાથે દાર ખામ્યાથી જયપાળ ઘણો જ સમીરો બની ગયો. સુત્રિયોના સ્વભાવ પ્રમાણે પોતાની અપકીર્તિ તેનાથી સહન થઇ શકી નહિ. તેથી લાહોરની ગાદીએ પોતાના પુત્ર આનંદપાળને બેસાડી જયપાળ છવતો ચિતામાં બળી મુક્યો.]

૪. બીજી સ્વારી:—ઈ. સ. ૧૦૦૪—જયપાળે ૧૦૧૧ વરેલી બટણી આનંદપાળે તો આપવાની દા પાડી પરંતુ સુલતાનની દક્ષિણે આવેલા લાહીયાના રાજા વિજયપાળે પોતાનો દિસ્સો આપવાની સાદના પાડી; એટલું જ નહિ પણ સુલતાનની સત્તાનો તે કથોડે ઊગે અવગણના કરવા લાગ્યો. આથી ખીજવડ મહમૂદ તેને સબ કરવા નીકળ્યો. લડાઈમાં

તેણે સારાવાતમાં પાછો વાળ્યો અને મુસલમાનોને સ્તુત્તિમાં ટકું બારે
૫૪ પડ્યું; એટલે મહમૂદે પોતાના લશ્કરમાં જુસ્સો લાવવા સાર એક
અજબ યુક્તિ કરી. મક્કા બહોળી એમાં રાખી તે બધાના દેખતાં હુટલુએ
પડ્યો અને આજીવનું પશ્ચિમની પ્રાર્થના કરી. પછી બહોળી ગેબી
મદદ મળવાની પોતાની ખાત્રી થઈ હોય તેમ તે એકએક ઉભો થયો,
અને લશ્કરને ઉદ્દેશી બોલ્યો; “ બીરાદરો! હવે બીરો નહિ, અહાએ
આપણને ફતેહ બક્ષો છ, દુરમનો પર વેનથી ધસો. ” મુસલમાનોના આ
ક્રૂરની દુમકા સામે રજા પૂતો ટકી રાક્યા નહિ વિજયરાય હિલ્લામાં જઈ
બસ્યા, પરંતુ મુસલમાનોએ તે પણ છતી લીધાથી ઉપડે તે સિંધુ
તરફના જંગલમાં નાક્ષી ગયો. એનું રાજ્ય મહમૂદે પોતાના ગમ્ય સાથે
એકી દીધું અને પુષ્કળ લૂંટ સાથે તે પાછો ગીજની ફર્યો.

૫ ત્રીજી સ્વારી:—ઈ.સ. ૧૦૦૫—અબજાગીને સુલતાન પર ચડાઈ
કરી ત્યાંના આરબ સંસ્થાનિને પોતાનો માડલિક બનાવ્યો હતો પરંતુ
તેના મરણ પછી અબ્દુલ ફતેહલોહી નામનો સંસ્થાનિક ખંડણી
આપવાની ના પાડી આનંદપાળને મળી ગયો; તેથી મહમૂદે પૈશાવરને
રસ્તે ફરીથી ખંજળ પ્રાપ્ત પર સ્વારી કરી. આનંદપાળ દારીને કામ્બીર
બની નાક્ષી ગયો અને ફતેહલોહી ચટેલી ખંડણી આપી સુલતાનને તાબે
થયો એવામાં એના સસરા ઇલિકખાને ગીજની પર ચડાઈ કરવાની બાતમી
મળવાથી ખંજળનો સંપર્ક બહોળસ્ત કર્યા વનર મહમૂદ તાબડતોબ
ગીજની ગયો અને ઇલિકખાનને પાછો કાઢ્યો, ઇ. સ. ૧૦૦૫

૬. ચોથી સ્વારી:—ઈ. સ. ૧૦૦૫-૦૬—ઇલિકખાન સામે જતી
વખતે સુલતાન મહમૂદ હિંદુસ્તાનમાંના પોતાના સુલ્કનો વટીવટ સેવક
અથવા સુખપાલ નામના એક વટવેલા હિંદુને સોંપી ગયો હતો. આ
સુખપાલે મદનૂદના ગયા પછી જાંડ કરી હિંદુઓ સાથે સંપર્ક કર્યો, તેથી
ઇલિકખાનને હરાવી પાછો પચણે મહમૂદ ખંજળમાં આવ્યો, અને
ઓચિત્તો ધાયો મારી સુખપાલને ઢેદ કરી ગીજની લઈ ગયો.

૭. પાંચમી સ્વારી:—આનંદપાળની હાર (ઇ. સ.
૧૦૦૮).—સુલતાનની સ્વારી વખતે ફતેહલોહીનો પક્ષ ૮૪ આનંદ-
પાળ સામે ગયો હતો, એ વાત મહમૂદ વિસરી ગયો નહોતો. બીજા

રાજાજાજાથી ધુરમદ મળતા જ તેણે આનંદપાળને સખ દરવાની જખરી તૈયારી કરવા માડી આણીગમ આનંદપાળને પણ તેની ખખર ચના તેણે ઉત્તર હિંદુસ્તાનના સધળા રાજાગણાઓમા ધર્મનો જુરમો પેદા કરી પોતાની મદદે બોલાવ્યા. ઉજ્જવન, કલિજર, ગ્વાલિયર, અજમેર, કનોજ ને દિલ્હીના રાજાઓ પોતપોતાના લશ્કર સાથે હિંદુધર્મની વ્હારે ધાયા આનંદપાળના પ્રયત્નથી હિંદુ ધર્મનું અભિમાન આખા દેશમા એવું તો જગૃત થયું હતું કે પહાડમાના જંગલી લોકો પણ પોતપોતાના તીર દામડા લઇ આવ્યા, અને ઝીઓઝે પણ પોતાના દાગીના અને જરૂરે વેચીને આ ધર્મયુદ્ધમા નાણા મોકલી આપ્યા હિંદુ ધર્મનું રક્ષણ કરવા અને પરદેશીઓને ભરતખડમાથી હાટી કાઢવાનો આવો જજરો પ્રયત્ન પૂર્વે દેદી થયો નહોતો, અને તે પછી થયો પણ નથી. ઇ સ ૧૦૦૮ ની વસંત ઋતુમા હિંદુ મુસલમાનોના સૈન્ય પૈશાવરના મેદાનમા સામસામે થયા હિંદુ લશ્કરની હરોલમા ૩૦૦૦૦ પહાડી ગફર લોકો ઉપાડે પગે ને ઉપાડે માથે ધનુષ્યબાણ લઇ ગોઠાયા હતા આ ગફર લોકો જજરો ધસારો કરી મહમૂદની છાવણીમા ધુસી ગયા અને ચોગરદમ એવી તો કતલ ચલાવવા માડી કે મુસલમાન સૈન્યમા હાહાકાર વર્તી રહ્યો પાછળથી રજપૂતો પણ વેગમ વ વટ્ટી પડ્યા. એટલે મુસલમાનોના પગ પાછા પડવા માડ્યા અને મહમૂદ નાસવાની અણી ઉપર હતો, તેવામા અકસ્માત આનંદપાળના હાથીને બળતું તીર વાગવાથી તે ભાગ્યે નાસવા લાગ્યો આથી રજપૂતો સમજ્યા કે તેમનો સરદાર રણભૂમિ ઢોડી નાસી જાય છે. એટલે પછી પૂછવું જ શુ? સરદાર મોટે જ લડનારા હિંદુ લશ્કરમા એકાએક બગાણ પડ્યું, અને નાસતા દુસ્મનોની પૃઠ પડવાને બદલે તેમણે પોતે જ નાસવા માડ્યું. અર્થાત કે પૂર્વે પૌરવ અને દાહિર રાજાના સખધમા બન્યું હતું તેમ આ વખતે પણ હિંદુઓની છતની બાબુ પલકમા પલટાઇ ગઇ ચલુ મહમૂદ આ તકનો લાભ લેવા ચૂકે તેમ નહોતો.

નાસતા દુસ્ખનોની બે દિવસ પૂઠ પટ્ટી તેણે તેમનો પુષ્કળ કચ્ચડ-
ધાણ વાળ્યો. આ બનાવથી હિંદુ રાજમંડળમાં મુલતાન મહમૂદના
નામની એવી સજ્જડ દહેશત પેસી ગઈ કે તે પછી એની સામે
એકબીજા ચલાવું સાહસ જ તેઓ કરી શક્યા નહિ.

૮. નગરકોટની લૂંટ (ઇ. સ. ૧૦૦૮-૯) :—આનંદપાળને
હરાવી મહમૂદ પાધરો નગરકોટ પર ચડ્યો. આ નગરકોટ અથવા
કાંઝાગઢ હિમાલયના દક્ષિણ ટોળાવ પર બિયાસ નદીને કિંદિ આવેલું
હોય જ્વાળામુખીને લીધે તે સ્થાન હિંદુઓમાં ખાસ પવિત્ર મનાતું
હતું. ત્યાંના દેવાલયમાં હિંદુ ગજગજવાડાઓ તરફથી આવેલી મોટી
મોટી ભેટોને લીધે પુષ્કળ સંપત્તિ ભેગી થઈ હતી. કાંઝાતું ધણુંખરું
લશ્કર આનંદપાળના તેડાઓથી રજૂબી પર ગયાથી દેવળ પામે
જોઈયે તેવો બંદોબસ્ત નહોતો, તેમજ આવી મોટી હાર પછી કોઈ
હિંદુ રાજેગણે તેના બચાવ માટે દોડી આવે તેમ નહોતું. તેથી
મહમૂદને તે પોતાની મનગમતી રીતે લૂંટી લેવાનો મુંઝર લાગ મળ્યો.
આ લૂંટમાં તેને પૂર્વે કદી નહિ દોઢલું તેવું બેસુમાર દ્રવ્ય મળ્યું.
ફેરિસ્તાના વર્ણન મુજબ એ પ્રસંગે સાત લાખ સોનાના દિનાર,^૧ ૭૦૦
મણ સોનારૂપના દાગીના, ૨૦૦ મણ સોનાની લગડી, ૨૦૦૦ મણ
ચાંદી તથા ૨૦ મણ મોતી, હીરા વગેરે ઝવેરાત મહમૂદ પોતાની સાથે
ગીજની લઈ ગયો. તેમાં એક વાળીને ખસેડી ચકાવ તેવો નક્કર
આદીનો તંબુ બહુ જ સરસ હતો. ચૂર્તિ બાંગવાની ચરઆત પણ
મહમૂદે અહિંથી જ કરી.

■ મુસલમાનોનું સોનાનાણું. અરબી દિનાર વજનમાં અર્ધો મીની જેટલો
હોઈ તેની કિંમત લગભગ આઠ રૂપિયા ગણાય.

+ હિંદુસ્તાની મણ ૮૦ રોરનો, દરાની મણ ૧૧ રોરનો અને અરબી
મણ બરોરનો ગણાય છે. આવી મણ ગણવાં પણ આ લૂંટની કિંમત ધણી
ઘારે થાય.

૬. સુલતાન પર બીજી સ્વારી (ઈ. સ. ૧૦૧૦)—સુલતાનના સંસ્થાનિક ક્ષેત્રલોહીએ કરી માથું ઉચ્ચકયાથી મઢમૂદે તેના પર સ્વારી કરી, સુલતાન લીધું, અને ક્ષેત્રલોહીને પકડી ગીજની લઇ ગયો.

૧૦. થાણેશ્વરની ચડાઈ—નગરકોટની લૂંટ પછી મઢમૂદેને દેવળે લૂંટવાનો અને મૂર્તિઓ ભાગવાનો ચડસ વધ્યો હતો. લગભગ દરેક વર્ષે તે એવી લૂંટાટ અને લાંબકોડ કરી ગીજની પાછો ફરતો. દિલ્હીની પાસે આરેલા થાણેશ્વરના દેવળમાં પુષ્કળ સંપત્તિ એકઠી થયેલી ઉ એવી ખબર મળતાં ઇ. સ. ૧૦૧૨માં તે થાણેશ્વર પર ચડ્યો. થાણેશ્વરનો નાશ થતો બચાવવા સાફ આનંદપાળે બહુ બહુ પ્રયત્ન કર્યા, થાણેશ્વરની સ્થળી ઉપજ સુલતાનને પહોંચતી કરવાની તેણે માગણી કરી; પણ ‘ગામી’+ અને ‘પુતરાઈ’+ તરીકેની કીર્તિ મેળવવા ઉત્સુક થયેલો સુલતાન એકનો એ થયો નહિ. આનંદપાળે આ વેળા ફરીને પાછું હિંદુ ધર્મનું અભિમાન નશ્ત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો પણ તે નિષ્ફળ નીવડ્યો. મઢમૂદે ક્યારેક પર ક્યારેક થાણેશ્વર પહોંચ્યો, અને શહેર તથા દેવાલયોમાં યથેચ્છ લૂંટ કર્યા પછી દેવળોને જમીનદોસ્ત કરીને મૂર્તિઓના તેણે હુકમ હુકમ કરી નાખ્યા. ત્યાંથી પછી દિલ્હી સુધી જવાની એની મરજી હતી, પરંતુ તેની પૂઠે આનંદપાળ બટપટ કરતો હોવાથી તથા સુલતાનની સ્થિતિ પણ હામાડોળ હોવાના કારણે તે ૨૦૦૦૦૦ ફેદીઓ અને પુષ્કળ દોલત લઇને ગીજની પાછો ફર્યો.

૧૧. કાશ્મીરની સ્વારીઓ—ઈ. સ. ૧૦૨૩ની સાલમાં મઢમૂદે નિંદુલ્લમદ છત્રી લઇ કાશ્મીરમાં યુદ્ધવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ અભેદ પર્વતાની ઓચે રહી લડતા બહાદુર કાશ્મીરીઓ આગળ તેનું કંઈ નહિ ચાલ્યાથી તેને પાછા ફરવું પડ્યું. બીજે વરસે પાછો ફરી તેણે કાશ્મીર છતવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમણે તેને પહેલાં જોઈને નિરાસ થઈ પડ્યું.

૧૨. કનેજ અને મથુરા પર સ્વારી—(ઈ. સ. ૧૦૧૭) કાશ્મીરમાં મળેલી નિષ્ફળતા પછી એ ત્રણ વર્ષ મઢમૂદે કંટો પડ્યો લાગે છે, પરંતુ તે પછી વધુ વખત તે લૂંટની લાલચને રોકી શક્યો નહિ. આત્યાર સુધી

+ ધર્મયુદ્ધ કરનાર

* મૂર્તિ લાંબાર

તેનો દરેકો પંખળની આજુબાજુના જ પ્રદેશમાં હતો પંખળની પેડીએ તે દરેકો ન હતો તેથી તે તરફના રાજ્યો ૪૬૬ ગાંધેલ હતા એ તમ્નો લાભ લઈ ગયા કાઠના ધનાઢ્ય સહેરો લૂટવાનો તેણે બેત રચ્યો એક લાખ સ્વાર ને વીસ હજાર પાયદળની જાગી ફોજ સાથે ની જી હિમાલયની તબેડીને માગે માગે હજારે તે એકાએક હતોજ પણ તુડી પડ્યો પોતાની મતલબ કોઈના પણ જ્યામાં ન આવે તે બાબત તેણે ખાસ સાવધાની રાખી હતી હતોજનો રાજ સુખપાળ આ યોચિતા દુમશ માટે તૈયાર ન હોવાથી વજર લડ્યે જ સુલતાનને તાબે થઈ ગયો તેથી મદમૂદે તેની કનેથી પુખ્ત નજમલો લઈ તેને પોતાનો ખંડીઓ બનાવ્યો અને તેને અથવા તેની રાજવાનીને કાંઈ પણ ભતનો વિશેષ ઉપદ્રવ કર્યો નહિ

હતોજથી નીકળેલો મદમૂદ મથુરા બળી ગયો મથુરા પૈશ્વગાનુ મોહુ ધામ દોઈ ત્યાંના મહિરાની ચોખા અને સપત્તિ અનુપમ હતી મદમૂદે એએક મહિરને લુટી લીધુ અને તેમની પ્રવદ સોનારપાની મૂર્તિઓને જળાવી અઢળક દોલત પોતાની સાથે લઈ ગયો જાતી વખતે તેણે ધણીખરા મહિરાનો નાશ કરાવ્યો હતો, છતાં તેમના કંટવાખની બબ્બ અને સુર બાધણી એક સુલતાન એવા તો મોહ પામ્યો હતો કે તેમને એલે ખાસ પ્રયાત્ન પૂર્વક બચાવરાવ્યા ફો એટલું જ નહિ પણ દિલ્લિસ્તાનમાંથી કાઠીગરો લઈ જઈ તેમની કને એ નમૂનાની સુર હમારતો તેણે ગીજનીમાં બંધાવી ગીજની સહેરને ચોખાવ્યું

ફો હતોજ અને મથુરાની સુર હમારતોને મદમૂદ જેવા ચૂનીના કંદય પર પણ કેવી છાપ પાડી હતી, તે એણે ગીજનીમાંના પોતાના વજર પર લખેલા નીચના પર પરથી જણાશે —

“અદિયા હજારો સુર હમારતો છે જેમાંની યાગીએ આરસ પદાણની દોષ કીન—ઈ—હરવામના એટલી મજબૂત છે હતોજ સહેરને આના પૈશવવાનુ બનાવવામાં કોઈના દિનારનો ખર્ચ થયા દરે એમાં સહેદ નહિ આવી સુર અને મજબૂત હમારતો જલે વર્ષ એટલી લાગી સુલતાન પણ બધાવી અચકચ છે ”

૧૩. કલિંગર પર સ્વારી:—કનોજનો રાજ રાજ્યપાળ રાજપૂત ધર્મથી વિરુદ્ધ વર્તી વખતે લડે મહમૂદને તાબે થઈ ગયો. એટલું જ નહિ પણ તે પછી પણ મુસલમાનો સાથે તે સદુકાલમર્યુ વર્તન ચલાવતો હતો, તેથી ખીલ રાજપૂત રાજ્યો તેના પર ગુસ્સે થયા અને તેમણે બધાએ તેની સામે એકસ થઈ કર્યો. તેમાં કલિંગરના રાજ નંદરાયે તો કનોજ પર ચડાઈ કરી કનોજને ઘેરી લીધું. આથી રાજ્યપાળે પોતાની દુર્દશાના સમાચાર મહમૂદને મોકલી આપી મદદ માટે એકદમ આવવા વિનંતિ કરી. મહમૂદ એ સમાચાર મળતા લરકર લઈ ગીજનીથી નીકળ્યો. પરંતુ તેના આવી પહોંચતાં પહેલાં નંદરાયે કનોજને હસ્તગત કરી રાજ્યપાળને મારી નાખ્યો હતો. આથી મહમૂદ ખીજવાદને નંદરાજને સજા કરવા કલિંગર પર ચડ્યો. નંદરાજ ટરનો માર્યો જંગમમા નાસી ગયો. એટલે મહમૂદ તેનો મૂલક લઈ ત્યાં જંગલ કરી પાછો ગયો.

લાહોરનો રાજ જયપાળ ખીજે (આનંદપાળનો છોકરો) રાજ્યપાળ સામેના સંપન્ન સામેલ થવાથી, મહમૂદે પાછા ફરતી વેળા લાહોરને કબજે કરી પંજાબનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું. પંજાબ ગીજનીના રાજ્યનો એક પ્રાંત બન્યો. પંજાબની એ જ છત આગળ જતાં હિન્દુસ્તાનમા મુસલમાની રાજ્યના પાયારૂપ નીવડી, ઈ. સ. ૧૦૨૧.

વળી એજ અરસામાં મહમૂદે કાબુલના હિંદુ રાજ્યને છતીને ગીજની સાથે જોડી લીધું.

કલિંગરના રાજનો અપરાધ મહમૂદ ભૂલી જઈ સહ્યો નહિ. તેથી ઈ. સ. ૧૦૨૩માં તેણે બીજી વાર કલિંગર પર સ્વારી કરી. રસ્તે આવતાં ગ્વાડીયરને વેરો ધાલી ત્યાંના રાજ કનેથી ભારે ખંડણી કથરાવી નંદરાય પણ આ વેળા ૩૦૦ હાથી તથા હિંમતી નજસાણ સાથે સંસ્કૃતમાં માનપત્ર અર્પણ કરી સુલતાનને તાબે થયો.

આ રીતે પૂર્વમાં છેક ખંજાણના સીમાડા પર્વત હસ્તામા દોર બેસાડી મહમૂદ પાછો ફર્યો.

૧૪. સોમનાથની સ્વારી (ઈ. સ. ૧૦૨૪-૨૫):—સુલતાન મહમૂદની સધળી સ્વારીઓમાં આ સ્વારી સૌથી મોટી અને મહત્વની છે. સોમનાથની લૂંટમા મહમૂદને એટલું બધું દ્રવ્ય મળ્યું હતું કે

જોઈશું બીજા કોઈ સ્વારીમાં મળ્યું ન હતું; તેથી આજ પણ મુસલમાન બાઈઓ “સ્વારી કરવી તો સોમનાથની કરવી” એવી દહેવત વાપરે છે. સોમનાથ અથવા પ્રભાસપાટણ કાઠીવાવાડ હીપકલ્પના એક ખૂણામાં આવેલું હોવાથી અત્યાર સગી મહમૂદના સપાટા-માંથી બચી ગયું હતું. પરંતુ તે પર સોમનાથના બ્રાહ્મણો એવી મગશ્રી કૃપા લાગ્યા કે “સર્વ દેવોમાં અમારો સોમનાથ મોટો છે, બીજા દેવો પર અમારા સોમનાથનો કોપ થવાથી તેમના દેવાલયોનો નાશ થયો. સોમનાથ પર મુસલમાનો કદી ચડી આવે જ નહિ, અને કદાચ ચડી આવે તો તેમનો નાશ થયા વગર પણ રહે નહિ.” બ્રાહ્મણોએ તો માત્ર સોમનાથનો મહિમા વધારવા ખાતર આ પ્રભાણે બહાઈ મારેલી, પરંતુ તેનું પરિણામ વિપરીત થયું. મહમૂદને ઠાને એ વાત પહોંચતાં જ તેનો પિતો ઉછળી આવ્યો. સોમનાથની સંપત્તિ વિશે પણ તેણે સારી પેઠે સાંભળ્યું હતું. તેથી મૂર્તિપૂજકોની મગશ્રી તોડવા તથા અદ્યગ્રંથ સંપત્તિ લૂંટી જવાના હેતુથી મોટી ફાજ સાથે મહમૂદ જૈનરવાટને માર્ગે [હિંદમાં પેઠો. ઇ. સ. ૧૦૨૪ના ઓગસ્ટના માસમાં મુવત્તાન આવી ત્યાંથી જોષ્ઠી તૈયારી કરી તે એકદમ અજમેર ચડ્યો. અજમેરનો રાજા મુસલમાનોના આ અયાનક હુમલા માટે બીજકુલ તૈયાર નહોતો, તેથી તે અજમેર છોડી નાસી ગયો. મહમૂદને અજમેરનું કામ નહોતું, તેથી તે તો લાગ્યો અણહિલવાડ આવ્યો. ત્યાંનો રાજા પણ ગમરાટથી નાસી ગયેલો હોવાથી મહમૂદને સોમનાથ બહુ જતાં રોકનાર કોઈ જ નહોતું. આથી મહમૂદ વગર રોકાવટે સીધો સોમનાથ આવી ઉભો રહ્યો.

સોમનાથ મંદિરને ફરતો મળ્જૂત કોટ હોઈ તેના રક્ષણ માટે એક લશ્કરી દુકાની પણ રહેતી હતી. તેણે મુસલમાનોને આવના જોઈ દિલ્લાના દરવાજા બંધ કરી બચાવની તૈયારી કરી. બ્રાહ્મણોએ મહમૂદને દલાવ્યું કે “આગ્યા છો તેમ સમજીને આત્મા જાઓ,

નહિ તો સોમનાથના કોપથી તમારા સપનાને નાશ થશે ” પણ મહમૂદ એવી ધમકી રોતો ગણ્યારે ? તેણે તો બીજો જ દિવસે ‘ અલ્લા હ અકબર ’ ની કીકીવારી સાથે દિ’ના પર હલ્તો કર્યો તથા દિવસ સુધી મહમૂદ મથ્યો, પણ દિલાની મજબૂતાઈને લીધે, તેમજ અલ્લના દિ’તેદારોની બહાદુરીથી તેનું કંઈ શક્ય નહ. દરમીયાન આસપાસના રજપૂત ગજબોને લઈ અણહિલવાડને ભીમદેવ પણ મોમનાથના બચાવ માટે રોડી આવ્યો. એટલે તો મુસલમાનોના ટાંગા છેક જ ઢીલા થયા તે જોઈ મહમૂદ પોતાના નિગમ યતા લશ્કરમાં ફરી હાસાહ આણવા માટે એક યુક્તિ અજમાવી રણબૂમિમાં જ તે મુસલો બિજાવી છુટણ્યે પડ્યો, અને બધાના સાબળતા ખુદાની બદગી ફરી ચોડી વાર સાત રહો પછી જાણે ખુદા તરફથી એને વચન મળ્યું હોય તેમ આવેશબદ્ધ હોયો થઈ તે બોલ્યો, “ ચારો ગજરાઓ નહિ, દુ-મનોને મારો ફતેહ આપણી છે ” મહમૂદના આ વચન સાબળતા જ મુસલમાન મૈનિકોનો હાસાહ તાજે થયો અને ઝડપથી રજપૂતો પર તૂટી પડ્યા મહમૂદ પોતે પણ મોખરે ગદી લડવા લાગ્યો મુસલમાનોના આ ઝડપી હુમના સામે ભીમદેવથી ટકી શકાય નહિ અને તે નાહો એટલે કિલ્લામાં રહી લડનારા નિરાશ થયા અને બચાવતું કામ પડ્યું મેલી જોને જેમ શક્ય તેમ જીવ લઈ નાહા મુસલમાનોએ સીડીઓની મદદથી કિલ્લો કબજે કર્યો એટલે મહમૂદ બ્રાહ્મણોના ટાળામાં થઈ મદિરમાં પેહો બ્રાહ્મણોનો પહેલાનો ગર્વ હવે રહો નહોતો તેમણે કાલાવાલા ફરી મહમૂદને કહ્યું, “ અમારા દેવને તમે ન છેડો તો એના બદલામાં અમે તમને પુષ્કળ સોનું આપીએ ” પણ મહમૂદને ‘ શુતશરોચ ’ (શ્રીર્ષિ વેચનાર) કરતા ‘ શુતશિક્ષ્ણ ’ (શ્રીર્ષિ ખાગનાર) તરીકેની કીર્તિ વધારે વ્હાલી હોવાથી તેણે બ્રાહ્મણોની એ વિનંતિ માન્ય ફરી નહિ તેણે તો શ્રીર્ષિને તોડવાનું જ પસંદ કર્યું, અને પોતાની સાગના ઝપાટા વડી સિવલિંગના તુકડા

કરી નાખ્યા. આ વખતે એના આશ્ચર્ય વચ્ચે હીરા મોતી વગેરે રત્નોનો મોટો ઢગલો તેમથી નીકળ્યો, જેની કિંમત બ્રાહ્મણોએ આપવા માટેલા મોના કગ્તા અનેક ગણી વધારે હતી.

તે પછી મહમૂદ ચોડા દહાડા મોમનાથમા રહી મંદિર તથા શહેરની યથેચ્છ લૂટ કરી પાઠો કર્યો. મોમનાથથી નાહોલો ભીમદેવ ગુંદામના દિશ્વામા બરાયેલો હોવાથી મહમૂદ તે દિશ્વો હત્યો ને લુટ્યો. પછી અણહિલવાડ સગ કરી ધણો વખત તે ત્યાં મુકામ કરી ગયા. ગુજરાતના હવાપાણી, સમૃદ્ધિ અને સૃષ્ટિસૌંદર્ય તેને એટલા બધા ગમી ગયા કે ત્યાં જ કાયમ માટે નહેવાનું એણે મન કર્યું પરંતુ એના મંત્રીઓએ વાતને સમત નહિ થવાથી તે ઉપરે છ સ ૧૦૨૪ માં અદગક દોનત સાથે સ્વદેશ તરફ પાઠો કર્યો. પાઠા દરતી વખતે ભોમીયાઓની લુચ્ચાઇને લીધે એને પાણી વગર પુષ્કળ દેશનગતિ ભોગવવી પડી, અને એના સરકગ્નો ધણો ભાગ પાણી વગર અને હિંદુઓ માથેની ઝપાઝપીમા નાચ પામ્યો, છતાં તે પોતે સધળી લુટ સાથે સહીસનામત ગીજની પહોંચી ચક્રો.

૧૫. મોમનાથનો વૈભવ — શિવના ખાત્ર બ્યોતિન્નિગોમાઃ મોમનાથની ગણના ચામ છે. મુવતાન મહમૂદ ગીજનીની સ્વારીઓ વખતે મોમનાથનું માહાત્મ્ય ધણું મોટું હતું. દેશબન્ધા તેની પ્રીતિ પ્રસરેલી હોવાથી હજારો લોકો તેની જત્રાએ દર વર્ષે આવતા હતા. જુદા જુદા રાગ રાણાઓ તરફથી ૧૦૦૦૦ ગામો મોમનાથને અર્પણ થયેલા હતા તેની ઉપજ તથા બાનિક જત્રાગુઓ તરફથી આવતી ભેટ સોગાદોથી મોમનાથની સ પતિમા દર વર્ષે ઉમેરા ચલા

* (૧) સોરઠમા સોમનાથ, (૨) શ્રી રૌવ ઉપર મહિકાનુર્ન, (૩,૪,૫) ઉજ્જાનમા મહાદાસેશ્વર, ઝોંમરેશ્વર, અમલેશ્વર, (૬) ચિતાનુમિ-ક્ષેત્ર (બગાન)મા વૈભનાથ (૭) ભીમા નદીને કાંઠે ભીમનાથ, (૮) સેતુબધમા રામેશ્વર (૯) દાદરબનમા નાગેશ (૧૦) કાશીમા વિશ્વેશ્વર (૧૧) નાશિકમા વ્યંબેશ્વર અને (૧૨) બદરીહેત્ર-હિમાલયની તલેલીમા કેદારેશ્વર.

જ દરતો હતો. સોમનાથનું દહેર પત્થરનું બાધેલું હોય ધણું ભવ્ય હતું. દહેરાના થાબલા નકશી કરેલા અને ગ્લનજડિત હતા. એ રત્નોનો એટલો બધો પ્રકાશ પડતો કે ગભારું માં માત્ર એક જ દીવો પૂરતો ચતો. દહેરાની અંદર સોનાની સાંકળોએ બાધેલા અનેક થટા લટકી રહ્યા હતા. સોમનાથની સેવામાં હજાર જાહોણો હમેશ હાજર રહેતા, અને પાચસો કલાવતિનીઓ આવી રોજ વૃત્ત દર્શન કરતી. સોમનાથનું જ્યોતિર્લિંગ જમીનથી નવ ફૂટ ઉચું હોય જમીનની અંદર છ ફૂટ ઉંડું હતું. એના સ્નાન માટે દરરોજ ઢેઠ કાશીથી ગંગાજળની કાવડ આવતી ! વળી મદિરની બાધણી એવા પ્રકારની હતી કે દરરોજ ભરતીને વખતે સમુદ્રના મોળાં સિવલિંગને સ્નાન કરાવતા ! એ સિવાય પૂજના બીજાં એટલા બધા કિ મતી સાધનો હતા કે જેની ગણતરી થવી કઠણ સોમનાથની આ બધી મંપતિનો અદાજ ઇતિહાસકારોએ ૩૦ કરોડ રૂપિયા જેટલો અડસટ્યો છે, મહમૂદ એ બધું જ હુદી લઇ ગયો !

૧૬. હિંદુઓની વિજ્ઞાનકથાનો ઉત્તમ નમૂનો—જ્યોતિર્લિંગ સિવાય સોમનાથના દહેગમા બીજી એક મૂર્તિ પણ હતી. તેનો આકાર મનુષ્યના જેવો હોય હાથની મૂકી વાળોને ધુટણ ઉપર ટેકવેલી હતી મૂર્તિનો રમ કાળાશ પડતો રતો હતો, અને તેની આખોમા અગ્રતા હીરા બેસાડેલા હતા. આ મૂર્તિની ગોઠવણ બહુ અજબ તરેહની હતી. મદિરના એક ભાગમાં તે અહર લટકતી હતી. એની તળે ઉપર કોઇપણ જાતનો આધાર ન હતો. મહમૂદ આ અમતકાર જોઇને દિગ ચઇ ગયો મૂર્તિને ઉપર કે નીચે કંઇપણ અદૃશ્ય આધાર હશે જ, એની રાહ ચલાવી સુલતાને પોતે લાલો ફેરવી ચોમેર તપાસી નોંધુ પણ કંઇ જ આધાર જણાયો નહિ. એટલે તો મહમૂદનો અચખો એર વધવા પાચો છેવટે એક જણે અનુમાન કર્યું કે મૂર્તિ લોહાની હશે અને તેના માથા ઉપરના છત્રમાં લોહચુબ્દની ગોઠવણ

૬ દેવસ્થાનનો છેલ્લો અદરનો ભાગ કે જ્યાં મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા હોય છે.

દશે. તપાસ કરતા આ અનુમાન ખરૂં હતું મૂર્તિના મથાળા પરની છતને પથર ખસેડતા જ મૂર્તિ ડાલવા લાગી, અને બીજા વધુ પથર દાદતા તો તે ધીમે ધીમે નીચે બેઠી સોમનાથની મૂર્તિની આ યોજના! હિંદુઓની વિગ્નાન વિદ્યા અને કારીગીરીના એક અત્યુત્તમ દાખસો લેખારો

૧૭. સુલતાન મહમૂદની છેલ્લી સ્વારી અને મૃત્યુ — અણુહિલવાડથી પાછા ફરતી વખતે રસ્તામા જાટ લોકોએ મહમૂદને બહુ હેરાન કર્યો હતો. તેનો ક્રોધો રાખી મહમૂદ ગુજરાતની કુટ ગીજનીમા સહીસલામત પહોંચાડવા પછી તરત જ ફોજ લઈ જાટ લોકોને સળ કરવા ચઢી આવ્યો. સુલતાન આગળ નૌકાસૈન્ય જમાવી તેણે જાટ નોકો પર હલ્લો કર્યો, અને તેમા તે લોકોનો પુષ્કળ ધાથ કાઢી તે ગીજની પાછો ફર્યો, ઇ સ ૧૦૨૬ સુલતાન મહમૂદની હિંદ પર આ છેલ્લી જ સ્વારી હતી

તે પછીના ચાર વર્ષ ઈરાન તરફના મુલક જીતવામા ગાળી તે ઇ. સ ૧૦૩૦ના એપ્રિલની ૩૦મી તારીખે ૩ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યો

૧૮. સુલતાન મહમૂદ ગીજનીની ચોખ્ખતા — સુલતાન મહમૂદ એના જમાનાનો એક મહાપુરુષ થઈ ગયો, એમા તો શક નહિ. હિંદુસ્તાન પર એણે કરેલી અને સ્વારીઓ પરથી એમ માની લેવાની બૂલ ન થવી જોઈએ કે તે માત્ર એક લુગારો અને લડાઈયો જ હતો. યસકમી ને મુદ્દકુશળ હોવા ઉપરાંત તે જાતે સારો સરકારી હોધ વિદ્વાનો તથા કવિઓનો બારે શોખીન હતો. એનો દરબાર દેશદેસાતરના વિદ્વાનો અને કવિઓથી હમેશાં ભરતક રહેતો ફારસી ભાષાના પ્રસિદ્ધ કવિઓ કિદોસી અને અન્સારી તથા પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન અબ્દુની એના જ આશ્રયથી પ્રસિદ્ધિમા આવ્યા. એવા ગુણવાન જનોને ઉત્તેજન આપવા ખાતર તે દર વર્ષે ત્રીસ

લાભ રૂપિયા જુદા દાદતો ! સિવાય ગીજનીમા તેણે એક મોટી પાઠશાળા સ્થાપી તેમા વિદ્યાળ પુસ્તકાલય અને સંપ્રદરશાળની પશ્ચ ગોઠવણ કરી હતી. તે ગાદીએ આગેા ત્યારે ગીજની માટીના કુપદ્યોએનું ગામડું માત્ર હતું તે તેણે વધારીને હિંદી નમનાની સુદર અને ભવ્ય ઇમારતોથી તથા બાગ જગીયા અને હેનર કુવાનાથી શોભા યુ હતુ. નદેરો વાટે ગીજની રોકેને પાણી પૂર પાડવાની વ્યવસ્થા પણ એણે કરી હતી. આ બધા પાછળ એણે પુષ્કળ ખર્ચ કર્યો હતો. દરબારનો ઠાઠ પણ તે સારો રાખતો હતો. આ દિવે સી દિવે સાથેના એક પ્રમગ પત્રથી કતિહાસમા તેનું નામ લોખી અને કજુસ તરીકે વર્ણવાય છે. અવગત મદમૂદ દ્રવ્યસચ્ચનો ભારે શોખીન તો હતો જ.

ઈસ્લામ ધર્મ ઉપર મદમૂદની પૂર્ણ આસ્થા હોઈ તેની જુદિ થાય એવુ તે અતઃકજુથી મુમ્તઝતો હતો તથાપિ ધર્માધ કરેવા નેટલો

• નહે છે કે મદમૂદે ફિરોસી કવિને પોતાનુ કવનચન્નિ લખવાનુ નદી તેની એ- એક કહી હીઠ નેકેક દિર્ઘ આપવાનું વચન આપ્યુ હતુ તે પછી કવિ ત્રીસ વર્ષની મહેનતને અતે ૬૦૦૦૦ કહીનુ મહાકાવ્ય રચી સુલતાનને ભેટવા ગયો, ત્યારે સુલતાને તેને ૬૦૦૦૦ સોનાના દિર્ઘ આપવાને બદલે તેટલા રૂપાના દિર્ઘ આપ્યા આથી સભાજનોમા સુલતાન લોખી લોખી કવિએ ઘેર જઈ તે રૂપાના દિર્ઘ સુલતાનને પાછા મોખી આપ્યા, એટલુ જ નહિ પણ પોતાને વતન જઈ સુલતાનની બદરોક્ષ અને તેના નીચ કુળની માતાને પેટે ધમેલા જન્મ વિષે કવિતા કરી તેને ખૂબ ખતાવ્યો. મદમૂદે તે પછી કવિને ૬૦૦૦૦ સોનાના દિર્ઘ મોખી આપ્યા પણ તે મોડા પડ્યા સોનાના દિર્ઘ ભારેશ ૩૮ કવિના ગામમા પેદા તે જ ધરીએ સામેથી કવિની ઠાઠી આપવી હતી ફિરોસી કવિને આ ક્રય 'શાહનામા' નામે પ્રસિદ્ધ હોઈ વાયવાલાયક છે વળી કહે ૩ મરતી વખતે સુલતાને પોતાનો બધો ખર્ચનો પોતાના પદ જની આનુ- આનુ માચડા ઉપર ગોઠવ્યો હતો, અને એને એલીને પોતાને જુવું પડશે એ વિચારથી એને રહતુ પણ આવ્યુ છતા પોતાને હાથે તેમાથી કાઢને કહ પણ આપવા તેને કવ આપ્યો નહિ

તે જન્મી નહોતો. હિંદુસ્તાન પર તેણે કરેલી અનેક સ્વારીઓમાં કેવળ ધર્મના ફેલાવા ખાતર તેણે જાણીજીતીને ફરતા કે જીલમ કરેલાં બાણાતાં નથી. હિંદુ ગણએને હરાવ્યા પછી તેમનાં રાજ્યો તેમને જ અથવા તેા પોતાની પસંદગીના હિંદુ રાજાને ખંડણી સેવાની શક્તે તે પાછાં સ્વાધીન કરી દેતો. એ પદ્ધતી જણાય છે કે હિંદુઓની તેને ખાસ મુગ નહોતી. હિંદુ પ્રજા ઉપર પણ ધર્મના કારણે ખાસ દર વગેરે નાખી એણે જીલમ મુગયો નથી. અર્થાત્ કે એની પછી લાંબા વખતે થયેલા ઘોરીશાહ અને ખીજા હિંદી મુલતાનોની સરખામણીમાં મુલતાન મદમદ ગીજનીના ધાર્મિક વિચારો ઉદાર દતા એમ કહેવું જોઈએ.

એણે ગીજનીના નાનકડા ગભયને વધારી વિસ્તીર્ણ સામ્રાજ્ય બનાવ્યું હતું. એ સામ્રાજ્ય ઉત્તરમાં એરસ અને કારિપચન મધ્ય પર્યન, પશ્ચિમમાં તૈમીસ નદી સુધી અને પૂર્વમાં પંજાબ પર્યંત ફેલાયું હતું. જા એ વિસ્તીર્ણ સામ્રાજ્યમાં વસતી પ્રમાણે ટેમ અને ધર્મના ભેદબાદ વગર નિષ્પક્ષપાત ન્યાય મળે તે બાબત એ હમેશા દૃઢેગર રહેતો.

આવા ન્યાયી, ઉદાર તથા વિધાવિલાસી અને દાર્શનિક શૂનીને જન્મથી કેમ કહેવાય?

૧૬. મુલતાન મદમદ ગીજનીની સ્વારીઓની અસર:— મદમદની સ્વારીઓ પહેલા હિંદુઓને મુસલમાની જન્મને ખામ અનુભવ નહોતો. દેશી રાજાઓના અમલમાં તેઓ નચિંતાકર્મ્ય સાત જીવન મુગરતા દતા. મદમદની સ્વારીઓથી તેમની એ નચિંતાઈ અને શાંતિ નાશ પામી અને જનબાવની તેમને બીક પેળી. અનેક દેવાવયો લુટાયાં અને નાશ પામ્યા. પશ્ચિમી લોકો પોતાની માનમિલકતને મુસલમાનોથી લૂંટાઈ જતી જ્યાવવા સાડ ભોંયમાં દાટતા ચાંપ્યા.

ગાજીય પ્રકરણ પર મદમદની સ્વારીઓની અસર મંબીર યર્મ. સરખાતમાં તો હિંદુ રાજાઓ સપ દરી મુસલમાનોની નાને

યમા. પરંતુ જ્યપાળ અને આનંદપાળ ઉપરની મહમૂદની ઉપરા-
 ળાપરી છતોથી રજપૂત રાજાઓ એવી તો રહે ખાઈ ગયા કે ફરી
 તેઓ સંપ કરવાનું નામ જ જતી ગયા! પોતપોતાનું સંભાળીને બેસી
 રહેવાની સ્વાર્થી વૃત્તિ તેમનામાં ઉત્પન્ન થઈ. પોતાની છેલ્લે પડોગદુ
 રાજ્ય છૂટાવું કે કચરાવું જોયા જણયા છતાં તેઓ સ્વસ્થ બેસી
 રહેવા લાગ્યા. આથી મહમૂદને હિંદુસ્તાનના હ કોઈ ભાગમાં ધધેજી
 સ્વારીઓ લઈ જવાનું સુગમ પડ્યું. વળી આનંદપાળ ઉપરની છતોથી
 મહમૂદના બાહુબળની શાખ પહોંચે એવી જગ્યા બંધાવા પામી કે
 એને પોતાના રાજ્ય પર ચડી આવતો સા.ળાં જ રાજાઓ પલાયન
 કરી જતા કે ખંડણી આપી તાબે ચતા. કવચિત્ ભાટીરાજા
 વિજયરાય જેવો કોઈ ગજ સામે થઈ પરાક્રમની કમાલ કરતો.
 પણ અતિ વિજયમાળ તો મુસલમાનોના જ ગજામાં પડતી. દુર્કમા
 કહીએ તો સુવતાન મહમૂદની સ્વારીઓથી હિંદુઓ ઉ ૨ મુસલમાનો-
 ની સરસાઈ સિદ્ધ થઈ, અને ' પોતાનાથી હિંદુસ્તાન છતાં
 શકાશે' એવી આત્મવદ્દા મુસલમાનોમાં ઉત્પન્ન થઈ.

મહમૂદની સ્વારીઓથી હિંદુસ્તાનમાં તુરત મુસલમાની અમલ
 સ્થપાયો નહિ એ વાત ખરી, પણ એથી મુસલમાનોને હિંદુસ્તાનમાં
 આવવાનો માર્ગ સંજ થયો. દામુવ અને પંજાબના હિંદુ રાજ્યોની
 આખર આણી મહમૂદે પોતાના સ.ત્રાજ્યમાં જોડી દીધાં. એ પ્રાંતો
 આગળ જતા હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાની સત્તાની સ્થાપના અને નિભાવના
 પાયાઉપ થઈ પડ્યા.

પ્રકરણ ૮ મું

ગીજની વંશની પકતી અને આખર

૧. સુલતાન મસાઉદ:—સુલતાન મહમૂદને મસાઉદ અને મહંમદ નામના બે બેડીઆ પુત્રો હતા. તેમા મસાઉદ સ્વભાવે ઘાંડ હોવાથી મહમૂદે મન્વી વખતે પોતાની પાઠળ મહંમદને ગાદી મળે તેમ ઇગ્થ્યુ હતુ. તે સુબળ મહંમદ ગીજનીના તખ્ત પર બેઠો. એ વખત મસાઉદ ઈરાનની સુબાગીરી પર હતો. તેણે મહંમદની પાસે ઈરાનના સ્વતંત્ર કારભારની માગણી કરી; પણ મહંમદે તે ન સ્વીકાર્યો અને બાક વચ્ચે મુદ્દ થયુ. તેમા મસાઉદે મહંમદને હરાવ્યો અને આધિના કરી કેદમા પૂર્યો. એ રીતે મસાઉદ ગીજનીનો સુલતાન થયો. એના દિવસો પાંચેથી છુંસાના કિલ્લો હતી લીધો.

મસાઉદ સરીરે ખુબ બળવાન હોવાથી એને પ્રખ્યાત ઈરાની પહેલવાન ઝન્નમની ઉપમા મળી હતી. એક જ ઠોસાથી મોટા હાથીને મગફળી પાડે એવો તે બળગે હતો. છતાં એના જ અમલમા સગદારના દગાદટકા વંડી ગયા ને ગીજનીની સત્તા લીધી થઇ. સેલ્જુક સગદાર તોમ્રવ બેગે ખોગમાન ગ્રાન હતી લીધે; તે હોડાવવા જતા મસાઉદ હાથો ને નાત્રીનિ હિંદમ આવ્યો અડી એના પોતાના જ લશ્કરે એની સામે જાંડ કરી તેને પદમટ કર્યો ને આધિના મહમૂદને કેદમાથી હોડવી ફરીને માનીએ બેમાડ્યો. ગાદીએ બેસતાં જ મહંમદે મસાઉદનો વધ કરાવ્યો, ઇ. સ. ૧૦૪૦.

આ દંડણે એક વાત ખાસ ધ્યાનમા લેવા જેવી છે તે એ કે મસાઉદના સુમવમાન સન્દર્ગે અમરે તેની સામે જાંડ મથાવતા હતા ત્યારે દિવસો તગ્જથી એને સારી મદદ મળી હતી. પગબના મુસલમાન અધિકારીઓએ એક પછી એક જાંડખોર ટપ્તિ ધારણ

કર્તાથી મસાહટે છેવટે તિલક નામના એક વિદ્વાન હિંદુને તે અધિકાર આપ્યો હતો. આ બહાદુર સરદારે બંડખોરોને વશ કરી પંજાબ પ્રાતને સેલ્જુકોના હાથમા જતો બચાવ્યો હતો. આ બીના ગીજની મુલતાનોના સમયમા હિંદુ-મુસલમાનો વચ્ચે ખાસ અણ-બનાવ કે અણવિશ્વાસ નહોતા, એ વાતની અચૂક સાબીતી રૂપ છે.

૨. મુલતાન મૌદૂદ — એ મુલતાન મસાહિદનો પુત્ર થાય બાપનો વધ થયાના મમાચાર મળતા જ તે મોટી રોજ સાથે બાપમાથી ચડી આવ્યો, ને પંજાબમા આવેલા દુર્ગુર ગામ આગળ મહમદને હરાની મારી નાખ્યો. ને પોતે મુલતાન ચયો. મુસલમાનોની આ અદરઅદરની ફાટકુટથી રજપૂત ગજબોમા ફરી કર્મ દિમત આવી હતી તેમણે સપ કરી હરેલી, ચાણેશ્વર, નગરમેઠ વગેરે કિલ્લા મુસલમાનો પામેથી છૂટી સીધા, ઇ. સ. ૧૦૪૩ લાહોરને ઘેરા બાવી પંજાબ દેવાનો રજપૂતોએ પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમા ન ફાનતા તેમને પાછા રસ્તું પડ્યું.

મુલતાન મૌદૂદ નવ વર્ષ ગજ્ય કરી ઇ. સ. ૧૦૪૮મા મરણ પામ્યો.

૩. ગીજની વંશની પડતી — મૌદૂદ પછીના પચામ વર્ષમા ગીજનીની રાજસગા ડેકજ ખખળી મધ. રાજકુટુંબના ઝગડા વધી ગયા, અને અનેક ખૂન થયા. જેના કાડામા જોર હોય તે બીજાને દોળા પાડી ગાદીએ ચઢે એવો ક્રમ ચાલ્યો એવી સ્થિતિમા સને ૧૦૫૮મા ઈબ્રાહિમ નામનો મુલતાન ચયો. એણે બાહોશીથી રાજ્યમા ફરી શાાત સ્થાપી વ્યવસ્થા આણી પંજાબના રજપૂતોએ માયુ ઉચકવાથી એણે ઇ. સ. ૧૦૭૮મા પંજાબ પર સ્વારી કરી હતી ૪૦ વય રાજ્ય ભોગવી તે ૧૦૯૮મા મરણ પામ્યો.

ઈબ્રાહિમ પછી એનો છોકરો મસાહદ ત્રીજો ગાદીપતિ ચયો. એ એના બાપ કરતા વધારે શરો અને ડાહ્યો હોઈ રાજ્યના

સધળા કાયદાઓનું એણે એકીકરણ કર્યું હતું. એના વખતમાં એના સરદારોએ હિંદુસ્તાન પર ચડાઇ કરી ગંગા નદી સુધીનો પ્રદેશ લૂંટી લીધો હતો. આ સુલતાનની કારણદર્શીમાં સૈન્યુક વૃક્ષોનું જંગલ ઘણું વધી પડ્યું અને તેઓ ગીજનીના રાજ્યનો ધણોખરો મલક પચાવી પડ્યા.

મસાહદ પછી એના પુત્રો વચ્ચે ગાદી માટે ટટો થયો. તેમાં સૈન્યુક સુલતાન સંજર, કે જે તેમનો મામે થતો હતો તેણે અસ્તાનને મારી બહેરામને ગાદીએ બેસાડ્યો.

૪. સુલતાન બહેરામ:—એણે ઇ. સ. ૧૧૧૮થી ૧૧૫૨ સુધી ૩૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. એ ધણો ન્યાયી અને લોકપ્રિય હતો, છતાં એને હાથે એક એવું અઘટિત કૃત્ય થયું કે જેને લઈ ગીજની વંશની પામભાલી થઈ.

અફઘાનિસ્તાનમાં આવેલા મોર પ્રાતના અફઘાનોને જેર કરી સુલતાન મહમૂદે તેમને ગીજનીના તાબેદાર બનાવ્યા હતા. છતાં તેના મરણ પછી તેઓ સ્વતંત્રપણે વર્તવા થયા હતા. આ મોર અફઘાનોના સરદાર કુતુબુદ્દીન સુર સાથે સુલતાન બહેરામે પોતાની છોકરી પરણાવી હતી. એ છોકરીને એના ધણી તરફથી બહુ દુઃખ પડ્યાથી બહેરામે તેને પકડીને મારી નાખ્યો. આ ઉપરથી કુતુબુદ્દીનના બે ભાઈઓ સૈફુદ્દીન અને અલાઉદ્દીન ક્રોધે બરાબ ગીજની પર ચડી આવ્યા અને ગીજની કબજે કર્યું. બહેરામ નાસીને કંઠાનના ડુંગરમાં બરાથો. ગીજનીના બદોબસ્ત માટે સૈફુદ્દીન ગીજનીમાં રહ્યા અને અલાઉદ્દીન પોતાને વતન (શીરાજ-કોટ) પાછો ફર્યો. હવે આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે બહેરામ બહુ લોકપ્રિય હતો; તેથી શિયાળામાં ગીજની અને શીરાજકોટ વચ્ચેના રસ્તો બરફથી બંધ થતાં જ ગીજનીવાસીઓએ બહેરામને મદદ કરી ફરી ગાદીએ બેસાડ્યો. બહેરામે આ વખતે કેદી સૈફુદ્દીનને મારી

આપી છોડી મેલ્યો હોત તો કદાચ બંને પણ વચ્ચે સમાધાન થઈ જત. પણ 'વિનાશ દાજે વિપરીત બુદ્ધિ' એ છેવેત પ્રમાણે બહેરામે સૈફુદ્દીનની ફરિયાદ કરી ને દત્તવા કરાવી. અલાઉદ્દીનને એ ખબર પહોંચતાં જ તે ક્રોધથી રાતોરોજ બની ગયો અને ગીજની તથા ત્યાંના રાજવંશની જડ કાઢવાની તેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી. બહેરામ પાસે થણાં માણસો દતાં, છતાં પણ અલાઉદ્દીનની સામે લડવાની તેની છાતી ચાલી નહિ. અલાઉદ્દીન ચડી આવતાં જ તે બીકનો માર્યો હિંદુસ્તાન બણી નાડો અને લાહોર પહોંચતાં પહેલાં જ થાક અને શોકથી રસ્તામાં મરણ પામ્યો, ઇ. સ. ૧૧૫૨.

૫. ગીજનીની પાયમાલી:—વિજયી અલાઉદ્દીન મોટી ધામધુમ સાથે ગીજનીમાં પેડો, અને બહેરામ હાથમાં નહિ આગ્રાથી પોતાનો બધો જ ક્રોધ તેણે ગીજની પર ફાલવ્યો. પૂરા ત્રણ દિવસ એણે તલવાર અને આગથી આખા શહેરમાં ફેરવતાં. ગીજની સુલતાનોનાં વૈભવ અને તત્તાને સૂચવનાર એકેએક ચીજનો એણે નાશ કરાવી નાખ્યો. એટલે સુધી કે સુલતાન મહમૂદની કબર અને જે મિનારા સિવાય બીજા બધા સુલતાનોની કબરો સુધ્ધને એણે ખોદાવી નાખીને અંદરના હાડકાં કુતરાને નખાવ્યાં. હાથમાં સપડાયેલા એકેએક માણસની કતલ કરી નાખવામાં આવી, વિહાન અને નિરપરાધી સ્ત્રીઓને પણ બચવા પામ્યાં નહિ.

એ રીતે સુલતાન મહમૂદે સલુગારેલી અને એના વંશને એ વધારેલી ગીજની નગરી પાયમાલ થઈ ગઈ, જે પાયમાલીમાંથી ગીજની શહેર આજ પર્વત ડોડું ઉંચું કરી સક્યું નથી. અલાઉદ્દીને એ પાયમાલી કરી ઘોર અશ્માનોના જંગલી ઝનૂનો જગતને પરિચય કરાવ્યો ! એના એવા ઘોર કૃત્ય માટે અલાઉદ્દીનનું નામ ઇતિહાસમાં 'જહાનસોઝ' એટલે કે 'જગત બાળનાર' વરીકે નોંધાયું છે.

૬. ગીજની વંશનો લોપ:—બહેરામનો છોકરો ખુચર લાહોરમાં રાજવાની કરી રહ્યો. પળખના લોકોએ એને મોટા

આનંદ સાથે વધાવી લીધો. આ બીના પણ હિંદુસુસવમનોના દેવ-
ગદિત સંબંધની સાચીતી ગણાય. ખુદર એ સેલ્લુક મુવત્તાનની
મદદથી ગીગની પાછું મેળવવાની કોશીશ કરી, પણ તેમાં એને થય
મળ્યો નહિ. લાહોરમાં સાત વર્ષ ગાનિયી ગત્ય કરી તે ઇ. સ.
૧૧૬૦માં મગ્લુ પામ્યો એના પત્ની એનો હોદ્દો ખુદર મલેક
લાહોરની ગાદીએ બેઠો. એની પામેથી થોડો શાદ શાદતુદિને
લાહોર જીતી લઈ ગીગની વંદની ગદીમહી સત્તાનો અંત આપ્યો,
ઇ. સ. ૧૧૮૬.

પ્રકરણ ૯ મું

બારમાં નૈકામાં ઉત્તર હિંદુસ્તાનની રાજકીય સ્થિતિ

૧. ઉત્તર હિંદુસ્તાનનાં રજપૂત રાજ્યો.—મુવત્તાન મહમ્મ
ગીગની પત્નીના ૧૫૦ વર્ષ દરમિયાન સુસવમાનો અદ્વઅંદની
કાદકુદને લીધે હિંદુસ્તાનનું નામ લઈ ચડ્યા નહિ એ શાંતિતા
અરમામાં ઉત્તર હિંદુસ્તાનના રજપૂત રાજ્યો કરી યદાગ થવા પામ્યા.
જૂના બખ્ષણ ગયેલા મળવથોને બદલે કા તો નવા જોરાવર વથો
અસ્તિત્વમાં આવ્યા, કે એ જ વંશમાં વડન જુમ્સો પ્રગટી ને કરી
જોર પર આવ્યા. બારમાં નૈકામાં ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં એવા પાંચ
ગણ્યો મુખ્ય હતા. (૧) દિલ્હી (૨) અજમેર (૩) કનોજ (૪)
ગુજરાત અને (૫) મેવાડ. એ પાંચે ગત્યો એકબીજાથી સ્વતંત્ર હોઈ
દરેકના તાગામાં અનેક આર્થિક ગત્યો હતા. એ પાંચેના ગત્યો
મદાબારતના વીરોને બૂવારે એવા બળીયા હતા. પાંચે રાજ્યો
બીજાની મદદ વગર એકલે હાથે પણ સ્વદેશનું રક્ષણ કરવાની તાકાત

રાણા હતા. છતાં હિંદુઓના કમનસીબે એ પાંચે રાજાઓને પરસ્પર વેર અને કુસંધ હતાં. પરદેશી શત્રુઓ સામે સ્વદેશ અને સ્વધર્મનું રક્ષણ કરવા ખાતર તેઓ મળી ન ગયા તો ન ગયા, પણ ઉત્તર પોતાનાં સાધન અને શક્તિ એકબીજા સાથે લડવામાં ખર્ચી નાખવાની મહા મૂર્ખાઈ તેમણે કરી. પરિણામે હિંદુઓની સ્વતંત્રતા મુસલમાનોને હાથ નહ યધ; અને તેની નામોશી એ બળીયા પણ અભિમાની રાજાઓને સિર હમેશને માટે ચોંટી.

[હવે તે વખતની રાજકીય સ્થિતિ બરાબર સમજવા માટે આપણે એ પાંચ મુખ્ય રાજ્યોની હકીકત ટુંકમાં તપાસીશું.]

૨. (૧) દિલ્હી:—પાંજળનું રાજ્ય મુઘલતાન મહમૂદ ગીજનીએ ખાલસા કર્યા પછી ઉત્તરમાં તુર્ક રાજાઓના અમલ તણે દિલ્હીનું રાજ્ય જોર પર આવ્યું. તુર્ક રાજાઓ પોતાને પાંડવોથી ઉતરી આવેલા જણાવી સર્વોપરીપણાનો દાવો કરતા હતા. સર્વોપરીપણા માટે એમને કનોજના રાજાઓ સાથે ઝગડો ચાલ્યા જ કરતો હતો. છતાં કેટલીકવાર બન્ને રાજાઓ વચ્ચે લાંમસંબંધ પણ થતો. ઇ. સ. બારમા સૈદ્ધાંતી અધવચમાં અનંગપાળ નામનો રાજા દિલ્હીની ગાદીએ ધર્યો. એ તુર્ક વંશનો છેલ્લો રાજા હતો. તેના પછી દિલ્હીનું રાજ્ય ચોહાણોના હાથમાં ગયું. તે એવી રીતે કે:—અનંગપાળને સંતતિમાં માત્ર બે પુત્રીઓ હતી. એમાંની એક છોટરી એણે કનોજના સોહાદ રાજા વિજયપાળને અને બીજી અજમેરના સોમેશ્વર ચોહાણને દીધી હતી. વિજયપાળની સાથે પરણાવેલીને પેટ જયચંદ્ર અને સોમેશ્વરની સાથે પરણાવેલીને પૃથુરાજ નામના કુંવર થયા. પૃથુરાજ તેની માતા સાથે ઘણો વખત મોસાળમાં રહેતો હોવાથી અનંગપાળની તેના પર બહુ મમતા જાગી, અને તેને પોતાનો ગાદી-વારસ કરાવ્યો. પછી બહુ ધરડો થતાં પૃથુરાજને દિલ્હીની ગાદીએ બેસાડી તે પોતે બદ્રિકેદાર જઈ રહ્યો. આ રીતે દિલ્હી ને અજમેરનાં

ગાંધ્ય જોડાઈ ગયાં; પણ તેથી ચોદાણો અને ગરોડો વચ્ચે વેગું કાગળ હતું થયું. ચોરી રાજ્યના ઉદય વખતે દિલ્હીની ગાદીએ આ પૃથુરાજ હતો. એને દેનોજ ને ગુજરાતના ગજાઓ જોડે દાડવેર હતું.

૩. (૨) અજમેર — અજમેરના પ્રખ્યાત વિદ્યારેવ ચોદાણ પત્ની કેટલીક પેઢીએ એમેશ્વર નામનો ગજા થયો. એ બહુ બદાહુર અને બળવાન હતો. એણે દિલ્હીના અનંજપાળને ગરોડો સામે દરેલી મદદના બદલામાં અનંજપાળે તેને પોતાની કુંવરી પગથાવી હતી. એ કુંવરીથી એમેશ્વરને પૃથુરાજ નામનો કુંવર થયો.

એ પૃથુરાજને અનંજપાળે દિલ્હીનું ગાંધ્ય આપ્યાથી દિલ્હી અને અજમેરના રાજ્ય જોડાઈ ગયા અને ચોદાણો બહુ બળવાન થયા. ગુજરાતના ગજા હોજા લીમદેવે એમેશ્વરને મારી નાખ્યાથી પૃથુરાજને લીમ માથે વેર બધાં.

૪. (૩) ગુજરાત — મહમ્મદ ગીજનીના મમદાકીન લીમ બાણાવળી પત્ની ગુજરાતની ગાદીએ ફરણી, સિદ્ધગજ અને કુમાર-પાળ નામના પગથી રાજા થયા. હે'લા બે ગાંધ્યના વખતમાં તો ગુજરાતનું ગાંધ્ય બહુ બળવાન થઈ તેની દલ ગુજરાતની બહાર ધણે વાળે લગી ફેલાઈ હતી. કુમારપાળ પત્ની અજયપાળ અને બાળ મુજગજ નામના ગજા થયા. આ બાળ મુજગજના અમલમાં શાહ-જુનીન ગુજરાત પર ચડી આવ્યો હતો, પણ બાળ મુજગજના કાકા લીમદેવે તેને હાલીને નમાડ્યો હતો. તે પછી ૬ મ. ૧૧૭૮માં બાળ મુજગજ ચીતગાથી ખરણ પામતા તેને કાકા લીમદેવ ગુજરાતની ગાદીએ બેઠો. એ લીમદેવ બહુ બળવાન અને યુરો હતો, છતાં તે દલાવગીઓ અને અગિયારી દોગથી લોભ તેને બોલો લીમ કહેતા એણે નજીવા કાગળસર ચોદાણો સાથે વેર ઉતું કયું. આમુનું રાજ્ય ગુજરાતનું માન્યિત હતું. ત્યાંના રાજા જેતડી પરમારને મુંઝવણકુમારી નામની એક ખુબસૂરત દેખા હતી. તેનો વિવાહ

૬ મું બારમા સૈકામાં ઉત્તર હિંદુસ્તાનની રાજકીય સ્થિતિ ૭૫

જેતસીએ પૃથુરાજ સાથે કરેલો હતો, છતાં ભીમદેવે તેનું માગુ કરી તેને બળાકારે પરજીવાની તૈયારી કરી આથી જેતસીએ ડરીને તે કન્યાને પૃથુરાજ સાથે અનુભવેર મોખની દીધી તે પર ક્રોધે બરાહ ભીમદેવે આગુ પર ચડાઈ કરી પરમારોને નમાવ્યા અને પછી અનુભવેર પર ચડી સોમેશ્વરે ને માર્યો. આથી પૃથુરાજ અને ભીમદેવ વચ્ચે એવું હાવેર બધાયું કે જેને પરિણામે બન્ને પાંચ-નાય થયા પૃથુરાજે બાપનું વેર વાળવા ગુજરાત પર સ્વારી કરી ભીમદેવને હરાવીને નસાડ્યો એ રીતે શરા પણ ભોળા ભીમદેવે મિથ્યાભિમાન અને હૃદયી પોતાની સર્વ શક્તિ ચીદાણો સાથે લડવામાં વાપરી નાખી પરિણામે તે એટલો બધો નબળો પડી ગયો કે જે શાહમુરૂનને એણે રાજ્ય ચતા પહેલા હરાયો હતો તે શાહમુરૂનના એક સરદાર (કુલમુરૂન) ને હાથે લારીને તેને નાસી જવું પડ્યું તે પછી એણે ગુજરાતનું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું હતું, તોપણ એના મગજ પછી તત્તજ તે બીજા વચના હાથમાં જવું રહ્યું.

૫. (૪) કનોજઃ—પાન ગઝનઓ નમળા પડતા કનોજનું રાજ્ય ઇ સ ૧૧મા સૈકામાં ગહરવાર રજપૂતોના હાથમાં આવ્યું હતું એ ગહરવાર રજપૂતો બગવાન ચંદ બારમા સૈકામાં રાઠોડ નમથી એળખાવા લાગ્યા હતા આ રાઠોડ ગઝનઓને દિલ્હીના કુવરો સાથે સત્રે પરીજણા માટે વારવાર લડાઈઓ થયા કરતી હતી છતાં એમની વચ્ચે કોઈ કોઈ વાર લમસબંધ પણ થતો. રાઠોડ પણ વિજયપાળ અનગપાળ કુવરની કુવરી સાથે પરણ્યો હતો અને તેનાથી એને જયચંદ્ર નામનો કુવર થતા હતા આ જયચંદ્ર અને પૃથુરાજ બન્ને અનગપાળના દોહિત્ર ચતા હતા છતાં અનગપાળે દિલ્હીનું રાજ્ય એમના પૃથુરાજને આપ્યાથી જયચંદ્ર અને પૃથુરાજ વચ્ચે વેર બધાયું તેવમાં વળી પૃથુરાજે જયચંદ્રે આરબેલા રાજસૂય યજ્ઞમાં વિધિ કરી તેની કુવરી સંયુક્તાનું હાથ કપાથી તે વેરમાં વધારો થયો જયચંદ્રનું લશ્કર બહુ મોટું હોઈ તે

‘દળપાગળા’ને નામે ઓળખાતો તથા પરાક્રમી પૃથુરાજની આગળ તેનું કંઈ નહિ ચાલ્યાથી ઉઘટે તેણે શાહજુદાન ધોરીને પૃથુરાજના નાશ માટે ઉશ્કેર્યો. પરિણામે પૃથુરાજના નાશ સાથે હિંદુઓની સ્વતંત્રતા પણ નાશ પામી અને જયચક્રને માથે ‘દેશદ્રોહી અને ધર્મદ્રોહી’નું કાળું દાવક ચડ્યું. પૃથુરાજના નાશ પછી ખીજે જ વર્ષે જયચક્ર અને તેના રાજ્યનો પણ મુસલમાનોને હાથે નાશ થયો.

૬. (૫) મેવાડઃ—ધોરી રાજ્યના ઉદય વખતે મેવાડની ગાદી પર પ્રખ્યાત સમરસિંહ રાવણ હતો. પૃથુરાજને ખીજ બધા રાજાઓ સાથે કંઈ ને કંઈ દારણસર વેર હતું, પણ સમરસિંહ સાથે તેને સારો બનાવ હતો. પૃથુરાજની બેન પૃથાનું લગ્ન સમરસિંહ સાથે કરેલું હોવાથી તેઓ અડીના સગા થતા હતા, એટલું જ નહિ પણ બન્ને વચ્ચે ગાઢ મૈત્રિસબંધ પણ હતો. સમરસિંહ રાવણ બહાદુર અને રણકુશળ હોવા ઉપરાંત વ્યહ-ચના અને રાજ્યનીતિમાં અત્યંત પ્રવીણ હતો. તે માથે જટા તથા શરીરે ભસ્મ ધારણ કરી યોગીન્દ્રને વેશે રહેતો. પૃથુરાજને એની જમરી ઓથ હતી મુસલમાનો સાથેની લડાઈઓમાં ખીજ રાજાઓ જ્યારે કાદિતની પેઠે જોઈ રહ્યા ત્યારે સમરસિંહે પૃથુરાજને બધી વખતે મદદ કરી હતી. શાહજુદાન સાથેના છેલ્લા યુદ્ધ વખતે પણ તે પોતાના પાટની ડુમાઠ કંભાણસિંહ અને ૧૩૦૦૦ શૂરા સ્ત્રીઓ સાથે પૃથુરાજની કુમકે ગયો હતો એ મુદ્દમાં તે તથા ડુવર કંભાણ પોતાના બહાદુર સાથીઓ સાથે પરાક્રમ કર્યા કામ આવી ગયા.

૭. ‘મગાળા’—ઉપરના પાંચ રાજ્યો ઉપરાંત બંગાળનું રાજ્ય પણ દાખલ હતું. ત્યાં પાંચ રાજાઓ નજા પડતા મેન રાજાઓનો અમલ જામ્યો હતો. એ સેન રાજાઓની રાજ્યધાની નવદ્વીપ અથવા નદીઆમાં હોઈ ધોરી રાજ્યના ઉદય વખતે લલમજુમેન નામનો ટૂંક રાજા ગાદી પર હતો.

૮. પૃથુરાજ ચહુઆણુ:—એ દિલ્હીનો દરજો હિંદુ સમ્રાટ હતો. એના બાહુબળ અને પગદમ અદ્ભુત હતા. એ સખ્તવેધી બાણ મારી શકતો. એનું ધનુષ્ય એવું બારે હતું કે બીજા કોઈપણે તે ઉપડી શકતું નહિ. એના ટાડામાં એટલી તાકાત હતી કે બીજા કોઈનું ધનુષ્ય એનું જોર જીતી શકતું નહિ. ચૌધ, પ્રેમ શશ્વગત ધર્મ, નારીસન્માન, હુપદ, કૃપા, બોળપણ કત્તાદિ રજપૂતોના તમામ ગુણોપ એનામાં હતા. બહે કેમ રજપૂતોના સધળા ગુણુ-દોષની એ સાક્ષાત્ પ્રતિમા ન હોય? એના ફરમારમાં એના જેવા જ શરવીર ૬૪ પટાવતો હતો. તેમની મદદથી એણે ધોરીશાહને અનેક વાર હરાવી જવા દીધો હતો, હોળા હીમને હગવી બાપનું વેર વાળ્યું હતું, મહોબાના પગપાલ રાજાને માર્યો હતો, તથા સંયુક્તાનું હરણ કરી જયચંદ્રનું માન મોડયું હતું આગ કરવામાં બીજા રાજાઓ સાથે એને વેગ બધાયા તેની એણે પરવા કરી નહિ. આ માહોમાહેના જીવલેણ મુદ્દોમાં એના ધણાખરા પટાવતો અને કસાયલા ચોદાઓ નાચ પામ્યા, અને એ નબળો પડ્યો. અધુરામાં પૂરે સંયુક્તાના પ્રેનમાં મસ્ત થતા ગજકાજમાં પણ એનું હલકું થયું વળી એને હાથે કેટલાક અવિચારી કૃત્યો પણ થવા પામ્યા. કૈમાપ જેવા બાહોશ પ્રધાનને એણે અવિચારથી વીધી નાખ્યો, ચામુડ જેવા પ્રતાપી પટાવતને તેના વેરીઓની ભભેરણી પંચી વગર વિચારે કદમાં પૂર્યો અને હાદુવીગમને દુભવી ચતુ પાસે જવા ઉત્કેર્યો. પૃથુરાજ જેવા પરાક્રમી પુરુષને હાથે આવા અવિચારી કૃત્યો થવા તથા ખોટા હુપદમાં તણાઈ સઘનળની ઉપેક્ષા થઈ, એ ખરેખર બહુ ખેદની વાત છે.

શાહજુદીન આવી કોઈ તક માટે ટાપી જ બેઠો હતો. તે પૃથુરાજની નબળાઈનો લાભ લેવા કેમ ચૂકે? લાગ્યો તે મોટી ફોજ સાથે ચડી આવ્યો. પૃથુરાજ બહાદુરીથી લડવા છતાં હાર્યો અને કેદ

પકડાયો. પૃથુગજે માત સાન વાગે હોડી દીધેલા શાકજૂદને આટલી એક વાર પણ તેને ન હોડતા કેવું માર્યો.

એ રીતે દિલ્હીનો ડેપુટી ડિફેન્સ હોલવાતા દીવાની માફક પોતાના ચૌધરીજના કમકામથી જમનને આજી નાખી ગુલ્લ ચક્ર મર્યો. હિંદુઓનો સ્વાતંત્ર્યચૂર્ણ અસ્ત થવામા પૃથુરાજની જવાબદારી બીજાઓના કોટલી ના છે. તથાપિ એના પ્રેમશીલને લીધે પૃથુરાજનું નામ હિંદુઓને આજ પણ બહુ જડાણ લાગે છે એના માનીના મિત્ર અને દરોહી સદ્ દર્શિએ ‘પૃથુરાજ રાઓ’ નામનો મહાભારત જેવો મોટો ગ્રંથ લખી એની કૃતિ અમર કરી છે.*

૯. મુસલમાનો હિંદુઓ પર કેમ ક્રાંતિ? — અગાળી, ચૌધરી કે કિમતમા તે વખતના મુસલમાનો ક્રાંતી કોષ્ટ રીતે ઉત્તરતા નહોતા. છતાં મુસલમાનો હિંદુઓ પર કેમ ક્રાંતી ગયા તે જાણવું જરૂરનું છે. અકબર, મુઝફ્ફર ગાંધીઓના મારોમારોના કુસપ અને પગપગ દેવભાવ એ હિંદુઓની પડતીનું મુખ્ય અને દેખીતું કારણ છે; છતાં એ તિવાલ બીજા પણ કેટલાક કારણો છે તે નીચે પ્રમાણે —

(૧) હિંદુઓની વર્ણ સ્થિતિ પ્રમાણે મુલનો બાર એકલા કાંતીઓને માથે પડેલા હોઈ બીજા વર્ણના લોકો મુલકગાથી કેવળ અદાન રહેતા. આથી કરી મુસલમાનો સાથેના ઉપગાળાપરી મુલોમ, મુઝફ્ફર ચોદાઓ માથા જતા તેમની જગા બીજા લેવા પૂગાઈ નહિ પાંચામે દિંદુ ચોદાઓ મંજ્યાગમમા પાછા પડ્યા.

(૨) દેસાબિમાની ખામી દિદ દેશ એક હોઈ તેમા આવેલા જુદાં જુદાં ગાંધો તે એક જ દેશના અંગ માત્ર છે, તેમાના એકને ધોરો પહોચના બીજાને પણ પહોચાડના ન—એ જાનનાની ખામીને લીધે તેઓ એકત્ર થતા અટકવા

* વધુ માહિતી માટે ‘પૃથુરાજ ચંદ્રાણી’ ‘પૃથુરાજ અને ચંદ્રવરદાઈ’ થયા ‘પૃથુરાજ રાઓ’ નામના ગ્રંથો વાંચવા જવામજ છે.

(૩) વંશપરપરાનો વૈગભાવ એ પણ રજપૂતોની પડતીનું એક કારણ છે. આનું વંશપરપરાનું વેગ પેઢી દર પેઢી ચાલુ રાખવામાં રજપૂતો એક પ્રકારનું અભિમાન સમજતા એમની એ વૃત્તિએ તેમને ધર્મને નામે પણ એકત્ર થતા અટકાવ્યા.

(૪) રજપૂતોની પુરાણપ્રિયશ્ચિ એટલે કે જૂનું એટલું સાચુ એવી માન્યતાને લીધે પણ રજપૂતોને રહેણું પડ્યું. એમની પ્રાચીન યુદ્ધપદ્ધતિ અને ધર્મયુદ્ધની ભાવના માહોમાહેના યુદ્ધમાં ગમે તેટલી સારી અને ઉમદા હશે, પણ યત્રુઓની નવીન ગીતોને પહોંચી વળે તેવા જમાનાને યોગ્ય મુધાગ તેમણે ન કર્યાથી પણ તેમને ઘણું તુકસાન થયું. રજપૂતોના બોળપણ અને વિશ્વાસુ સ્વભાવનો લાભ લઈ અનેક તાર મુસલમાનોએ તેમને હેતર્યા છે.

(૫) મુસલમાનોના પ્રમાણમાં રજપૂતોની હસ્કરી તાલીમ તથા હથિયાર પણ ઉતરતા હતા.

વળી, (૬) યત્રુઓની હીતચાન પર દેખરેખ મખરાની રજપૂત ગણઓની બેદરકારીએ પણ તેમની પડતીમાં જેવો તેવો ભાગ ભજવ્યો નથી. શત્રુ કૃત્ય પર કૃત્ય કરતો છેક ગાજધાની ઉપર આવી છાપો મારે ત્યાં સુધી તેના આત્મવાની ખજાનું ન પડે એ જેવી તેવી બેદરકારી ન દેહેવાય.* બાસુમીખાતુ એ તો મન્યક્ષણનું એ-અગ મનાયુ છે.

* મહમૂદ ગઝનીની સ્વાસીઓ વખતે આવા બનાવ બનેલા પણ તે દાયકા રજપૂતોની ધર્મયુદ્ધની ભાવનાને વધે પણ હોય ધર્મયુદ્ધની ભાવનાવાળા રજપૂતોને મુસલમાનોનો એ પહેલો જ પ્રસંગ હતો. યત્રુન ભેતવણી આપ્યા વગર તેના પર જાપો મારવાની રીત ધર્મયુદ્ધની ભાવનાથી વિરુદ્ધ હોવાથી રજપૂતોમાં મામાન્ય રીતે તે પ્રચલિત નહોતી, તેથી સભવે છે કે તેમને ખાસ લઘુસી ખાતુ રાખવાની જરૂર ન પડી હોય. બાકી મહમૂદના અજાનકે છાપાથી નાહેલા રાજાઓ ખાચલા કે ખીમલ દત્તા એમ નથી તેવારી કરવાનો વખત મળ્યા પછી મુસલમાનોને મારી દડાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં તેમણે ચારા વરી નહોતી દાખવા તરીકે વિજયપાળ, જિરામદેવ, લીંગદેવ

આ બધા દોષો ઇલા પણ જો તે વખતના ગ્રંથપૂત ગણ્યો
અપથી વર્ત્યો હોત—અરે ! પરસ્પર લડ્યા વગર જો તટસ્થ રહ્યા હોત
તો એકનો પૃથુગજ જ સુસલમાનોને ખાળી શક્યો હોત. તો પગી જો
મોગી શાહે પ્રથમ ગુજરાત પર ચડાઈ કરી ત્યારે ભીમદેવનો, અગમે
પર ચડ્યો ત્યારે મોમેશ્વરનો અને કેટલીયે વાગ પૃથુગજનો માગ
ખાધ પો' બનાવી હતી, તે મોરી શાહ ગ્રંથપૂતોના એક જ બગ આગમ
તો શરત જ કમાયી ?

૧૦ રજપૂતોની પડતી પરથી મળતો બોધ —ગ્રંથપૂતોની
પડતીનો આ હતિહાસ આપણને શીખવે છે કે સ્વદેશના સામાન્ય
દિનને પ્રસંગે ખાનગી વેગ ઝેરને ડાગણે મુકી દઈને એકસ પથી વર્તવું
જોઈયે. રજપૂતો તેમ કરવાનું ચૂક્યા, તેથી દિદુઓની સ્વતંત્રતા પર
છીણી મુઠાઈ દેશના સામાન્ય શત્રુની સામે જોડો એમ કરવાનું
ચૂકે તેમની રજપૂતોના જોવી વડે થાય !

(હિંદનો એ પગીનો ઇતિહાસ પણ એ જ વાતની માફી
પૂરે છે ગ્રંથપૂત પર જેમ તુર્ક શાહ્યા તેમ તુર્ક પર અફઘાન,
અફઘાન પર મોગ્યો, મોગ્યો પર અરાકા, અને બધાપના પર
પન્ડીપવાસી અંગ્રેજો શાહ્યા છે તે પરસ્પર કુસપને લીધે જ ડુંગપને
લીને લતાયલી પરતજનાની બેઠી સપની કાનસથી જ વડે)

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ઘોરી વંશ

૧. ઘોરી વંશનો ઉદ્ભવ:—ગીજનીની દુર્દશા કરી અલાહદીન ફિરોજકોટ પાછો ફર્યો. ત્યાં તે એસઆરામમાં મસ્જુદ થયો હતો, તેવામાં સેફુક સુલતાન સંજરે ગીજની રાજ્ય પર ચડાઈ કરીને અલાહદીનને કેદ પકડ્યો. પણ અલાહદીને યેડા વખતમાં જ સંજરના મનનું સમાધાન કરીને પોતાનું રાજ્ય પછું મેળવ્યું. ઇ. સ. ૧૧૫૬માં અલાહદીનનું મૃત્યુ થતાં તેનો છોકરો સૈફુદ્દીન ગાદીએ બેઠો. પણ ઇ. સ. ૧૧૫૭માં તેનું ખૂન થતાં અલાહદીનના બે ભત્રીજા નામે ગ્યાસુદ્દીન અને શાહજુદ્દીન એકત્ર ગળ્ય ચલાવવા લાગ્યા. બે રાજાઓએ હળામળાને એકમતે રાજ્યકારભાર ચલાવ્યાનો મુસલમાની ઇતિહાસમાં આ એક જ દાખલો છે. રાજ્યના પશ્ચિમ તરફના મૂલક પર ગ્યાસુદ્દીન ધ્યાન આપતો અને પૂર્વ ભાગનો કારભાર શાહજુદ્દીન કરતો. કેટલાક એમ પણ માને છે કે રાજા તો એકલો ગ્યાસુદ્દીન જ હતો, શાહજુદ્દીન તો માત્ર તેના મદદનીશ તરીકે પૂર્વનો વહિવટ કરતો. ગમે તેમ હોય, પણ એ બે ભેરી ભાઈઓની કારકીર્દીમાં ઘોરી રાજ્યની સારી જમાવટ થઈ, એ વાત નિર્વિવાદ. ગ્યાસુદ્દીન ઇ. સ. ૧૨૦૨માં મરણ પામતાં કુલ ઘોરી સામ્રાજ્યનો શાહજુદ્દીન માલિક થયો. ઇતિહાસમાં એ મહમદ ઘોરીનું નામે પણ ઓળખાય છે.

૨. શાહજુદ્દીનની આરંભની સ્વારીઓ:—અશ્માનિસ્તાનનો પાકો બદોળસ્ત દર્યા પછી શાહજુદ્દીને હિંદુસ્તાન જણી લક્ષ દોડાવ્યું. મહમૂદ ગીજનીની મારક એવું પણ લાગનાયત ત્રીસ વર્ષ લગી હિંદુસ્તાનમાં ધંધેલ મચાવ્યું. એની નવ સ્વારીઓ પ્રસિદ્ધ છે.

સૌથી પ્રથમ તેણે ઇ. સ. ૧૧૭૫-૭૬ માં મુલતાન પર ચડી આવી તે જતું, અને ત્યાંથી કિંદુ અને ખાંચ નદીઓના સંઘ પર આવેલા

ઉચા નામના કિલ્લાને ઘેરો ઘાલીને લીધો ત્યાંની રાણીએ પોતાની પુત્રીનું લગ્ન તેના મૂળ ધણીને મારી નાખીને શાહજુદીન સાથે સ્થૂં શાહજુદીન પોતાની આ નવીન પત્નીને લઈને પાછો ફર્યો

બીજી ફવારી તેજે ૬ સ. ૧૧૭૮મા ગુજરાત પર ફરી પલ તેના આજ મૂળરાજના ના. લીમટેવે તેને દરાવી નસાડયો. અજમેર આજ પણ એને સોંપેશરનો માજ ખાઇ પાછા દહડુ પડ્યું

ત્રીજી ફવારી એજે ૬ સ. ૧૧૭૯મા ગીઝની વસના ઉઘા તુલતાન મતેક ખુરા પર વી જેસાવર કળને ફરી શાહજુદીન આગળ વચો, એટલે મટેક ખુરા ખાખી આપવાનું કહ્યું. ગી તામે થયો શાહજુદીન ખુરાના ઇલાકાને જમીન તરીકે લઈ પાછો ફર્યો

ચોથી ફવારીમા શાહજુદીને ક્ષિપ્ર પ્રાતને સમુદ્ર કિનારા પર ત લયો તથા જેવળ બદર સુધીનો આખો મૂલક તામે કર્યો, ૬ સ. ૧૧૮૨.

પાંચમી ફવારી એજે ૬ સ. ૧૧૮૪મા પાનજ પર વી લાદોર સુધીનો મૂલક કમળદ કર્યો તથા કિયાજમેટને કિલ્લેબદી કરીને પગા ધ્યો

૩ છઠ્ઠી ફવારી—પાનજનું ખાલસા થયું —ખટલી આપવાના શરત બરાબર પાળ્યા જતા શાહજુદીને લાદોર સુધીનો મૂલક બદી કમળદ કર્યાથી મટેક ખુરાને પોતાના રાજ્ય મટિ ધાની પેઠી ઉવટનો પ્રયત્ન કરી જોવાના નિશ્ચયથી મટેકે ગઠ્ઠે નામના પદ્માગ લોમીની મદદથી શાહજુદીને નવીન બાલેલા કિયાજમેટના કિલ્લાને કળને કર્યો એટલે શાહજુદીન તેને સભ કરવા થગ આળેા મકદોની મદદથી નડે ના જોગમા દત્તો સામે મોટે લગને છત મેજવવાનું નસબવિત લાન્વાથી શાહજુદીને કમળજાનો આશય લીધો તેજે બદોર કયું કે પોતાના રાજ્યની પશ્ચિમ સરહદ પર સતુ નડી આવતા દોવાથી તેમને નસબવના પોતાને ખુરાસાન જવાની જરૂર છે, અને તેથી તે મટેક તાપ ૨ ૧૬ કરવા નાગે ૭ વડી એ વાતની ખાતરી થાય એટલા સર જેને મટેકના ઇલાકાને જમીન દાખલ પોતાને કળને ગજ્યો દત્તો તેને હાગ દીધો મટેક બહાવામા પડ્યો શાહજુદીનની સધળી વાત સાચી રમડને તે માર્દેલપમે પોતાના પુત્રને મળવા ધર્યો એટલે મટેકની નસબવતાનો લાભ લઈ તથા ખરી વાત ફરી ન જલથ તેવી સાવચેતી ગખી શાહજુદીન

આડફેટ રસ્તે મલેક અને તેની રાજધાનીની વચ્ચે ગાળી હસો રહ્યો, અને તેને શરણે આવવાની ફરજ પાડી. મલેક વાળે ધર્તા તેને તથા તેના ઇન્કારને દેહ દરી શાહજુદીને ફિરોજકોટ મોકલી આપ્યા. ત્યાં આગળ થોડા દિવસની કેદ પછી તેમનો શિરચ્છેદ થયો. આણી તરફ શાહજુદીને પંજાબ ખાલસા કરી પોતાના રાજ્ય સાથે ભેગી દીધો, ઇ. સ. ૧૧૮૬.

૪. સાતમી સ્વારી:—પૃથુરાજને હાથે શાહજુદીનની હાર—પંજાબના મુસલમાની રાજ્યનો અંત આણ્યા પછી શાહજુદીને દિલ્હી લેવા તકરારું. તે ધારણાથી તે ઇ. સ. ૧૧૯૧માં ફોજ સાથે ચઢી આવ્યો. આણી તરફ પૃથુરાજ પણ તેના ખતેલી સમરસિંહ સાથે મુસલમાનોને રોકવા નીકળ્યો. પાણીપતની નજીકમાં નારાયણ ગામ આગળ હિંદુ મુસલમાનોનાં સૈન્ય સામસામાં થયાં. તેમાં હિંદુઓની કુશળ બૃહદ્રથનાથી શાહજુદીન હાર્યો અને કેદ પકડાયો. તેનું લશ્કર નાસી ગયું. તેની પૂઠે રજપૂતોએ ૪૦ માઇલ સુધી પડી તેનો ધાણ દાવ્યો. શાહજુદીનને થોડા દિવસ કેદમાં રાખ્યા પછી ૮૦૦૦ થોડાનો ફંડ લઈને પૃથુરાજે છોડી મેલ્યો. શરસી ઇતિહાસકારો આ મુદ્દમાં શાહજુદીન ઘોરી પૃથુરાજને હાથે કેદ પકડામાનું દખલ દરતા નથી. પણ ચંદ દવિના રાસામાં એ વાતનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે; એટલું જ નહિ પણ એ પહેલાં પણ શાહજુદીન પૃથુરાજને હાથે ૭ વાર દારી કેદ પકડાયો હતો, અને એ છઠ્ઠે વાર પૃથુરાજે તેને જીવનદાન આપી છોડી મેલ્યો હતો.

૫. આઠમી સ્વારી:—પૃથુરાજની હાર અને હતલ:—પૃથુરાજની કેદમાંથી છૂટતા જ શાહજુદીન સીધો ગીજની ગયો. ત્યાં બહારથી તો તે ખુલખુલાવીમાં રહી હિંદુસ્તાન માટે જાણે પોતાને દર્ધન પરવા ન હોય એમ દેખાડવા લાગ્યો. પણ અંદરખાનેથી તો તે ધુંધવાઈ રહ્યો હતો. તેણે એક વાર પોતાના વંશરતે કહ્યું હતું કે “રાત્રે મને નિરાંતે ઉંઘ આવતી નથી. માસ ‘મન પર નિરાંતે નિશ્ચિત રહે અને ચિંતાનો બોજો રહ્યા કરે છે.” આ પરાજયનું વેર વાળવા

તે થોંઝ તકની રાહ બેતો હતો. તેવામાં પૃથુરાજની હુમાયે હાહુલીરાય તેને આવી મળ્યો. તેને મોઢેથી પૃથુરાજની નમળા અને બેદરકારીની વાત જણી લઈ તેણે પોતાની આગવી હાર વેર વાળવાની તૈયારી કરી; ને ૧૨૦૦૦૦ માણસનું જખડું અનૂની લશ્કર જમાવી, ઈ. સ. ૧૧૯૩ મા તે ફરી વાર પૃથુરાજ પર ચડ્યો.

આમજ જણાવ્યા પ્રમાણે પૃથુરાજ આ વખતે સંયુક્તાન ગ્રેમમાં ચઢ્યૂં થઈ બેદરકાર બન્યો હતો. પરંતુ શત્રુનું નામ સાંભળત જ તે ટટાર થયો. સંયુક્તાએ પણ પોતાને હાથે તેને હથીવાર સળવી તેનો હત્સાહ વધાર્યો. જની સકે તેટલી ફેાજ જમાવી તથા ચંદની સલાહથી આમુંડરાયને કેદમાંથી છોડી તે શત્રુઓ સામે આમળ વધ્યો. સમરસિંહ શવળ આ વખતે પણ પોતાના પાટવી કુવર કલ્યાણસિંહ અને ૧૩૦૦૦ સીસોદીઆ શરવીરાની સાથે પૃથુરાજની ડમકે આલ્યો હતો. થાણેશ્વર આગળ હિંદુ મુસલમાનોના લશ્કર ડાવણી નાખીને પડ્યા. સમરસિંહની સલાહથી પૃથુરાજે શાહમુદ્દીનને કહાવ્યું કે "તમને હારીને ગયાને બે વર્ષ તો થયા નથી, હજી તમારા અંગ પરના જખમો પૂરા રજાયા પણ નહિ હોય; એટલામાં વળી કયા ખેત માગવા આવ્યા છો? હજી પણ સમજીને પાછા ફરશો તો અમે તમને નિર્વિધે જવા દઈશું." શાહમુદ્દીને ગ્જપૂતોની વિદારતા બતાવનારા આ સંદેશાનો લાભ લઈ તેમને છેતર્યા. તે જણ્યો હતો કે ગ્જપૂતો બહાદુર પણ પ્રામાણિક અને વિશ્વાસુ છે તેથી તેણે કહાવ્યું કે "હું તો મારા બાઈનો સરનાર છું, તેના હુકમ પ્રમાણે ચાલું છું. પાછા ફરવા મારે આજે જ તેને પૂછાવું છું. તેનો હુકમ આવશે તે પ્રમાણે કરીશ." આ ઉપરથી ગ્જપૂતો સમજળ કે શાહમુદ્દીન લડવાથી ડરે છે, તેના બાઈને હુકમ આપતા તે જરૂર પાછો જશે. મુસલમાનોને પોતાના જેવા પ્રામાણિક માની ગ્જપૂતો માફ ન બન્યા. મુસલમાનાની હીલચાલ પર બાતની રાખવા જટલી પણ અગમચેતી તેમણે વાપરી નહિ એટલે

એક દિવસે રાત્રે શાહજુદીને અચાનક છાપો મારી નચિતે ઉધતા રજપૂત સૈન્યનો ઘણો ઘાણ કાઢી નાખ્યો. છતાં પંથુ, ડાંવણીના ખીલ સાગના રજપૂતો ચોડી વારમાં તૈયાર થઈ બૃહન્નથ મુસલમાનો પર ઘસી આવ્યા. શાહજુદીને તેમના બૃહને બેઠવા ઘણીએ મહેનત કરી, પણ રજપૂતોનો અડગ બૃહ કોણ પણ રીતે ભેદી નહિ શકાયાથી તેણે એક યુક્તિ અજમાવી. જાણે રજપૂતોનો માર સહન નહિ થયાથી પોતે નાસી જતો ન હોય, એવો એણે ડાળ ક્યો. પણ તે સાથે એણે ખાસ સાવચેતી રાખી હતી કે તેના હસ્તકરમાં મુદ્દલ મંગાણ ન પડે. આણી તરફ રજપૂતોએ મુસલમાનોને નાસતા જોઈ માની લીધું કે તેઓ ખરેખરા હારીને નાસે છે. એટલે તેમણે તેમની પૂંડ પકડી. પણ તેમ કરવા જતાં તેમની બૃહરચનાને ભંગ થયો. રજપૂતોને બરાબર વિખરાઈ ગયેલા જોતાં જ, શાહજુદીને પોતાના હસ્તકરને એકાએક યોખાડ્યું, અને ૧૨૦૦૦ સુનંદા સ્વારો સાથે તે રજપૂતો પર તૂટી પડ્યો. મુસલમાનોના આ વ્યવસ્થિત મારા આગળ વિખરાયેલા રજપૂતો ટકી શક્યા નહિ. તેમના ઘણા માણસો કપાઈ ગયા, અને પૃથુરાજ જીવતો કેદ પકડાતાં શાહજુદીને તેની હતલ કરાવી.*

* પૃથુરાજના મૃત્યુ વિષે રાસામા જુદી હકીકત મળી આવે છે. એમાં લખ્યા પ્રમાણે તે “પૃથુરાજને દુરવ કલલ ન કરતાં શાહજુદીને તેને આંધળો કરી પોતાની સાથે ગીજની લઈ ગયો હતો. ત્યાં એના હાથપગમાં ૫૦ મણની ઝેરી નાખી તેને કેદમાં નાખ્યો હતો. તે પછી કેટલેક દહાડે અંદ બારોટ કે જે યુદ્ધની રાત્રીઆવમાં મોટાના દેવળમાં કેદ પકડાઈ રહ્યો હતો, તે ગીજની ગયો અને શાહજુદીને ખુશ કરી તેણે પૃથુરાજની પાસે ‘રાજવેધ’ નો તમાસો કરાવવાની ગાઠવણ કરી. શાહજુદીને પોતાની આગળ સાત લોખંડના તવા બંધાવી ઉઠી આસને બેસે અને પછી ત્યાંથી જે તવા પર તે કાંકરી મારે તેનો અવાજ સાંભળી પૃથુરાજ તે તવાને લીધે એવું કરાવ્યું હતું. આ વખતે પૃથુરાજને નેટલાં ધતુર આપવામાં આવ્યાં તે બધાંય પણ જંગલમાં ચડાવતાંમાં જ તૂટી ગયાં.

૬. ભરતખંડમાં મુસલમાની રાજ્યની સ્થાપના:—
 ધાણેશ્વરની હત્યા બે કે દિલ્હી તો એકદમ શાહજુદીનના હાથમાં
 આવ્યું નહિ, તોપણ અજમેર તે સહેલાઈથી લઇ રહ્યા. અજમેરમાં
 પેસી ત્યાના નિરપરાધી લોકોની તેણે કતલ કરી તથા દેવળો તોડીને
 મસ્જિદો બનાવી. તે પછી પોતાની પસંદગીના એક કબ્જેને અજમેરની
 ગાદીએ પોતાના ખંડીઆ તરીકે ખેસારી શાહજુદીન પુષ્કળ લૂંટ
 સાથે પોતાને દેશ ખાઢો ર્યો. જતી વખતે તે છતાપલા મૂલકના
 બદાબસ્ત સાથે તથા ભરતખંડની અધુરી રહેલી છત પૂરી કરવા

આખરે ત્યારે પૃથુરાજ્ય પોતાનું ધનુષ્ય લાવી આપવામાં આવ્યું ત્યારે
 હામ આવ્યું. પૃથુરાજ હમાન ખેચી તૈયાર થયા એટલે અંદ બારેટિ
 નીચેનો દુહો લલમરી શાહ અને પૃથુરાજની વચ્ચેનું અંતર જણાવી દીધું.

ચાર વંસ ચોવીસ મજ, ગગુલ જટ પ્રમાણ ।

રતને પૈં સુલ્તાન હૈ, મત ચૂકે ચહુબાન ॥

પછી કરાવ પ્રમાણે શાહજુદીને ઠાંકરી મારતાં જ પૃથુરાજે ઉપહું
 અંતર લક્ષમાં લઇ ધીર છાડ્યું. તે વખતે વીંધી શાહને વાગ્યું ને શાહ
 સિંહાસન પરથી જળડી પડ્યો પૃથુરાજ અને અંદે કઠારથી એકબીજાના
 પ્રાણ લીધા” રાસાની આ દગીરત પરથી તો પૃથુરાજ, અંદ અને શાહ-
 જુદીનનાં મૃત્યુ એજી સમયે એક જ ઠેકાણે થયાનું માલમ પડે છે. પણ
 ફારસી મસોમા એ બાબતનો ખીલકુલ ઉલ્લેખ નાહ હોવાથી તથા શાહ-
 જુદીન તે પછી કેટલેક વર્ષે અકરોને હાથે માર્યો ગયો હતો, એ વાતનો
 સબળ પૂરાવો હોવાથી ઇતિહાસકારો રાસાની આ ખીનાને કપોલકલ્પિત
 કહી હડાદી દે છે પરંતુ એ ખીનાને એ રીતે છેક જ ખેસારી માની લેવી
 ઠીક નથી. રાસામાં દાખલ થવા મટિ એને કંઈક તો આધાર હોવો જ
 નેહ્યો. મટિ લાને છે કે રાસામાં વર્ણવેલો ચબ્દવેધનો આ પ્રસંગ નિહાન
 ખરો હતો, અને અંદ તથા પૃથુનાં મરણ પણ એ રીતે નીખળ્યા હશે પૃથુના
 ધીરથી શાહજુદીન ધાયલ થતો ગયો ગયો હોય કે સ્ટેજ ધાયલ થઇ સામે
 થયો હોય તે બનવાનું જ છે. વળી એ ખીના શાહને અપમાનકારક હોવાથી
 ફારસી ઇતિહાસકારોએ તેનો ઉલ્લેખ ન કર્યો હોય તે પણ સંભવિત છે.

માર કુટુમ્બીન ઐમક નામના પોતાના એક માનીતા ગુલામ સરદારને મોકલો ગયો. આ ઐમકે પૃથુગજનો કુવડ રેણુમી દિલ્હીને બચાવ કરી ગ્લો હતો તેની પામેથી તે ઘેરો ધાવી લીધુ, ને રેણુસીને પકડી દાર માર્યો. એ રીતે હિંદુસ્તાનમા મુસલમાનોના પન્દેશી * અમલની સ્થાપના થઈ, ઇ. મ. ૧૧૧૩.

૭ નવમી સ્વારી —કનોજના રાજ્યની આખર — પૃથુગજને હરાવી માર્યા પછી બીજે જ વર્ષે એટલે કે ઇ. સ. ૧૧૫૪મા શાહમુદીન શરી હિંદુસ્તાનમા આવ્યો, અને ઐમકને લઈ કનોજ પડ ચઢ્યો. પૃથુરાજ ઉપર વેર વાળવાની ધૂનમા જયચક્રે શાહમુદીનને દિલ્હી જીતવાને ઉશ્કેર્યો હતો, અને પોતે ત્રાહિતની પેઠે તેનો નાશ થતો જોઈ રહ્યો હતો. પોતાની તે જૂવ હવે એને સમજાઈ; પણ હવે ઈલાજ નહોતો. જયચક્ર મુસલમાનોની સાથે બહાદુરીથી લડ્યો, છતાં હાર્યો અને મરાયો. શાહમુદીને કનોજની ધણી વર્ષોની એકરી ચયેથી દોષત લટી લીધી ને શહેરને ઉડ્ડ ક્યું ત્યાંથી આગળ વધીને એણે દારીના પ્રખ્યાત હિંદુ દેવળો તોડ્યા, મૂર્તિઓ ભાંગી અને અપાર લૂટ એકઠી કરી એ પ્રમાણે ૮૬ બિહાર પ્રાત મુર્દી દરોડો પાડી તે પાછો શર્યો કનોજના રાજ્યને શાહમુદીને પોતાના નાજ્ય સાથે બેડી દીધું. અવતા રહેલા રાઠોડો રજપૂતાનામા જઈ વસ્યા અને ત્યાં ષ્ટલીક મુદતે તેમણે જોધપુર નામનું શહેર વસાવી તેમા પોતાની રાજધાની કરી.

* મુસલમાનોને આ ઠેકાણે ‘પરદેશી’ ન્હા છે, તેનું દારણ એ કે તે વખતે મુસલમાનો આ દેશમા ‘જિતા’ અને ‘ગજ્ય ત્યાં’ તરીકે આવેલા હતા, અને તેથી તેમના અને પ્રજાના સ્વાર્થ જુદા હતા. અત્યારે પરિસ્થિતિ તદ્દન બદલાઈ ગઈ છે. અત્યારે તો મુસલમાનો પણ આ દેશના વતની બન્યા છે. હિંદુસ્તાનમા ધર કરી રહેલા તમામ લોકો હિંદુસ્તાનના વતની હોઈ હિંદી કહેવાય તે હિસાબે આ વસતા હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી બધાયે હિંદી છે.

૮ દુગુદીનની કામગીરી — શાહુદીનના પાઠા કર્યા પછી દુગુદીને ગ્રામીણના તાજ પાંચથી ખરણી વસુલ કરી તથા અમરેના ગામએ જડ મ્યાંથી તે ગામ્ય છતી ખાવસા કર્યું. ૬. સ. ૧૧૮૫મા તેણે ચિતોડ પર સ્વારી કરી, પણ ત્યાં મનસિદની બહાદુર ગણી દર્મદેવીના પનાકમ આગળ તેને પાઠા હાથ પડ્યું. તે પછી ૬ સ. ૧૧૯૭મા દુગુદીને શુભસત પગ સ્વાગી કરીને જોગા સીમદેવને હાથીને નસાડ્યો. તે ગામ્ય ખાવસા હવાનો તેનો વિચાર હતો, પરંતુ તે પાગ પડના પહેલા જ તેને નિહી પાઠા શરૂ પડ્યું.

૯ બંગાળાની જીત — અખતીયા ખીલજનામના શાહુદીનના એક બીજા ગુલામ સગદારે ૬ સ. ૧૧૮૮મા બિહાર અને અયોધ્યા પ્રાંતો છતી લીધા, ને ત્યાંના બાદ મહાનો નાસ કર્યો. તે પછી ૭ સ. ૧૨૦૩મા એક દહાડે તે યોડાક સ્વાગ સાથે સોદાન ના વેશે બંગાળાની ગજવાની 'નદીઆ મા પેટા', અને ગજમહેલ આગળ પહેંગીરે ને કાપી નાખી ધાધલ મચાવ્યું. ૧૬ મળ લકમશુમેન તે વખતે ભોળન હતો હતો, તે ખીલનો માર્યો પાછલે બા લેથી નાસી ગયો અને જગન્નાથ જઈ ન્થો બંગાળા સહેજે મુસનમાનોને તાબે થયું.

એ રીતે નગમગ આખા હિન્દુ દેશ પર મુસનમાની સત્તા વધી.

૧૦. શાહુદીનનું મૃત્યુ — શાહુદીનના હવળા દિરસ એકદર ઝાઝા મુખમ ગવા નહિ ખારીઝમના નુનતાન સાથે દટો થના શાહુદીને તેના પગ ચગાઈ કરી પણ તેમા એનો પગમલ થયો અને મહા મુશીબને દડ આપી તે હવતો હતો તેની આ દારથી ખુદ ગીજી અને મુલતાનમા પણ જડ થવા, અને ગદર લોગએ પંચન પર સ્વારી કરી લાહોર સદગ લીધું તેથી ગીજીની અને મુલતાનના તોરાન સમાવી તે ગદરોને મળ દેવા લાહોર આવેલા ત્યાં ગદરોને દસરી તેણે વશ કર્યા, અને વગણને તેમને મુસલમાન

બનાયા. પછી ત્યાંથી શાહજુદીન આગળ જવાના 'ધરાદાથી સિંધુ નદીને કંઠે ફોહતક ગામમાં છાવણી નાખી પડ્યો હતો, ત્યારે ઉનાળાની ઋતુ હોવાને લીધે હવા આવવા સારૂ તેણે પોતાના તંબુની બાજુઓ ખુલ્લી રખાવી હતી. તે તકે પોતાનાં સંગાસંબંધીઓનું વેર લેવાને ટાંપી રહેલા કેટલાક ગજ્જર લોકોએ તેના તંબુમાં ઘુસી જઈ તેના પ્રાણ લીધા, ઇ. સ. ૧૨૦૬. તેના શબને ગીજની લઈ જઈ દાટવામાં આવ્યું.

૧૧. મહમૂદ ગીજની અને શાહજુદીનનો મુકાબલો:—
એ બંને સુલતાનો શરવીર યોદ્ધાઓ હતા. બંનેએ નાના રાજ્યથી શરૂઆત કરી મોટાં સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યાં હતાં. તેમ બંનેએ હિન્દુસ્તાન પર લાગલાગટ ત્રીશ વર્ષ સુધી સ્વારીઓ કરી ધાધળ મથામ્યા હતાં. પરંતુ સુલતાન મહમૂદનું લશ્કર મોટે ભાગે લૂંટ તરફ હોવાથી એણે રબૂત રાજ્યોને હરાવ્યા બાદ તેમનાં રાજ્ય તેમને પાછા સોંપી દીધા, ત્યારે શાહજુદીને લૂંટ કરવા ઉપરાંત રબૂત ગામોના રાજ્ય એક પેઢી એક જીતી લઈ તેમના પર મુનલમાન સત્તા ખેસાડી. સુલતાન મહમૂદ ડાહો, ચતુર તથા સંસ્કારી અને ન્યાયી હતો, ત્યારે શાહજુદીનમાં તે ગુણોનો અભાવ હતો. ધૂમ્ને બહાને મહમૂદ તરફથી ખાસ જુલમ થયો નથી, ત્યારે શાહજુદીને નિરપરાધી પ્રજાજનોની હતક કરી પોતાનું જંગની જૂન દાખલું છે. મહમૂદે લાહોરના રાજા જયપાળને કેદ પકડી જીતો છોડી દેવાની ઉદ્દાગતા બતાવી હતી, ત્યારે શાહજુદીને પોતાને અનેક વાર અવિતદાન બક્ષનાર પુથુરાજની હતક કરવાની અપકાવૃત્તિ દાખવી. ગીજનીશાહ પોતે વિદ્વાન હોય વિદ્વાનોને આશ્રય આપતો હતો, તેથી તેનું નામ આજ પણ ધરલાગી આલમમાં અસિદ્ધ છે; ત્યારે ઘોરીશાહના સંબંધમાં તેમ નથી. છતાં હિન્દુસ્તાન પૂરતો વિચાર કરતાં તો હિન્દુસ્તાનમાં મુસલમાની સત્તાનો પાયો નાખવાનો જશ શાહજુદીનને જ મળે.

૧૨. **ઘોરી વંશની આખર:**—શાહજુહીનના મળ્યું પછી તેનો બનીને મહંમદ એની ગાદીએ બેઠો. પણ તે નબળો હોવાથી શાહજુહીનના ત્રણ ગુલામ સગદરો પોતપોતાની હકુમતમાં સ્વતંત્ર થયા. એકેડોઝ ગીજનીમા, કુતુબુદ્દીન દિલ્હીમા અને નાસિરુદ્દીન કુબાયા [સંધ] મુલતાનમાં. તેમને વચ કરવાની તાકાત મહંમદનામાં નહિ હોવાથી તેણે કુતુબુદ્દીનની સ્વતંત્રતા સ્વીકારી સને હિંદુસ્તાનના મુલતાનનો ખિતાબ મોકલી આપ્યો. એટલે હિંદુસ્તાનમાના ઘોરી વંશની સમાપ્તિ થઇ કુતુબુદ્દીનના ગુલામવંશનો સ્વતંત્ર અમલ શરૂ થયો, ઈ. સ. ૧૨૦૬.

તે પછી ઘોડા જ વર્ષમાં મહંમદ મરણ પામતાં ખારીજમના મુલતાને ગીજની અને ફિરોજકોટ છૂટી લઇ ત્યાંના ઘોરી વંશની પણ આખર આણી, ઈ. સ. ૧૨૧૫.

પ્રકરણ ૧૧ મું

ગુલામ વંશ

ખ. સ. ૧૨૦૬ થી ૧૨૯૦

૧. **ગુલામવંશ:**—કુતુબુદ્દીન ઐબક એ હિંદુસ્તાનમાં વચેતો પહેલો મુસલમાન મુલતાન હતો. તે પોતે શાહજુહીનનો ગુલામ હતો તેથી, તથા એના પછી ગાદીએ આવેલા અસ્તમલ, બલખન વગેરે પણ એની પેઠે મૂળ ગુલામ હોઇ સ્વપગક્રમથી હુએ દરજ્જે ચડ્યા હતા તેથી કુતુબુદ્દીને સ્થાપન કરેલા મળવંશને “ગુલામવંશ” કહેવામાં આવે છે. આ વંશનો અમલ હિંદુસ્તાનમાં ચોરાસી વર્ષ

ચાએ તો દરમીયાન અનેક જાતના દગાદિસાદ ચાલુ હતા અને મુસલમા ઝાઝી શાંતિ નહોતી.

૧. કુતુબુદ્દીન — એનો જન્મ તુર્ક જાતિમાં થયો હતો એ નાનો હતો તેવામાં કાઠએ તેને નસાડીને ખોરાસાનની રાજધાની નિશાપુરમાં એક શ્રીમત ગૃહસ્થને ત્યાં શુલામ તરીકે વેચ્યો હતો એ ગૃહસ્થે એને અરબી તથા ફારસી ભણાવીને હોતિયાર કર્યો તે ગૃહસ્થના મૃત્યુ બાદ એક વેપારીએ તેને વેચાતો લખને શાહ જુવીનને ભેટ કર્યો ત્યાં એ પોતાના રૂપ, ગુણ તથા બદાશુરીથી થોડા જ વખતમાં શાહજુવીનનો માનીતો થઈ પડ્યો શાહજુવીન એને પોતાના લશ્કરમાં એક સરદાર મનાવ્યો ખારીજખીઅનો માથેની લડાઈમાં તે એક વાર યતુના હાથમાં કેદ પડકાઈ ગયો હતો પણ ત્યાંથી ફરી પાડો શાહજુવીનના હાથમાં આવતા શાહની પ્રીતિ તેના પર થઈ જ વધવા પામી વળા પ્રામાણિકપણ અને વશાદારીના ગુણ પણ તેનામાં બહુ હતામ પ્રકારના હતા આથી ફરી પૃથુરાજને દરબમાં પછી શાહજુવીન એને જ પોતાના પ્રતિનિધિ કે વૉઇસરૉય તરીકે હિંદુસ્તાનમાં મુક્યો હતો અને ખરે જ કુતુબુદ્દીન બહુ પ્રામાણિક હતો ખારીજખીઅનોને હાથે શાહજુવીનની હાથે થતા એ ડાઝ વગેરે એના બીજા સરદારોએ બ્યારે બડ કર્યો, ત્યારે કુતુબુદ્દીને વશાદાર રહી તેને મદદ કરી હતી શાહજુવીનના વૉઇસરૉય તરીકે એણે હજાર હિંદુસ્તાનના ધણો ભાગ જીતી લીધો દિલ્લી ખીરત, કાલ્પી, કલિંજર, ગ્વાલિયર, બનારસ અને અલ્હાલિલવાડ વગેરે જીતી લખને એણે મુસલમાન સત્તા તબે આપ્યા મુસલમાન-સત્તાને હિંદુસ્તાનમાં પગભેર કરવાનું માન કુતુબુદ્દીનને જ ધટે છે શાહજુવીનના મૃત્યુ બાદ એના વશ જ મદમદે એને હિંદુસ્તાનના સુનતાનનો ખિતાબ અને પોશાક મોખ્વી આપ્યા, એટલે હિંદુસ્તાનમાં અત્યંત મુસલમાની રાજ્ય સ્થપાય અને તેનો પહેલો મુલતાન કુતુબુદ્દીન થયો, ઇ સ ૧૨૦૬.

કુતુબુદ્દીન આવી રીતે હિંદુસ્તાનનો સ્વતંત્ર સુનતાન થયો તે વાન એના સસરા એલ્દોઝને ગમી નહિ આ એલ્દોઝ શાહબુદ્દીનના મૃત્યુ પછી ગીજનીની આસપાસનો મુવક પચાવી પડી પોતાની મેળે મુલતાન થઇ પડ્યો હતો એણે કુતુબુદ્દીનને પોતાના તામાનો ગણી તેની પામે ખડણી માગી પરંતુ કુતુબુદ્દીને તેનો એ હક્ક નહિ સ્વીકાર્યોથી એલ્દોઝે હિંદુસ્તાન પર સ્વારી કરી લડાઇ થઇ તેમા કુતુબુદ્દીને એલ્દોઝને હરાયો, એટલું જ નહિ પણ ઠંડ ગીજની મુઘી તેની પૂઠે પડી ગીજની પ્રાત પણ જીતી લીધો પણ એલ્દોઝે ફરી લશ્કર જમાવી કુતુબુદ્દીનને હરાવ્યાથી તે પાછો હિંદુસ્તાનમા આવ્યો તે પછી એણે ફરી ગીજની લેવાનો લોભ કર્યો નહિ, તેમ એલ્દોઝ તરફથી પણ એને વધુ પડતું યત્ન નહિ. કુમાચા અને બુખ્તિયારે તો કુતુબુદ્દીનનું ઉપનીપણું પહેલેથી કબૂલ રાખેલું હોવાથી સિંધથી બુંગાળા સુધીનો લગભગ આખો ઉત્તર સુરતખંડ એના તાબામા હતો એ વિસ્તીર્ણ નૂલમ્નો બદોબસત કરીને તેણે ન્યાય અને શાંતિથી ઉવટ સુધી રાજ્ય કર્યું હાલ ‘પોલો’ નામની રમતને મળતી ગમત ગમતા થોડા પરથી પડી જવાથી કુતુબુદ્દીનનું મરણ થયું, ઇ સ ૧૦૧૦

કુતુબુદ્દીન બહુ ન્યાયી હતો અને તેના રાજ્યમા પ્રજા મુખી હતી એની અગિય ઉદાગતાને લીધે તેને ‘લખખશ’ એટલે કે લાખ રૂપીઆનું દાન આપનારનું નામ મળ્યું હતું એણે દિલ્હીની પહેલી બુલખામસ્જિદ (કુતુબમિનાર પામે) તથા કુતુબમિનાર બંધાવ્યા

૩. કુતુબમિનાર — એ હાલની દિલ્હીથી ૧૨ માઇલને અંતરે આવેલા કે મુસલમાનોએ હિંદુસ્તાન જીત્યાની યાદગીરી તરીકે કુતુબુદ્દીને એ મોટો મિનારો બંધાવવા માડ્યા અને અંતમશે તે પૂરા કરાવ્યો એ મિનારો લાલ પથ્થરનો બાંધેલો હોઇ અત્યારે જોવારને એમજ લાગે કે જણે તે હમણા જ બંધાવે છે એ મૂળ

૨૫૦ કુટ ઉચો હતો. એનો ઉપરો ચોડાક જામ ધરતીકપથી પડી ગયો છે, છતાં તે અત્યારે પણ દુનીઆના સખળા મિનારાઓમાં ઉંચામાં ઉચો છે. તેના પહેલા બે મજલાની ચારે બાજુએ કુરાનનાં વાગ્યો અરબી બાપામાં ફેરવેલાં છે. આ મિનારાના સંબંધમાં એક એવી પણ દંતકથા ચાલે છે કે તે મુળ પૃથુરાજનો બંધાવેલો હતો. પૃથુરાજની કુંવરીને રોજ જન્મનાટની આરતિનાં દર્શન કરવાનો નિયમ હતો; તેથી એને મહેલમાં બેઠાં આરતિનાં દર્શન થાય એટલા માટે પૃથુરાજે આ ઉંચો મિનારો બંધાવ્યો હતો. પૃથુરાજના મરણ પછી કુટુમ્બાને એમાં ચોડા મુધારો વધારો કરી એને પોતાનું નામ આપ્યું, ત્યારથી તે કુટુમ મિનાર તરીકે ઓળખાય છે.

ગમે તેમ હોય, પણ એ મિનારો આજે કુટુમ્બાનની કીર્તિની સાક્ષી પૂરતો જગતમાં પોતાનું ડોકું ઉચું કરી રહ્યો છે. દુનીઆની નવ અભયખીઓમાં કુટુમ મિનારની ગણના થતી હોય તે દરેક જણે અવશ્ય જોવા જોવો છે.

૪. આરામ:—કુટુમ્બાન પછી તેનો વડો પુત્ર આરામ દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો. પરંતુ તેનામા રાજ્ય ચલાવાવાની શક્તિ નહિ હોવાથી પ્રાંતોના સુબા સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા. નાસરુદ્દીન કુબાચા સિંધ અને મુલતાન પ્રાંતો પચાવી પડ્યો અને ખુખતીપાર ખીલજી બિહાર અને બંગાળાનો કારબાર સ્વતંત્રપણે કરવા લાગ્યો. વળી એલોએ પણ લાહોર જીતવાની તજવીજ કરવા માલી. આવી સ્થિતિ જોઈ દિલ્હીના ઉમરાવ મંડળે કુટુમ્બાનના જમાઈ અસ્તમચને દિલ્હીની ગાદી સંભાળી સેવા વિનંતિ કરી. અસ્તમચ તે વખતે બદાઉન (રોહિલખંડ) પ્રાંતની સુબાગીરી પર હતો. ઉમરાવોની વિનંતિ માન્ય કરી તે ઘુરવ જ દિલ્હી આવ્યો અને આરામને મારી ગાદીએ બેઠો, ઇ. સ. ૧૨૧૧.

૫. સુલતાન શમસુદ્દીન અસ્તમશ:—એનો જન્મ એક

ખાનદાન વુર્કી કુટુંબમાં થયો હતો, પરંતુ એના

પૂર્વજીવન અને
રાજ્યારોહણ

બાપજોએ દેખાવથી એને એક વેપારીને

વેચી દીધો હતો. એ વેપારી પાસેથી કુટુંબીને

એને રાખ્યો. અસ્તમશ બહુ દેખાવડો અને બુદ્ધિમાન હોવા ઉપરાંત

બહાદુર પણ બહુ હતો. તેથી ચોડા જ વખતમાં તે કુટુંબીનને

માનીતો થઈ પડ્યો. કુટુંબીન એને પોતાના પુત્ર પ્રમાણે ગણતો

હતો, એટલું જ નહિ પણ વખત જતાં એણે પોતાની એક પુત્રી

પણ એની સાથે પરણાવી હતી. કુટુંબીનના મગ્ન વખતે તે બદાઉનની

સુબાગીરી પર હતો. અમીરોના બેલાબ્યાથી તે દિલ્હી આવ્યો, અને

આરામને ભારી ગાદીએ બેઠો, ઇ. સ. ૧૨૧૧.

અસ્તમશ ગાદીએ બેસતાં જ એટોએ પાછો ઉપરીપણાનો

દાવો કર્યો. પણ તે પછી ચોડા જ વખતમાં તે

હતો.

ખારીજમના સુલતાનથી હાર પામી હિંદુસ્તાન-

માં નાસી આવ્યો. અહિં તેણે દિલ્હીનું તખ્ત કબજે કરવાનો પ્રયત્ન

કર્યો; પણ અસ્તમશે તેને થાણેશ્વર પાસે હરાવીને કેદ પકડી લીધો,

અને જીવતાં સુધી તેને પોતાના કેદખાનામાં જ રાખ્યો. ઇ. સ. ૧૨૧૫.

આ બહારના શત્રુથી નિર્ભય બનતાં જ અસ્તમશે બંડખોર

સુબેદારોને વશ કરવા તરફ લક્ષ્ય પરાવ્યું. સૌથી પ્રથમ તેણે સિંધના

હાકેમ નાસિરુદ્દીન કુબાચા પર ચઢાઈ કરી, ઇ. સ. ૧૨૧૭. પણ તેમાં

એને ઝાઝો વશ ન મળતાં પાછા ફરવું પડ્યું. પણ ઇ. સ. ૧૨૨૪

માં એણે ફરી સ્વારી કરી; તેમાં કુબાચાનો સજ્જડ પરાબવ થયો

અને જગમર્જો નાસી જતાં તોરાનમાં એનું વહાણ ભાંગી જતાથી

તે સહકુટુંબ સિંધુ નદીમાં ઢૂળી મુક્યો. એટલે અસ્તમશે તેને સમજે

મૂલક (ઉત્તર સિંધ) ખાવસા કરી પોતાના રાજ્યમાં બેઠી દીધો.

ઇ. સ. ૧૨૨૫માં અસ્તમશે બંગાળા પર સ્વારી કરીને

બખ્તિયાર ખીલજને નમાવ્યો. બિહાર પ્રાંત બખ્તિયાર પાસેથી

છીનવી લઈને અત્તમશે દિલ્હીના રાજ્ય સાથે જોડી દીધો, અને ખંગાળાનો કારભાર પણ પોતાના મુખ તરીકે કરવાની એની પાસેથી કબૂલાત લીધી ખિલ્દાર પ્રાત ફરી મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવા જતા ખખીયાર ત્યાના મુખને હાથે માર્યો ગયો.

તે પછી ઇ. સ. ૧૨૨ મા રજપૂતાનામાં આવેરો રણથંભોગનો દિલ્લો જીતી એણે માળવા પર ચાગી કરીને માંડવગઢનો કિ'નો જીતી લીધો ગ્વાલિયરનો દિલ્લો રજપૂતોએ લડીને પાછો જીતી લીધો હતો તે એણે ઇ. સ. ૧૨૩૧માં પાછો મેળવ્યો ત્યાંથી આગળ ચાલી એણે માળવાની રાજધાની ઉલ્લખની જીતી લઈ માળવી ગજવની આખર આણી, ઇ. સ. ૧૨૩૪. એ વેળા ઉલ્લખનીના સવળા દેવજોનો અત્તમશે નાશ કર્યો હતો

એ રીતે અત્તમશે પોતાના બાહુબળથી કૃત્યુદીનના ગજવનો સધળો મૂકક પાછો મેળવ્યો, એટલું જ નહિ પણ માળવા જીતી વિધ્યાવગના ઉત્તરના સધળા ભરતખંડ પર મુસલમાની સત્તાનો દોર જમાવ્યો

આ સુનતાનની કારકીર્દમાં અગિસખા નામનો જોરાવર અગિસખાની રવારી મોગલ બાદશાહ ખારીજમના સુલતાનની પૂઠે લાગી ઠેક સિંધુ નદી સુધી ચઢી આવ્યો હતો પરંતુ અમુક વહેમી માન્યતાને લીધે તે આગળ ન જતા ત્યાંથી જ પાછો ફર્યો હતો, ઇ. સ. ૧૨૨૭.

ઇ. સ. ૧૨૨૮માં બગદાદના ખલીફાના વહીસોએ દિલ્હીમાં આવી અત્તમશને હિંદુસ્તાનના સ્વતંત્ર ખલીફાનું માન સુલતાનની પવી તથા પોપાકે એનાયત કર્યા હતા તે પછી અત્તમશે અનેક નવીન ખિતાબ પોતાના નામ સાથે જોડ્યા હતા, અને નવીન નાણા પાડી તેમન પર એ બધા ખિતાબો અરખી બાપામાં કેતરાવ્યા હતા

૨૫ વર્ષ રાજ્ય ભોગવી અસ્તમશ ઈ. સ. ૧૨૩૬ માં મરણ પામ્યો. એના મરણ વખતે મેવાડ, ગુજરાત અને દક્ષિણ સિંધ સિવાયના સધળા વિસ્તર ભરતખંડ મુસલમાનોના હાથમાં હતો.

કુતુબુદ્દીને બંધાવવા માંડ્યો મિનારો આ મુલતાને પુરો કરાવ્યો, અને અજમેરમાં હિંદુઓના એક પ્રખ્યાત મહાનર્મ કુધારો વધારો કરી તેને મસ્જિદનું રૂપ આપ્યું, જે આજે અજમેરમાં “અલી દનશા કુંપડા” નામથી પ્રસિદ્ધ છે. દિલ્હીની ગાદીએ ચઢી ગયેલા મહાન અને પ્રખ્યાત મુલતાનોમાં અસ્તમશની ગણના થાય છે.

૬. રૂકનુદ્દીન ઉલ્કે દિરોજશાહ:—અસ્તમશ પછી તેનો વડો દીકરો રૂકનુદ્દીન દિરોજશાહ નામ ધારણ કરીને ગાદીએ બેઠો. પણ એ અત્યંત દુરાચરણી અને વિલાસી હોઈ રાજ્ય કરવાને નાનાવક હતો. એના વતી સધળો રાજ્યકારભાર એની મા ચલાવતી હતી. પણ એના ધાતકી વર્તનથી અમીર હમરાવો સામા થયા અને અસ્તમશની વડી પુત્રી રઝિયાને ગાદીએ બેસાડી રૂકનુદ્દીનને કેદમાં નાખ્યો. રૂકનુદ્દીનનો અમલ ફક્ત સાત માસ ચાલ્યો.

૭. મુલતાના રઝિયા બેગમ:—ગાદીએ બેસતી વખતે એણે ‘રઝિયાનુદ્દીન’ એટલે ‘મર્મ ભક્ત’નો ખિતાબ ધારણ કર્યો. રઝિયા તેના બાપની બહુ માનીતી અને ચક્રી હતી. અસ્તમશ લડાઈમાં જતો, ત્યારે પોતાની ગેરહાજરીમાં હિંદીનો સધળો કારભાર તેને જ સોંપીને જતો હતો. શરૂઆતમાં તો હમરાવોને પોતાના ઉપર એક સ્ત્રી હકુમત ચલાવે એ વાત ગમી નહિ. પરંતુ રઝિયાના હડાપણ અને ન્યાયચાતુર્ય બંનેથી કારભારથી તેઓ થોડા જ વખતમાં મંતુષ્ટ થયા હતા. અને તેથી જ તેમણે શિરોજને હડાડી મૂકી તેને

ગાદીએ બેસાડી રાજને યોગ્ય સરળા જ ગુલો તેનામા હતા તે ધણી
 બુદ્ધિમાન અને હિમતવાન હતી. તેની કાર્યકુશળતા અને ઉદમ
 અદ્ભુત હતા. તે મર્દાની પોપાક પહેરીને રોજ દરબારમા આવી
 ગાદી પર બેસતી અને દરેક કામ જાતે તપાસી તેનો નિકલ કઢતી.
 એણે જૂના વખતના ખગમ ગિલાને બધા પાડ્યા અને કાપદાઓ
 મુધાર્યા. આરી રાજ્યનીતિકુશળ હોવા છતાં એક બામતમા
 તેની ભારે બૂધ થઈ ગઈ. યાકુમ નામના તેના એક હુકમસી ગુલામ
 પર તેણે અત્યંત મહેંગાની બતાવી. રાણીએ તેને ‘અમીર-ઉલ-ઉમરા’-
 નો ખિતાબ આપી સર્વ ઉમરાવોને માથે ચાપ્યો. આથી બીજા
 ઉમરાવો નાગજ થયા અને તેની સામે ઉઠ્યા સૌથી પહેલાં અમીરનીયા
 નામના એક તુર્કી સરદારે બડ કયું. તે સમાવવાને ગણી
 પોતે લશ્કર લઈને ગઈ, પણ રસ્તામા એના પોતાના જ લશ્કરે
 બળવો કર્યોથી તે શસાઈ પડી એનો માનીતો ગુલામ માર્યો ગયો.
 અને તે પોતે કેદ પકડાઈ. ઉમરાવોએ ખાલી પડેલી ગાદી પર એના
 ભાઈ બહેરામને બેસાડ્યો પણ આણી તરફ રજિયાએ ચાલાકીથી
 અમીરનીયાનું મન મનાવી લઈ તેની સાથે લગ્ન કર્યું અને કદમાથી
 છુટી પડી. તે પછી અમીરનીયાને લઈ તે દિલ્હીની ગાદી પાછી મેળવવા
 આવી ઉમરાવો અને તેમની વચ્ચે ભારે મુદ્દ થયું, પણ તેમ રજિયા
 અને તેનો ધણી હાર્યા અને નાસતા કેદ પકડાયા અમીરોએ તેમને
 મારી નાખ્યા, ઇ સ ૧૨૩૮ રજિયા બેગમનું મન્ય સાડા ત્રણ
 વર્ષ ચાલ્યું.

૮. મોઘજુદીન બહેરામ —અમીરોએ એને માદીએ તો
 બેસાડ્યો, પણ તે રાજ્ય કંપાને નાલાયક જણાવાથી યોડા જ
 વખતમા તેઓ તેની સામે થવા લાગ્યા બહેરામે કેટલાકને કપટથી
 મારી નખાવ્યા એટલે અમીરોએ એની સામે કાવતગ કરવા માં આ
 એટલામા ઇ સ. ૧૨૪૧મા મોગલ લોકોએ લાહોર ઉપર ચડી
 આવી આસપાસના મુલકમા ત્રાસ વર્તાવ્યો તેમને સજા કરવા

બહેરામે બખ્ષીવારદીન નામના દિવાનને ફાજ આપી મોકલ્યો. તેણે લાહોર જઈ મેગસોને મારી કાઢ્યા, પણ ત્યાંથી પાછા ફરતા જ એણે સુલતાનને પોતાને પકડી મારી નાખ્યો, ઇ. સ. ૧૨૪૧.

૯. અલ્લાઉદ્દીન મસાઉદ—બહેરામને માર્યા પછી અમીરોએ રૂકનુદ્દીનના પુત્ર અલ્લાઉદ્દીન મસાઉદને દિલ્હીની ગાદીએ બેસાડ્યો. એ પણ પહેલાના જેવો જ નિર્બળ હોય વધારામાં ફર અને લ'પટ હતો. એની બદયાલથી કંટાળી જઈ અમીરોએ તેને ગાદી પરથી ઉઠાડી મુકી કેદમાં પૂર્યો અને તેને ઠેકણે તેના કાકા નાસિરુદ્દીનને સુલતાન બનાવ્યો, ઇ. સ. ૧૨૪૧.

આ મસાઉદની કારકીર્દીમાં મેગસો બે વાર આ દેશ પર ચડી આવ્યા હતા. એક વાર દિમેટને માર્ગે બંગાળના પર, અને બીજી વાર પશ્ચિમ તરફથી પંજાબ ઉપર, પણ એ બંને વાર ત્યાંના સ્થાનિક મુબેદારોએ તેમને હાડી કાઢ્યા હતા.

૧૦. નાસિરુદ્દીન અહમદ —એ અત્તમચનો સૌથી નાનો પુત્ર હતો. નાની ઉમરમાં જ એને અત્તમચે બંગાળના કાગમાર ઉપર નીચ્યો હતો. પણ અત્તમચના મરણ પછી એની ઓગમન માતાએ એને કેદમાં પૂર્યો હતો. તે કેદમાંથી મસાઉદે સુલતાન થયા પછી એને છોડવી બેરાકની મુનાગીરી આપી એની રીતભાત અને હોશિયારીથી ખુશ થઈ અમીરોએ મસાઉદને ગાદી પરથી ઉઠાડી મુક્યા બાદ એને સુલતાન મનાવ્યો. એની રહેણી બહુ સાદી અને સદ્ગુણી હતી. કેદમાં હતો ત્યારે તે કુરાનની નકલો કરીને વેચતો અને તેના પૈસા વડે પોતાનું ગુજ્જન ચલાવતો હતો સુલતાન થયા પછી પણ તેણે એ રીત ચાલુ રાખી હતી. મુસલમાનોમાં અનેક સ્ત્રીઓ પરણવાનો રિવાજ હોવા છતાં તેણે જીદગીભર એકપત્નીવ્રત પાળ્યું હતું. એ રાણીની પાસે જ તે પોતાના ઘરનું કામકાજ કરાવતો. કહે છે કે એક વાર ગોધ કરતા બેગમની આગળાઓ દાઝી. તે પરથી બેગમે

રસોષ કરવા માટે એક નોકરડી ગણવાની સુલતાનને અરજ કરી. તેના જવાબમાં નાસિરુદ્દીને જણાવ્યું કે “હું રાજ્યનો માલિક નથી, પણ રખેવાળ છું. સરકારી ખજાનામાંથી આપણે ખાનગી ખર્ચ કરવાનો મને હક નથી. માટે ખુદાનું નામ દઈ જેમ ચાલે છે તેમ જ ચાલવા દો, એમાં જ ખુદા રાજ રહેશે.”* વળી તે એવો બલો હતો કે કોઈનું પણ મન દુઃખવતો નહિ. કહે છે કે એક વાર તે કુરાનની નકલ કરી રહ્યો હતો તેવામાં એક ઉમરાવ તેની મુલાકાતે આવ્યો. તેણે સુલતાનના લખાણમાં અમુક એક ભૂલ બતાવી. સુલતાને હસ્તે મોટે તે ભૂલ તરત તેના કહેવા પ્રમાણે સુધારી લીધી. પરંતુ તે ઉમરાવના પાછા ગયા પછી તરત જ તેણે તે સુધારો છુટી નાખી પોતાનું અસલ લખાણ કાયમ રાખ્યું. એ જોઈ પાસેના એક હજીરીયાને અચ્ચો થયો અને તેણે તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. તેના જવાબમાં નાસિરુદ્દીને જણાવ્યું કે “તે ઉમરાવને ખોટું ન લાગે તેટલા માટે મેં તેના કહેવા પ્રમાણે કર્યું હતું; બાકી શુદ્ધ લખાણ તો આમ જ છે.” અર્થાત્ કે હરેક બાબતમાં નાસિરુદ્દીનની વર્તણૂક વખાણવા જેમ હતી. બંડખોર જૂના સરદારોને કાઢી મેલી તેમની જગાએ એણે લાયક માણસો નીમ્યા અને પ્રજાનું હિત સચવાય તેવી વ્યવસ્થા કરી, આ સુલતાને પોતાનો સઘળો રાજકારમાર પોતાના વિશ્વાસુ વજીર બલબનને સોંપી દીધો હતો. બલબન બહુ બાહોશ અને પહોંચેલો હતો, તેથી જ નાસિરુદ્દીન જેવા બલા સુલતાનનું રાજ્ય લાભે વખત ચુખરૂપ ચાલ્યું. બાકી તેરમા સૈદાનો જમાનો એવો ધામધુમનો હતો કે તેમાં એના જેવા બલા આદમીનું ટું બાગ્યે ચાલે. આ સુલતાનની કારકીર્દીમાં એમલો બે વાર પંજાબ પર ચડી આવ્યા હતા, પણ પંજાબના સુગા ચૌરખાંચે બંને વાર તેમને હરાવીને

* પ્રતિહિતના પ્રશ્નોને અબસાધ્યે મુકી રાજ્યની મહેસુલનો મોટા ભાગ પોતાના ખાનગી ખર્ચમાં વાપરનાર રાજ્યકર્તાઓ માટે આ પ્રસંગ બોધપ્રદ લેખારો.

પાછા કાઢ્યા હતા; એટલું જ નહિ પણ છેલ્લી વાર તો તેણે ઠેઠ ગીજની સુધીનો મૂલક ભોગલો પાસેથી છૂતી લઈને તેમનાં પર સારાં દાગ બેસાડ્યો. સિંધ, ચંદેરી અને જુદેલખાંડના રજપૂતોએ સ્વતંત્ર થવાનો પ્રયત્ન કરતાં બલગને તેમને દરાવી વચ ક્યાં ને સધળે ઠેકાણે શાંતિ રચાવી. બલગનની ચડતીથી ઇર્ષ્યાએ બરલક કેટલાક અમીરોએ મુલ્તાનને તેના વિરુદ્ધ ભેંસેયો, અને બલગનને વજીરપદેથી બરતરફ કરાવ્યો. પણ બલગનનો મગજૂત હાથ દર ચતાં જ રાજ્યમાં જ્યાં ત્યાં અરાજકતા જામી અને તોજાન થવા લાગ્યાં. આખરે નાસિરદીને બલગનને ફરી વજીરપદ પર નીમ્યો ત્યારે જ પાઠી શાંતિ ફેલાઈ.

આ મુલ્તાનની કારકીર્દીના મોંઘવાળેગ છેલ્લો બનાવ એ હતો કે ફરાનના ભોગવ રાજ હોલાકુખાં તરફથી દોસ્તી માટે વજીર દિલ્હી આવ્યો હતો. નાસિરદીને તેને સારો આવકાર આપી મોટો દરબાર ભર્યો હતો એ દરબારનો દાક ધણે બારે હોઈ એમાં સધળા માહિગિદ રાજરાણાઓએ હાજરી આપી હતી. આ ભલો મુલ્તાન વીસ વરસ મજબ ભોમવી ઇ. સ. ૧૨૬૬માં અપુત્ર મરણ પામ્યો.

૧૧. ગ્યામુદીન બલગન:—નાસિરદીનના જીવતાં જ બધી રાજ્યસત્તા બલગનના હાથમાં હોવાથી એને મુલ્તાનપદ ધાનજી કરનાં કંઈ જ અડચણ પડી નહિ.

એ અત્તમશને મુલામ હોઈ પામરી દર પામરી ઉંચે દરજ્જે ચડ્યો હતો. પડેલવહેલો જ્યારે એને અત્તમશની પાસે લાવવામાં આવ્યો ત્યારે એનું હીંગણું અને કદરૂપું શરીર જોઈ અત્તમશે તેને ખરીદવાની ના પાડી. તે ઉપર બલગને અત્તમશને વિનયપૂર્વક પૂછ્યું, “ખુદાવંદ ! આ બીજા મુલામોને આપે શા સાર ખરીદા છે ?” મુલ્તાને કહ્યું, “તેઓ મને ઉપયોગી થઈ પડે તેટલા માટે.” બલગને કહ્યું, “તો પત્રી મને ખુદાની ખાતર ખરીદી લો; હું પણ ઉપયોગી થવા વગર રહીશ નહિ.” બલગનની આવી વાહ્યાતુરીયી ખુસ

થઈ અસ્તમશે છેવટે તેને રાખી લઈ બીસ્તીનું કામ સોંપ્યું. ત્યાંથી પોતાની બહાદુરી અને હોશિયારીથી તે વધતાં વધતાં શિકારખાનામાં, લશ્કરમાં, પ્રાંતના મુખ તરીકે અને છેવટે નાસિરુદ્દીનના અમલમાં વજીરપદે પહોંચ્યો હતો.

શરઆતમાં ધાકે એસાડવા એણે ધણી વાર સખ્તાઈ વાપરી હતી, પણ આગળ જતાં તે ન્યાય અને ડહાપણ માટે ધણો વખણ્યો. અપરાધીને સખત સજા અને સારાં કામ કરનારને સારી બક્ષિસ આપવાને તે હમેશાં તત્પર રહેતો. અસ્તમશના સમયમાં એણે પોતાના જેવા ચાળીસ ગુલામોની સાથે ‘પરસ્પર સહાય કરવાના કરારનામા’ પર સહી કરી હતી. આ ચાળીસ ગુલામો જ અસ્તમશની પછી રાજ્યના કરતાકારવતા થઈ પડ્યા હતા. તેમની મદદથી જ બલખનને આવડો ભાગ્યોદય થવા પાડ્યો હતો. છતાં સુલતાન યતાં જ બલખને પોતાની નીતિ બદલી નાખી. પોતાની પછી રાજ્યગાદી પોતાના વંશમાં જ આપ્યા કરે તેટલા માટે આ ગુલામોની સત્તા તોડવાની જરૂર હતી. તેથી એણે પોતાના પહેલાના મળતીઆઓ સાથેના સહવાસ ખીલકુલ બંધ કરી દીધો, એટલું જ નહિ પણ કંઈ ને કંઈ નિમિત્ત કોઢી તેમને દૂર ખસેડ્યા. વળી ભવિષ્યમાં પણ તેમનું જોર વધવા ન પામે તેટલા માટે એણે કામદો ઘડી ગુલામોને ઓઢા આપવાની પ્રથા જ બંધ પાડી. મુસલમાનો તરફ બલખનને પક્ષપાત ભારે હતો. બરોસાવાળી કે અધિકારની જગ્યાએ ઉપર હિંદુઓની નિમણુક નહિ કરવાનું એણે, ખાસ ફરમાન કાઢ્યું હતું. અરબી અને ફારસી ભાષાના વિદ્વાનોને એના તરફથી સાંઝ કિતોળન મળતું હોવાથી એના દરબારમાં દેશદેશાન્તરના મોટા મોટા મુસલમાન પંડિતો આવીને રહ્યા હતા. એના દરબારનો ઠાઠ બહુ ભારે હતો. એની મુલાકાતે આવનાર માટે એણે મુજરા વગેરેની એવી પદ્ધતિ દાખલ કરી હતી કે એ દરબારી અદખના પાલનથી જ આવનારના મનમાં આશ્ચર્ય સાથે દહેશત ઉત્તન થાય. દરની બધી અટકાવવા સાંઝ એણે

ખાસ દાખલા ધડપા હતા અને તેનો બંગ કરનારને તે સખત સળ કરતો. એક સરદારના છોકરાએ દારૂના ઘેનમા પોતાના એક નોકરને દારૂ માર્યાની ફરિયાદ બલજન આગળ આવતાં બલજને તેને બરદસ્તારમા દેહાન્તની સજા કરી હતી વળી એવા જ અપરાધ માટે અપોખ્યાના સુબેદારને એણે બરદસ્તારમાં પાંચમો ફટકા મરાવી મરનારની ઝીને ત્યાં ગુલામ તરીકે રહેવાની શરત પાડી હતી.

બલજનની રાજ્યવ્યવસ્થા બદ્ધ હસક અને કઠોર હતી. હિંદુઓ પ્રત્યેનું એનું વલણ ધર્માધ હતું. બંગ્લોર અને લૂંટાગએને દાખી દેવા માટે કેટલીક વાર તો એણે એવી રૂતા વાપરી છે કે જે વાચના આજના જમાનામા આપણને કમકમાટી વણ્ટે. બંગ્લોર અને લૂંટારાના આખા મામના ગામ તે ઉજ્જડ કરી નાખતો. એવાતના લોકોએ બડ કરતા તેમના એક લાખ માણસની હતલ કરી તેમની જડ કાઢી, અને તેમને બરાઈ ગહેવાના જમ્યો કપાચી કાઢી ખેતીને લાયક સપાટ મૂલક બનાવરાવ્યો. મોગસો પણ બલજનના નામથી ત્રાસતા. છતાં તે વખતના ધોન્ધુથી જોતા બલજનની કાચીદી એક દરે વખાણવા જોમ હતી. બલજન ૨૦ વર્ષ રાજ્ય ભોગવી એના પ્રિય શાહબદા મહમદના અણુધાર્યા મૃત્યુના આઘાતથી ૮૦ વર્ષની ઉમરે શુનદી ગયો.

૧૨. તોલ્લખાનનું બંગ—બંગાળા પર સ્વાદી (ઈ. સ. ૧૮૭૮—૮૩)—બખ્તીયાર ખીલજીએ બંગાળા જીતી લીધું ત્યારથી બલજનના વખત સુધીમા ત્યાં ૧૫ સુબેદારો વધ ગયા. બલજને તોલ્લખાન નામના પોતાની મહેરબાનીના માણસને ત્યાંની સુનાગીરી પર મોકલ્યો હતો. આ તોલ્લખાનના મળતાવડા અને ઉદાર સ્વભાવે યોડા જ વખતમા પ્રજાના તેમજ ધરકરના દિલ જીતી લીધા. બંગાળી પ્રજા અને ધરકર એની પાઞ્જ એવા તો ગાડા-ધેલા બની ગયા કે સુલતાનને પોતાને પણ એની અદેખાધ આવી. એની આટલી બધી લોકપ્રિયતા બલજનને અલખત, પસંદ તો

નહોતી જ, તેવામા બલમનના મરણની ગપ ઉડતા તોમ્મલખાને બંગાળામા સ્વતંત્રતા જાહેર કીધી. આથી બલમને ગુસ્સે થઈ અયોધ્યાના મુગા અવમગીનને લશ્કર આપી તેની સામે મોટલો પરતુ તોમ્મલખાનને હાથે અવમગીનની હાર થઈ અને તે વીલે મોટે પાછો આવ્યો. તે પર બલમને એટલો બધો ગુસ્સો ચડ્યો કે તેણે તે હાર ખાઈ આવેલા સુમેદારને અયોધ્યાના દરવાજા પર જ ફાંસીએ લટકાવ્યો. તે પછી તોમ્મલખાન સામે બીજી લશ્કર મોકલ્યું, તેના પશુ એ જ હાલ થયા આથી મહા કેપાયમાન થઈ ધરડો બલમને પોતે પ્રચંડ લશ્કર લઈ, પડતે વરસાદે બંગાળામા આવ્યો. બલમને આવેલો સાબળતા જ તોમ્મલખાનની દિગ્ગત છૂટી ગઈ અને તે નાથી જ મલમા બરાયો બલમને તેને હાર મારી નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, પણ કેમે કર્યો એ હાથ આવતો ન હતો તેવામા એક સરદાર પોતાના ચાળીસ સ્વારો સાથે અચાનક તેના છુપા રહેઠાણ આગમ જઈ ચડ્યો સરદારે જૂમ પાડતા જ તોમ્મલ ગબરાયો અને ઇલગ મારી સાજ વગરના એક થોડા પર સ્વાર થઈ નાઠો. પણ નદી તરી જતા પેલા સરદારના તીર્થી તે ધાયલ થયો, એટલે પછી તે સરદારે પાસે આવીને તેનું માયુ કાપી લીધું સરદારના આ સાહસને લીધે બલમને તેને 'તોમ્મલકુશ' (એટલે કે 'તોમ્મલને મારનાર') નો ખિતાબ આપ્યો. તે પછી બીજે દિવસે બલમને તોમ્મલના તમામ મળતીઆઓને તેમના બાળમચ્ચા સાથે હાર માર્યા. બીજા પશુ હજારો માણસોને બળર વચ્ચે હાર મધ ઉભી કરેલી ચૂનીએ પર ચડાવી ચડાવી માર્યા બલમને આ પ્રસંગે ખતાવેલી કૂરતાથી સર્વત્ર ત્રાસ વર્તી રહ્યો ત્યાર બાદ પોતાના સાહબદા બકાનાખાનને બંગાળાનો સુમેદાર નીમી તે દિલ્હી બણી પાડે કર્યો છૂટા પડતી વખતે બકારાખાનને પણ ધમકી સાથે એણે ચેતવણી આપી કે "તોમ્મલખાનની દશ ખાનગી રાખજો દિલ્હીના મુલતાનને જેવડા ચનારની પોતાની તેમજ તેમના બાળમચ્ચાની આવી જ દશા

ધરો.” આ જાંડથી બલગન એટલે બધો ‘ગુરમે બરાયો હતો કે એના ખાસ હજુરીયાઓના ટાંટીયા પણ એની રખડ જતાં ફુગતા. દિલ્હી પહોંચ્યા પછી જ એનો ગુરમો માંડ માંડ રમ્યો. એકંદરે ત્રણ વર્ષ એણે બંગાળામાં ગાળ્યાં.

૧૩. શાહનવા મહંમદનું મૃત્યુ—બલગન બંગાળાથી પાછો આવ્યો તે પછી થોડે દિવસે ખજર આવી કે ‘મોગલોએ પંજાબ ઉપર હથો ઢર્યો છે.’ મોગલોને અનેક વાર હરાવી દાબમાં રાખનાર પરાક્રમી સુબેદાર એરખાન ‘તો છ. સ ૧૨૭૦માં ગુજરી ગયો હતો, તેથી બલગને શાહનવા મહંમદને લશ્કર આપી તેમના બંદોબસ્ત માટે મોકલ્યો. એ પ્રસંગે બલગને શાહનવાને ડહાપણ અને રાજ્યનીતિથી ભરપૂર મુંદર ઉપદેશ આપ્યો હતો. મહંમદે જઈ મોગલોને સંપૂર્ણ હરાવી દાદ્યા. પણ ફરી પાછા તેઓ તૈમુરશાહ નામના સરદારની આગેવાની તળે ચડી આવ્યા. મહંમદે તેમને પણ હીપ્પપુર આગળ સંજનડ હરાવી નસાડ્યા. પણ દુર્ભાગ્યે તેમની પૂંઠ પકડવા જતા તે પોતાના થોડાક રસાલા સાથે બહુ દૂર નીકળી ગયો. તેની આવી કફોડી રિયતિ જોતા જ મોગલો એકઠા થઈ તેની ટોળી ઉપર વૃદ્ધી પડ્યા. આ ઝપાઝપીમાં તે શરે અને ઉદાર શાહનવા માર્યો ગયો. ફત્તેહનો આનંદ શોકમાં ફેરવઈ ગયો. આ માઠા સમાચાર દિલ્હી પહોંચતા નાના મોટા મર્વની આખમાથી આંસુ પડ્યા. જૂદા બલગનને તો પોતાના આ વડાવા ગાદીવારસના અણુધાર્યા મોતથી એટલો બધો આઘાત પહોંચ્યો કે તે તરત જ માંદો પડ્યો અને મરી ગયો, છ. સ ૧૨૮૭.

આ શાહનવા શરે, મર્યો અને ઉદાર હોવા ઉપરાંત બહુ વિદ્વાન હતો. ૧૧૨સી બાબાના નામીયા કવિ અમીર ખુશરૂ જોવા મોટા મોટા વિદ્વાનો એના આશ્રમે આવી રસા હતા. પ્રભને પણ એને માટે ઘણી સારી આશા હતી.

૧૪. કૈકુબાદ—બલમનની અંતિમ માદગી વખતે શાહનશાહ બકારાખાન હાજર નહિ રહ્યા, બલમને મરતી વખતે પોતાના માનીતા શાહનશાહ મહમદના પુત્ર કૈખુશરને પોતાનો વારસ ડરાવ્યો હતો. પરંતુ તેના મરણ બાદ હમરાવોએ બકારાખાનનું મન ન દુભાવ્યું એટલા માટે કૈખુશરને બાપુએ મેલી બકારાખાનના પુત્ર કૈકુબાદને ગાદીએ બેસાડ્યો.

કૈકુબાદ બહુ દુખાવડો અને ચાત હતો. બલમનની કડક દખરેખને લખ્તને સત્તર વર્ષની ઉંમર લગી તેને કંઈ જાતનું વ્યસન લાગવા પામ્યું નહોતું પણ ગાદીએ બેસતા જ આ તરફ શાહનશાહનાં નરકુશ બન્યો અને બદદેલીમા પડ્યો. નિજમુદ્દીન નામના વજીરના હાથમાં સંધ્યો રાજ્યસત્તા મોપી તે પોને જમનાતીરે બધાવેલા વિલાસમંત્રનમાં પડી રહેવા લાગ્યો. નિજમુદ્દીનની દાનત ખોટી હતી. વખત જતા કૈકુબાદનું કાસળ કાઢી તે પોતે ગાદી પચાવી પાડવાની વેતળ કરતો હતો. બકારાખાનને એ વાતની ખબર પડતા તેણે કૈકુબાદને ખત્રો લખી ચેતવવાની ધણીએ તમવીજ કરી, પણ નિજમુદ્દીને તે ખત્રો તેને પચાવવા જ ન દીધા. એટલે બકારાખાન તેને રખર મળવા સાર દિલ્લી આવ્યો. નિજમુદ્દીને ક્યા સુધી તેા એ પિતાપુત્રની મુલાકાત જ ન થવા દીધી. પછી જ્યારે બકારાખાન સુક્તિથી પુત્રની મુલાકાતનો લાભ મેળવી ગયો, ત્યારે તેની ખાતરી થઈ કે તે છેક જ વજીરના હાથમાં હતો અને પોતાનું કંઈ જ વળે તેમ નથી. તેથી તે નિગમ થઈ પાછો ખંડાળે જતો રહ્યો. પણ પછી કેટલેક દિવસે કૈકુબાદને પોતાની સ્થિતિ બાત થયું, અને વજીરના પગમાંથી છૂટના સાડ તેણે તેને ઝેર આપી મારી નાખ્યો. પણ તે પડી પાછો થોડા જ વખતમાં તે ધરી બદદેલીમા પડ્યો, અને પશ્ચિમે લકવાના રોમથી પચારીવસ થયો. રાજ્યસત્તા માટે એ પણ બધામાં તેમાં જવાલુદ્દીનની સરદારી તળે ખીલજીએનું નોર વધ્યું, અને તેમણે વિલાસમંત્રનમાં મરણપચારીએ પડેલા કૈકુબાદને

તથા તેના કુંવરને મારી નાખી દિલ્હીનું તખ્ત હસ્તગત કર્યું;
ઈ.સ. ૧૨૯૦.

એ રીતે કુતુબુદ્દીને સ્થાપેલા ગુલામવંશનો અંત આવ્યો.

૧૫. 'ગુલામ' શબ્દનો અર્થ અને ગુલામવંશની કામ-
ગીરી — ગુલામગીરીની સરસા પ્રાચીન કાળથી ચાલી આવી હતી.
ગુલામ રાખવાનો રિવાજ તો પૂર્વમાં તેમજ પશ્ચિમમાં બન્ને ઠેકાણે
હતો છતાં પૂર્વના ગળ્યો કરતા પશ્ચિમના ગળ્યોમાં જ ગુલામ
ગીરીની સરસા બહુ અધમ દશાએ પહોંચી ધણે ભાગે લડાઈમાં
પકડાયેલા લોકોને ગુલામ કરવામાં આવતા. પરંતુ મધ્યકાળના
ખ્રિસ્તી ગળ્યોએ તો એ કામમાં અમાનુષીપણની હદ કરી. એક
ઠેકાણેના લોકોને જંગરાઈથી પકડીને તેમને બીજે ઠેકાણે લઈ જઈ
કામે લગાડવાનો, અગર તેમનું વેચાણ કે ખરીદી કરવાનો નિધ
રિવાજ યુરોપના લોકોએ શરૂ કર્યો એ ગુલામો ધણીની જગમ
મિ'કત ગણાતા. ધણીની મગજ વિનાનું એમને પોતાનું સ્વતંત્ર
જીવન જ નહોતું પરંતુ મુસલમાનોના રિવાજ એથી શુદ્ધ હોવા
જતાપણા દેશોમાંથી પકડાયેલા લોકોને મુસલમાન બનાવી ગુલામ
તરીકે મુસલમાન સરદારો પોતાની પામે ગખતા ખરા, પરંતુ એવા
ગુલામોને પણ તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે આમજ વધવાની તક મળતી
તુક અશ્વધાનેના અમલમાં તો ગુલામોની આ સરસા પરાક્રમ
દેખાડી પ્રખ્યાત થવાની એક ઉપયોગી યાજ્ઞા જ થઈ પડી નસીબ
અન્યાયવાનો તે એક ધધો જ થઈ પડ્યો એવા અનેક ગુલામો
આગળ વધી છેક મુલતાનપટે પહોંચ્યા હતા. અનપ્તગીન, સમ-
કતગીન, કુતુબુદ્દીન, અસ્તમશ, બલખન વગેરે મળી ગુલામ જ હતા
આવા ગુલામો હંમે દરજ્જે ચડ્યા પછી પણ પોતાને અમુક ગળના
કે સરદારના ગુલામ તરીકે ઝોળખાવવામાં મગરૂબી માનતા.

અર્થાત્ કે ગુલામગીરીના ધધોનો પશ્ચિમના લોકોમાં જે નિધ
અર્થ થાય છે, તેવો પૂર્વ વસ્તુના આ મુસલમાની રાજ્ય અમલમાં
નહોતો એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

શાહગુદીન ચોરી અને કુતુબુદીન ગુલામોની કિમત ધણી આકતા કહે છે કે એક વખત ચોરીશાહ પોતાના એક સોજતી સાથે વાતચીત કરતો બેઠો હતો, તેવામાં તે સોજતીએ તેને કહ્યું, “આટલા મોટા રાજ્યવૈભવ સાથે ખુદાએ આપને સત્તાનસુખ આપવાની ઉદારતા બતાવી હોત તો કેવું સાફ યાત ? એક જ ખુત્ર હોત, તો પણ આપના વશનું નામ તો રહેત ! ” તે ઉપર ચોરી શાહ બોલી ઉઠ્યા “કેમ વાત, મારે સત્તાન નથી એમ કેમ કહે છે ? મારે તો હજારો છોકરા છે આ બધા તુર્કી ગુલામો મે ગણેલા છે, તે માગે છોકરા નહિ તો કેણુ ? શુ એ લોકો મારાથી વધારે પરાક્રમ કરીને મારૂં રાજ્ય તથા નામ નહિ વધારે ? ” અને ખરે જ ! ચોરીશાહની એ માન્યતા સાચી હતી. એના ચાર મુખ્ય સરદારો—એડોઝ, કુતુબુદીન, કુમાચા અને બુખ્તીયાર—આ ગુલામો માથી જ નીકળી આવ્યા હતા હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાની ધર્મ અને રાજ્યનો વિસ્તાર કરવા માટે આ ગુલામો જ વિશેષ ઉપયોગી થયેલા છે. ગુલામવશી સુલતાનોએ જ હિંદુઓના સ્વતંત્ર રાજ્યો શત્રુ લીધા. નર્મદાની ઉત્તર તરફના સઘળા હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાની સત્તાનો દોર જમાવવાનું મોટું કામ ગુલામવશે કરેલું છે, એમ કહેવામાં જરાયે વાધો નહિ

પ્રકરણ ૧૨ મું

ખીલજી વંશ

ઈ. સ. ૧૨૬૦ થી ૧૩૨૧

૧. ખીલજીઓનો ઉદય:—ખીલજી લોકો મૂળ તુર્કસ્તાનના રહેવાશી હોઈ ગીજની અને ચોરી વચ્ચેની જહોજલાલીના સમયમાં અફઘાનિસ્તાનનાં ‘અફઘ’ નામના સ્થળમાં આવી વસ્યા હતા, તેથી તેઓ ખીલજી કહેવાયા. એ લોકો ધણે ભાગે લૂંટતા ફરતા અથવા તો કોઈ નોકર નાખે તો નોકરી કરતા. આ જાતના ધણા લોકો ખલખનની ફોજમાં દાખલ થયા હતા. તેમાં મલેક નામનો સરદાર પોતાના પરાક્રમથી બહુ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો. ખલખને તેને સમારા પ્રાવની મુબેદારી આપી હતી. ખીલજી વંશની સત્તા સ્થાપનાર જલાલુદ્દીન આ મલેક ખીલજીનો પુત્ર ચાચ. જલાલુદ્દીનની સરદારી તળે ખીલજીઓની સત્તા પુષ્કળ વધી ગઈ, અને આખરે તેમણે મુલામવંશના છેલ્લા નાલાયક મુલતાન કૈફુઆદને મારી એ વંશની આખર આણી.

૨. જલાલુદ્દીન ખીલજી:—જલાલુદ્દીને રાજ્યસત્તા હાથમાં લીધી તે વખતે તેની ઉંમર સીતેર વર્ષની હતી. રાજ્યસત્તા કબજે કરવા માટે એણે કૈફુઆદનું ખૂન કર્યું હતું, તોપણ તે પછી તુરત જ એણે પોતાનું વલણ બદલ્યું હતું. એવડા મોટા અધિકાર માટે પોતે લાયક નથી એમ તે દેખાડતો; દરગાહના આંમલમાં તે કદી ચોડે ચઢી આવતો નહિ, તેમજ પોતે ગાદી પર ન બેસતાં ખીજી ઉમરાવોની માફક ગાદીને પડખે જ હોમો રહેતો. લોકો ઉપર તે દયા અને પરોપકાર કરવા લાગ્યો તથા પોતાના પહેલાંના દોસ્તો સાથે પહેલાંની માફક છૂટથી હજવા મળવા લાગ્યો. આથી મુલતાન તરીકેનું એનું વળન ઘટ્યું. વળી તે એટલો બધો દયાળુ હતો કે

પોતાના દુરમનોને તેમજ ગુન્હેગારોને પણ વગર સજાએ છોડી દેતો પરંતુ એવી અથોમ દયાનું ક્ષણ સારું આવ્યું નહિ રાજ્યમાં બહુ બખેડા ને એરી હુટ વધી પડ્યા છજ્જુખા નામનો બલમનનો ભત્રીજો કેસા પ્રાતનો સુખો હતો, તેણે બહુ મ્યુ પણ હાર્યો ને કેદ પકડાયો જલાલુદ્દીને તેના ગુન્હાની માસી આપીને તેને મુતતાનની સુમેદારી આપી દેહાત સજા એ કોઈને કરતો નહિ બહુપોરોને બહુ બહુ તો એ દેશ પાર કરતો છતાં તે નિર્મળ હતો એમ પણ નથી માગવાના રજપૂતોએ બહુ ક્યુ તે સમાવવા સુલતાન પોતે લશ્કર લખીને ગયો ને બહુપોરોને વિખેરી નાખ્યા, તથા ઉત્તરજનના હિંદુ દેવળોનો નાશ કર્યો તથાપિ ખુનામસ્કી પ્રત્યેના તેના અભાવને લીધે રજપૂતોનો તે જોષએ તેણે બદોનસ્ત કરી શક્યો નહિ વળી તે જ અરસામાં એમનો ખુન્નમ પર ચડી આવ્યા, તેમની સામે પણ જલાલુદ્દીન પડે ગયો ને તેમને સજાજક હરાવ્યા છતાં તેમના પગ દૂરતા ન કરતા તેણે તેમની સાથે સલાહ કરી અને તેમને વગર અડચણે પાછા જવા દીધા એ વખતે ૩૦૦૦ ભાગનોએ મુસલમાન થઈ તેની ફાજમાં નોમરી લીધી એમને રહેવા માટે આપેલી જગ્યા દિલ્હીમાં આજે પણ ભાગલપરા નામે જોળખાય છે

જલાલુદ્દીન આવો દયાળુ હોવા છતાં તેને હાથે બે ખૂન થયાનું ઇતિહાસમાં નોંધાયું છે એક તો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કેકુબાદુન અને ખીલુ સીદી બોલા નામના શકીરનું એ ફકીર મૂળી ઇરાનનો વતની હોઈ દિલ્હીમાં આવી વસ્યો હતો તે પોતે બહુ સાદાઈમાં ગ્હેતો હતો છતાં ગરીબગુરખાને તે રાજ લખલૂ દાન આપનો, એટલું જ નહિ પણ તેની મુલાખતે જતા અમીર ઉમરાવ વગેરેની તે એવી તો ઠાઠમાઠમરી સરભરા કરતો કે તે જોષ બલબલા બાદશાહને પણ અદેખાઈ ઉપજી આપી લોખનાયમ ચાલી કે સીદી બોલા પાસે પારસમણિ છે હવે કેટલાકના મત પ્રમાણે એ પારસમણિ લેવા અને કેટલાકના મત પ્રમાણે સીદી બોલા ગુપ્ત રીતે રાજ્ય

ગાદી મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, એવું કાવતરું બહાર પડ્યાથી જલાલુદ્દીને તેને કેદખાનામાં પૂરવાનો હુકમ થયો. પરંતુ રસ્તામાં તેના પર કેટલાક ઝૂંની શરીરોએ વટી પડી તેને મારી નાખ્યો. એ કામમાં જલાલુદ્દીને સીધો હાથ ન હોય તે બનવા ભ્રમ છે. પરંતુ પોતાની આંખો આમળ એણે એ શરીરનો નાશ થવા દીધો એ તો નિર્વિવાદ. એ શરીરના મરણ બાદ ગુરત જ વાવટોળનું તોફાન થયું થોડા જ દિવસમાં તેનો વડો સાદબલે મૃત્યુ પામ્યો, તે વરએ અનાવૃષ્ટિ થઈ થઈ દેશમાં દુકાળ પડ્યો અને મુલતાન પોતે પણ દુઃક મુલતમાં અમ્લહાદીને હાથે બૂડે હાથે મરાયો. એ બધું શરીરે મરતી વખતે દીધેલા ચાપનું પરિણામ હતું એમ લોકો માનવા લાગ્યા.

૩. અમ્લહાદીનોનું સાદસ અને દેવગઢની લૂંટ—
જલાલુદ્દીને અમ્લહાદીન નામનો એક બત્રીજો હતો તેના પર એને પુષ્કળ ખ્યાર હોઈ તેને પોતાની એક પુત્રી પણ જલાલુદ્દીને પરણાવી હતી. આ અમ્લહાદીન બહુ બહાદુર અને દિગ્મતવાન હતો. છત્તીસગઢને હરાવ્યા પછી જલાલુદ્દીને તેને કોગની મુઆગીરી આપી હતી. તે પછી માળવાની ચડાઇમાં એણે બતાવેલા પરાક્રમથી ખુશ થઈ જલાલુદ્દીને તેને કોરા ઉપરાત અયોધ્યા પ્રાંતનો વહીવટ પણ સોંપ્યો હતો. અમ્લહાદીને ભીક્ષુ પર ચડાઈ કરી ત્યાંના બૌદ્ધ મઠનો નાશ કર્યો, તે વેળા ત્યાં દેવગઢની દોલત વિશે તેના સાબળવામાં આવતા તેની દાઢ સળછી. પોતાની ખાસલા કેમ્પને પણ ન જણાવતા તે ૮૦૦૦ મુનંદ થોડેસ્વારો સાથે વિંધ્યાચળને વટાવી દખ્ખણમાં ઉતર્યો. વિંધ્યાચળની દક્ષિણે મુસલમાનોનો પગપેસારો આ પૂર્વે કદી થયો નહોતો. તેથી ત્યાંના ગાળ્યો તેમજ લોકો જાનતમાં બીલકુલ નિર્ભય હતા. હિંદુઓના ભોળા અને વિચારુ સ્વભાવથી તથા તેમની ધર્મયુદ્ધની બાવનાથી અમ્લહાદીન સારી પેઠે જાણીતો હતો. તેથી તેના પર બરેસો રાખી તેણે એક સાદસબરી યુક્તિ અજમાવી, અને દેવગઢએ તે રૂઠ લગી પાર પણ પડી. રસ્તે કોઈ

પૂછતું તો તે બેધડક જણાવતો કે “હું દિલ્હીના સુલતાનનો બત્રીજો છું. પણ મારે તેની સાથે અણગનાવ થવાથી હું તને છોડીને તૈલ-ગણના રાજ સાહેબ પાસે નોકરી સેવા રાજમહેંદ્રી જઈ છું.” આવો જવાબ દેતો તે કૂચ પર કૂચ કરતો આગળ ચાલ્યો. મોજા અને વિશ્વાસુ હિંદુઓને તેની ખરી મતલબ વિશે જરાયે વહેમ આવ્યો નહિ, અને તે બિનહરકતે દેવગઢ આવી અયાનક ઉભો રહ્યો. દેવગઢમાં તે વખતે જતદવ રજપૂતોનું રાજ્ય હોય રામદેવ નામનો રાજા ગાદીએ હતો. મુસલમાનોના આવવાની વધી સરખી નહિ હોવાથી લડવાની તેની ખીલકુલ તૈયારી નહોતી, તેમ તેનું હરકર પણ ખીજે ઠેકાણે રોકાયેલું હતું. છતાં તેણે સમયસૂચકતા વાપરી શહેરની વસ્તીમાંથી તેમજ પોતાના નોકરવર્ગમાંથી ત્રણચાર હજાર માણસોને હથિયાર આપી સજ્જ કર્યાં, ને તેમને લઈ તે અસ્લાઉદ્દીન સામે લડવા આવ્યો. પરંતુ તેમાં તેનો પરાજય થતાં તેને કિલ્લામાં બરાબ જરૂં પડ્યું. મુસલમાનોએ કિલ્લાને ઘેરા લીધો અને ખીજ તરફથી શહેરમાં લૂંટફાટ કરી કેર વર્તાવ્યો. લોકો પર અનેક પ્રકારના જૂલમ ગુજારી તેણે પુષ્કળ ધન એકઠું કર્યું; છતાં કિલ્લો સેવાના પોતાના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ જતા જોઈ તેણે જાહેર કર્યું કે “સુલતાનની મોટી ફાજ તો હજી પાછળ આવે છે, હું તો માત્ર તેની હરોલની ટુકડી લઈને જ આવ્યો છું. આખી ફાજ આવી પહોંચતાં કિલ્લો આમ લીધો જાય.” અસ્લાઉદ્દીનની આ જાહેરાતથી રામદેવને ચટપટી તો થવા માડી જ હતી. તેવામાં વળા ખમર આવી કે “કિલ્લામાં ખોરાકી ભરતી વખતે અનાજને બદલે જૂલમાં મીઠાના ટાયળા બરાબ ગયા છે અને ખોરાકી ખૂટવા આવી છે.” આથી તો રામદેવ રાજા છેક જ ગભરાઈ ગયો. અને તેણે પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી અસ્લાઉદ્દીન સાથે સલાહ કરવા ઇચ્છ્યું. બધા અસ્લાઉદ્દીને પણ પોતાની સ્થિતિનો વિચાર કરી તે વાત કબૂલ કરી લીધી. દ્રવ્ય લઈ અસ્લાઉદ્દીન પાછો ફરતો હતો તેવામાં જ રાજકુમાર શંકરદેવ એક મોટું

લરકર જેમ તેમ જમાવી સામે આવ્યો, અને અલ્લાહદીનને ખાલ્લો લડાઇ થતા અલ્લાહદીનની ખરેખરી મારી દૃશા થતા વખત આવી, પણ તેવામાં, હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં વારવાર બન્યું છે તેમ, હિંદુઓ તરફની એક જૂલે સુસલમાનોને મારી આપી. શંકરદેવની બાજુ પૂર્ણ જીતમા હતી, તેવામાં રામદેવનો દિલ્લેદાર, ગરૂ ન હોના છતા, પોતાના માણસો સાથે શંકરદેવની મદદે આવવા નીકળ્યો. તેમના પગથી ઉડતી ધૂળ જોઇ હિંદુઓ સમજ્યા કે અલ્લાહદીને જાહેર કરેલી ખાદશાહી ફોજ આની પહોંચી એટલે ગભગટમા પડી તેમજે નાસવા માડ્યું અને વિનાશની અણી પર આવી પહોંચેના સુસલમાનોનું જોર ફાલ્યું. તેવામાં વળી દિલ્લામાં મીઠાના કાથળા બગવાની વાત અલ્લાહદીનના જાણવામાં આવી એટલે તો તે વધારે જોર પર આવ્યો અને દિલ્લાને શરી ઘેરા લાલ્યો. રામદેવનો બીજો કંઈ ઉપાય નહિ રહ્યાથી ઇલિચપુર પગગજ અને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી તેજે અલ્લાહદીનના મનનું સમાધાન કર્યું. એ રીતે અલ્લાહદીન પૂજાળ દોલત અને કીર્તિ મેળવી ખાનદેશ અને આજવાને રસ્તે કોરા પાછો ફર્યો, ઇ. સ. ૧૨૯૪.

૪. જલાલુદીનનું ખૂન અને અલ્લાહદીનનું રાજયા-રોહણ — અલ્લાહદીનને અબ્બાસા મૂલકમાં સાહસ કરી ગયાને લાખો વખત થતા છતા તેના તરફથી કોઇ જાતની ખાતમી નહિ મળવાથી ધરડો જલાલુદીન ફિરરમાં હતો. તેવામાં ખમર આવી કે 'તે અપાર દોલત અને કીર્તિ સાથે સુખરૂપ પાડો આવે છે' એટલે તો ૧૩ી જલાલુદીનના આનદને પાર ગ્યો નહિ. અલ્લાહદીન માટે એનો એટલો બધો નિષ્કૃષ્ટ ભાવ હતો કે તેના વર્તન માટે એને જરાયે વહેમ આવે એમ નહોતું પરંતુ તેના કેટલાક દીર્ઘદર્શી દારખારીઓ તથા તેની સુખ્ય ભેગમ મલિકાજાહાનને અલ્લાહદીન માટે ગૂંચળી વહેમ હતા અને તે તેમજે સુખવાનને જાણી રતે ચેતા રો, પરંતુ તેને તે વાત સાચી લાગી નહિ એટલામ

અમ્લાદીનનો નમ્રતા અને વફાદારીભર્યો કામળ આર્યો, તેમાં એણે
 ‘વગર નળએ દક્ષિણમાં જવાના’ પોતાના અપરાધ બદલ મારી માગી
 જણાવ્યું હતું કે “મારી મળ્યા વગર કાકાજીના ચરણોમાં આવતાં
 મને હર લાગે છે.” આ કામળથી જલાલુદ્દીનનો જરાતરા સંશય
 પણ દૂર થઈ જવા પામ્યો, અને તે પડે થોડા રસાલા સાથે બત્રીજને
 મળવા નીકળ્યો. કાકા બત્રીજની મુલાકાત થતાં જ ટપકી અમ્લાદી-
 દીન કાકાને પગે પડ્યો. તેને હડાડી તથા તેના ગાલ પર વ્હાલભરી
 ટપકી મારી ટૂંક જલાલુદ્દીન તેને મીઠો ટપકો આપના હતો કે “મેં
 તને બચપણથી કુઝેરીને મોટો કર્યો છે, તથા તારા ઉપર મારો પુત્ર
 કરતાં પણ વધારે ખાર છે, એ તું જાણતો હોવા છતાં તને મારો
 વિશ્વાસ ન આવ્યો ?” એટલામાં જ અમ્લાદીને આગળથી કરી
 રાખેલી ગોઠવણ મુજબ છુપા મારાએ ધસી આવી જલાલુદ્દીનના
 પેટમાં ખંજર ખોસી તેનાં આતરડા બહાર બેંચી કાઢ્યાં. “હુ
 અમ્લાદીન” એમ બોલતા જલાલુદ્દીને પ્રાણ છોડ્યા. એટલે અમ્લા-
 દીને તેનું માથું બાલા પર બેસી પોતાની જાવણીમાં તેમજ આખા
 કોરા શહેરમાં ફેરવાવ્યું, તથા બાદમાં છત્ર પેશતાને માથે ધરાવી તે
 મુલતાન તરીકે જાહેર થયો.

જલાલુદ્દીનના મરણની વાત દિલ્હી પહોંચતાં જ મલિકાનહાન
 બેગમે પોતાના નાની ઉમરના પુત્ર રૂકનુદ્દીનને ધુઆદિમ નામ આપી
 માદીએ બેસાડ્યો, ને તેના વતી પોતે કારબાર કરવા લાગી. જલા-
 લુદ્દીનનો મોટો છોકરો અર્કલીખાન મુલતાનની સુભાગીરી પર હતો.
 તેને અમ્લાદીન સાથે બાંજમડમાં ઉતરવાનું પસંદ નહિ પડ્યાથી તે
 ત્યાં જ રહ્યો. આણી તરફ અમ્લાદીનનો વિચાર પ્રથમ તો કોરા
 અથોખ્યાનું સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપવાનો હતો. પરંતુ અર્કલીખાનને
 મુલતાનમાં યાંત્ર બેઠેલા જોધને તેણે પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો, અને
 બરચોમાસું હોવા છતાં તે દિલ્હી પર ધસ્યો. મલિકાનહાન પોતાના

અમ્રાહદીને દિલ્હીમાં પેસી ગાદી કબજે કરી. શોકોને ખુશ કરવા તથા કાકાના ખૂનની વાત બૂલાવી દેવા તે રસ્તે સોના ચાંદીના સિક્કા ઉછાળતો ઉછાળતો દિલ્હીમાં પેડો હતો. અમીર ઉમરાવોને પણ એણે દક્ષિણમાંથી આણેલી લૂંટમાંથી લાંચ આપી વધ કર્યા, તથા ફોજને ૭ મહિનાનો સામટો ખગાર આપી સંતોષી. દિલ્હીમાં સ્થિર થવા પછી અમ્રાહદીને સુવત્તાન તરફ નજર દોડાવી. જલાલુદ્દીનના પુત્રોને પકડી ડેદ કરવા સાર તેણે પોતાના દૂધબાઇ અલ-શખાનને મોકલ્યો. અલ-શખાને તેમને પકડી તથા અમ્રાહદીનના હુકમ મુજબ આધળા કરી હિંસીના કિલ્લામાં પૂર્યા. ત્યાં થોડા જ વખતમાં તે અભાગી રાજકુમારોનો અંત આણુવામાં આવ્યો. એ રીતે પોતાના પૂર્વજ કાકા તથા પિત્રાઇ બાઇઓના લોહીમાં હાથ રંગી અમ્રાહદીન દીલ્હીના તખ્તે ચઢ્યો, ઇ. સ. ૧૨૯૫.

૫. લાંચખાઉ ઉમરાવોની વલે:—ગાદી પર સ્થિર થતાં જ અમ્રાહદીને લાંચખાઉ સરદારોની ખમર લીધી. પૈસાના લેબે નેચો તેને આધીન થવા હતા, તેમને તેમની નીમકહરામી બદલ અમ્રાહદીને સખત સળ કરી—કેટલાકને ઠેર માર્યા, કેટલાકને આધળા બનાવી ડેદમાં પૂર્યા અને જખાયની તમામ માલમિલકત તથા ધર-બાર લૂંટી લઇ જપ્ત કર્યા; તેમનાં ગૈરં છે.કરં માટે પણ કંઈ રહેવા દીધું નહિ. માત્ર તથા ઉમરાવો અમ્રાહદીનની લાંચને ન ગણ-કારી પોતાના માલિકને વશદાર રહ્યા હતા, તેમને જ અમ્રાહદીને છેડવા નહિ, પણ ઉલટી ચાગ્યાથી આપી તેમનો દરજ્જો વધારી આપ્યો. જલાલુદ્દીનનું ખૂન કરવામાં જેમણે મદદ કરી હતી તેમને પણ અમ્રાહદીને મરાની નખાંચા. જેમ કરી અમ્રાહદીને પોતાની જાત સામે એવું કાવતરું કરવાની કોઇની હિંમત ન ચાલે તેવી ધાક બેસાડી.

૬. અમ્રાહદીનની હતો:—હિંદુસ્તાનના મુસલમાન રાજ્ય-કર્તાઓમાં અમ્રાહદીન એક પ્રખ્યાત અને પરાક્રમી રાજા થઇ ગયો,

એમાં તો રૂઠ નહિ. ગાદી પર સ્થિર થતાં જ એણે હિંદુસ્તાનનાં રણાં સલાં સ્વતંત્ર રાજ્યો છતી લેવાનો સપાટો ચલાવ્યો. ઇ. સ. ૧૨૯૭ માં ગુજરાત, ૧૩૦૦ માં રણથંભોર અને ૧૩૦૩ માં ચિતોડ છતી લઈ એણે મુસલમાન સત્તા તણે આખ્યાં. તે પછી એણે ભાગ્યોનો બદોબસ્ત કર્યો, અને એના ચરા સરદાર મલેક કાકુરે દક્ષિણમાં દરોડા પાડી ટેક રામેશ્વર લગી ઇસ્લામી સત્તાનો દોર જમાવ્યો.

૭. ગુજરાતના રજપૂત રાજ્યનો આખર:—માંહોમાંહેની સડાઇએને લીધે ભોજો લીમદેવ એટલો બધો નબળો પડી ગયો હતો કે એની હયાતિમાં જ વાઘેલા રજપૂતોએ જોર પર આવી ઘોળકામાં સ્વતંત્ર ગાદી સ્થાપી. તે પછી ઇ. સ. ૧૨૪૨ માં લીમદેવનું મૃત્યુ થતાં વાઘેલા રાજ્ય વિઠળદેવે લીમદેવના વારસ ત્રિલુચનપાળને અમુદિલવાડની ગાદીએથી દહાડી મૂકી આખા ગુજરાતમાં વાઘેલા વંશની સત્તા સ્થાપી. આ વિઠળદેવ રાજ્ય બહુ પ્રખ્યાત અને પરક્રમી થઈ ગયો. વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામના એના વાણીયા મંત્રીઓ બહુ ડાઘા અને ચા હતા. તેમની મદદથી એણે અનેક છતો મેળવી ગુર્જર રાજ્યની કીર્તિ બહુ વધારી. એના પછી અર્જુનદેવ, સારંગદેવ અને કર્ણ નામના રાજા થયા. પણ તે એના જેવા બહાદુર ન નીકળ્યાથી ગુજરાતનું રાજ્ય દિવસે દિવસે નબળું પાતું ગયું. હેલો રાજા કર્ણ અવિચારી અને દુરાચારી હતો. એ રાજાને માધવ નામે એક નાગર પ્રધાન હતો. તેની સ્ત્રી રૂપસુંદરી પર મોહ પામી એણે બગાડારે તેનું હરણ કર્યું. માધવને ભાઈ કેવડ તેનું રક્ષણ કરતાં મરાયા અને તેની સ્ત્રી ગુણસુંદરી સતી થઈ. માધવ કે જેને કર્ણરાજાએ કપટથી પરદેશ મોકલી દીધો હતો તે આ જીવનથી બહુ કોપે બગયો, અને વેર વાગવાનો નિશય કરી દિલ્હીના સુલતાન પામે પહોંચ્યો. સુલતાન અત્યુદ્ધીન તો આવી કોઈ તક માટે ટપી જ રહ્યો હતો. તેણે ઘરના જ પોતાના ભાઈ અચરખાન

અને વજીર નસરતખાનની સરદારી તમે મોટી ફોજ ગુજરાત છતવા મોકલી આપી. કરજુરાજ બહાદુરીથી લડ્યો, છતાં હાર્યો અને નાસી બાગવાબુના ડુંગરી દિવામાં બચ્યો. એટલે મુસલમાનોએ અજુદિસવાડ કમળે કરી ગુજરાતનું રાજ્ય ખાલસા થયું, ઈ. સ. ૧૨૯૭. આ પ્રમતે મુસલમાનોએ રોમનાયના મદિને કરી લૂંટીને તોડ્યું હતું.

[નાસતી વખતે કરજુરાજ દેવદેવી અને દેવજદેવી નામની પોતાની બે કુવરીઓને પોતાની સાથે લઈ જઈ ચક્રો હતો. પરંતુ તેની રાણી કૌશલદેવી નાસતાં નાસતા પકડાઈ મઘ અને અવરખાને તેને ખીળ કઢીઓ સાથે દિલ્હી મોકલી દીધી. ત્યાં તેના ૩૫ પર મોદ પામી અણાઉદીને તેને પોતાની માનીતી બેગમ બનાવી કરજુ બાગવાબુમાં પાણીને બેસી ચક્રો નહિ. કૌશલબેગમને પોતાની કુવરીને મળવાનું મન થતા મુસલમાને મપેક કાપુર નામના સરદારને દેવજદેવીને લેવા માટે મોકલ્યો. કરજુરાજ અહિં પશુ બહાદુરીથી લડ્યો, છતાં કમનસીબે હાર્યો અને દેવજદેવી કે જે દેવમદના રાજ-કુમાર શંકરદેવ સાથે પરણ્યા સાર દેવમદ જતી હતી તે રસ્તામાં અચાનક મુસલમાનોના હાથમાં સપડાઈ મઘ. મુસલમાન સરદારે તેને દિલ્હી મોકલી આપતા શાહનશા ખીજરખાને તેને પોતાની બેગમ બનાવી. દુર્ભાગી કરજુરાજ પોતાના પાપનું શણ અહિંનું અહિં બાગવતો રખડી રજગી મુઝો. દેવદેવી તો બાગલાણ જતાં રસ્તામાં જ મરી ગઈ હતી.]

૮. રણધંસોરની છતા:—ગુજરાત છતીને પાછા શરતા લગ્નરમા લૂંટની બાબતમાં અસંતોષ ફેલાયાથી તેણે બળવો કર્યો. એ બળવો સમ્યા પછી કેટલાક બળવાખોરોને રણધંસોરના ચઢુઆણુ ગળા હુમીરદેવે આશ્રમ આપ્યો હતો. તેથી એ રાજ્યને સળ કરવા માટે અણાઉદીને પોતાના ભાઈ અને વજીરને લશ્કર આપી મોકલ્યા. પરંતુ ચઢુઆણુએ તેમને હરાવી નસાયા અને વજીર મરાયો. એ સમાચાર મળતાં અણાઉદીને પોતે ભાઈની મદદે આવવા નીકળ્યો.

રસ્તે આવતાં એક દહાડો તે યિશાર કરતો હતો તેવામાં લાગે સાધી તેના બત્રીજા મુલેમાને તેના પર હુમલો કરી તેને તીરથી વીધી નાખ્યો. અમ્લાહદીન ધાયલ થઇ ઘોડા પરથી ટળી પડ્યો. એટલે મુલેમાને તેને મરેલો ધારી છાવણીમાં જઈ મુલતાનપદ ધારણ કર્યું. પરંતુ આણી તરફ મૂર્છા વળતાં જ અમ્લાહદીન ટદાર થયો ને મંત્રીની સલાહ મानी છાવણી આગળ ગયો. તેને જોતાં જ સરકર અને સરદારો તેને જઈ મળ્યાં. મુલેમાન નાસવાનો પ્રયત્ન કરતાં પકડાયો અને ફાર થયો. એના મળતીઆઓને પણ અમ્લાહદીને બુઝે દાસે માર્યા.

તે પછી અમ્લાહદીને પોતે રણથંભોરને ઘેરા લાધ્યો. પરંતુ રજપૂતોની બહાદુરી આગળ તેના સધળા જ પ્રયત્ન નિષ્ફળ જવા લાગ્યા. આખરે રાજાનો પ્રધાન કુટી જવાથી એક વર્ષ કરતાં લાંબા ઘેરા પછી રણથંભોર પડ્યું, ઇ. સ. ૧૩૦૦. અમ્લાહદીને ત્યાંના રાજાની, તેના કુટુંબની તથા ખીજ સધળા રજપૂતો અને પેલા બળવાખોર મુસલમાન સિપાઇઓની કતલ હડાવી. વળી, પેલા વિશ્વાસઘાતી પ્રધાનને પણ “ તું કે જેણે પોતાના મૂળ ધણીને ફગો દીધો, તે મારા જેવા ખીજ ધણીને પણ એવી રીતે નહિ ફસાવે, તેની થી ખાત્રી ? ” એવું કહી મરાવી નાખ્યો.

૬. ચિતોડ પર ચક્રાર્થ:—નીર રાણી કમદેવીએ કુતુબુદ્દીનને હરાવી નસાડ્યા પછી સોએક વર્ષ લગી મુસલમાનોએ ચિતોડનું નામ લીધું નહિ. પરંતુ અમ્લાહદીનની મહત્ત્વાકાંક્ષા આગળ તેની એ શાન્તિ વધુ વાર ટકવા પામી નહિ. ચિતોડની ગાદીએ તે વખતે લક્ષ્મણ-સિંહ નામનો રાણો હતો. તે નાનો હોવાથી તેના કાકો લીમસિંહ રાજ્યકારભાર કરતો હતો. આ લીમસિંહને પશ્ચિની નામે અત્યંત ખુશમુગ્ધ રાણી હતી. એની ખુશમુગ્ધતાની વાત અમ્લાહદીનને કાને જતાં તેને પોતાની બેગમ બનાવવાનું એને મન થયું. એ ધુરી દાનત બર લાવવ

એણે ઈ સ ૧૩૦૩મા ચિતોડ પર સ્વારી કરી અને પશ્ચિમીને સોપી દેવાની મામણી કરી બહાદુર ગેવાડીઓ જીવ જતા વગી એક તમુ ભોય ન આપે, તો પછી આવી નીચ મામણી તો સ્વીકારે જ રોના ? મુસલમાનોના એકેએક દુમલાને પાછા હઠાવી શકા સીસોદીઆઓએ તેમને ચકરી નાખ્યા એટલે પોતાનું કમ જ વગરું નથી એવું જોઈ અમરાઉદ્દીને એક આગસાખા પશ્ચિમીનું મ્હો જોવાની શરૂને થેરો ઠાકવી લેવાનું કપૂર કહ્યું. ભીમસિંહને એ વાતમા ખાસ વાધો ન જણાયાથી તેણે તેમ કરવા દીધું પણ અમરાઉદ્દીનના મનમા તો પહેલેથી જ કપૂર હતું. તેથી પશ્ચિમીનું મો જોઈ પાછા જતી વેળા ભીમસિંહ એને દગ્ગાજી લગી વગાવા ગયો, તે તકનો લાભ લઈ અમરાઉદ્દીને તેને કપટથી કેદ કરી લીધો અને પોતાની છાવણીમા લઈ જઈ કહા કુ કે " પશ્ચિમીને સે ખ્યા વમર ભીમનિકનેા છૂટકારો થશે નહિ " આવી રીતે મુમલમાનોને પણ પોતાના જેવા પ્રમાણિક અને વિશ્વાસપાત્ર સમજી લેવાની જૂન કર્યાથી ભેળા જગતો બીજી વારના ઠગ યા પશ્ચિમીને કાને અમરાઉદ્દીનના આ કપટની વાત જતા તેણે સામું કપટ કરવાનું નહીં કહ્યું, અને તે તર્કટ વીન્વર ગોરાજી અને બાદલની હોશિવારીથી એવું તો મુંદર રીતે પર પડ્યું કે અમરાઉદ્દીન જેવા ધૂર્તની આખમા ધીમે દહાડે ધૂજ નાખી ભીમસિંહ સહીસલામત ચિતોડગઢમા પહેચી ગયો. તેને ન સતો પકડવા માટે અમરાઉદ્દીને ધણાયે કાશ માયા, પણ તેમા એનું કમ જ ન વળતા પુષ્કળ તુમ્હાન સાથે અને પાછા હઠવું પડ્યું.

પરંતુ પશ્ચિમી એના મનમાથી ખસી નહિ બીજો જ વર્ષ પાછો તે નવા લશ્કર સાથે ફરી ચડી આવ્યો આ વખતે પણ સીસોદીઆ વીરો ખૂબ જોસથી લડ્યા. પરંતુ તેમની સખ્યા ઘણી ઘની ગયાથી છેવટે તેમણે કેસરીયા ક્યાં, અને સ્ત્રી રજપૂતાણીઓએ જોઈદર પ્રત આપ્યું વિજયી અમરાઉદ્દીન પશ્ચિમી મેલવવાની હોસમા ને હોસમા ચિતોડગઢમા થેરો, પણ પશ્ચિમી તો ક્યારનીયે બળાને

ભરમ થઈ ગઈ હતી. આથી અમ્લાઝદીન ધણે જ ખીજવાયો, અને પોતાનો ગુરસો દાલવવાને યોગ્ય કોઈ જીવતું મનુષ્ય હાથ નહિ લાગ્યાથી તેણે ચિતોડને જાળીને ભરમીભૂત કર્યું. તે પછી આલોરના રાવ માલદેવને ચિતોડનો કારભાર સોંપી તે દિલ્હી પાઠે રહ્યો.

એ રીતે અમ્લાઝદીને ચિતોડ જીત્યું ખરું, પણ યુગ સીસોદીઆ જીતાયા નહિ. રાણા હુમીરની સરદારી તણે તેઓ શરી જોરમા આવ્યા અને અમ્લાઝદીનની હયાતિમા જ તેમણે મલદેવને હાકી કાઢી ચિતોડ પાછુ ઠપાળે કર્યું, ઇ. સ. ૧૩૧૩

૧૦. મેંગલોનો બંદોબસ્ત — અત્યંત મજના વખતથી મેંગલ લોકોના ધાડા આ દેશ પર આવવા લાગ્યા હતા. અમ્લાઝદીનની કારજીદારીના પહેલા દસ વર્ષમા તેા તેઓ લગભગ દર વર્ષે ચડી આવ્યા હતા ઇ. સ. ૧૨૯૬ મા ચુગીસખાનો વજન અમીર દાઉદ એક લાખ મેંગલો સાથે પંજાબ પર ચડી આવ્યો. પરંતુ અમ્લાઝદીનના ભાઈ અવજખાને તેને હગવીને નસાડયો. એ વખતે મેંગલોના ધણા બેરા છોકરા અવજખાનના હાથમા સપડાયા હતા, જે સર્વેનો તેણે સિરચેદ કરાવ્યો. તે પછી બે વર્ષ રહીને દાઉદનો છોકરો કુતલખાન બે લાખ મેંગલો સાથે ઠેઠ દિલ્હી લગી ધસી આવ્યો. આ વખતે ત્યત તેમજ સરદાર વમેરે એટલા બધા ગમરાઈ ગયા હતા કે તેમણે મેંગલોને ધન આપી પાઠા કાઢવાની અમ્લાઝદીન ને સલાહ આપી. પરંતુ અમ્લાઝદીને તે વાતને ન ગજુકારતા તેમની સાથે લડાઈ કરી. જાફરખાન નામના યુગ સરદારે મેંગલો પર ધસી જઈ તેમને ધણે દુઃ સુધી હાકી કાઢ્યા. એ રીતે અમ્લાઝદીનની જીત થઈ, પરંતુ જાફરખાનને વખતસર મદદ નહિ મળ્યાથી તે મેંગલોને હાથે માર્યો ગયો. તે પછી ઇ. સ. ૧૩૦૩મા અમ્લાઝદીન ચિતોડ તરફ ગુલાયો હતો. તે વખતે પણ તેઓ ઠેઠ દિલ્હી લગી ચડી આવ્યા હતા. પરંતુ કોઈ વીચમકાર થવાથી મેંગલો ગમરાઈને પહેવાની મારક જ એકાએક નાસી ગયા.

આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે અનેક મોગલોએ મુસલમાન ધર્મ સ્વીકારી દિલ્હીના મુલકાનની નોકરી પત કરી હતી અને તેઓ દિલ્હીમાં મોગલપગ નામના જાગમાં રહેતા હતા ચિનોડયા આખા પછી અલ્લાઉદ્દીનને બ્લેમ આવ્યો કે એ એ મલ લોકો બંડ કંવાનો વિચાર કરે છે. તે પ-થી એક જ દહાડામાં ૫૬૨ હજાર મોગલોની એણે કતલ કરાવી નાખી, અને તેમના બૈરા હોદ્દાને રખડતા કાઢી મૂક્યાં. આમ છતાં પણ ઇ. સ. ૧૩૦૫ માં તેઓ ફરી હિંદુસ્તાન પર ચડી આવ્યા. પરંતુ ગાઝીએ તત્કાલ નામના અલ્લાઉદ્દીનના સરદારે આક્રમક રીતે તેમના પર તૂટી પડી તેમને પુખ્ત ધાણુ કાઢ્યો, ને જ્યો કેદ પકડાયા તેમને દિલ્હી મોકલી દીધા. અલ્લાઉદ્દીને તેમને બધાને હાથોના પગ તમે છુદાવી છુદારી માર્યા, અને તેમના માથાનો એક મોટા મિનારો બનાવેન દંવાળ બહાર કરાવ્યો. ફરી બીજી વાર પણ એવી જ દશા મળાથી મોગલોની હિંમત તૂટી ગઈ. વળી ગાઝીએ હિંદુસ્તાનની બહાર તેમના તાખાના ગીજની, કાણુલ વગેરે પ્રદેશોમાં સ્વારીઓ કરીને તેમને ગનરાવી નાખ્યા. એથી ફરી મોગલો એવી તો રહે ખાઈ ગયા કે ફરી તેમણે લાખી મુલત મુખી હિંદુસ્તાનનું નામ લીધું નહિ.

૧૧. મલેક કાકુર-એ ખંખાતના એક સાદુકાળે. હિંદુ નોકર હોઈ બહુ ખુશસુરત હતો. મુસલમાનોએ બુજરાત જત્યું તે વખતે એને પણ કૌજારાણીની સાથે ગુલામ તરીકે દિલ્હી મોકલી આપ્યો હતો. ત્યાં અલ્લાઉદ્દીને એને વટાણાને મુસલમાન કર્યો અને કાકુર નામ આપ્યું. એની ખુશસુરતી અને હિંમતથી અલ્લાઉદ્દીનની એના પર પુખ્ત મહેરબાની થઈ, અને એને મોટામોટા કામ મોકલવા માં આવ્યા. તે પાર પડતા અલ્લાઉદ્દીને તેને મલેકને માનવ તો ખિતાબ આપી પોતાનો મુખ્ય સેનાપતિ બનાવ્યો. આ કાકુરે દક્ષિણ હિંદુસ્તાન પર અનેક સ્વારીઓ કરી ઠેઠ સેતુબંધ રામેશ્વર મુખી મુસલમાન સત્તા ફેલાવી. કાકુરની આ જીતોથી રાજ્યમાં એનું ચક્રણ

બહુ જ વધી પડ્યું, એટલે લગી કે અસ્લાહદીન એને પૂછ્યા વગર એક ડગલું સરખું બરતો નહિ. છેવટના ભાગમાં તે રાજ્યને તમામ કારબાર કાકુરને સોંપી દીધા અસ્લાહદીન એશઆરામમાં પડ્યા હતા. ધીરે ધીરે કાકુરના મનમાં રાજ્યલોભ પેદા થયો, અને તેણે અસ્લાહદીનને બંબેરી પોતાના સામાવળીઆ હુમરાવોને વધ કરાવ્યો તથા શાહનશા ખીજરખાન અને તેની માતાને ઠેકા ન આપ્યા. કાકુરના અત્યાચારથી સર્વ જણ એટલા બધા ત્રાસી ગયા કે છેવટે તેના પોતાના જ અગરફકાએ તેને મારી નાખ્યો.

૧૨. દક્ષિણ તરફનાં રાજ્યો:—ચાલુક્ય, ચૌહાણ અને પાંડ્ય રાજ્યો પરસ્પર લડીને નબળાં પડી ગયા બાદ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં ત્રણ નવા રાજવંશો ઉદય પામ્યા હતા. દેવગઢમાં ચાદવો, વરંગુળમાં નગ્પતિ રાજ્યો અને કર્ણાટકમાં ખલ્લાજ રાજ્યો. એ ત્રણે રાજ્યો એક બીજાથી સ્વતંત્ર હોય બહુ બળવાન અને સમૃદ્ધિશાળી હતાં. કાકુરે તે પૈકી વરંગુળ પર ખંડણી બેસાડી તેને મુસલમાન સત્તા તથા આણંદ, અને કર્ણાટક તથા દેવગઢને ખલસા કરી દિલ્હીના સામ્રાજ્યમાં જોડી દીધા. એ સિવાય પાંડ્ય અને ચૌહાણના ખંડીઆં રાજ્યો પણ જેમ તેમ કરી પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રહ્યા હતાં. તે પૈકી પાંડ્ય રાજ્યનો બાકી રહેલો ભાગ ઇ. સ. ૧૭૩૬ના મુબારમાં આક્રંટના નવાબે, અને ચૌહાણ રાજ્યનો બાકીનો ભાગ શિવાજીના ભાઈ બ્યક્રાજ ભોંસલેએ જીતી લેતાં એ રાજ્યવંશો નાબુદ થયા.

૧૩. મલેક કાકુરની સ્વારીઓ:—મલેક કાકુરે અસ્લાહદીનના લોકમયી દક્ષિણ હિંદુસ્તાન પર કુલ પાંચ સ્વારીઓ કરી. તે નીચે પ્રમાણે:—

પહેલી અને બીજી સ્વારી:—ઉત્તર હિંદુસ્તાનના હિંદુ રાજ્યોને જીત્યા પછી દક્ષિણના દિગ્વિજય તરફ અહોરૂદીને લક્ષ દેડાવ્યું. ઇ. સ.

૧૩૦૩માં કાકુરને લશ્કર આપીને એણે તૈલંગલમાં આવેલું વરંગુજનું રાજ્ય છડી લેવા મોકલ્યો. પરંતુ એમાં અને ઝાઝો થય ન મળતાં પાછા ફર્યું પડ્યું.

તે પછી ઇ. સ. ૧૩૦૬માં દેવગઢના રામદેવ રાજાએ ખંડેલી મોકલવી બંધ કરાવી તેને સબ કરવા સારુ અઘાડદીને બીજા વાર મોકલું લશ્કર આપીને મથેક કાકુરને મોકલ્યો. કાકુર માળવા અને ખાનદેવને રસ્તે દેવગઢ પર પડ્યો, ને આખા મદારાખૂમાં લૂંટકાટ ચલાવી તેણે રામદેવને ટાંકે ધવાની ફરજ પાડી. રામદેવ તાને યના કાકુર તેને પે ટાંકી સાથે દિલ્હી લઈ ગયો. ત્યાં અઘાડદીને તેનો સારો સત્કાર કર્યો, ને તેને એક છત્ર, 'રા નિશાન' નો ખિતાબ તથા એક લાખ રૂપિયા બક્ષિય આપી માનભેર રવડેરા જગાની રાજ આપી. રામદેવે પણ સુલતાનના આ વર્તનથી સંતુષ્ટ થઈ ફરીને તેની સાથે રેર ક્યું નહિ, એટલું જ નહીં પણ કાકુરની તે પછીની સ્વારીએ મા એણે સારી મદદ કરી આ બીજા સ્વારીમાં જ દેવગઢની મુસલમાનોના હાથમાં સપડાઈ.

ત્રીજી સ્વારી:—વરંગુજ પરની પહેલી સ્વારીની નિખળતાના કારણે અઘાડદીને ભાત તપાસી, ફરી એટુ ન થાય તેવા બંદોબસ્ત સાથે મથેક કાકુરને એણે ત્રીજા વાર વરંગુજ છડવા મોકલ્યો, ઈ. સ. ૧૩૦૮. દેવગઢથી રામદેવની મદદ મેળવી કાકુર તૈલંગલનો મુલક લૂંટનો ઠેઠ વરંગુજ આવ્યો. ને ઊંઘાને ઘેરે પાકી નતપતિ રાજાને ટાંકે ધવાની ફરજ પાડી.

ચોથી સ્વારી:—મથેક કાકુરની ચોથી સ્વારી કંણાલના બહાજ રાજા પર થઈ. ઇ. સ. ૧૩૧૦માં તે દેવગઢથી પેઠણને રસ્તે કંણાલની રાજધાની દ્વારાસમુદ્ર પર ચડ્યો, અને તે છડી લઈ તથા રાજાને મારી તેણે બહાજ રાજ્યની આખર આણી. ત્યાંથી આગળ વધતો વધતો કાકુર ઠેઠ કુત્તણમારીના છેડા સુધી પહોંચ્યો, ને મુસલમાનોના દિલ્લિખવની યાદ-ગીરી દાખલ રામેશ્વરમાં મસીદ બંધાવી. આ સ્વારીમાં કાકુર ૧૧૨ હાથી, ૨૦૦૦૦ ઘોડા, ૯૬ હાજાર મણ સોનું તથા બીજું પુષ્કળ જરૂરના દિલ્હી લઈ ગયો.

પાંચમી સ્વારી:—કાકુરની પાંચમી અને છેલ્લી સ્વારી દેવગઢ પર થઈ. એ વખતે રામદેવ રાજા મરણ પામ્યો હતો અને તેને ઊઠડે બરાબર

ખંડણી આપતો ન હતો. તેથી કાકુરે તેના પર ચડાવ કરીને તેને કાર માર્યો, તથા દેવમદના રાજ્યને ખાલસા કરીને દિલ્હીના સામ્રાજ્યમાં ભેડી દીધું. એ રીતે મહારાષ્ટ્રના ચાલુક રાજ્યનો અંત આવ્યો, ઇ. સ. ૧૩૧૨. એ પછી કાકુર ફરી દક્ષિણમાં આવ્યો નહિ.

૧૪. અલ્લાઉદ્દીનનું મૃત્યુ:—દક્ષિણ પરની મનેક કાકુરની છેલ્લી સ્વારી પછી સુલતાન પર એની લાગવગ ધણી જ વધી મઈ. રાજ્ય નાં સંવર્ણાં જ સૂત્રો કાકુરના હાથમાં સોંપી અલ્લાઉદ્દીન એશઆરામ અને વ્યસનમાં પડ્યો. પરિણામે તેની તબિયત દિવસે દિવસે બગડતી ચાલી, અને તેનો સ્વભાવ વધારે ચીડીઓ અને ક્રૂર બન્યો. કાકુર સિવાય બીજા કે.કે.કે. એને વિશ્વાસ રહ્યો નહિ. આથી અમીર ઉમરાવો કંટાળી ગયા અને દરબારમાં અનેક ઘેટાળા ઉભા થયા. વળી તે જ અરસામાં ગુજરાતના રજપૂતોએ બડ ક્યું, રાણા હુમીરે ચિનોડ પાછું જીતી લીધું અને રામદેવના જમામ હુરપાળે મુસલમાનોને હાંકી દાઢી મહારાષ્ટ્રને ફરી સ્વતંત્ર ક્યું. એ પ્રમાણે પોતાની જાંઘીમરની મહેનત પર પાણી ફરી વળેલું જોઈ અલ્લાઉદ્દીન એટલો બધો ઉરકેરાઈ ગયો કે તેની નજળી તબિયત પર આધાત પહોંચી તે થોડા જ દિવસમાં મરણ પામ્યો, ઇ. સ. ૧૩૧૬. કાકુરના પર એને ઝેર આપીને માર્યાના આરોપ છે, જે એની તે પછીની વર્તણૂક જોતાં ખરો હોવા સંભવ છે.

૧૫. અલ્લાઉદ્દીનનું ચારિત્ર અને તેની રાજ્યવ્યવસ્થા:—અલ્લાઉદ્દીન સ્વભાવે ચીડીઓ, હઠીલો અને ક્રૂર હોયો નજીવ દારણસર તે અનેક જીવોનો સંહાર કરાવી નાખતો. એના આશયે રહેલા મોગલ લોકોની તેણે અનેક વાર કતલ કરાવી નાખી હતી. ધર્મના સંબંધમાં દિંદુઓ પર પણ એના તરફથી જુલમ થયો લાગે છે. ગુજરાતમાં એનું નામ ‘અલાદીયા ખૂની’ તરીકે મચ્છર છે. માદીએ બેડો ત્યાં લગી એને લખતાં વાંચતાં મુદ્દલ આવડતું નહોતું. પણ તે પછી તે શીખોને હોંચિવાર બન્યો હતો. નસીનની એના પર પૂર્ણ કૃપા હોવાથી

એના દરેક દાર્યમાં એને 'મશ મળ્યો' હતો. અંસ્લાહીનની ઇચ્છા નવો ધર્મ સ્થાપી પેમંબર થવાની તથા આખી પૃથ્વી જીતી 'ખીન્ને સિદ્દંદર' કહેવડાવવાની હતી. પણ અપ્પાહસ્તુલક નામના તેના એક કાણા કાઞના ઉપદેશથી એ દાર્યની મુરકેલીઓ બરાબર સમજતાં તેણે પોતાના એ વિચાર માંડી વાળ્યા હતા. છતાં સિક્કામાં તેમ જ શુક્રવાર ની નમાજ (ખુત્બા) માં તો તેણે પોતાનો 'ખીન્ને સિદ્દંદર' નો ખિતાબ ચાલુ કર્યો જ હતો. હિંદુ સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરનાર આ પહેલો જ મુમલમ ન ગાદશાહ હિંદમાં થયો. પત્નિની લેવા માટે એણે મારેલાં વલખા એની લંપટતા સાબીત કરે છે.

અંસ્લાહીનની રાજ્યનીતિ આપખુદ હતી. ધર્મ કે દેશના પ્રચલિત કાયદાઓને કોરાણે મૂકી જે વખતે પોતાને જે હિંક લાગતું તે જ તે કરતો. એની એવી નીતિથી ઘણાં સ્થેર પડતું, છતાં એની ધાક બારે હોવાથી તેનો દારબાર એકંદરે ઘણો સરળ રીતે ચાલ્યો હતો. એની દડક ન્યાયપદ્ધતિથી એના વિશાળ સામ્રાજ્યમાં સર્વત્ર એવો ધાક બેસી ગયો હતો કે વરેમાર્ગ રસ્તામાં નિરાંતે જઈ શકતા. બં'આળાથી કાબુલ અને કન્યાકુમારીથી દારમીર સુધી વેપારી લોકો બેઘડક મામની લાવલખા કરતા. અંસ્લાહીનના રાજ્યમાં ચોર છુટાગતો બીલકુલ ઉપદ્રવ નહોતો. દાર પીવાની એણે સખત મનાઈ કરી. દાર આગનાર તથા પીનાર માટે દેહાન્તની સજા કરાવી હતી. આથી કરી દારની બદી જોકે સમજાગી તો બંધ પડી નહિ, તોપણ જાહેર પીકા તમામ બંધ થયાં. રાજ્યમાં ચતાં બંડ બખેડા અટકાવવા સાર અંસ્લાહીને ચમત્કારી કાયદા ઘડ્યા હતા. ધરમાં ખાનગી સજા બરાબ નહિ, અમીર ઉમરાવો એક બીજાને સરકારની પરવાનગી વગર મળી શકે નહિ, દરબારી બાબત વિશે જાહેર કે ખાનગી ચર્ચા કરાય નહિ, તથા મીજગાનીઓ કે લગ્નદાર્ય જેવા પ્રસંગો પણ સરકાર પરવાનગી વગર ચાલ નહિ—એવા એણે કાયદા ઘડ્યાં હતા. વળી કોઈ પંરદેશી માખુસને પોતાને ઘેર મહેમાન

તરીકે ઉતારે. આપતાં પહેલાં પણ સરકારની ‘પરવાનખીની જરૂર પડતી !’ અમીર હમરાવો તેમ જ પ્રજા પાસે ધન એકઠું થઈ તેઓ ખંડ કરવા ન લલચાય તે માટે તેમનાં વતન અને ઉપજ ઉપર કાયમૂકનારા કાયદા પણ એણે ઘડ્યા હતા. આ કાયદાઓ તો હિંદુમુસલમાન સર્વને માટે સરખા હતા. તે ઉપરાંત હિંદુઓ માટે ખીલ પણ કેટલાક ખાસ કડક કાયદા હતા, જેમકે હિંદુઓથી ઘોડા પર બેસાય નહિ, હથિયાર ધારણ કરાય નહિ કે ઉંચા પોષાક પહેરી બપકો મરાય નહિ તેવા, તેમ જ જમીનની અર્ધી ઉપજ અને ગાય બેંસનો પણ દર સરકારમાં આપવાના કાયદા અમલમાં મૂકાયા હતા. એનું નસુસીખાતું એવું જખર્ફ હતું કે ઘરના કમાડ વાસીને એક-એકના કાનમાં વાત કરતાં પણ મોટા મોટા હમરાવો ગમરાતા !

વળી પોતાનું મોટું ઘરકર નભાવવાનો ખર્ચ ભારે ન પડે તેટલા માટે એણે દરેક જથ્થાના કાયમ ભાવ ઠરાવી દીધા હતા. દાખલા તરીકે ધઉં (૨૮ શેરીઆ મજુના) ૦-૩-૦, ચોખા ૦-૨-૦, દાળ ૦-૨-૦, મસૂર ૦-૧-૦. એ પ્રમાણે જીવનની એકે એક ચીજનો ભાવ ઠરાવ્યો હતો, અને એ ઠરાવેલા ભાવ કરતાં વધારે લેનારને કિંવા તોલમા ગરમડ કરનારને કડક સજા કરવામાં આવતી. પોતાના રાજ્યમાં નીપજતું અનાજ પરદેશ લઈ જવાની એણે સખત બંધી કરી હતી. તેમ જ દુકાળના વખતમાં પણ પોતાના ઠરાવેલા ભાવ પ્રમાણે અનાજ વેચી શકાય તે માટે તેણે કેટલાક પ્રાંતનું મહેસુલ ધાન્યમાં જ લેવાનું ઠરાવી મોટા મોટા કોઠાર ભરી રાખવાની ગોડવણ કરી હતી. અદલાઉદ્દીનનું આ ‘કટ્ટોલ ખાતું’ એની દુપાતિ લગી એવું તો ઉત્તમ રીતે ચાલ્યું હતું કે જે જાણી આજ પણ મોટા મોટા વિદ્વાનો હેરવ પામે છે. પ્રજાને પણ તેથી એકંદરે લાભ જ થયો હતો. જાનરબાવ મુકરર હોવાથી લોકોને ગોંધચારીની ચિંતા નહોતી રહી, અને વધારાનું અનાજ સરકાર સંધરવી હોવાથી ખેતી મુધરીને ચોર લૂંટારાનો ત્રાસ ટળ્યો હતો.

આ બધું જોતા કહેવું પડે છે કે અસ્લાહીદીનના કરતા અને ધર્માધપણના દોષો હોવા છતાં, તેનો રાજ્યકારભાર, નિદાન તે વખતના ધોરણે, વખાણવા જોગ હતો.

૧૬. અસ્લાહીદીન પછીની અવ્યવસ્થા :—અસ્લાહીદીનના મરણને બીજે જ દિવસે કાકુરે તેના નામનું બનાવટી વીલ બહાર પાડી, પાંચ વર્ષની વયના નાના સાહબદા ઉમરખાનને ગાદીએ બેસાડ્યો, અને પોને તેના મુનાલિક તરીકે રાજ્યકારભાર કરવા લાગ્યો. અસ્લાહીદીનના સૌથી મોટા બે સાહબદાઓને તો કાકુરે અસ્લાહીદીનના જીવતા જ દેહમાં નાખ્યા હતા તેમની હવે એણે આબોદોડારી નાખી તથા ત્રીજા સાહબદા મુમારકને મારવા સારૂ મારા મોકલી આપ્યા, પરંતુ મુમારક તે મારાઓને પોતાના દાગીનાઓની લાયકી વશ કરી લઈ હતકી ગયો કાકુરે તેની સામે વિશેષ ધમકા બરે તે પહેલાં તો કાકુરના રક્ષકોએ તેને પોતાને જ પૂરો કરી નાખ્યો. એટલે પછી મુમારકે આવી રાજ્યની લગભગ પોતાના હાથમાં લીધી બે મહિના લગી તો મુમારકે કાકુરે બેનાડેલા પોતાના નાના બાઈના નામથી જ કારભાર ચલાવ્યો. પણ તે પછી તે બાળક રાજને આધિગ્રા કરી દેહમાં પૂરીને તથા દેહમાં જ સડતા પોતાના મોટા બાઈઓની કતલ કરીને મુમારક પોને જ સુલતાન તરીકે જાહેર થયો. કેવળેવાને એણે પોતાની પટરાણી બનાવી.

૧૭. મુમારક ખીલણ :—ગાદીએ બેસતા જ મુમારકે પોતાને ગાદી મેળવી આપવામાં મદદ કરનાર બે હમરાયોને માર્યા અને 'સાહીમખમ્દજી'ને પિંજેરી નાખ્યું તે પછી પોતાના શુભાઓને હંમે દરજ્જે ચડાવી, હુમન નામના એક વટવેલા મુજરાતીને એણે 'મલેક ખુશર'નો દસ્કામ આપી પોતાનો વહીવટ બનાવ્યો. આ ખુશર મૂળ અત્યંત જ જાતનો હોઈ જહુ દુષ્ટ હતો. તેણે પોતાની જાતના

કે હાહના મત પ્રમાણે ખુશર અત્યંત નહિ, પણ પરમાર જાતનો રજપૂત હતો! પરંતુ હિંદીમાં ફરી હિંદુ રાજ્ય સ્થાપવાના એના પ્રયત્નમાં રજપૂતો સામેલ ન થયા એ વાતથી તો તે અત્યંત હોવાનો જ વધારે સંશય લાગે છે.

૨૦૦૦૦ માણસોને દેહી બોલાવી મોટામોટા અધિકાર આપ્યા અને અનેક ખટપટો ચર કરી. ખુશરના અત્યાચારથી દરબારી જનો ત્રાસી ગયા અને કેટલાક તો દરબાર છોડીને જતા પણ રહ્યા. મુમારક પોતે પણ અત્યંત દુરાચારી અને બેશરમો હતો. મગદમારમા તે બદ્દેલી કરી ખરાબ શુકનો ઉત્પારતો, અને મોટા મોટા અમીરોના અપમાન કરતો. વળી, એને એક એવો ચડસ હતો કે તે પોતે સુલતાન હોવા છતાં નાયકશુનો વેશ પહેરી બીજા નાયકશુ સાથે મોટા લોકોને લા નાયવા જતો !

મુમારકના આવા દુર્ગુણો છતાં તેને હાથે કેટલાક સારા કામો પણ થયા હતા. ગાદીએ બેનતા જ એણે અકબરી પૂરેવા ૧૭૦૦૦ ફેદીઓને છોડી દીધા, જમ કરેલા વતન જેવા તેને પાછા સોંપ્યા તથા સખ્તાઇના કર નધે કયાં વળી વેપાર અને મિસ્કતને લગતા માણ રાખના કાયદા પણ એણે રદ કર્યા. ખગતુ એનું પરિણામ એ થયું કે અનાજના ભાવ ઓછા થયા, મજૂરી વધી ગઈ અને અમલ દારોમા લાયક ઝરાત દ્વારા પૈના ભેગા કરવાનો સપાટો ચાલ્યો.

મુમારકની લશ્કરી કારકીર્દી પણ નમણી નકાલી ગાદીએ સ્થિર થતા જ ઈ. સ. ૧૩૧૮ માં એણે ઐબુલ્ફઝ નામના સરદારને ગુજરાતના બંગેમસ્ત ખાતે મોકલી આપ્યો, તથા પોતે મોટી ફોજ સાથે હરપાળને સમ કરવા દક્ષિણમાં આવ્યો. હરપાળ હારીને કેદ પકડાતા મુમારકે તેને જીવતા ચામડી કતગડાવીને માર્યો. તે પછી મહારાષ્ટ્ર પ્રાંતનો સારો બદોબસ્ત કરીને તે દેહી પાકો ર્યો તે પોતે મહારાષ્ટ્રના બદોબસ્તમાં રોકાયો હતો, ત્યારે ખુશરને એણે મનબાર જીવતા મોકલ્યો હતો. એક વર્ષની સુખમાં તે કામ પાર પાડી ખુશ. પુખ્ત લૂટ સાથે દિલ્હી આવ્યો. એટલે મુમારકે ખુશ થઈ પોતનો લખણો કારભાર તેને સોંપી દીધો અને પોતે બદ્દેલી ને વ્યસનમાં ચક્રવૃત્ત મચ્યો. આણી તક ખુશરએ પોતની સત્તા ખરાબ મજબૂત કરી ગાદી પચાવી પાડવાની તજવીજ ચલાવી. સધળી તૈયારી

સંપૂર્ણ થતાં જ એક રાત્રે તે પોતાના મળતીઆઓ સાર્યે મુખારકના મહેલમાં પુરગો અને તેને દાર કરી પોને મુનતાન બન્યો, ઇ. સ. ૧૩૨૦. એણે પણ દેવગદેવીને પોતાના જ્ઞાનખાનામાં દાખલ કરી. બિયારીની કેરી ફૂલ્યા !

૧૮. 'ખુશરુ' ધાંધલ:—આ વટવેલા હિંદુને હાથે પરસ્પર સંબંધ વમરનાં ધણાં કૃત્યો થયાં. પ્રથમ તો તેણે તીન્નેરી ખુશી મૂકી ફોજને વસ કરી. પછી ખીલજી વસના એકેએક પુરુષનો નાચ કરી તે નાસિફીન નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો. પોતાના નામના તેણે ખુલા પડાવ્યા અને નાણા પડાવ્યાં. તેમ છતાં તે હરેક કામમાં પોતાને હિંદુ સમજી મુસલમાનો વિરુદ્ધ વર્તવા લાગ્યો. તેના નીચ જાતિના મળતીઆઓએ દિલ્હીની સરળા મસદિમાં મૂર્તિઓ સ્થાપન કરી, તથા કુરાન પર બેસી તેનું અપમાન કર્યું. પાંચ મહિના સુધી ખુશરુએ એ પ્રમાણે ધાંધલ મચાવી કેર વર્તાવ્યો. આખરે પંજબના શગ મુબેદાર ગાજીખા તખલખે દિલ્હી પર ચડી આવી ખુશરુને હગવ્યો ને માર્યો, ઇ. સ. ૧૩૨૧.

૧૯. ખીલજી વંશની આખર:—ગાજીખાંએ રાજધાનીતો કામળે લઇ સધળા દરબારી લોકોને એકઠા કર્યા, અને ખીલજી ગજકુટુંબના કોઇ રાખસને ગાદીએ બેસાડવાની દરખાસ્ત મેલી. પરંતુ ખુશરુએ ખીલજી રાજવંશનો સમૂળનો ઉચ્છેદ કરેલો હોવાથી તથા ગાજીખાંએ તેમને ખુશરુના ત્રાસમાંથી છોડાવી તેમના પર ઉપકાર કરેલો હોવાથી દરબારી લોકોએ એકીમતે તેને જ ગાદીએ બેસવાનો આગ્રહ કર્યો, ને આસુફીન નામે તેની આજ્ઞા વર્તાવી.

૨૦. ખીલજી વંશ પરથી મળતો બોધ:—આ વંશના ક્ષતિહાસ પરથી જણાય છે કે સત્તા ને સુંદરીના મોહથી માણસ પાપ કરે છે, પણ મને તેટલી સાવચેતી રાખ્યા છતાં એ પાપનો બદલો તેને પરમેશ્વર વરણી મળ્યા વગર રહેતો નથી. જલાલુદ્દીન,

અપાકદીન, કાપુર, મુગારક, ખુશર—એ બધાય ખૂન કરી સત્તાધીશ થયા, પણ બહુ સંભાળ રાખ્યા હતા છેવટે તેમનાં પણ ખૂન જ થયા. વળી, કરણ રાજાને પણ તેના દુષ્ટ કર્મનું પ્રાયશ્ચિત્ત કેવું ભોગવવું પડ્યું ! તેનું રાજપાટ જતું રહ્યું, તેની રાણી અને કુવરીને મુસલમાનો હરી ગયા, ને તે પોતે દુઃખી થઈ પોતાના કુટુંબની દુર્દશા નજરે નિહાળતો ગપડી રહ્યો મૂઓ. દેવળદેરીને મિચારીને કેવું શરમ અને ફજેતીમયું જીવન ગુજરવું પડ્યું ! એ પણ કરણના પાપે જ. માટે પાપ કરનાનો વિચાર કરવો એ પણ પાપ છે એમ સમજી તેનાથી સદા વેગળા રહેવું.

મકરણ ૧૩ મું

તથાલખ વંશ

ખ. સં. ૧૩૨૧ થી ૧૩૮૮

૧. અપાકદીન તથાલખ:—એ બલમનના એક તુર્કી શુલામનો જાટ જીને પેટે જન્મેલો છોકરો હતો. એ બહુ ડાહ્યો, બલો અને શરવીર હતો. અપાકદીન અને તે પછીના ખીલજી અમલમા પંજાબના મુગા તરીકે એણે ભોગવેલો ઠીક સ્થેમા રાખ્યા હતા. બાદશાહ તરીકે પણ તેની કીર્તિ ઉજળા નીવડી. તે એકવચની અને તીતિમાન હોઈ પોતાને મળેલી સત્તાનો એણે સારો ઉપયોગ કર્યો. એણે રાજ્ય તો માત્ર પાંચ જ વર્ષ ભોગવ્યું, રાજ્યનીતિ પણ તેટલા અરસામાયે તેણે ન્યાય અને ડહાપણથી વર્તી પ્રજાની સારી પ્રીતિ મેળવી. રાજ્યકારભારના તેણે નિયમો બાંધ્યા, તથા વિદાનેનિ એકલા કરી તેમની પાસે

ધર્મશાસ્ત્ર (કુરાન) અને દેશના જુના વખતથી ચાલતા આવેલા કાયદાઓનો સંગ્રહ કરાવ્યો. પ્રજા ઉપરના ધણા કર એણે કાઢી નાખ્યા, અને જોકે મુસલમાનો કરતા હિંદુઓ પર કંઈક વિશેષ કર હતા, છતાં ધર્મને નામે એણે હિંદુઓ પર જુલમ ગુજાર્યો નહિ.

રાજ્યની અંદર તથા સરહદ પર પાકે બહોળસ્ત કાપી પછી આસુદીને પોતાનું રાજ્ય વધારવા તરફ લક્ષ દોડાવ્યું.

જીતે પોતાના પુત્ર જુમાખા ફૈઝ ઉતુખબેગને તેણે મોકલ્યો. સરકર આપીને દક્ષિણના બહોળસ્ત માટે મોકલ્યો.

ઉતુખબેગ દક્ષિણના બાદશાહી સત્તા બેસાડતો છેક વરંગુળ સુધી પહોંચ્યો; પણ ત્યાંથી તેને ભારે ખુવારી સાથે પાછા ફરવું પડ્યું. પોતાની ગયેલી આબરૂ પાછી મેળવવા તે ફરી પાછો ઇ. સ. ૧૩૨૩ માં દક્ષિણના આવ્યો અને વરંગુળના રાજાને કેઃ પકડી દિલ્હી લઈ ગયો. ત્યાં થોડા દિવસની કેદ પછી આસુદીને તેને છોડી મેલ્યો અને ખંડણી લેવાનું ઠરાવી તેનું રાજ્ય તેને પાછું સોંપ્યું.

જો પછી થોડી મુદતે સુલતાન પોતે બંગાળા જીતવા ગયો. બંગાળાની રાજધાની લખનૌમાં તે વખતે બકારાખાનનો પૌત્ર નાસિરુદ્દીન અમલ ચલાવતો હતો તે આસુદીને સરણે આવતા સુલતાનને તેને એ જોઢા પર બહાલ રાખી રાજ્યચિહ્નો ધારણ કરવાની પરવાનગી આપી. ત્યાંથી તે સૈનારમામ (હાદા)નું બડ સમાવી તથા તિરહતના (પ્રાચીન મિથિલા) હિન્દુ રાજ્યને જીતી લઈ દિલ્હી તરફ પાછો વળ્યો.

આ વખતે સુલતાનના પુત્ર ઉતુખબેગે બાપના માનમાં મોટા

સમારકા કરવાની જોડવણ કરી. એ કામ માટે

મૃત્યુ એણે ચહેર બહાર લાકડાનો એક મંડપ બનાવ

રાવ્યો હતો. મીજબાની વગેરેનું કામ ખલાસ

ચતા તે મંડપ એકાએક તુટ્યો અને તેની નીચે ચગદાઇને સુલતાન

ગ્યાસુદીન અને તેનો બહાલો પુત્ર મગ્ધુ પામ્યા. આ અક્ષરમાત વખતે ઉલુધમેગ ત્યાં હાજર નહોતો, તેથી તેના પર બાપ અને ભાઈ ને મારવા માટે કાવતરું રચ્યાનો આરોપ આવે છે. ગ્યાસુદીને દિલ્હીની ચડમા તપલખાબાદ નામનો એક ગઢ બધાવી ત્યાં ગહેવાનું ગમ્યું હતું. એ ગઢ હાલ તો ભાગીતુરી હાલતમાં છે, છતાં તેની મજબૂતાઈ ની અત્યારે પણ સારી કતપના આવે છે કિલ્લામાં જવાના દરવાજા વગેરે સઘળા જ બોચરામાં છે.

૨. મુલતાન મહંમદ તપલખના ગુલુદોષ — ગ્યાસુદીનના મૃત્યુ પછી વ્હુમાખા ઉર્ફે ઉલુધમેગ મહંમદ નામ ધારણ કરી ભારે ધામધુમ સાથે ગાદીએ બેઠો. ગુલામ વશમાં જેમ બલમન, ખીલજી વંશમાં જેમ અલ્લાહિદીન, તેમ તપલખ વશમાં આ મહંમદ નામાકિત છે. એ બહુ વિદ્વાન અને સારો કેળવાયેલો હતો. ધર્મશાસ્ત્રમાં તેમ જ સાહિત્યમાં તે અત્યંત પ્રવીણ હતો. મશિત, વૈદક, તર્ક અને ન્યાયશાસ્ત્રમાં પણ તે બહુ જ કુશળ હતો તેની લેખન અને ભાષણ શક્તિ બહુ ઉત્તમ પ્રકારની હોય અક્ષર પણ બહુ શ્રેષ્ઠ હતો. તે વખતના મોટા મોટા વિદ્વાનો પણ એની સાથે વાદવિવાદ કરતા ખચાતા તેનું આચરણ ખીલજીસ ધર્મપરાયણ હોઈ દારૂને તો તે અડકતો સુદા નહિ. નિયમિતપણે અને શરવીરતાના ગુણો પણ તેનામાં સાગ પ્રમાણમાં હતા. વળી તેના જેવા ઉદાર, પરાપકારી અને વિદ્વાનો તથા મિત્રોને આશ્રય આપનારો બાદશાહ પણ ખીજો ટાંધ બાગ્યે થયો હશે. એની બુદ્ધિ અને સ્મરણશક્તિ પણ અજબ હતી. તે વખતના મથકારોએ તેને એક અદ્ભુત પુરુષ તરીકે વર્ણવ્યો છે.

આ બધા ગુણોની સાથે તેનામાં દુષ્ટ પણ તેટલા જ હતા. તે આપખુદ, ઉતાવળીઓ અને તરગી હોવા સાથે દૂર અને તામસી હતો પોતાના ક્રોધના ભોગ ચંપ પડતા આસામીઓના નાશ માટે એણે હાથોએ કેળવી તૈયાગ કર્યા હતા, જે મ્હંશરો ચતા જ પોતાના

ભોગોને પગળે છુદી નાખના, કે પોતાના દતિશ્યે બાધેલી તવવારો
 થી તેમના દુષ્ટ કરી હવામા હરાડી મેલના હદયાગ્ની ઉદાગતા અને
 અવિચારી ખર્ચોને લીધે એનો ખમનો ખાલી થના એણે રૈયત પર
 ભારે કર બેસાડ્યા અને તે વસુલ કરના માટે પુષ્ટગ જુનમ શુભર્મા
 એના એ જુવમથી નાસી રૈયત નાસી જવા લાગી, ત્યારે કનોજ
 વગેરે ડેકાણે રોગ ધાલી એણે હજારો માણુમોની કનલ જડારી વગી
 મનુષ્યનો નિકાર કરવાની યુગ્મિ કરીને તો એણે કૂચાની હદ વાગી
 લશ્કરગઢે ગોળ ચઢાવે ઘેરી એ ચઢાવે નાનો કનતા કરતા ઉવટે
 તેમા જે માણુમો સપડાતા તેમનો તે સિકર કનવતો.' લોકો
 મહેસુલ મગમગ આપના નથી એવી ધૂન ભરાયાથી દોઆમ, કનોજ
 વગેરે પ્રાંતોમા અનેશ્વાર તેણે આમ કર્યું હતું ઉનાવળા અને
 ધૂની સ્વભાવથી આવા કૂચ કૃત્યો તે કરતા, છતાં પણ પોતાની ભૂલ
 મમળના તે સુધારી લેવાને પણ તે વાગ લગાડતો નહિ અર્થાત્
 આ મહમદ સદ્ગુણ અને દુર્ગુણના મિશ્રણવાળા એક અજન્મ વ્યક્તિ
 થઈ ગઈ

તેની આડી વિચિત્ર રાજ્યનીતિનુ પશ્ચિમ એકદરે સાફ
 આશુ નહિ દિડુ અને મુમલમાન મદદારોએ ઠેર ઠેર બડ કર્યા,
 અને પશ્ચિમે એના વખતમા સૌ કરતા વધારે વિસ્તાર પામેલી
 દિલ્હીની સંતનનના એની હમ તિમા જ હુમડા થઈ ગયા ક્રોધ
 અને નિગણાથી મહમદ ગડા જેવો થઈ ગયો, અને સિંધ તરફ
 બડ સમાવવા જતા દ્હામા મદો પડીને મરણ પામ્યો, છ શ
 ૧૩૫૧

૩. મહમદ તથાજખનાં અવિચારી અને ધૂની કામો:—
 મહમદના અવિચારી અને ધૂની સ્વભાવને લીધે પ્રજાને એકદરે
 ઘણું વેલું પડ્યું એના એવા કામ પૈકી મુખ્ય નીચે પ્રમાણે —

(૧) ભોગવો પંજગ પ્રાત ઉપર ચડી આયા, તેમની સાથે
 લડાઈ ન કરતાં તેમને ધનથી રાજ કરી પાછા કાઢ્યા આથી

ખખનો ખાલી થો, અને મોમનો ફરી આવવાની લાવય
આખ્યા જેવું થયું છતાં તેઓ ફરી આવ્યા નહિ એટલું સદ્માન્ય
(૨) ખાલી થયલા ખખખને બારવા સારું હિંદ બતાવના દેશો
છતી ત્યાંથી પુષ્કળ લૂં લઈ આવવાની એનું ધૂં બનવું એ ઠામ
માટે એજે એકે વાખની ફોજ તૈયાર કરી પોતાના બાળીન મનેકે
ખુશ્મની ત દાગી તો હિમાનવને માર્ગે ચીન પર મો લી મહા
મુલીમતે ચીનાઈ સ હ પર પડાચના ચીની લશ્કરે તે ફોજને
સજ્જડ હરાવી તેની પુષ્કળ હેરાનગતિ કરી મચેતુ લશ્કર નાસી
આવતા રસ્તામાં વન્માદ, ઠંડી અને જૂખથી માર્યું ગયું એક
લાખની ફોજનાથી માત્ર દલ જ જણી વીતમ મમાનાર દહેવા દિલ્હી
પાછા આવ્યા, તેમને મુનનાતે પોતે મારી નાખ્યા. (૩) બીજી
એક ફોજ ઇંગ્લેન્ડ અને તુર્કી ન ન ફ મોમનવ તેયાર કરી હતી એ
ફોજને એક વર્ષ એમને એમ બેનાડી રાખ્યા પછી ચીની ચક્રાવ-
ના માગ સમાચાર આવતા ગજ આપી એના છૂટા થયલા
માણસોએ દેશમાં ઠે ઠેમને લૂટરાટ કરી રૈયતને તોમા પોખાવી
(૪) બહારના મૂકો છત્રવાની ધારણા નિષ્ફળ જતા પોતાની
રૈયત પર એજે બ રે દગ બેસાવ્યા, ને જમીનની મહેમુલતા દગ
દશથી વીમ ગણા વનાગી મૂક્યો એથી કરી જમીન ખેડવા વગની
પડી રહી, ને દેશમાં દુઝાળ પડી મોઘનારી અતિશય વધી ગઈ
મહેમુન વસુન કરવા માટે ખેડોના પર પુષ્કળ સીતમ મુજર્યો, અને
ઘણાની નિર્દય રીતે કતલ થયું (૫) ખખનો બરનાના ખવા જ
ઉપારો નિષ્ફળ જતા જોઈ આખરે એવું સોના રૂપાને બદલે તાખા
પિત્તળનું નાણું દાખન મ્યું એ નાણું પરદેશી વેપારીઓએ લેવાની
ના પાડવાથી વેપાર ધધો પડી બાઝ્યો. વગી, પોતે ચનાવેલા એ
હલકી ધાતુના સિક્કાને બદલે તેના ઉપર છાપેલી કિમતનું સોનું જેને
જોઈએ તેને આપવા પોતે તૈયાર છે, એવું બહાર કરતા તો ખોટા
સિક્કા પાડવાનો સપાટો ચાલે અને એની તીજેરીમાં એ હલકા

સિકાનો મોટો દગ વળ્યો. સુલતાનથી પોતાનું વેણ પળાયું નહિ અને પરિણામે સરકારની આંટ છેલ્લે જ ઘટી ગઈ. (૬) એની જે મોટામાં મોટી બેવકુશીથી પ્રજાને ખમવું પડ્યું તે રાજધાની બદલવા સંબંધમાં હતી. દિલ્હીને બદલે દેવગઢને રાજધાની કરવાનો એણે ઠરાવ કર્યો, અને તે માટે દિલ્હી શહેરની આખી મુસલમાન વસ્તીને દેવગઢ કે જેને એણે દોલતાબાદનું નવું નામ આપ્યું હતું, ત્યાં જવાની યજ્ઞ પાડી. મહા મુશ્કેલીએ ૭૮૦ માઈલનું અંતર કાપી લોકો જેમ તેમ હજી દોલતાબાદ પહોંચ્યા પછી ફરી પાછા તેમને દિલ્હી જવાનો હુકમ કર્યો. આ વગર ફેગટની આવજાવમાં અસંખ્ય માણસો યાત્રા ને દુખથી મગ્ન પામ્યા. ગજધાની બદલવી જ હતી તો તે પોતે પોતાના અમલદાર અને સ્નેહી વર્ગ સાથે ત્યાં જઈને તેમ કરી શકત વળી, (૭) પોતાનો એક દાત પડી ગયો તેને ધામધુમ સાથે દટાવી તેના ઉપર પુષ્કળ ખર્ચ કરી સુદર કબર ચણાવી મહામદના આવા અવિચારી અને ધૂની કામોને લીધે ઇનિહાસમાં તે મહામદ ગાંડા તરીકે ઓળખાવ છે.

૪. વિચિત્ર ગાજનીતિનું પરિણામ અને મૃત્યુ — મહામદની વિચિત્ર ગાજનીતિનું પરિણામ એકંદરે સારૂ આવ્યું નહિ. હિંદુ ગાજઓ અને મુસલમાન સરદારોએ ઠેકઠેકાણે બંડ કર્યા. પરિણામે એના વખતમાં સૌ હગતા વધારે વસ્તા પામેલી દિલ્હીની સંસ્થાનના એની હયાતિમાં જ દુકડા ચમક ગયા એના ભત્રીજા કરારપે બંડ કરના તેને પકડીને સુલતાન દિલ્હી લઈ ગયો, અને ત્યાં એને ડાવતા ચામડી ડગવીને માર્યો. બગાળા, મલબાર અને દખ્ખણમાં અધિકારીઓ તેમજ લોકોએ અતંત્રતાનો ઝુંડો ઉપાડ્યો. દખ્ખણનું બંડ બંડુ જ વધી ગયું. હોયસગનો રાજા બલ્લાગદેવ, વરગુજનો પગલ્લી કૃષ્ણનાયક તથા અનાગોડીના હારિદગ અને બુકગાય વગેરે નાના મોટા હિંદુ સરદારોએ સંપ કરી મુસલમાનોને

હાજી કાદયા. તેમનો બંદોબસ્ત કરવા સુલતાન દક્ષિણમાં આવ્યો. ને યોડીયણી વ્યવસ્થા કરી, એટલામાં ગુજરાતમાં બંદ નામુ. એટલે દક્ષિણનું કામ અધુર મૂકી સુલતાન ગુજરાત તરફ દોડ્યો. એ જ ધામધુમમાં અનાગોડીના હરિદર અને ભુક્કરાયે વિજયનગરમાં ભેરાવર હિંદુ રાજ્યની તથા કુલબર્ગમાં હુસન ગંગુએ આજીણી રાજ્યની સ્થાપના કરી ગુજરાતમાં આવી સુલતાને સુરત અને ખંભાતને જાણે દુરમનના નગર હોય તેમ લૂંટયા, અને બજવા-ખોરાને ગોંડળ આમળ હરાવ્યા ત્યાંથી નાંકેલા બજવાખોરાને સિંધના રજપૂતોએ આશ્રમ આપ્યાથી તેમને સજ કરવા સુલતાન સિંધમાં ગયો ત્યાં અથડાટ અને ચિંતાથી તે મારો પડી ઠકામાં મગ્ન પામ્યો, ઇ. સ. ૧૩૫૧

૫. ઈબ્ન ભતૂતા —આ વિદ્વાન મુસાદર આફ્રિકામાં આવેલા 'તાન્જીર્'નો વતની હતો. એ ૧૨૨૦ ૧૨૨૦ ઇ. સ. ૧૩૪૦ માં દિલ્હી આવ્યો હતો સુલતાન તે વખતે દિલ્હીમાં નહિ હોવાથી રાજમાતાએ તેને સારો આવકાર આપ્યો હતો તે પછી સુલતાને આવીને પણ તેને બહુમાન સાથે ન્યાયાધીશનું કામ સોંપ્યું હતું ભતૂતાને પચાવન હજાર દિનારનું દેવું હતું તે સબધમાં એણે સુલતાનને અરખી કવિતામાં જણાવતા સુલતાને તે રકમ પોતાની તીજેરીમાંથી આપી દીધી હતી તે પછી કેટલેક દિવસે ભતૂતાને દિલ્હીમાં રહેવું પસંદ નહિ પડ્યાથી તે ચીનના વણીલ મહળ સાથે ચીન ગયો, અને ત્યાંથી પોતાને દેશ પાડો ર્થે એણે પોતાની મુસાદરીનું વર્ણન લખ્યું છે તેમાં સુલતાન મદમદના મુલુદોપનું વર્ણન કરતા તેણે લખ્યું છે કે "લોડોના ઉપર ઉપકાર કરવો અને તેમને તલવારની ધાગ નીચે રાખવા એ બેઉ કામ એક સાથે કરનારો માણસ સુલતાન સિવાય બીજો કોઈ હશે નહિ. સુલતાનના હાથથી ખેરાત મેળવીને ખુશ થતો બીજારી અને તેના જ હાથથી દેહાન્ત સજ પામેલા

હતભાગીનું મુદ્દું જોવી વિચિત્ર જોડી તેના મહેલના દરવાજામાં ધણીવાર સામી મળતી. ”

૬. દિરોજશાહ તખલ્લુસ:—મદમદ પત્ની તેના શાકનો દીકરો દિરોજ ચોડી ગડગડને અંને મુમત્તાન ચણે ગાદીએ બેસતી વખતે એની મર ૫૩ વર્ષની હતી. એની મા દીપવપુત્રી રાજ-કુંવરી દોઢાં દિંદુ હતી. એણે ૩૭ વર્ષ રાજ્ય કર્યું, પણ તે અરમામાં એકે બંડ ચલા પામ્યું નહિ. ગાદીએ બેસતા જ એણે સિંધ પ્રાંતનો બદોબસ કરી તથા માછ રાજની લુપ્તી ગાજ્યનીતિ બદલી ગાજ્યમા લ્યા ત્યા ઘાન્તિ સ્થાપન કરી. બુંગાજા પ્રાંત સ્વતંત્ર થઇ ગયેલો હતો તેને પાછો તાબે કરવા માટે એણે ઈ. સ. ૧૩૫૩ અને ૧૩૫૪ મા એમ બે ઝ્વાર્ગીઓ કરી પરંતુ તેમાં એને ઝાઝો યથ ન મળતા પાછા ફરવું પડ્યું દલિયુના બ્રાહ્મણી મુમત્તાન પામે પણ માત્ર નામનું ઉપનીપણું સ્વીકારી તેનું સ્વાતંત્ર્ય તેણે કબૂલ ગમ્યું. ઈ. સ. ૧૩૫૪. આવેના પ્રાંતો છત્તીસગઢ ને માયવદામાં ધન અને માલ્યુએની ખુશારી કરવાનું એને પસંદ નહોતું. એ ધણીવાર કહેતો કે “ ગાજ્ય નાનું દેશ તો ફિક્ક નહિ; તેની તમ બવગ્યા રાખવામા જ ગાજનું કડાપણ છે. ” દિરોજના કડાપણ અને પ્રજા દરબારના પ્રયત્ન મટે મુમત્તાની ઈનિરામમા એનું નામ યાદગાર બન્યું છે તે વખતના જમાનાને અનુમરી દિંદુ ધર્મ પ્રત્યે એનો કંઠક દટાસ હતો. પગે, તથાપિ એના અમલમા પ્રજા એકંદરે મુખી અને આમા ચઢ હતી. ખેડુનોની ગિયતિ સુધારવા માટે એણે ખાસ પ્રયત્ન કર્યા હતા. પાકવા વખતની બાકી પડતી મહેસુલ અને તગારીની રકમો માફ કરી તેને લગતા તમામ કામગીરો તેણે ફટાવી નાખ્યાં હતા, તથા નહેરો વાટે પાણી પુરું પાડી ખેતીચારીની સુધારણા કામમા ખાસ ઈનેગલ આપ્યું હતું. વગી રૈયનની દાદ સામગવા માટે તે દર વર્ષે રાજ્યના જુદા જુદા જાગમાં જંગો

અને ન્યાય ને પરીપક્ષરથી તેમનાં હુખ દૂર કરતો. લોકો દિરોજ-શાહ પર અન્યંત પ્રેમ રાખતા અને તેને પોતાના બાપ સમાન મણુતા. ગરીબોને મન તો તે તેમનો અન્નદાતા જ હતો. તેણે સદાશ્રનો, મુમાશરખાનાં અને દવાખાનાં સ્થાપ્યા હતાં. મુસલમાન રાજ્યકર્તાઓમા દિરોજશાહ ખરે જ એક ન્યાયી અને બક્ષો સુલતાન યથ ગયો. ઇ. સ. ૧૩૮૮ માં ૯૦ વર્ષની ઉમરે તે મરણ પામ્યો.

૭. વજર મુશુવખાનઃ—એ દિરોજશાહનો બહુ માનીતો વજર હતો. દિરોજના યશસ્વી કાન્દીદીનો ધરોખાં યશ એને જ છે. એ મૂળ તૈયંગથ તરફનો કુવીન હિંદુ હોઈ વરલીને મુસલમાન થયો હતો. મહંમદ તાલખના વખતમા ધન્ય વર્ષ સાગ કામ કરી તે ઉંચે દરજ્જે ચઢ્યો હતો. દિરોજશાહ તો તેની મુદ્દીમા હોય તેમ હતું. દિરોજ ધનીરાગ કહેતો કે “મારો ‘ખન-દ-ગહાન’” જ મારો સુલતાન છે” દિરોજને એના પગ સપૂર્ણ વિશ્વાસ હોઈ તેના પર ને પુરુષ મહેન્માની મળતો. વજરના જતાનામાં જુદા જુદા દેવની ૨૦૦૦ સ્ત્રીઓ હેઈ નેના એ મોટા પગિવારનું ભરણુપે પણ મગફતી ખજનામાથી ચતું. તે વખત દિરોજશાહે વજરના પ્રત્યેક ઉકાગ હોત્તીને એક હજાર રૂપિયાનું વર્ષામન બાધી આપ્યું હતું. મુશુવખાન પણ દિરોજના એ વિશ્વાસ અને મહેરબાનીને તદ્દન પાત્ર હતો. દિરોજ બહાન સ્વાગીઓમા કે રાજ્યની તપાસણી માટે જતો, ત્યારે આ વજર જ સંપળો મજબકારનાર ઉત્તમ રીતે ચવાવતો અને સુલતાનને કોઈ જાતની તસ્દી પડવા દેતો નહિ. આવા ભરોમાપાત્ર વજરને લીધે જ દિરોજશાહને લોક-કલ્યાણના કામો કરવાનો અવકાશ મળ્યો હતો. આ સુલતાન વજરની જોડા ખરેખર વખીણવા લાયક હતી. એ જાનેની નસોમાં

* ‘ખાન-દ-ગહાન’ એ તે વખતમા પ્રત્યેક વજરનો ખિતાબ હતો.

હિંદુ લોકો વહેતુ હોવાથી તેમની કાચીદીમા પહેલાના જેવા અત્યંત કૂટાના બનાવો બનવા પામ્યા નહિ વજર મુશ્કેલીમાં ઇ. સ. ૧૩૭૧ માં મરણ પામવા તેનો વજરનો ઓઢો ફિરોજશાહે તેના પુત્રને આપ્યો.

૮. ફિરોજ તખલખનાં લોકકલ્યાણનાં કામો—પ્રજાના સુખ સગવડ માટે ફિરોજશાહે અનેક કામો કર્યા હતા. પ્રસિદ્ધ મુમલમાની ઇતિહાસકાર ફેરિસ્તાના જણાવ્યા પ્રમાણે મસીદો, ધર્મ-શાળા, નિયાળો, દવાખાના, દમામખાના, નદીઓના બંધ અને પૂલો, વાવ, તળાવ, મહેલો અને ગરેરો વગેરે મગી કુલ ૮૪૫ બાંધકામો ફિરોજશાહે કર્યા હતા. એ ઉપરાંત ખેતીવાડીના શાયદા સારૂ એણે અનેક નહેરો બંધાવી હતી, જેમાની ત્રણ બહુ પ્રસિદ્ધ હોઇ હતી પણ ચાલુ છે. ખેતીની મુશ્કેલી માટે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં નહેરો દાખલ કર્યાનું માન ફિરોજ તખલખને જ વટે છે. એની પહેલા ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં એવો પ્રયત્ન ફોર્ડ તરફથી થયો નહોતો. અમલત દક્ષિણમાં પાંડ્ય અને ચોલ ગણએ તરફથી એવા કામો દમ દાખવી થતા આવ્યા હતા, અને તેમની મદદની ફિરોજને પોતાના વજર માન્દગ મળવાથી જ તેને એ બાબતનો વિચાર મુઝાયો હતો. ફિરોજની આ ઉપયોગી યોજનાથી ધણી પડતર જમીન ખેડાણમાં આવી અને ફેટલીક જમીન તો ૬૦ વર્ષે બમ્બે પાક આપતી થઈ. આ બાંધકામો સિવાય પણ પ્રજાના કલ્યાણ માટે બીજા અનેક ઉપાયો એણે લીધા હતા. માત્ર ગામએ દાખલ કરેલા દોર ઢાક અને ધંધા રોજગાર ઉપરના લુલ્લમી દરો માફ કરી, અવધવો દાખવાના દ નીતીનીને માન્વાની સજા એણે બંધ પાડી હતી તેમજ દેહાન્ત દડ માટેના ગુન્દાઓની મજબૂત પણ ઘટાડી હતી એકંદરે આ સુલતાનને ખીલત વચના પડેલા સુલતાન જલાલુદ્દીનજેટલો જ લોકો રેડવાનો દંટનો હતો લાયક રસવત લેનાર દિવા મનેલી મતાનો દુરુપયોગ કરનાર રુઝાની અધિકારીઓમાટે એણે હદપાત્રી

સળ ઠરાવી હતી. ફિરોજશાહની આ લોકકલ્યાણની લાગણી માટે તેની પ્રજા એને અંતઃકરણપૂર્વક આશિષ દેતી, અને એ આશિષને પ્રતાપે જ તે લાંબું અને શાંતિભર્યું રાજ્યસુખ ભોગવી શક્યો* એના એ પ્રજાપ્રેમનાં આજ પણ વખાણ થાય તેમાં શી નવાઈ ?

ફિરોજનાં સહૃદયોની ખ્યાતિ ઇજ્જત પહોંચતાં ત્યાંના ખલિફે એને શાખાશી સાથે બહુમાન પોષાક મોકલી આપ્યો હતો.

૯. હિંદુઓ પ્રત્યે ફિરોજશાહનું વલણ:—ફિરોજશાહ ઇસ્લામ ધર્મનો ચુસ્ત અભિમાની હતો. તેથી હિંદુઓ પ્રત્યે તેનું વર્તન એકંદરે માયાળુ હોવા છતાં, તેમની જાહેર મૂર્તિપૂજા કે ચિત્રામણોને તે ચાલવા દેતો નહિ. જાહેર મૂર્તિપૂજા કરવાની એણે બંધી કરેલી હોય જાહેર મંદિરો અને મૂર્તિઓનો નાશ કરાવી નાખ્યો હતો.* બ્રાહ્મણો પર તો એને ખાસ ઇતરાજ હતી. તેમને તો એ મૂર્તિપૂજાની આવી રૂપ ગણતો. તેથી આગલા સુલતાનોએ બ્રાહ્મણોને જજ્યા કરમાંથી જે માફી આપી હતી તે એણે પાછી ખેંચી લીધી. બ્રાહ્મણોએ ધણીયે તકરાર લીધી, રાજમહેલની સામે લાંબણ ખેંચીને કે ચિતામાં બળીને જીવ આપવા સુધીની તૈયારી કરી, છતાં સુલતાને પોતાનો ઠરાવ ફેરવ્યો નહિ. છેવટે બ્રાહ્મણોના વતીનો કર બાજ લોકોએ ભરી સમાધાન કર્યું.

એક બ્રાહ્મણની વાત ખાસ ચમત્કારિક છે. તે બ્રાહ્મણ દિલ્હીનો રહીશ હોઈ સુલતાનના ફરમાનની પરવા ધર્મા વગર પોતાને ઘેર બારે દાંડથી ચિત્રામણ પૂજા કરતો હતો. લોકડાના એક પાટીયા પર રંગીત ચિત્રો દાઢીને તેમની તે પૂજા કરતો. એના દેવ ધણા માણસોને પરચો બતાવતા હોવાથી અનેક લોકો તેનાં દર્શન આવી

* “ ઐતિહાસિક વાર્તાઓના મોજલવંશ ”ની ૫૩મી વાર્તાનો સંબંધ સમજાવવો.

* સંબંધ જ કે ઘણેજ દેવસેવાનો રિવાજ આ સમયથી વધુ પ્રચારમાં આવ્યો હોય.

બાધા આપડી દગ્ગા ભાગ્યા, તેમા કેટલાક મુસલમાનો પણ આવના. વળી અમુક દિવસોએ તો મોટા મોટા સગદારી અમલદારો પણ તેને ત્યાં ગુમ રીતે એકઠા મળતા. આમ હોવાથી ઘણા મુસલમાન સ્ત્રી પુરખોની ને બ્રાહ્મણ પર આરથા ભેગી, ને તેના દેવની મુમત્તમાનોમા પણ માનતા મનાવા લાગી એ વાતની કિરોજલાદને ખમર પડતા જ તે ખીજવાયો, અને તે બ્રહ્મજુને તેના દેવ નાથે દરનાગમા પકડી મંગાવ્યો; ને પછી હુમાબોના અનિપ્રાયથી તેને છવના બાળી મર્યાની સજા કરમાની. બ્રહ્મજુ પણ સદર્થે અધર્મની ખાતર પ્રાણનુ બલિદાન આપ્યું.

કિરોજનુ આ વર્તન હાલની દૃષ્ટિએ, અસંગત, નિધ જ લેખાય, છતાં તે વખતના મુસલમાનોના ધર્મભાવના જ દ્રષ્ટ એરી હતી. મુસલમાનોના મવા ગુજો છતાં તેનો આ ધર્માધપણનો દોષ હિંદુઓને ધરો તારો હતો અમા થક નહિ તથાપિ જાહેર મૂર્તિજ્ઞાના પ્રતિગઢ સિવાય ખીજ રીતે કોઇ દુનમ હિંદુઓ પા ધર્મને નામે થયો લાગતો નથી.

૧૦. કિરોજલાદના છેલ્લા દિવસો — કિરોજલાદની કાગ-કીર્મિનો દેશ માગે બલાતિ અને ચિન્તામા પસાર થરા પાડ્યો. વજર અમુક પછી તેના પુત્રને કિરોજલાદે ખાન-મુજ્જદાન બનાવ્યા હતા, એ તો આગળ કહેવાઈ જ ગયું છે. કિરોજલાદે અનિવૃત્ત વદ્ધ થતા મગબની તમામ લગામ આ નવીન વજરના હાથમા સોપી દીની હતી પરંતુ પછી વજર અને ચાહજદા વચ્ચે અણુમત્તાવ થતા કિરોજે વજર પામેથી સત્તા પાછી લઈને ચાહજદાને સોપી અને વજરને તેના હાથ તથા કામ કેરવાની ફરજ પાડી. ચાહજદા મુઠ્ઠા વજરનો ઇ. સ. ૧૮૭૫ માં ધાવ કરાવ્યો. ચાહજદામા મગબનો સગો કાન્નાર ચવાવવાની લાયકાત નહોતી, તેથી જ્યાં ત્યાં ધોગધો Cસો થઈ તોશાન થવા લાગ્યા. ખુદ મગબાનીમા એની અને તેના બે ભત્રીજાઓની વચ્ચે ચડમકાટ થઈ તકગર વધી પડી. તે એટલે સુધી કે જદ્દ મુલતાનને પોતાને આનીને

રાજ્યની લગામ પાછી પોતાના હાથમા લેવાની જરૂર પડી. મહંમદને દિલ્હીમા રહેવું બારે ચપ્ પડ્યાથી તે તેનો ત્યાગ કરી ગયો. તેથી પોતાની પાછળ પોતાના પૌત્ર ફતેહખાનને ગાદીવારસ નીમી આ બયો અને લોકપ્રિય સુલતાન ૯૦ વર્ષની ઉમરે ૬ સ. ૧૩૮૮મા મરણુ પામ્યો.

૧૧. ફિરોજ તથલખ પછીની અવ્યવસ્થા:—ફિરોજશાહની બલમનસાઈ અને પરોપકારી વર્તનને લીધે પ્રજાનાં તેના પર પ્રેમ બધાગો હતો, છતાં સાથે સાથે સુલતાન માટેની ધાક પણ રહી નહોતી. તેથી એના પછી ગાદીએ આવનારા નમળા અને નાલાયક નીકળ્યાથી તુરત જ રાજ્યમા બધે મડમડામ્માય મચી ગયો સુલતાન બલમને નાબુદ કરેલી ગુલામોની પ્રચા ફિરોજશાહે પાછી સજીવન કરી હતી અને અનેક ગુલામો સત્તાધીશ થયા હતા. તેમના તરફથી એ ધાધલને ઉત્તેજન મળવા લાગ્યું. ફિરોજ પછી એનો પૌત્ર આસુદ્દીન ગાદીનથીન થયો ખરો, પણ પાચ મહિનામા જ એના એક ભાઈ અને પિત્રાઈએ મળી એને મારી નાખ્યો એ મડમડમા અમુમકર નામનો ફિરોજશાહનો બીજો એક પૌત્ર ગાદીએ ચડી બેઠો. પણ તે રાજ્ય ચલાવવાને નાલાયક જણાયાથી ઉમરાવોએ તેને ઉઠાડી મૂખી ફિરોજના નાસી ગયેલા શાહજહાને પાઠો ખોલાવી ગાદીએ બેસાડ્યો. એ મહમૂદશાહ ૬. સ. ૧૩૮૦થી ૧૩૯૪ સુધી ચાગ વર્ષ રાજ્ય લોગવી તાવથી મરણુ પામ્યો. તેની પછી એનો છોકરો હુમાયુન 'સિકંદર' નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો. પણ તે એકાએક મરણુ પામતા મહમદશાહનો બીજો પુત્ર મહમૂદ સુલતાન થયો. આ મહમૂદ તથલખવંશનો છેલ્લો સુલતાન હોઈ મોગલવંશના એના નામરાશી મહમદશાહના જેવો જ કમનસીબ હતો. એના સુગામો અને બીજા અધિકારીઓએ બડ કરી જોનપુર પંજાબ, ગુજરાત, માળવા અને ખાનદેશમા સ્વતંત્ર મુસલમાની રાજ્યો સ્થાપ્યા. અફલાકઢીને નાબુદ કરેલી બગીર આપવાની નીતિ

ફિરોજે ફરી શરૂ કરેલી હોવાથી ચાર્જો સંગઠરોને અવગણવાની
દીક ચેલ્મ મળ્યા. (ફિરોજશાહની એ જાગીરી પદ્ધતિને લીધે જ
તલલખપાદીના એની પછી તરત જ દુકાદા થવા પામ્યા એમ લખ્યું
ઇતિહાસકારોનું માનવું છે.) મુલતાનની સત્તા માત્ર દિલ્હીની આગ્રુ
ખાતુના પ્રદેશ પર જ રહેવા પામી હતી. તેવામાં પ્રસિદ્ધ મોગલ
બાદશાહ તૈમૂરશહેરવાગી ફરી મળવા બેઠેલી તલલખપાદીને કામખતો
હતો. માર્થો

૧૭. તૈમૂરશહેરવાગી સ્વારી—તૈમૂર મધ્ય એશિયામાં
આવેલા સુમરુ દેનો પ્રતાપી બાદશાહ હોઇ તેણે એશિયાના સમગ્ર મોગ
ગત્યોને છતી લઇ યૂરોપી રાજ્યો પર પણ પોતાની રહે બેસાડી
હતી. તૈમૂરશહેર આફઘાનિસ્તાન ખૂબી લીધા પછી દિલ્હીનાની
લક્ષ્મીથી લેખાઇ તેના પર ચડાઇ કરવાનો ટકવ ર્થો, અને તે
મુલત્ત ૪ સ ૧૩૮૮માં તે પ્રચલ લખ્ત સાથે સિંધુ એજામી
સમગ્રખડમાં પેટ દિલ્હી આવતા લગી એની ફાજને કાઢી રાખી
નહિ ગસ્તે અનર્થ મુલત્તમાં મુલત્તમાં મોગલો છેક દિલ્હીની લગભગ
આવી પહોંચ્યા ત્યાંપછી મહમૂદશાહ પોતે લડવા નીચ્યો. એના
વજર ઇસ્લામખાને બહુ બડાફરી ખતાવ્યા હતા દિલ્હીના લશ્કની
દાર લખ અને મહમૂદશાહ મુલત્તમાં ને માગવા વરદ નાસી ગયો
તે પછી વિજય તૈમૂરે દિલ્હીમાં પેસી બાદશાહપદ ધાગ્યું હતું
સાત દિવસ શાંતિપૂર્વક કારભાર ચાલ્યા પછી મોગલો અને
દિલ્હીવાસીઓ વચ્ચે કાઢ કાઢ્યુંસર રમખાણ મચ્યું એટલે પછી
મોગલ સિપાઇઓ જૂખ્યા વરની માફક દિલ્હી શહેરમાં ફરી વત્યા
અને લુટપાટ તેમજ વરવાર અને અગ્નિથી એ મુલત્તમરીની પાલ
માધી ફરી નાખી એ પ્રમાણે ખતખત પાલ દિવસ ચાલ્યા પછી
લૂગી લેવાનું કામ જ ન ન્યું ત્યારે મોગલો ટાકા પડ્યા, ને તૈમૂર
બડખ લૂટ લઈ પોતાને દેવ પાડો ર્યો. જતી વખતે ખીજ
ખાન નામના મુજાને તે પોતાના વતી ધનજમા મુકતો ગયો

૧૩. તથાલખ વંશની આખર:—તૈમૂરના પાછા ર્શા પછી વજીર ઇકબાલખાને પાછા આવી મહા મહેનતે દિલ્હીમાં કંઠક ચાતિ સ્થાપી અને નાસી ગયેલા મહમૂદને આજવામાંથી પાછો બોલાવ્યો; પણ વજીરનો વિચાર અંદરખાનેથી ગાદી પચાવી પાડવાને હોવાથી તેને અને મહમૂદને બન્નું નહિ. તેથી મહમૂદ કંટાળીને કનોજ જઈ રહ્યો. વજીર અને સુલતાન વચ્ચેના આ ઝઘડો ખત્યો નહોતો, તેવામાં તૈમૂરના મુખા ખીજરખાન સાથે ઇકબાલને ટટા થયો; અને લડાઈ થતાં ખીજરખાનને હાથે ઇકબાલ માર્યો ગયો, ઈ. સ. ૧૪૦૫. તે પછી દિલ્હીના એક સરદાર દોલતખાન લોદીએ મહમૂદને ફરી બોલાવી ગાદીએ બેસાડ્યો, પણ તેની સત્તા બેધએ તેવી જામી નહિ. ખીજરખાન સાથેના વાધા પણ ચાલુ જ હતી. તેવામાં મહમૂદ તાવથી મર્યા પડી ઈ. સ. ૧૪૧૧ માં મરણ પામ્યો. એની જ સાથે તથાલખશાહીનો અંત આવ્યો.

મહમૂદના મરણ પછી દોલતખાન લોદીએ દિલ્હીની ગાદી પચાવી પાડી, પણ તેની સાથે ખીજરખાન તૈમૂરની વતી લડવા લાગ્યો. પરિણામે દોલતખાનની હાર થઈ અને ખીજરખાને દિલ્હી ને કબજો કરી સૈયદોની સત્તા સ્થાપી, ઈ. સ. ૧૪૧૬.

પ્રકરણ ૧૪ મું

સંયદ વંશ

ઈ. સ. ૧૪૧૬ થી ઇ. સ. ૧૪૫૦

૧. ખીજરખાનઃ—એ હિંદુગાનમાં જન્મેલો સંયદવંશી પડાણ હતો. તેમના રવાની વખતે એણે એ મદાન મોમલ બાદશાહ ની મરણ સંપાદન કરી લીધાથી તેમને પછા દત્તી વખતે એને હિંદ ખાતેના પોતાના ગુલા તરીકે નીમ્યો હતો. તરખખાદીની આખર આણનાર દોલતખાન લોદી પાસેથી રાજ્યસત્તા છીનવી લીધા બાદ પણ ખીજરખાને પોતે રાજ્યિનો ધાગણ કર્યા નહોતા. તેમના નામથી જ તે સવજો કારભાર ચલાવતો. તેમના મૃત્યુ બાદ તેનો પુત્ર શાહરૂખ મીરજા અમરકંદનો બાદશાહ થયો. તેને ખીજરખાન કાંઈ કાંઈ વાર ખડખી મોકલતો. ખીજરખાન જાતે બહાદુર હોમ ગળ્યકુચળ પણ હતો. છતાં તેમની મ્વાની પછી સરદારોમાં જ્યોત્સી બંડખોર ઇતિને તે દાખી રાક્યો નહિ. એવું રાજ્ય પડીને છેક જ નાનું થઈ ગયું. અને એ નાના ગળ્યનું મહેસુલ પણ સ્વારી કર્યા વગર જ એ વસુલ થતું એ રિયલિમા સાત વર્ષ ગળ્યકારભાર ભોગવી ખીજરખાન ઈ. સ. ૧૪૨૩ માં મરણ પામ્યો નીતિ, ઉદારતા અને પદોપકાર ઇતિના ગુણોથી એણે પ્રજાના ફિલ છતી લીધેલા હોવાથી પ્રજા તેને બહુ ચંદાતી.

૨. સંયદ સુખારક —ખીજરખાન પછી એનો પુત્ર સુખારક ગાદીએ બેઠો. એ પણ એના બાપ જેવો ભલો હોઈ રાજ્યકારભાર માટે લાયક હતો. પરંતુ તે વખતનો જમાનો ખટપટનો હતો, ત્યારે તેની પોતાની પ્રવૃત્તિ શાંતિમય હતી. તેથી તેની કારકીર્દી સરળ નીવડી નહિ. પોતાના બંડખોર અમલદારોને વચ કરવામાં જ એની કારકીર્દી અસાસ થઈ. સદર-હિલ-મુશક નામે સુખારકને વશ હતો.

તેની સાથે કષ્ટ કારણસર એને અણુજનાવ થયો. તેથી એ દુષ્ટ વજીરે મુઆરક એક દિવસ મરજીમાં નમાજ પઢતો હતો તે વખતે મારાએ મોકલી તેનું ખૂન કરાવ્યું. મુઆરક બહુ ન્યાયી અને દયાળુ હોવાથી એની પ્રાંતને એના પર ખૂન ચાહ હતો. એના આ અદાળ મત્સુથી રૈયતને ધણું જ દુઃખ થયું.

૩. સૈયદ મહમદ:—મુઆરકના ખૂન પછી વજીર સફર-કેલ-સુલકે તેના મહમદ નામના છોકરાને ગાદીએ બેસાડી સઘળી ગાજસત્તા પોતાના કાબુમાં લીધી. આ સુલતાન વજીરની જોડીને ઘોડો વખત તો ઠીક બન્યું. પણ પછી વજીરના અત્યાચારથી લોકો એટલા બધા ત્રાસી બધા કે તેમણે વજીર અને સુલતાનને માગવા માટે કાવતરું રચી ખુલ્લો બળવો કર્યો. એ પ્રસંગે સુલતાન એ દુષ્ટ વજીરનો સાથ છોડી દઈ લોકપક્ષમાં બળ્યાથી વજીર અને સુલતાનને દુરમનાવટ થઈ, અને તેઓ એકબીજાનો જીવ લેવાની ખટપટમાં પડ્યા. તેમાં છેવટે સુલતાનને યશ મળતા સફર-કેલ-સુલકે માર્યો ગયો. એ રીતે સુલતાન મહમદ વજીરના પંજામાંથી તો છુટો થયો. પણ તે જતે દુરાચરણી હોવાથી તેનાથી રાજ્યનો બહોળસ્ત થઈ ચક્રયો નહિ. સરહિલમાં બહિલોલ લોદી નામના એક અરધાને બળવાન થઈ પંજાખ પ્રાંત કબજે કર્યો હતો. વખત જતા એનું જોગ એટલું વધી પડ્યું હતું કે સુલતાન મહમદને પોતાને એની મદદ માગવી પડી હતી એક બે વાર બહિલોલે એવી મદદ કરી પણ હતી પણ તે પછી સુલતાન અને બહિલોલ વચ્ચે અણુજનાવ થતા બહિલોલ દિલ્હીની ગાદી કબજે કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. તેવામાં જ મહમદ મદદ પડી મરણ પામ્યો, ઇ. સ. ૧૪૪૫.

૪ સૈયદ અલ્લાઉદ્દીન:—મહમદ પછી તેનો પુત્ર અલ્લાઉદ્દીન દિલ્હીપતિ થયો. પણ તે એના બાપ કરતા પણ વધારે નમાવો હોવાથી દિલ્હીપતિની સત્તા રાજધાનીની બહાર ઝાઝી રહી નહિ. એ રહીસહી સત્તા પણ છીનવી લેવા બહિલોલની ખટપટ ચાલુ જ હતી.

તેવામાં અગ્રાહીને દિલ્હીથી એ માધવ પૂર્વમાં પોતે વસાવેલા બદાઉન નામના શહેરમાં વસવાનો મનસુખો થયો. તેના એ નિયામ સામે વજર હુમ્મી પડ્યાથી એ બંનેને અણુમનાવ થયો. પગિણામે વજરે બદિયોલની મદદ માગી એટલે બદિયોને વજરને સળ કડવાને બદાને દિલ્હી બણી દૂર કરી. અગ્રાહીને તે વખતે શાંતિ એટલી બધી વધારી લાગી અને બદાઉન માટેનો એનો મોટો એટલો બધો હતો, કે એણે દિલ્હીની પોતાની ગભ્યસત્તા ગજબુશીથી બદિયોલના હાથમાં મોપી દીધી ને પોતે બદાઉનમાં જઈ ગયો, ઇ સ ૧૪૫૦. એ રીતે દિલ્હીમાંની સૈયદ મત્તાનો અગ આવી લોની મુક્તતાનોનો અમલ શરૂ થયો. અગ્રાહીને તે પછી ૨૮ વર્ષ છત્રી બદાઉનમાં જ મગલુ થ-થુ થયો.

પ્રકરણ ૧૫ મું

લોદી વંશ

ઇ. સ ૧૫૦ થી ઇ સ ૧૫૨૬

૧. લોદીઓનો ઉદય — લોદી લોકો પણ અધ્યાન જ હતા તેમનો અસન ધધો વેપારનો હતો ધુગન અને હિંદુસ્તાન નેડે વેપાર ખેડીને તેઓ શ્રીમત થયા હતા દિરોજ તરતખના વખતમાં તેમનો ગજદાજમાં પ્રવેશ થયો. બદિયોલનો દાદો મુલ્તાનનો હુમે દાર હતો નૈયોના અમલમાં તેનો બાપ અને દાકો વરગરી અધિ દાર પર હતા સૈયદ મલમલને લોદીઓ સાથે અણુમનાવ થતા તેણે એમને બહુ નજર્યા હતા છેવટે બદિયોલ લોદીએ જોગવર

ચંદ્ર પ્રથમ સરહિંદ અને પછી પંજાબ પ્રાંત કબજે કર્યા, અને પછી લાગ મળતા દિલ્હીની ગાદી પણ હાથ કરી, ઇ. સ. ૧૪૫૦.

૨ બહિલોલ લોદી:—ગાદીએ બેસતા જ બહિલોલ જોઇ શક્યો કે વજીર હમીદના પ્રતાપ આગળ પોતે જાણે પડતો હતો. તેથી સુક્તિથી એણે વજીરને ક્રેદ કરી લીધો, અને તેની સરળતા સત્તા તોડવા બાદ તેને એક ખાનગી ગૃહસ્થ તરીકેની જીદગી શુભરવાની શરતે છૂટો કર્યો. પંજાબ અને સરહિંદના પ્રાંતો બહિલોલના તાબામાં પહેલેથી હોવાથી તેના ગભરવી સીમા એકદમ વધી ગઈ તે પછી સૈયદોના વખતમાં સ્વતંત્ર ચંદ્ર મહેલા સુલતાનને તાબે કરવા માટે બહિલોલે સુલતાન પર સ્વારી કરી પરંતુ તે જ અરસામાં જોનપુરના શર્હી ગળાએ દિલ્હી પર ચડાઈ કર્યાથી બહિલોલને સુલતાનથી પાછા યત્ન પડ્યું. શર્હી રાજ સાથે બહિલોલે સતત ૨૮ વર્ષ લગી લડી જોનપુરને ફરી દિલ્હીના તાબામાં આવડ્યું. બહિલોલ તે પછી દસ વર્ષ જીવે. તે અગસામાં એણે ખીજ નાની નાની લડાઈઓ કરી પંજાબથી બનારસ સુધીનો ઉત્તર હિંદુસ્તાનનો ધણોખરો ભાગ પોતાના ગભરવા સામેલ કર્યો. એ પ્રમાણે ૩૮ વર્ષના સતત ઉદ્યોગ અને પગક્રમથી દિલ્હીની ગભરવસત્તાને ફરી તેજીમાં લાવી બહિલોલ લોદી ઇ. સ. ૧૪૮૮ માં મૃત્યુ પામ્યો.

૩ સિકંદર લોદી—બહિલોલખાનને નવ પુત્ર હતા તેમાંના પાંચ એના મૃત્યુ વખતે હયાત હતા. બહિલોલે વીલ કરી એ પાંચ પુત્રો વચ્ચે પોતાનું રાજ્ય વહેંચી આપવાની વ્યવસ્થા કરી. પરંતુ ઉમરાવોને એ ગ્રાહવશુ ગભરવા દિતની દૃષ્ટિએ હીક નહિ લાગ્યાથી તેમણે એને પોતાના સૌથી વડા પૌત્રને વારસ નીમતા જવાની વિનંતિ કરી. બહિલોલખાન એક મોતીની મુદ્ર છોડી વેરે પગથોડી હતો તેના પર બહિલોલનો બહુ ધ્યાન હતો એ ગણીએ પણ પોતાના પુત્ર નિજમખાનને ગાદી મળે તે માટે ખટપટ આ-બી. દરમ્યાન કોઈ પણ જાતની ચોક્કસ વ્યવસ્થા કર્યા વગર બહિલોલ

ગુજરી ગયો. એટલે ચોડી ધણી તકરારને અંતે ફેટલાક ઉમરાવોની મદદથી નિન્નમખાન ફાળ્યો અને સિકંદરસાહે નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો. એ સુલતાન પણ એનાં બાપના જેવો શરો અને ઉલોગી હતો. ગાદીએ બેસતાં જ એણે પોતાના રાજ્યની અંદર સારો બંદોબસ્ત કર્યો, અને પછી શુદ્ધેલખંડ તથા ઉત્તર માળવા વગેરેના હિંદુ રાજાઓ પર ચડાઈ કરી તેમને વસ કર્યાં. તે પછી બિહાર પ્રાંત જીતવાનું તેના બાપે અધુરું મૂકેલું કામ તેણે પાર મેલ્યું. તેમજ ધોળપુર, અંદેરી, ગ્યાલિયર વગેરે ઢેકાણાંનાં હિંદુ રાજાઓ જીતાયાથી હિંદીનું રાજ્ય ફરીને લગભગ આખા ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં વિસ્તાર પામ્યું. સિકંદરનો સ્વભાવ દયાળુ અને પરાપકારી હોઈ રાજકાળમાં પણ તે કુશળ હતો. તેથી એની કારકીર્દીમાં એકંદરે રીતે અખંડિત સાંતિ જળવાઈ હતી. પ્રજાનાં સુખ સગવડ માટે એણે પોલિસ ખાતાની તથા ધોડેસ્વાર ટપાલની વ્યવસ્થા કરી હતી, તેમજ સડકા, પૂલો વગેરે વ્યવહારનાં ધણાં નવીન સાધનો તૈયાર કરાવ્યાં હતાં. તે પોતે વિદ્વાન, કવિત્વ સક્તિવાળો અને કાવદાઓમાં કુશળ તથા ન્યાયી, પણ ધર્માધિ હતો. સિકંદર સાહે ૧૯ વર્ષ રાજ્ય કરી ઇ. સ. ૧૫૦૭ માં મરણ પામ્યો.

૪. સુલતાન સિકંદર લોદીની ધર્માધતા—સુલતાન સિકંદર લોદીમાં રાજ્યકર્તાને લાગક અનેક સારા ગુણો હોવા છતાં ધર્મની બાબતમાં તેનું મન ઘણું સાંકડું હતું. હિંદુ ધર્મને તેને પક્ષો દેપ હતો, તેથી પોતાના રાજ્યમાંનાં સઘળાં હિંદુ દેવાલયો તેણે તોડાવી નાંખાવ્યા, એટલું જ નહિ પણ હિંદુ લોકોની જાતોએ તેમજ પવણીને દિવસે નદી અને બીજાં તીર્થોમાં સ્નાન કરવાની પણ બંધી કરી. સુલતાનના આવા ધર્મદ્રેષથી હિંદુ પ્રજામાં ઢાઢાકાર ચમ્પ રહ્યો. ધણી સમજી સુસલમાન સાધુઓએ પણ સુલતાનને એ કામમાં વાર્યો હતો. કહે છે કે હિંદુઓના જાતો વિચરના ફરમાન મેળંધમાં એકવાર એક દર્વેશે સુલતાનને જગા નગ્યાસ ધારણ કર-

વાની ભલામણ કરી. તે પર સિકંદરે “ રે ! નરાધમ, શું તું પુત્ર-પરસ્તી (મૂર્તિપૂજા) ની વકીલાત કરવાની હિંમત ધરે છે ? ”—એમ કહી આનમાંથી તરવાર ખેંચી. પણ તે દવેસે “ નહિ જ હુજૂર, મારું કહેવું તો માત્ર એટલું જ છે કે રાજ લોકોએ પોતાની રૈયત પર ભૂલમ ન ગુજારવો ! ”—એમ કહી સુલતાનને ટાઢો પાડ્યો. છતાં સિકંદરને ધર્મદ્વિષ મોળો પડ્યો લાગતો નથી. ઇ. સ. ૧૪૯૬ ના અરસામાં લખનૌ પાસેના એક ગામમાં પુદ્ધ નામે એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે એમ પ્રતિપાદન કરતો હતો કે “ હરકોઇ ધર્મ અદાપૂર્વક પળાતાં ઇશ્વર તેને મંજૂર રાખે છે, કારણ પુદ્ધને મન તો સધળા જ ધર્મો સરખા છે.” એ બ્રાહ્મણે પોતાનો મત એવી તો સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવ્યો કે તેની આગળ લખનૌનો કાજ પણ મોઢો પડ્યો. આખરે સિકંદરને કાને એ વાત પહોંચતાં તે અત્યંત ચીડાયો, અને મોલવીઓ પાસે ઇન્સાફ કરાવી તે બ્રાહ્મણને કાં તો મુસલમાન થવાનું કે જન જોવાનું ફરમાવ્યું. સ્વધર્મપ્રેમી બ્રાહ્મણે ખુશીથી શિરચ્છેદ કરી લીધો.

૫. લોદી સુલતાનોની રાજ્યવ્યવસ્થા:—બહિસોલ અને સિકંદરની બહાદુરીને લીધે દેહલીના રાજ્યનો વિસ્તાર પાછો ધણો જ વધ્યો, તથાપિ રાજ્યમાં બધારણ જેવું કંઈ જ રહ્યું નહોતું. જુદા જુદા પ્રાંતોના સુબેદારો, જમીનદારો અને નાના અમલદારો સુદા દેહલીના સુલતાનની પરવા ન કરતા, પોતપોતાની હકુમતમાં શાવે તેમ વર્તતા હતા. રૈયતને પણ પુદ્ધ સુલતાનની પરવા કરવાની જરૂર નહોતી બાસતી, કારણ કે તેમને પોતાને રાત દહાડે જે નાના મોટા અમલદારો સાથે કામ પડતું તેમની મરજી સચવાય એટલે ખસ થતું. અર્થાત્ કે સધળું રાજ્ય કાયદાથી નહિ, પણ જે તે સ્થળ ની અમુક વ્યક્તિની મરજી અનુસાર ચાલતું. લોદીઓનું એ વિદ્યાળ રાજ્ય માત્ર તેમના બાહુબળથી જ એકત્ર રહ્યું હતું. અરધાનોનું જોર ધણું વધી જવાથી તે લોકોને સંપૂર્ણ છૂટ આપ્યા વગર ચાલે

તેમ નહોતું. તેથી તેમને રાજા રાખવા માટે બહિષ્કાર અને સિંહદરે તેમને અનેક પ્રકારની સવલતો આપી હતી. દરજારમાં ખીલ લોકો હતા રહેલા હોય તે વખતે માત્ર અધધાનેને નીચે બેસવાની છૂટ હતી. ઇશ્વાદિમ સુવત્તાને એ સવલતો જાંધ પાડવાનો પ્રયત્ન કરતાં અરધાનોમા અસતોપ કેલાયો અને એ અસતોપ તેના શત્રુના નાતું એક ઠારણ નીરડયું.

૬. મુલતાન ઇશ્વાદિમ અને લોદી વંશના આખર—
સિંહદર પછી એનો પુત્ર ઇશ્વાદિમ સુવત્તાન થયો. તે શરૂ હોવા છતાં તેનામાં ગળ્ય ચલાવવાનું હડાપણ નહોતું. ગાદીએ બેસતાં જ તેણે અધધાન સરદારને અપાયેલી સવલતો જાંધ કરી તેમની શિરભેરી તોડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેથી મધગા અધધાન સરદારે તેના પર બળાહત્યા, અને જલાલખાન નામના તેના એક બાઈની સાથે મળી જઈ બંડ કર્યું. ઇશ્વાદિમે જલાલખાન સાથે લડાઈ કરી તેને તેમ જ પોતાના ખીલ બાઈ-એને અને ધણા બંડખોર અરધાનોને મારી નાખ્યા. આથી કેશ પ્રાતનો મુબેદાર કે જે જલાલખાનનો મિત્ર થતો હતો તેણે બંડ કર્યું. તે સમાવતા ઇશ્વાદિમને બહુ મુશીબત પડી તે પછી ઇશ્વાદિમને સર્વત્ર શાંતિ રચાયેલી લાગી પણ એ સ્થિતિ ઝાઝો વખત ટકી નહિ. બિહારનો મુબેદાર દરીયાખાન લોહાણી મરણ પામતા તેના પુત્ર બહાદુરખાન લોહાણીએ બળવો કરી સ્વતંત્ર ગળ્ય રચાવ્યું, અને અનેકવાર હિંદીની ફાજને હરાવી. રાણા મંગલે હાથે પણ ઇશ્વાદિમને સિંહદર મળી. પંજાબના મુબેદાર દોલતખાન લોદીએ પણ બંડ કરી કામુલના મોગવ બાદશાહ બાજગને હિંદ પર ચડાઈ લાવવા ઉરકેર્યો બાગ પણ હિંદુસ્તાનની પાદશાહી મેળવવા તકાસી રહ્યો હતો. તેથી એણે દોલતખાનનું આમંત્રણ ખુશીથી સ્વીકારી લીધું. ઇશ્વાદિમનો ઢાકો અષ્ટાદીન કયાગેણે બાજગને ચરણે જઈ રહ્યો હતો. બાજરે પ્રથમ તો એ અષ્ટાદીનને લશ્કર આપી મોકલ્યો. પરંતુ તેમા એનો પરાબલ થતા અષ્ટાદીનને પાગ દી નહું પડ્યું.

૧૬ મું સોળમા સૈકાનાં બીજાં સ્વતંત્ર રાજ્યો ૧૫૧

દરમ્યાન બાજર તેની મદદે આવ્યો પંબજનો મુખે દોલતખાન ચરખાતમા તો બાજરને મળી ગયો, પણ પાછળથી બને પક્ષ વચ્ચે રંધ મેગસમલુત હતી થતા તે બાજરથી હુટો પડી તેની સામે થયો. તેથી એ વખતે બાજરને દિલ્હી જુલા વગર પાણુ ફરવુ પડ્યું. પણ બીજે વર્ષે પાડો તે ૧૨૦૦૦ બજવાન મોગતો અને ફેટ્લીક તોયો સાથે ચડી આવ્યો, અને પ્રથમ દોલતખાનને ખારી દિલ્હી પર ધસ્યો. તેને રોકવા હિંદુસ્તાન એક લાખ સ્વાર અને ૧૦૦૦ હાથીઓના લશ્કર સાથે પાણીપતના મેદાનમા આવી હોમો એ ઠેકાણે પ'ણુ અને મોગતો વચ્ચે ખૂનખાગ મુદ્દ થયુ. તેમા હિંદુસ્તાન બદાહુરીથી લડપો છતા હાર્યો અને માર્યો ગયો.

હિંદુસ્તાનના અત સાથે જ દિલ્હીના પ'ણુ ગળ્યતી સમાપ્તિ થઇ જગપ્રસિદ્ધ મોગલ સામ્રાજ્યનો પાયો નાંખાયો, ઇ. સ. ૧૫૨૬

પ્રકરણ ૧૬ મું

સોળમા સૈકાનાં બીજાં સ્વતંત્ર રાજ્યો

૧. હિંદમાં મુસલમાની મત્તાનો વિસ્તાર — ઇ સ ૧૨૦૬ થી ૧૫૨૬ સુધીના સત્તાવલ્લ મેકામા ઈસ્લામી ગળ્યસત્તા લગભગ આખા દેશમા પ્રસન્વાપાત્રી એ સત્તાવલ્લ સૈકા પૈઝીના પ્રથમ અર્ધ ભાગમા થયેલો ઈસ્લામી મત્તાનો વિસ્તાર દિલ્હીના સુનનાનોના ઉલોગ અને બાહુમળને આભારી હતો. સુનામ વચના કુતુબુદ્દીન, અજમર અને બલમન મુવત્તાનોએ સિંધુથી બ્રહ્મપુત્રા સુધીનુ વિશાળ સામ્રાજ્ય ઉભું કર્યું, મુલતાન અહમદીન ખીલજીએ તેને વિસ્તારી ઠેક કન્યા

કુમારી સુધી ઇસ્લામી સત્તાનો દોર જમાવ્યો, અને મદમદ તપલખે વરગુજના જગત્તાન હિંદુ રાજ્યનો અંત આણી ઇ. સ. ૧૩૨૪માં મુસલમાનોનો ભારતવિજય પૂરો થયો. તે પછી દિલ્હીની રાજ્યસત્તા ની પડતી બેઠી. છતાં ઇસ્લામી સત્તાની ચડતી ઠળા તે તે પછીયે તેવી ને તેવી જ ચાલુ રહી; જલ્દે દેશના જુદા જુદા ભાગમાં સ્થપાયેલાં સ્વતંત્ર મુસલમાની રાજ્યોને લીધે હિંદમાંની મુસ્લીમ સત્તા જોર પગબર બની. બંગાળાનું સ્વતંત્ર મુસલમાની રાજ્ય અને દક્ષિણનું આલ્ખણી રાજ્ય તે તપલખ સુલતાન મદમદ ગાંડાની હયાતિમાં જ હલ્ય પામ્યાં હતાં. તે પછી તૈમૂરની સ્વારીની ગડગડનો લાભ લઇ ગુજરાત, માળવા, ખાનદેશ અને જોનપુરના મુસલમાન સુબેદારોએ પશુ સ્વતંત્ર રાજ્યો રચાયાં હતાં. સોજમા સૈફદી ચરખાતમાં એ બધાં રાજ્યો હયાતિમાં હતાં. તેસિવાય રજપૂતાનામાં મેવાડ અને દક્ષિણાત પ્રદેશમાં વિજયનગરનાં હિંદુ રાજ્યો પણ પ્રજળ હતાં. તેવી જ રીતે સિંધ, કાશ્મીર, નેપાળ અને આસામ વગેરે સરહદ પરનાં રાજ્યો પણ સ્વતંત્ર હતાં.

એ બધા મુખ્ય રાજ્યોની હકીકત આ પ્રકરણમાં આપણે દ્રઢમાં તપાસીશું.

૨. બંગાળાના પૂર્ણ સુલતાનો:—સુલતાન અયાસુદીન તપલખે બહારખાનના પોત્ર નાસિરુદીનને બંગાળાના કારબાર પર કાયમ કર્યા પછી એ પ્રાંતનો વહીવટ એના જ વંશમાં ચાલુ રહ્યો. મદમદ તપલખના અમલમાં કદરખાન નામનો સરદાર ત્યાંના અધિકાર પર હતો. એ કદરખાનને ફકીરુદીન નામના રાખ્તે બંદ કરી મારી નાખ્યો, અને પોતે બંગાળા બિહારનો સ્વતંત્ર સુલતાન બન્યો. પણ અઢી વર્ષમાં જ મલેક અલી સુબારક નામના સરદારે તેને મારી નાખી રાજ્યગાદી બચાવી પાડી. મલેક અલી પણ બે વર્ષમાં માર્યો જતાં હાજ ઈબિયાસ હકે શમસુદીન પૂબી બંગાળા બિહારનો સુલતાન થયો. એ સુલતાન બાંચ ધણી પીતો હોવાથી તેને ‘બાંગરા’ નું ઉપનામ મળ્યું હતું. આ ‘બાંગરા’ સુલતાન બહુ ચરો અને રાજ્યકુસળ હોવાથી, તેમજ તે વખતે દિલ્હી સામ્રાજ્યમાં ન્યાં

ત્યાં ૧૩૫૬ મચેલી હોવાથી તે પોતાની સત્તા મજબૂત કરવામા ફાવી શક્યો. મહંમદ તપલખના મરણ પછી સુલતાન ફિરોજશાહ તપલખે ૪ સ ૧૩૫૩મા બંગાળા પર સ્વારી કરી, પણ તેમા એને યશ ન મળતા પાછા ફરતુ ૫૬૫ સુલતાન શમ્સુદ્દીન સામરાએ લખ્નોની ઉર્ફે ગૌડને રાજધાની બનાવી તેને જામતાબાદ (સ્વર્ગપુરી)નું નામ આપ્યું એ સુલતાન ૪ સ ૧૩૫૭મા મરણ પામ્યો. એના પછી એના પુત્ર સિકંદરે ૬૪ વર્ષ રાજ્ય કોમળ્યું. એની કામગીરીમા ફિરોજશાહ તપલખે બીજવાર મદાદ કરી પરંતુ તેમાયે એને ઝાઝો યશ ન મળતા સિકંદર પાસે માત્ર નામનું ઉપરી પણ કબૂલાતી પાછા ફરતુ ૫૬૫, ૪ સ. ૧૩૫૯ સિકંદર પછી તેના પુત્ર ગયાસુદ્દીને સાત વર્ષ, અને તેના પછી સુલતાન-ઉસ-સલાવીને નવ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. સલાવીન પછી તેનો પુત્ર શમ્સુદ્દીન બીજો સુલતાન થયો તે દુરાચરણી હોઇ નહુ વર્ષમા જ મરણ પામ્યો એટલે તેનું રાજ્ય કંઈ નામના એક હિંદુ જમીનદારે ખયાલી પાડી હિંદુ અમલદાર કર્યો, ૪ સ ૧૩૮૬ કંઈના મરણ પછી તેના પુત્ર જિતમલે રાજપુત્રીથી મુસલમાન ધર્મમા વટલાઈ જઇ બંગાળામા ફરી પાછો મુસલમાન અમલ ચાલુ કર્યો, ૪ સ ૧૩૯૨ એણે જલાલુદ્દીન નામથી ૪ સ ૧૪૦૦ સુધી પરાક્રમપૂર્વક રાજ્ય કર્યું તેના પછી અહમદ, નાસિરશાહ, જૂર્જક અને સુલશાહ નામના સુલતાન થયા સુલશાહ પછી ચાર વર્ષમા થણી જ ધાલમેલ થઇ છેવટે સન ૧૪૬૧મા ફિરોજ પૂર્વી નામનો એક હબસી સરદાર સુલતાન થયો એણે ગૌડ રાજધાનીમા સન ૧૪૬૩ સુધી નિરતિ રાજ્યસુખ કોમળ્યું એના મરણ પછી પાછા ટટા ચાલી આખરે સને ૧૪૬૫મા અલા-હુદ્દીન પૂર્વી નામનો સુલતાન ચિર થયો એણે હબસી અને હિંદુ સરદારોનું નેર તોડ્યું એ સુલતાન બહુ પરાક્રમી અને સજ્જન નીવડી ૪ સ ૧૫૨૩ સુધી બાદશાહી સુખકોમળી મરણ પામ્યો એના પછી એનો પુત્ર નસીબ-ખાન સુલતાન થયો આખરની જીત વખતે આ નસીબખાન જ બંગાળાની ગાદી પર હોતો

આ પૂર્વી સુલતાનોના અમલમા બંગાળાની જાહોજલાલી પુષ્કળ વધી દેશમા ધનધાન્યની ભરપટ થઇ ગૌડ ધણુ માતમર, વિશાળ અને શોભીતું સહેર બન્યું. બંગાળાનો વેપાર પૂર્વ અને પશ્ચિમે ધણે દુર લગી પુષ્કળ પ્રમાણમા ચાલતો હોવાથી લોકો ધણા

શ્રીમંત હતા. ગુલામ હુસેન નામનો ઇતિહાસકાર લખે છે કે—
 “ ઘણે બાગે સમજા શ્રીમંત લોકો સોનાના ચાળમાં જમતા હતા.”
 ઇ. સ. ૧૫૭૫માં ચાલેલી મહામારીમાં ગૌડ નગર તૂટ્યું તે ફરી
 આગાહ થવા પામ્યું નહિ. હાલમાં તે ઠેકાણે મેટા મોટા જંગલો
 હતાં છે.

૩. જોનપુરના શર્કી સુલતાનો:—જોનપુર શહેર બનારસની દક્ષિણે ૫૦
 માઈલ પર ગોમતી નદીને કાંઠે આવેલું છે. એ શહેર શિરોજ તપવખે ઇ. સ.
 ૧૩૫૧માં વસાવી પોતાના પૂર્વગામી સુલતાન મહમૂદના લાંકા નામ
 ‘જોના’ પરથી એનું નામ જોનપુર પાડ્યું. શિરોજસાહે અવારખાન નામના
 સરદારને મનેક-ફસ-સર્ખીના ખિતાબ સાથે જોનપુરની મુખાબીરી આપી
 હતી તપવખ વંશના છેલ્લા સુલતાન મહમૂદની નબળાઈનો લાભ લઈ એ
 મુખેદારે જોનપુરમાં શર્કી વંશનું સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું, ઈ. સ. ૧૩૬૪.
 એના મરણ પછી એનો પુત્ર સુબારસાહે અને તેના પછી ઈમાદિમસાહે
 નામના સુલતાન થયા એ ઈમાદિમસાહે શર્કી રાજ્યની સત્તા ધારી
 મજબૂત કરી સૈયદોના અમલમાં તે એક એ બાર એણે ખુદ દિલ્લી પર ચડાઈ
 કરી હતી. ઉપર સૈયદો અને એની વચ્ચે સમભૂત થતા સૈયદ સુલતાન
 સુબારસે પોતાની સાહબદી શર્કી સાહબદા વેરે પરણાવી જોનપુરના
 ઇતિહાસમાં આ ઈમાદિમ શર્કીનું નામ પ્રખ્યાત છે. એ સુલતાન વિદ્યા-
 લાનો પાંચ દોઢ ‘અટાવા મસીદ’ નામની સુંદર અને શુદ્ધ ઈસ્લામી
 બાંધણીની મસીદ બાંધાવી પોતાનું નામ ચાહગાન કરતો ગયો છે. ઈમાદિમ
 સાહે ઈ. સ. ૧૪૪૦માં મરણ પામતા તેનો વડો સાહબદો મહમૂદસાહે
 સુલતાન થયો બહિલોવ લોહી સુલતાન લેવાની ખટપટમાં હતો, તે વખતે
 એણે જ દિલ્લી પર ચડાઈ કરી હતી પરંતુ બહિલોવના પરાક્રમ આગળ
 તેણે કંઈ નહિ ચાલ્યાથી એને દિલ્લીથી પાછા ફરવું પડ્યું હતું. બહિલોવ
 સાથેનું એણે સુદ્ધ ઈ. સ. ૧૪૫૦માં એનું મૃત્યુ થયું ત્યાં લગી આવું જ રહ્યું
 આ શર્કી સુલતાને પછી ‘વાઘડવાલ’ નામની સુંદર મસીદ બાંધાવેલી છે
 મહમૂદસાહે પછી તેનો પુત્ર મહમૂદસાહે ગાદીનસીન થયો તે સમયે છતાં
 દૂર હોવાથી બધાને અપ્રિય થઈ પડ્યો, અને પાંચ મહિનામાં જ માર્યો
 ગયો. એની પછી એનો બાઈ હુસેનસાહે સુલતાન થયો એણે બોઢીયા
 જીતવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમાં એને થયું નહિ. લોહી સુલતાનો.

સાથેનો ઝગડો પણ હજી ચાલુ જ હતો. મુસલમાન અધિસૌરે ઈ. સ. ૧૪૭૩માં મોદી ફૈજ સાથે ફરી સ્વારી કરી જોનપુરના શરકરને ત્રણ વાર ઘરાબું, અને પછી ઈ. સ. ૧૪૭૮માં એ રાજ્યને ખાલસા કરી દિલ્હીના રાજ્ય સાથે જોડી દીધું.

તે પછી ઈસાદિમ લોદીના અમલમાં લોદીઓ અધ્યાપોએ સ્વતંત્ર થઈ જોનપુરને પોતાના તાબામાં લીધું હતું. મુસલમાની અમલના મુદત બાદશાહો માટે જે કેટલાંક સ્થળો પ્રખ્યાત છે તેમાં જોનપુરની ગણના થાય છે.

૪. મેવાડ:—ઈ. સ. ૧૩૧૩માં મહારાણા હુમીરે મુસલમાનોના હાથમાંથી ચિતોડનો ઉઘાર કરી મેવાડની રાજ્યસત્તાને રાજસ્થાનમાં ફરી સર્વોપરી બનાવી. હુમીર પછી તેનો પુત્ર ખેતસિંહ રાણો થયો. તેના વખતમાં ફિરોઝુદ્દીનની સરદારી તથા દિલ્હીની ફૈજે મેવાડ પર ચડાઈ કરી. પરંતુ યદા ખેતસિંહે તેનો પરાજય કરી ઠેઠ દિલ્હી લગી તેની પૂઠ પકડી. ખેતસિંહ પછી તેનો પુત્ર લાખો રાણો થયો. તેણે પણ બાપદાદાના જેવા પરાક્રમ કરી મેવાડની કીર્તિ વધારી, અને અનેક સત્કાર્યોથી પ્રભને આત્માદ ને મુખી કરી. લાખો રાણો ગયાજીમા નિવૃત્ત થતાં પિતૃભક્ત અંદ્રસિંહે પિતાની ઇચ્છાને માન આપી ગાદી પરનો પોતાનો હક્ક જતો કર્યો, એટલું જ નહિ પણ પોતાને હાથે પોતાના પાંચ વરસના ઓરમાન બાઈ મોકળને ગાદીએ બેસાડ્યો, અને પોતે પ્રથમ દરજ્જાની સરદારી સ્વીકારી જીવનપર્યંત વક્ષાદારીથી તેના રાજ્યનું રક્ષણ કર્યું. મોકળ રાણાનું તેના દાકાઓને હાથે ખૂન થતાં તેનો પુત્ર કુંબો રાણો થયો. એ રાણાનું નામ મેવાડમા તેમજ ગુજરાતમા બહુ મશહૂર છે. એણે બંધાવેલો ચિતોડગઢ પરનો વિજયસ્તંભ, ગુજરાત અને માળવાના મુસલમાનો પર મેવાડી વીરોએ મેળવેલા મોટા વિજયોની આજ પણ સાબ પૂરે છે. એ સિવાય કુંભારાણાએ નાગોરની મુસલમાન સત્તાને તોડી દિલ્હીની ફૈજને પણ મારી હરાવી હતી. એ પ્રમાણે મેવાડમા કીર્તિમંદિરને પૂર્ણ કરી કુંબોરાણો પરલોકની તૈયારી કરી રહ્યો

હતો, તેવામાં એના પોતાના પુત્ર ઉદયસિંહે રાજ્યલોભથી તેનું ખૂન કર્યું. આ ઉદયસિંહ મેવાડના ઇતિહાસમાં 'હત્યારા' ના નામથી ઓળખાય છે. એ હત્યારાએ પાંચ વર્ષ રાજ્ય ભોગવ્યું, અને સીસોદીઆ રાજકુળની હજારો કીર્તિને બદો લગાડવા જેવું કામ કરવા જતા વીજળીથી તેનો ધાત થયો. હત્યારા પછી કુંભારાણનો વડો પુત્ર રાયમલ મેવાડપતિ થયો. એ રાણો બહાદુર છતાં નરમ હતો. એની કાચીદાં એના પુત્રોના માહોમાંહેનાં ઝબડાથી બહુ કથળી. એનો વચટ પુત્ર પૃથુરાજ પોતાના નામરાથી ચોહાણરાયના જેવો જ પરાક્રમી હોઈ ભારે મહત્વાકાંક્ષી હતો. એની ઉદ્ધતાઈમરી મહત્વાકાંક્ષાએ જ ભાઈઓ ભાઈ વચ્ચેનો અધડો ડભો કંપો હતો. આ પૃથુરાજે માળવાના સુલતાનને તેની પોતાની રાજધાનીમાંથી ટેક પકડી આણી બાપને ચરણે નમાવ્યો હતો. આ અને એવા જ પ્રકારના બીજાં સાહસોને લીધે એનું નામ રાજસ્થાનમાં આજ પણ સર્વ કોઈને બહાલું લાગે છે. એ યુગ અને સાહસિષ્ટ રાજકુમારનું એના દગાબાજ બનેલી પ્રજુરાવને હાથે ઝેરથી મૃત્યું થયું. રાયમલનો નાનો કુંવર જેમલ પણ તે પહેલાં રાવ મુરતનને હાથે માર્યો ગયો હતો. તેથી રાયમલ પછી તેનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર સંગ મિનતકરારે રાણો બન્યો. લોહીશાહીના અંતકાળમાં આ સંગ રાણો જ મેવાડના તખ્ત પર હતો. એ રાણો એના બાપદાદા હમીર, લાખા અને કુંભારા જેવો જ પરાક્રમી હોઈ કુંભારાએ પૂગ કરેલા મેવાડના કીર્તિમંદિરને એણે કળશ ચડાવ્યો. હિંદના સઘળા રાજપૂત રાજાઓ તેને પોતાનો કપરી ગણતા હતા. એ રીતે આખા રાજસ્થાનનું બળ એણે મેવાડના કીર્તિવંત વાવટા તળે એટલું કર્યું હતું તેનું દિવસે દિવસે વધતું હતું જોર તોડવાના હેતુથી સુવત્તાન ઈબ્રાહિમ લોદીએ એક વાર પડે તેના પર સ્વારી કરી હતી. પણ તેમાં રાણા સંગે તેને હગવી નસાડ્યો હતો, એટલું જ નહિ પણ ટેક દિલ્લી લગી તેની પૂંઠ પકડી લોદી સત્તાને ફોદળી કરી નાખી હતી. બાજર આવ્યો તે વખતે

૧૬ મું સોળમા સૈકાનાં બીજાં સ્વતંત્ર રાજ્યો ૧૫૭

સંગ દિલ્હીમા પુનઃ હિંદુ સામ્રાજ્ય સ્થાપવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો.

ગજપૂતાનામા એવાડ સિવાય જોધપુર, અંબર (જેપુર), ધુન્ડી, કોટા વગેરે સ્થળોના રજપૂત રાજ્યો પણ ધીરે ધીરે કરી દીધાં જાયાં હતાં. તેમા જોધપુરનું રાજ્ય તો દિલ્હીની બાદશાહી સાથે દક્ષિણે જીતે તેવું બળવાન બન્યું હતું. જેસલમેરનું ભારી રાજ્ય પણ ચાલુ જ હતું.

૫. ગુજરાત — સુલતાન અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીએ ગુજરાત જીતીને ખાલસા કર્યા પછી ઇ. સ. ૧૩૮૬ સુધી ગુજરાત પર દિલ્હીથી આવેલા સુબાએનો અમલ ચાલ્યો. સન ૧૩૮૧મા ફેઝલુલ્મુલ્ક રાસ્તીખાન નામના સુબાએ હિંદુ જમીનદારોની મદદથી ગુજરાતને સ્વતંત્ર કરવાની તજવીજ ચલાવી એ હકીકત દિલ્હી પહોંચતા સુલતાન મહમૂદ તરફએ એક વત્તેલા ચર હિંદુને મુજદરખાનનો ખિતાબ તથા છત્ર વગેરે રાજ્યચિહ્નો સાથે ગુજરાતમા મોકલ્યો. તેની અને રાસ્તીખાનની વચ્ચે સિદ્ધપુર આગળ ખૂનખાર લડાઈ થઈ, તેમા રાસ્તીખાન હાર્યો અને મર્યો ગયો. એ જમાનામા એક સુબેદારને કાઢી ખીજને નીમવાનું કામ બહુ કપડું હતું. લડાઈ વગર પહેલો સુબેદાર પોતાનો અધિકાર બાંચે જ છોડતો એવી લડાઈએ-મા રૂપતનો બમણો મરો થતો મુજદરખાને કારભાર હાથમા લઈ યોડા જ વખતમા આસપાસના રાજ્યોને જીતી વરા કર્યાં હિંદુ ધર્મનો એ કદો વેરી હોઈ હિંદુ દેવળોનો એણે પુષ્કળ નાશ કર્યો સોમનાથનું દેવળ તોડી તેના પથર વડે તે ઠેકાણે એણે મસીદ બંધાવી. એ પછી ઇ. સ. ૧૩૮૬મા મુજદરશાહ નામ ધાગણ કરી તે ગુજરાતનો કારભાર સ્વતંત્રપણે કરવા લાગ્યો, અને તૈમૂરની સ્વારીની ધામધુમમા તો એણે પોતાના નામનું નાણું અને ખુલ્લો પણ ચાલુ કર્યો તૈમૂરથી નાડેલો દિલ્હીનો દુર્બાગી સુલતાન મહમૂદ મુજદરને શરણે આવ્યો, પણ કૃતળી મુજદરે પોતાના એ આગલા

માલિકને આશરો સરખો આપ્યો નહિ. એ કૃતદ્વીપજ્ઞાનો બદલો
 મુજદરને થોડા જ વખતમાં મળ્યો. એના પોતાના પૌત્ર અહંમદે
 એને કેદ કરી ઝેરથી માર્યો અને પોતે અહંમદશાહ નામે રાજ્ય
 કરવા લાગ્યો. અહંમદશાહે ઇ. સ. ૧૪૧૧ થી ઇ. સ. ૧૪૪૩ સુધી
 પરાક્રમપૂર્વક રાજ્ય કરી ગુજરાતના રાજ્યને મજબૂત બનાવ્યું.
 એણે પોતાના નામથી 'અહમદાબાદ' નામનું શહેર વસાવી ત્યાં
 પોતાની રાજધાની કરી. એ જ શહેર આજ 'અમદાવાદ' નામથી
 જાણખાતું હોઈ આજ પણ ગુજરાતના રાજનગરનું માન ભોગવે છે.
 અહંમદશાહ પણ એના બાપના જેવો હિંદુ ધર્મનો વિરોધી હોઈ
 હિંદુ દેવળો અને મૂર્તિઓના નાશ માટે એણે ખાસ ખાતું ખોદ્યું
 હતું. છતાં એ ધણો ન્યાયી હતો. અપરાધ બદલ તેણે પોતાના એક
 જમાઇને શૂળાએ ચડાવ્યો હતો, એ વગેરે વાતો પ્રસિદ્ધ છે. એણે
 રજપૂત કુમારિકાઓ સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં. અહંમદશાહ પછી એનો
 પુત્ર મહમદ કરીમ અને તેના પછી કુતુબશાહ નામના સુલતાન થયા.
 આ કુતુબશાહને કુંભારાણા સાથે લડાઈ સળગતાં કુંભારાણી એક
 ફાજને એણે હરાવી હતી, પણ પછી ખુદ કુંભારાણા આગળ તેનું
 કંઈ ન ચાલતાં એને પાછા હાંવું પડ્યું હતું. કુતુબશાહ ઇ. સ.
 ૧૪૫૮માં મરણ પામતાં તેનો દાકો દાઉદખાન સુલતાન થયો. પણ
 તે રાજ્ય કરવાને નાલાયક જણાયાથી અમીરાએ તેને ઉઠાડી મુકી
 તેના ઔરખાન બાઈ મહમદને ગાદીએ બેસાડ્યો. આ મહમદશાહે
 ૫૩ વર્ષ રાજ્ય કરી પુષ્કળ નામના મેળવી. જુનાગઢ અને આંખા-
 નેરના અણત ગણાતા બે ગઢો એણે હિંદુ રાજાઓ પામેથી છતી
 લીધાથી ઇતિહાસમાં તે 'મહમદ બેગડા' નામે જાણખાતો. પરાક્રમ,
 શક્તિ, ન્યાયી વર્તન અને જનહિત માટેની લાગણી માટે એનું નામ
 ગુજરાતમાં સિદ્ધરાજ જ્યાસ'દના નેટહું જ મશ્હૂર છે. છતાં
 સર્માધતાને લીધે ગુસલમાન સિવાયના લોકોને એકંદરે ધણો જ ત્રાસ
 વડો પડ્યો હતો. ગુજરાતની પ્રસિદ્ધ વઢોરા અને મોલેસલામ ડામો

મૂળ હિંદુ હોઈ આ મહમદ બેગડાના વખતમા જ વટલાયેલી કહેવાય છે. એનાં બાધકામોની સખ્યા એટલી મોટી હતી કે ગુજરાતમાં જે કંઈ પ્રસિદ્ધ ઇસ્લામી ઇમારતો આજે હયાત છે તે મુલતાન બેગડાની બંધાવેલી મનાય છે. અમદાવાદ પાસેનું મહેમદાવાદ શહેર એ બેગડા સુલતાને જ વસાવેલું. મહમદ બેગડા પછી તેનો પુત્ર ખલીલ મુજરશાહ નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો. ગાદીએ બેસતા જ એને માળવાના સુલતાનની મદદે જવું પડ્યું. મેદનીરાયની સત્તા તોડી તથા સુલતાન મહમદ ખીલજને માંડુગડની ગાદીએ બેસાડી તે પાછો ફર્યો. તે જ અરસામા ઇડરના રજપૂત રાજાએ બડ ક્યાંથી તે ઇડર પર ચડ્યો અને ઇડર શહેરનો નાશ કર્યો. ઇડરના મુસલમાન થાણદારે સંગ રાણાને ત્રીક્યાથી તે પરાક્રમી રાણાએ ગુજરાત પર સ્વારી કરી અનેક ગ્રામ્ય મુસલમાનોની પૂરેપૂરી ખજા લીધી. મુજરશાહને ઇમાનના શાહ સાથે સારો સબંધ હોઈ તેના તરફથી એને ઘણું નજીવું મળ્યું હતું. આખરે દિલ્હી છત્યું તેના એક વર્ષ પહેલા જ મુજરશાહ મરણ પામી તેનો વડો શાહનશે બહાદુરશાહ મુલતાન થયો હતો.

બુજ અપવાદ સાથે ગુજરાતના બધા જ મુસલમાન ગળ્યકર્તાઓ હિંદુ ધર્મના કદા વિરોધી હોઈ તેમના તરફથી હિંદુઓ પર પુષ્કળ જુલમ ગુજર્યો. એથી કંગે જૈન ધર્મની અસરથી નિર્માલ્ય થવા બેઠેલી ગુજરાતની પ્રજા છેક જ નિર્માલ્ય થવા પામી.

૬. માળવા — ગુલામવશી સુલતાન અલતમશે ઇ સ ૧૨૩૪મા માળવાના રજપૂત રાજ્યની આખર આજ્યા બાદ માળવા પ્રાંતની વ્યવસ્થા દિલ્હી દરબાર તરફથી ચલી હતી મુલતાન ફિરોજ લખવખે દિવાનખાન ઘોરી નામના સરદારને માળવાનો સુબેદાર નીમ્યો હતો તેણે ફિરોજશાહ પછી દિલ્હીમા ચાલેલી ગડબડનો લાભ લઈ માળવાનો નરનાર સ્વતંત્ર પહેલું કરવા માંડ્યો એણે ઉત્તરેને બદલે માંડુગડમા રહેવા માંડ્યાથી માંડુગડ માળવાની રાજધાની બન્યું તૈમૂરચી નાકેલા મહમૂદ સુલતાનને દિવાનખાને માનપૂર્વક આશ્રય આપ્યો હતો. લખવખશાહના દિલ્હી ગયા બાદ

તરત જ તેણે પોતાના નામના સિદ્ધા અને ખુલા ચાલુ કર્યા, ૪ સ. ૧૪૦૧-
 દિવાનરખાન સન ૧૪૦૪મા મરણ પામતા તેનો પુત્ર હુસમશાહ નામ
 ધારણ કરી માળવાની ગાદીએ બેઠો. એને ગુજરાત અને પ્રાચીણ રાજ્યના
 સુલતાનો સાથે અણબનાવ થઈ તેમને હાથે અનેકવાર દાર ખમવી પડી
 હતી એણે માંડુગદના કિશોની મજબૂતી ધણી જ વધારી તથા તેમા એક
 મુંદર મસીદ ચણાવા માડી, જે એના પછી થયેલા સુલતાન મહમદશાહે
 પૂરી કરાવી એ મસીદને ૩૬૦ કમાન અને ૨૦૦ કુમટ હોઈ તે ધણી ભેલા
 લાયક છે હુસમશાહ બહારના રાજ્યો સાથે પોતાનો બચાવ કરી રાખ્યો
 નહિ, હતા તે પોતાના રાજ્યમા ધણો લોકપ્રિય હતો હિંદુઓના કેષણોને
 કે તેમના ધર્મને ખીલકુલ દરમત લ કરતા, સર્વ પ્રભ તરત તે મમતા અને
 નિષ્પક્ષપાતથી વર્ત્યો, તેથી માળવી પ્રભ આજે પણ તેને સહારે છે
 માળવામા હુસમશાહ નામનુ સહેર છે તે એનુ જ વસાવેલુ હુસમ પડી
 તેનો પુત્ર ગીજનીખાન ગાદીએ બેઠો, પણ તેના વછર મહમદખાન
 ખીલકુલે થોડા જ વખતમા તેને મારી નાખી માળવાનુ તખ્ત પોતે ધીનવી
 લીધુ એરે માળવામા ધેરી સુલતાનોને બહો ખીલકુલ સુલતાનોનો અમલ
 શરૂ થયો, ૬ સ ૧૪૦૫

સુલતાન મહમદ ખીલકુલ ચલા અને ચતુર હોઈ રાજાજમા બહુ
 બાહોશ હતો. મેવાડના પ્રખ્યાત કુભારાણુ સાથે એણે લડાઈ કરી, તેમા
 એનો પરાજય થતા કુભાના હાથમા તે કેદ પડાનો પણ
 પડી કુભાના આદરાતિથથી ખુશ થયેલા મહમદશાહ અને તેના
 સાથીઓએ દિંદીના સુલતાન સાથેના યુદ્ધમા રાણાજને જીતર-
 પૂર્વ મદદ કર્યાથી કુભાએ તેને માનપૂર્વક છાડી મેરી માળવાની ગાદી
 તેને પાછો મેળવી આપવામા મદદ કરી મહમદશાહ અને કુભારાણુ
 વચ્ચે થયેલી મૈત્રી તેમના જીવન પર્યંત અસ્ખલિત ચાલુ રહી ગુજરાત અને
 પ્રાચીણ રાજ્યો સાથે મહમદશાહને હમેશનો અણબનાવ હતો ૬ સ
 ૧૪૫૧ની ગુજરાત ધરની તેની સ્વારી નિષ્ફળ નીવળી હતી પરંતુ પ્રાચીણ
 સુલતાન પર તો તેણે પોતાની સરસાઈ સિદ્ધ કરી તેનુ મંથિયપુર પરગણ
 કબજે કર્યું હતુ આ સુલતાન ૬ સ ૧૪૮૮મા મરણ પામતા તેનો પુત્ર
 ગ્યાસુદીન માળવાનો સુલતાન થયો આ ગ્યાસુદીન સુલતાનને જ મેવાડ
 નો બહાદુર રાજકુમાર પૃથુરાજ સાદસ હતો તેની પોતાની મજબાનીમાથી

કેદ પકડી ગયો હતો એ સુલતાને ઘણા વર્ષ સાતિથી રાજ્ય બંધુ એના અમલમાં માળવી પ્રાંતને જેટલું સુખ મળ્યું તેટલું તે પડીના ઘણા વર્ષોમાં મળ્યું નહોતું સન ૧૫૦૦માં ગ્યામુદ્દીન મરણ પામતા તેના પુત્રો વચ્ચે ગાદી માટે ટટા થયા, તેમાં આખરે નાસિરુદ્દીન રાંઓ એણે મેવાડ પર ચડાઈ કરી યાદી ધણી ફતેહ મેળવી, તે સિવાય બીજા મહારાવની બીના એની કારકીર્દીમાં બની નથી સુલતાન નાસિરુદ્દીન સન ૧૫૧૨માં મરણ પામતા તેના પુત્ર મહમદને કેટલીજ ખટપટ પડી, મેદનીરાય નામના રાજપૂત સરદારની મદદથી ગાદી મળી મેદનીરાયનું ચલણ અતિશય વધી પડતા તેની અને સુલતાનની વચ્ચે ઝગડો થયો તેમાં પરિણામે સુલતાનને ગુજરાતમાં નાસી જવું પડ્યું ગુજરાતના સુલતાન સુલદર બીભલે મેદનીરાયની સત્તા તોડી મહમદશાહને ફરી ગાદીએ બેસાડ્યો પણ મેદનીરાયનો પણ ખેંચી સંજ રાણાએ માળવા પર ચડાઈ કરી અને સુલતાનને જીવતો કેદ પકડી લીધો છતાં તેના ધા બસાળર કઝાવરાવી રાણાએ તેને માનભેર માંડુગઢ બંધાવી દીધો તે પછી ઈ સ ૧૫૨૫માં ગુજરાતના સુલદરશાહના મરણ પછી તેના પુત્ર બહાદુરની વિરુદ્ધમાં જે ખટપટો થઈ તેમાં મહમદશાહે બામ લીધાથી સુલતાન બહાદુરે માળવા પર સ્વારી કરી માંડુગઢ જીત્યો, અને સુલતાન મહમદને કેદ પકડી માળવાના સ્વતંત્ર સુલતાન માની રાજ્યનો અંત આવ્યો, ઈ સ ૧૫૨૬ અલાબી મહમદશાહને કેદી તરીકે આંખાનેર લઈ જતા રસ્તામાં તેનું મૃત્યુ થયું

માળવાના આ સુલતાનોનો અમલ પ્રાંતને એકદર રીતે સુખ કર જ નીવડ્યો તેમાંના કોઈએ પણ પ્રાંત પર ધર્મ કે બીજા બામત સુર જીલ્લમ કર્યો ન હતો, તેથી કેટલાક સુલતાનોને તો આજ પણ ત્યાંના લોકો સભારે છે.

■ ખાનદેશનો ફરકીવંશ —સુલતાન શિરોજ તથાજન પછીની અવ્યવસ્થામાં શિરોજ નીચેલા ખાનદેશના સુબેદાર અમલક ફરકીએ પણ ગુજરાત અને માળવાનું અનુકરણ કરી સ્વતંત્રતા બહેર કરી, તથા માળવાના દિલાવરખાન ઘેઘરીની પુત્રી સાથે લગ્ન કરી પોતાનો પક્ષ મજબૂત કર્યો આ ફરકીવંશનો સ્થાપનાર પોતે ખવિશ ઉમરનો ૨૨મો વય જ હોવાનો દાવો કરતો હતો એણે ખેતીવાડી સુધ રીતે પ્રજાની સારી

સંભાળ લીધી. એની રાજધાની તાવનેરમાં હતી. ઇ. સ. ૧૩૬૬માં એણે મૃત્યુ નીપજતાં તેનો પટો પુત્ર નાસિરુદ્દીન ખાનદેશને સુલતાન થયો. આ નાસિરુદ્દીને આસિરખટનો મળ્યોત કિસ્કો ત્યાંના દિંદુ રાજ પાસેથી કપટ કરી લીધો. આસિરખટના દિંદુ રાજને નાસિરના બાપ સાથે સારી દોસ્તી હતી. એ રનેદ સંબંધને લાભ લઈ, નાસિરુદ્દીને ત્યાંના રાજ પાસેથી પોતાનાં બેરાં ઊઠારને પોતે સચુના બચથી મુજ શાય ત્યાં હતી આસિરખટમાં આશય આપવાની ચરવાનગી મેળવી. પણ બેરાં ઊઠારને બદલે ખટલાવાની પાલખીઓમાં દલિયારબંધ સિપાઈઓ મોકલી એણે તે મળ્યોત યદનો કળએ મેળવ્યો. ત્યાંના રાજ અને તેના માણસોની અવબગ, કલક કરવામાં આવી. નાસિરના આ સાદસ મઠિ તેને મુબારકખાદી આપવા સારૂ 'ઝેનુદ્દીન' અને 'ખુરાનુદ્દીન' નામના બે મુસલમાન સાધુઓ ખાસ દોલતાબાદથી ખાનદેશમાં આંચા. તેમના માનમાં નાસિરુદ્દીને કૈનાબાદ અને ખુરાનપુર નામનાં બે સહેરા લાખીને કાઢે સામસામાં વસાવ્યાં. તે પછી ખુરાનપુર સારૂં આબાદ થઈ ખાનદેશની રાજધાની બન્યું. નાસિર ૪૦ વર્ષ રાજ્ય કરી સન ૧૪૩૭માં મુજરી થયો. નાસિર પછી ખાનદેશની ચાલીએ રમીરન આદિલખાન, રમીરન મુબારકખાન અને બીએ આદિલખાન નામના સુલતાન થયા. એમને આલ્લી અને મુજરાતી સુલતાનોની બારે દહેશત હતી. મુજરાત ના સુલતાન મદમદ બેમદાએ આદિલખાનના વખતમાં ખાનદેશને પોતાનું ખંડીવ બનાવ્યું. તે પછી યસૂં ૧૫ વર્ષ ચાલિયી રાજ્યમુજ કોમતી આદિલખાન સન ૧૫૦૩માં મરણ પામ્યો. એણે અનેક મહેલો, મસ્જીદો અને વિલાસબવનો બંધાવી તથા પાણીના નળની યોજના કરી ખુરાનપુરમાં પોતાનું નામ અમર કર્યું છે. એના અમલમાં ખુરાનપુરની આબાદી પુરુષ વધી. તે સહેર વેપારનું મોટું મથક થઈ પડ્યું. સોના ચાંદીના મુંદર નકશી-કામ તથા રેશમી વસ્ત્રો અને મલમલના બારીક વસ્ત્રાધામમાં ખુરાનપુરની બરોબરીનું બીજું કોઈ સ્થળ આખા દેશમાં નહોતું. દાઢ પજુ તેરકું મુંદર કામ કાઢ સ્થળે થઈ નથી, તો પછી તે વખતની તો વાત ન થી હતી ?

આદિલખાન પછી તેનો બાઈ દાડદ, અને તેની પછી મદમદ બેમદાનો બાજેન આદિલ ત્રીએ ખાનદેશની ચાલીએ બેઠા. આ આદિલશાહે : મુજરાતના સુલતાન સુલદેશદા બીજની કુંવરી સાથે લગ્ન કર્યું હતું.

ઈ. સ. ૧૫૨૦માં તેજુ મરણ થતાં તેનો પુત્ર ચીરન મહંમદ ગાદીનશીન થયો. બાબરના આગમન વખતે આ ચીરન મહંમદ જ બાબરેસાને અધિપતિ હતો. તે પછી મહાન મોગલ આગ્રાઠ અકબરસાહે ઈ. સ. ૧૫૬૬માં બાબરેસાના રાજ્યને ખાલસા કર્યું, ત્યાં સુધી તે આ દ્રશીવંશ માં જ ચાલ્યું.

૮. સિંધના જામશાહ:-ઈ. સ. ૧૨૨૪માં સુલતાન અલ્તમશે સિંધ પ્રાંતને ખાલસા કરી દિલ્હીના સામ્રાજ્યમાં ભેરી દીધા પછી ઈ. સ. ૧૩૨૬ સુધી તે દિલ્હીના સુલતાનોના તાબામાં રહ્યો સાગે છે તે પછી જામ અફા નામના સુમરાવંશી રજપૂત રાજ્યે દિલ્હીની છુંસરી કાપી દઈ સિંધ પ્રાંતને સ્વતંત્ર કર્યો. ઈ. સ. ૧૩૩૮મા જામ અફાજુ મરણ નીપજતા નિંધની ગાદીએ જામ ચૌમાન રાજ થયો આ જામ ચૌમાને સુલતાનના રજપૂત બળવાખોરોને આશ્રય આપ્યાથી સુલતાન મહમદ તથવળે સિંધ પર સ્વારી કરી. પરંતુ એ ચડાઈ દરમ્યાન ઠંઠા મુકામે સુલતાનનું મૃત્યુ થવાથી જામને સજા કરવાનું કામ અધુર રહી ગયું; તે બેના પછી થયેલા સુલતાન શિરોજ તથવળે પર કરી જામ પર ખંડણી બેસાડી. જામ ચૌમાન મરણ પામતા જામ બની સિંધનો રાજ થયો. તેણે ખંડણી આપવી બાબ ક્યાંથી સુલતાન શિરોજે સિંધ પર ફરી સ્વારી કરી અને જામ બનીને પકડી દિલ્હી લઈ ગયો પણ ત્યાં બેનો સત્કાર કરી પોતાના માટલિકા રાજ તરીકે તેને પાછો સિંધ જવા દીધો જામ બની ૪ સ. ૧૩૬૭મા મરણ પામ્યા પછી તેનો બાઈ જામ તિમાજી સિંધનો રાજ થયો તે ઈ. સ. ૧૩૮૦મા સુલતી જતા બેના વારએ મુસલમાની ધર્મ રીઝાઈ લાઈથી 'જામ' એટલે મુસલમાની રાજ સમજવામા આવે છે. જામ તિમાજીથી ૧૦મી પેઢીએ નિજમુદ્દીન નંદ નામનો જામ થયો. તેની કારખીદોમા ઠંઠકારના તુર્કોએ સ્વારી કરી સિંધનો ઉત્તર ભાગ અને બજ્જનો મજબૂત કિલ્લો છતી લીધા. તેના રોચમા જામ નિજમુદ્દીનનું ઈ. સ. ૧૪૬૨મા મૃત્યુ થયું, અને તેનો પુત્ર જામ શિરોજ સિંધની ગાદીએ બેઠો અને અને સવાદીન નામના બીજા એક રાજકુમાર વચ્ચે ગાદીના હક સંબંધી તન્સાર હડી, તેમા સુલતાનના સુલતાન સુલ્તરસાદ બીજાએ પોતાના સંબંધી મવાદીનનો પણ લીધો, અને શિરોજને દાખી છાટી સિંધમાં પોતાનો જામવ આપ્યો ૫૬૫૯

ચરેડો શ્રી ૧ / મુલતાનના મુલતાન શાહજેન અર્ધનને સરણે નવા તેણે
એને નદદ રી અને સલાહીનને માર્યો પણ પછી ફિરોજને મુલતો મેલી
અર્ધન પોતે ન સિંધની નાદી બચાવી પડતા સિંધની લામસતાનો
લોપ થયો બાબરની સ્વારી વખતે આ શાહજેન અર્ધનનો પુત્ર શાહ
હુનેન અર્ધન નિવ અને મુલતાનનો અધિપતિ હોનો

૬ કાશ્મીર — મુલતાન અદમદ ગી / નીના સમઘીન સંમામરાજ
૫૧ ત્રીજ પેઢીએ હર્ષ નામનો રાજ કાશ્મીરના સિદાસન પર થયેલ એ
રજા હોના ના પ્રખ્યાત ગુપ્ત સમ્રાટ હર્ષના ભેલો ન વિદ્યાન દોઈ વિદ્યા
હાને મેળા આશ્રયદાતા હતો એનું નાન પણ હોના ના હર્ષ જેટલું ન
હતિદાસમા પ્રસિદ્ધ છે હર્ષ પછી કાશ્મીરના સિદાસન પર ઉચ્ચવ,
મુસ્સલ અને જયસિદ નામના રાજ ચલા રાજવર ચિત્તોને જેમ પ્રસિદ્ધ
વંદલુ પતિ આ જયસિદના દરબારમા ન ચલ રો જયસિદ પછી
લોહ વંદન પડી થઈ કાશ્મીરના રાજ્યવરમા મેલો ઉચ્ચવપાયક થઈ
તે પછી ૬ ૮ ૧૦૧૫મા મેનદેવ નામનો રાજ કાશ્મીરની નાદીએ થયો
તેણે શાહમી નામના એ ગુર્જા મુસલમાનને પોતાની નોમરીમા રાખ્યો
હોતો તે વવગા વવગા મેનદેવના પુત્ર રણુવંદની કાશ્મીરમા પ્રવાન
પડે પડોયો હતો તેમામા ગુણુવંદનું નૃત્ય ચલા કા જરો રાજ આનંદ
દેવ કાશ્મીરનું ગજવ બચાવી પડેલ એ આનંદદેવે સવજા મુસલમાનોને
નોમરીમાથી બગવર કર્યાથી શાહમીની સરદારી તલે મુસલમાનોએ બહ
હુ તેના રાજનું ખૂન થઈ શાહમીરના હાયમા કાશ્મીરની નાદી આવી,
૬ ૮ ૧૩૦૫ આનંદવંદની રાણી કવગદેવીએ રાજ્ય પાછું મેળવવા બહુ
માયાદી રી, પણ તેમા એનું કહ નહિ વચ્ચાથી અતે કટાણને તેણે
૬ ૮ ૧૩૩૮મા શાહમી હર્ષ રામ્મુદીન સાથે લગ્ન કર્યું રામ્મુદીનથી
પાનમી પેઢીએ સિંહ નામનો મુલતાન કાશ્મીરના તખ્ત પર ચરેલ તેણે
એનું દિદુએને જગત્પદે વઠાવ્યા તથા દિદુએના દેવો તોડી
'શુલસિન' નું નાન મેળવ્યું એ ૧૧મા એના પ્રધાન વરથી એને સારી
મદદ મળી હતી એ પ્રધાન મૂળ બાલુલદો પાળથી વઢીને મુસલમાન
યો હતો, એધ્યાનમા ગજવા જેટલે છે તૈમૂરની સ્વારી વખતે આ સિંહદરજ
કાશ્મીરની પાંચે દોષ તે તૈમૂરને ચત્તે જતા કાશ્મીર તેના જિમ
અપાશમાથી બચી ગયું સિંહની પછી ત્રીજ પેઢીએ જૈન-કલ-અબિદીન

બહુ' સારો સુલતાન થઈ ગયો. એણે હિંદુધર્મનો વિરોધ કરનારા કાયદાઓ ૨૬ કર્યા, તથા ખાષણ રાજ્યોએ પાણી નાંખેલાં દેવળો બંધાવી આખ્યાં એ રીતે નિષ્પક્ષપાત ન્યાયથી રાજ્ય કરી તે ઈ. સ. ૧૪૭૨માં મરણ પામ્યો. જૈન-કલ્પ-અભિહીત પછી ઠારખીરમાં દર્ગાફિસાદત્ત નેર પુષ્કળ વધી ગયું, ગાદી માટે પછો બંધાયા અને ધામધુમ મચી રહી. એ સ્થિતિમાં ઠારખીર હું રાજ્ય ઈ. સ. ૧૫૮૬ સુધી ચાલી, આખરે મહાન અકબરને હાથે ખાલસા થયું.

પ્રકરણ ૧૭ મું

સોળમા સૈકાનાં જીનાં સ્વતંત્ર રાજ્યો-(ચાલુ)

આહાણી રાજ્ય

૧. હસન ગંગુ અને આહાણી રાજ્યની સ્થાપના:—

સુલતાન મહમદ તખલખના સમયમાં દિલ્હીમાં ગંગુ નામનો એક વિક્ષાન આહાણુ રહેતો હતો. તેના પર સુલતાનની બહુ મહેરબાની હતી. એ ગંગુ આહાણુને ત્યાં હસન નામનો સુબામ હતો. હસનની ધમાનદારીથી ખુશ થઈ ગંગુએ તેને ઘોડીકે જમીન અને બગીચાની એક ભેડ આપી છૂટો કર્યો. તે જમીન ખેડતા ખેડતા નસીમસંજેગે હસનને તેમણે સોનામહેરો ભરેલો એક ચક્ર જડી આવ્યો. હસને તે ચક્ર પોતે ન રાખતા જમીનના મૂળ માલિક ગંગુ શેઠને અર્પણ કર્યો. ગંગુએ તેની આ ધમાનદારીની વાત સુલતાન આગળ કરતાં સુલતાને હસનને પોતાની પાસે તેડી મંગાવ્યો અને તેને ૧૦૦૦૦ ઘોડેસ્વારની મરદારી આપી. ગંગુ આહાણુ તેની જન્મકુંડળી બનાવી

ભવિષ્ય બાપ્તુ કે “તને રાજ્ય મળશે” એ વચન સિદ્ધ થાય તો પોતાના રાજ્યના નામ સાથે ‘ગંધુ’ નું નામ જોડવાનું હસને વચન આપ્યું આ બનાવ પછી થોડેક વરો દક્ષિણનું બડ સળગ્યું, તે સમાવવા સુનતાન મહમદ દક્ષિણમાં ગયો અને ત્યાં જોવા તેવો બદોબસ્ત કરી તે ગુજરાતનું બડ સમાવવા તે તરફ દોડ્યો જતી વખતે હસનને તે દક્ષિણના સુમેદારના મદદનીશ તરીકે મૂકતો જોતો તે પછી ગુજરાતના બડખોરોને દક્ષિણના સુમેદારે આશ્રય આપ્યાથી ‘સુનતાન દક્ષિણના બધા મુસલમાન અધિપતિઓને સળ કંગનાર છે’ એવી ગપ ઉડી એટલે દક્ષિણના સધળા મુસલમાનોએ ખુ નો બળવો કરી ઈસ્માઈલખાનને પોતાને સુલતાન બનાવો હુમન પણ એ બળવામાં સામેલ થયો તેણે સુનતાનની રોજને વિખેરી નાખી એટલે તથા કંધાગીના મિના કમરે મ્યાં તે પછી હસન દોલતાબાદ પાછો રતતા ઈસ્માઈલ ખાને નાન્યનો દારબાગ ગઝખુશીથી હસનને હવાલે કરી દીધો (તા ૧૨ ઓગસ્ટ ૮ સ ૧૭૪૭) હસને અ લાહીન નામ ધારણ કરી તેની સાથે ‘ગઝખાલ્લી’ નો ખિતાબ જોડતા તે ‘અ લાહીન હસન ગંધુ ખાલ્લી’ નામે પ્રસિદ્ધ થયો સુનતાન ચતા જ હસને ગંધુ ખાલ્લીને દિનીથી બોલાવી લઈ તેને બદ માનપૂર્વક પોતાના દરબારમાં ગમ્મ્યો એણે કુશર્ગને ગળધાની પરી તેણે હસનાબાદ નામ પાડ્યું હસનગંધુ અગીઆગ વર્ષ ન્યાય અને સદાયરણ્યથી ગમ્ય પરી ૮ સ ૧૭૫૮માં ૧૭ વર્ષની ઉંમરે ગુજરી ગયો ધર્મની બાબતમાં હસનવાદ દુરાચરી નહોતો અમ્યાસી અલિરાઓની પેઠે તે પોતાને માથે ટાંગુ છત્ર ધારણ કરાવતો.

૨. હસનગંધુ પછીના આલ્લી મુલતાનો —હસનગંધુએ રથાપેલું આલ્લી રાજ્ય ૪ સ ૧૫૨૬ સુધી એમદરે ૧૭-૧૮ વર્ષ ચાલ્યું તેની ગાદી પર હસનવાદ પછી ક્રમ ૧૪ મુલતાન ચયા

યથેસાં સુવતાન મહંમદશાહ પહેલો બહુ દયાળુ, સદ્ગુણી અને ન્યાયી હોઈ વિદ્યા અને વિદ્વાનોનો પોષક હતો. ગુલામવંશી સુલતાન નાતિરહીનની મારફત આ આહલશી સુવતાન મહંમદશાહ પણ એક-પત્નીવત પાળનાર હતો. એના રાજ્યમાં એક વાર દુષ્કાળ પડતાં એણે ૧૦૦૦૦ પોડીઆ તૈયાર કરાવી તેમની મારફત પોતાના રાજ્યમાં બધે સરતે ફેરે ધાન્ય મળે એવી તંત્રીજ કરી હતી. મહંમદ પહેલા પછી યથેસાં સુવતાન ફિરોજની ઠાઠાઈમાં આહલશી રાજ્યનો વૈભવ છેક ટોચે પહોંચ્યો. એ સુવતાનને ધણી બાપા આવડતી હોઈ પરદેશી વિદ્વાનો સાથે તે તેમની જ બાપામા વાતચીત કરતો હતો. એણે આસપાસના રાજ્યોને હરાવી આહલશીરાજ્યનો વિસ્તાર વધાર્યો, તથા વિજયનગરના હિંદુરાજ દેવરાયને હરાવી તેની કુંવરીને પોતાની વેરે પરણાવવાની શરૂઆત કરી. રંગીલા સ્વભાવ ને લીધે ફિરોજશાહનું નામ આજ પણ મદારાષ્ટ્રમાં મશહૂર છે. ફિરોજશાહે પોતાની પાછળ અહમદશાહ વસ્તીને વારસે કરાવી તેને પોતાને હાથે જ મારીએ બેસાડ્યો, ને તે પછી દશ દિવસ રહીને તે ગુજરી ગયો. આ અહમદશાહ પડે મોટો વિદ્વાન હોઈ સાધુ લોકોને અતિશય માન આપતો હોવાથી એને ‘વસ્તી’નું ઉપનામ મળ્યું હતું. એણે વિજયનગરના રાજાને અનેક વાર હરાવી પુષ્કળ લૂંટ મેળવી, તથા વરંગુળના રાજાને હરાવી તેને ધણો મૂલક છૂટી લીધો. વરંગુળની એ સ્ત્રી વખતે અહમદશાહને લીરાની એક ખાણ મળી આવી. આ સુવતાને ‘અહમદશાહ બેદર’ નામનું શહેર વસાવ્યું, જે આગળ જતા આહલશી સુવતાનોની ગજધાની બન્યું. આ અર્વાચીન બેદરની ધરતી પર જ દમયતીના પિતા લીમકે ગજનું કુંદનપુર હતું એવી દતકથા છે. અહમદશાહ વસ્તી ઇ. સ. ૧૪૩૫માં મરણ પામ્યો. એણે વરંગુળની સ્વારી વખતે અનેક હિંદુઓને બળાત્કારે વટલાવી દક્ષિણમાં મુસલમાન ધર્મના ફેલાવો કર્યો. અહમદશાહ પછી અફલાહીન, હુમાયુન બાલીમ અને નિજમશાહ નામના સુવતાન

ચયા. ૫ઠી ઇ. સ. ૧૪૬૩ મા મહમદશાહ બીજે બેદગની આજ્ઞાથી
માઠી ૫૦ આચ્છો. એ સુલતાનની નાનપણમાં સારી મંજાળ
લેવાયાથી તે ધણો વિદ્વાન થયો. આજ્ઞાથી સુલતાનોમાં ફિરોઝશાહથી
બીજે નંબરે આ મહમદશાહ જ વિદ્વાન ગણાવતો. મહમદ ગવાન
નામના બાદશાહ અને ચનુર સુલ્તમદી વગ્ગને લીધે મહમદશાહની
દારૂદ્દીન ધણી જ મલકવી નીવડી જતાં અરેબી ઉમગવોની બહે-
ગણીથી ભોગવાઈ જઈ મહમદશાહને હાથે જ એ બાદશાહ અને
ઈમાની વગ્ગરુ ખૂન થયું. તે ૫ઠી મહમદશાહ પણ ગોઠ અને
પશ્ચાત્તાપ હતો ઇ. સ. ૧૪૮૧ મા મગ્ધુ પામ્યો આ મહમદશાહની
દારૂદ્દીન મા અનાદિદિ થઈ બપોરે દુકાળ પડ્યો, તેમાં અમ બ્ય
માણ્યો મગ્ધુ પામ્યા. પ્રસિદ્ધ મહત્ત દારૂકુન હામાજીપત કે જેણે
સગદારી દોરો લૂટાવ્યા હતા તે આ જ અમલમાં થયો હોય એમ
લાગે છે. એ મહમદશાહ ૫ઠી તેનો પુત્ર મહમદ ત્રીજે સુલતાન
થયો. તેણે ધણા વર્ષ નાન્ય હતું, પણ તે અગ્ગામાં ‘દરૂદ્દી’ અને
‘પરદેશી’ એ બે મુસલમાન પહેના ટટા બેઠક વધી ગયા, અને
તેને પશ્ચિમે એ સુલતાનની હયાતિમાં જ આ મૂળ આજ્ઞાથી નાન્યના
પાત્ર દુકાડા પડી પચ જુદા ગળ્યો ન્યવાળા; તે નીચે પ્રમાણે —

(૧) વગડની ઇમાનગાદી ઇ. સ. ૧૪૮૪

(૨) અહમદનગની નિજમગાદી ઇ. સ. ૧૪૮૮

(૩) બીજાપુરની આદિનગાદી ઇ. સ. ૧૪૮૯

* દક્ષિણમાં પ્રથમ આવેલા તેમ જ દક્ષિણમાં જન્મેલા મુસલમાનો
સુન્ની પથના હતા ત્યારે જ હિન્દીનાન્યની બડોજલાથીમાં આવેલા ધરાની-
ઓ તથા મોગડો ધણે બાને સિવા દના ચદઆતમાં તે દક્ષિણના સુન્ની
મુસલમાનો ‘દરૂદ્દી’ નામથી અને પરદેશના સિવા પથીઓ ‘પરદેશી’
નામથી જાગ્યાયા, પણ ૫ઠી વખત જતા દેશી પરદેશીના ભેદ વચર નુત્તી
બેદલા ‘દરૂદ્દી’ અને સિવા બેદલા ‘પરદેશી’ કેવાવા આજ્ઞાથી નાન્યમાં

(૪) બેરની બેરીદ્યાહી ઇ. સ. ૧૪૯૨

(૫) ગોવલકોડાની કુતુમગાહી ઇ. સ. ૧૫૧૨

એ રીતે વસ્તુતઃ સન ૧૪૯૩મા બ્રાહ્મણી ગજ્જની સત્તાનો લોપ થયો. છતાં તે પંતી પણ ચાગ નામધારી સુલતાનો થયા. છેવટે સુલતાન કરીમકુલા ઇ. સ. ૧૫૨૬મા મરણ પામતા હંસન ગાંધુએ સ્થાપેના બ્રાહ્મણીવંશનું નામ નિશાન પણ ભુલાઈ ગયું.

૩. વજીર મહમદ ગવાન—ગવાનનો જન્મ ધરાનના ગજ્જ-કુટુંબમા ઇ. સ. ૧૪૦૩મા થયો હતો. મોટો થયા પછી તે શાહ તમારપની ઇતગણમા આવી પડવાથી ધરાન છોડી વેપારીને વેજે દેશદેશાવગની મુસાફરીએ નીકળ્યો. ફરતા ફરતા ઇ. સ. ૧૪૪૫મા તે દક્ષિણના દાબોળ બંદરે ઉતર્યો, અને બ્રાહ્મણી ગજ્જમા આવ્યો. ત્યાંના વિદ્વાનોની મુલાકાત લઈ દિલ્હી જવાનો તેનો વિચાર હતો. પણ બ્રાહ્મણી સુલતાન અપાડહીન ખીજના દિલ પર એના સદગુણોની એવી તો લડી છાપ બેસી ગઈ કે તેણે એને દિલ્હી ન જવા દેતા પોતાના દરબારમા જ ગાખી લીધો તે પંતી ગવાન પાયરી દર પાયરી આગળ વધી સુલતાન મહમદશાહના વખતમા વજીરપદે પહોંચ્યો હતો. સુલતાન મહમદ શાહની યશસ્વી કારગીરી આ ગવાન વજીરને જ આભારી છે. ગવાન બ્રાહ્મણી-જન્મનો અત્યંત ઇમાની અને હુશિયાર નોકર હોઈ ન્યાય, સરકર, કેળવણી વગેરે રાજ્યના સર્વજ્ઞ ખાતામા તેણે અનેક ઉત્તમ સુધારા કર્યા હતા; એટલું જ નહિ પણ જમીનની નવેસર માપણી કરી તેણે સરકારને ભગવાના મહેસુલના દર દગવી આપ્યા હતા. એની એ મહેસુલ પદ્ધતિનો અવશેષ આજ પણ મહારાષ્ટ્રમા નજરે પડે છે. મુસલમાનોમા એના જેવો મહાન અને ડાહ્યા પુરુષ તે જમાનામા કોઈ નીપજ્યો નથી એમ કહેવાય છે તેની નિરવાર્ય બુદ્ધિ અને અનુપમ રાજ્યભક્તિ માટે તેનું નામ ઇતિહાસ-

માં અમર થયેલું છે. ડહાપણ અને રાજ્યકુશળતા ઉપરાંત તેનામાં બહાદુરી પણ તેવી જ હતી. અછત મનાતી કોઠણપટ્ટી છતી લઈ તેણે આઘણી રાજ્યમાં સારો વધારો કર્યો હતો. તે જાતે મોટા વિદ્વાન અને કવિ હોઈ અનેક વિદ્વાન નરોને એના તરફથી આશ્રય મળ્યો હતો. ગણિતમાં તેની જરોજરી કરનાર તે વખતે કોઈ નહોતો. સુલતાન મહમદશાહનો પણ એના પર પ્રુષ્ઠળ પ્રેમ હતો. એના જોવા એકનિષ્ઠ નોકર આપવા માટે પ્રજાને તેણે અનેક વાર જહોર આમાર માન્યો હતો. છતાં એ જ સુલતાનને હાથે પોતાના એ માનીતા વજરનો ધાત થયો, એ બહુ ખેદની વાત છે. વાત એમ બની કે ગવાન પરદેશી પક્ષનો હતો તેથી દક્ષણી અમીરો તેની સત્તા તોડવાને બહુ જ ઉત્સુક હતા. 'દક્ષણીઓ'ના સઘળા પ્રયત્નો નિષ્ફળ જતા છેવટે તેમણે એક કાવતરું રચ્યું. ગવાનની મહોર છાપવાનો ઓઢિઆના રાજાને સંજોગી એક બનાવટી કમળ દક્ષણીઓએ તૈયાર કર્યો, અને પછી તે કામળ સુલતાનના હાથમાં જાય તેવી યુક્તિ રચી. નીશામાં ચક્રચૂર બનેલા સુલતાનના હાથમાં એ બનાવટી કામળ જતા જ તેણે ગવાનને પોતાની રૂબરૂ બોલાવી નિર્દય રીતે મારી નખાવ્યો. એ રીતે ગવાન જેવા સ્વામીનિષ્ઠ વજરને મારી નખાવી 'રાજાઓ કાચા કાનના હોય છે' એ લોકમાન્યતા મહમદશાહે ખરી કરી બતાવી.

કોઠણની છત પછી ગવાને પોતાની બધી દોલત ગરીબોને ખેરાત કરી દીધી હતી, તેમજ દર શુક્રવારે તે છુપા વેશે શહેરમ ફરી ફરી પોતાની પાસે બેગા થયેલા પૈસા ગરીબોને વહેંચી દેતો અને કહેતો કે "આ દાન રાજાએ મોકલ્યું છે." છતાં ગવાન પાસે અઢળક દોલત છે એમ મહમદશાહનું માનવું હતું. પણ એના મૃત્યુ પછી શાહે એના ખજાનાની ખોળ કરાવી તો સઘળાના આશ્ચર્ય વચ્ચે એના મહેલમાંથી એક સૂવાની ચટ્ટાઈ અને રાંધવા સાર માટીનાં ઢોળરાં એટલું જ એની પોતાની ઇસ્કયામત તરીકે નીકળ્યું.

બાકી જે બે ખજાના નીકળ્યા તે પૈકી એક સરકારી હોઈ તેમાં ૧૫૦૦૦ ની શીલક હતી, અને બીજો ગરીબોનો ખજાનો હોઈ તેમાં ૩. ૩૦૦ ની શીલક હતી. નિશેષમાં એવું પણ માલુમ પડ્યું કે ધરાનધી પોતાની સાથે આણેલી ૩. ૪૦૦૦૦ ની રકમમાંથી તે વેપાર કરતો, અને તેમાં જે નફો થતો તેમાંથી દરરોજ બે રૂપિયા તે પોતાના ખાણા માટે અને બે રૂપિયા પોષાક વગેરે માટે ખર્ચતો. આ પ્રમાણે તેનો ખાનગી વર્તનક્રમ જાણી શકેને તેમજ ગવાનનાં શત્રુઓને બહુ અન્યથા ઉપજી શકેને પોતાના કૃત્યનો પશ્ચાત્તાપ થયો અને એ પરિતાપમાં જ તે ઝુરી ઝુરીને મરણ પામ્યો. મહામદ ગવાન ખરે જ ! એક મહા પુરુષ થઈ ગયો.

૪. બ્રાહ્મણી અમલમાં દેશની સામાન્ય સ્થિતિ:—

સમાજ બ્રાહ્મણી સુલતાનો પ્રજાને મુખ આપતા, અને હિંદુઓને ધર્મની બાગત વગરદોગડનો ત્રાસ આપતા નહોતા. છતાં પણ હિંદુઓને દરબારમાં

મેટા મેટા આધિકાર મળતા નહોતા. બ્રાહ્મણી રાજ્ય મુખ્યત્વે કશીને હિંદુઓની જ વસ્તી હતી, છતાં પશ્ચિમી, દુર્ગી, ઇરાની, મોગલ વગેરે પરદેશી લોકોની જ રાજકાજમાં ભરતી થતી. એ પરદેશી લોકોને જ રાજ્યાશ્રય અને જાગીરો મળતાં. હિંદુઓને નોકરી મળતી તો તે હલકા દરજ્જાની જ—કારકુનીની જ. વસ્તીનો મેટો ભાગ ખેતી, દુકાનદારી વગેરે ખાનગી ધંધા કરીને શાંતિપૂર્વક રહેતો. ધર્મનો પ્રતિબંધ નહિ હોવાથી બ્રાહ્મણી રાજ્યની પ્રજાને ઉત્તરનાં મુસલમાની રાજ્યોની સરખામણીમાં વધારે નિરાંત રહેતી. હિંદુ લોકોની ‘આમસંસ્થા’ અથવા ‘આમપંચાયત પદ્ધતિ’ આ બ્રાહ્મણી અમલમાં દિવસે દિવસે મજબૂત બનતી ગઈ.

બ્રાહ્મણી રાજ્યના, સમયમા પરદેશ સાથેનો વેપાર ખૂબ ખીલ્યો

હોઈ, તે ધણે ભાગે કાશ્મીરના હાથમાં હતો.

વેપાર એ વેપારી કાશ્મીરના યૂરોપનો તથા ઉત્તર અને

પશ્ચિમ એશિયાનો દરેક પ્રકારનો માલ દક્ષિણમાં લાવતા, અને દક્ષિણનો માલ તે મૂલકોમાં લઈ જતા પશ્ચિમ દિનાગ પર પોર્ટુગીઝ લોકોએ કોમીઓ ઘાલી ધીરે ધીરે પોતાનો પગદંડો જમાવવા માડ્યો હતો.

પર્ગેશી વેપારીઓએ લખેલી હકીકત પરથી જણાય છે કે બ્રાહ્મણી રાજ્યમાં વેપારની સગવડ માટે સારી સડકો હોઈ રહ્યાં હતાં.

આ રસ્તા ઉપર ચોગ લૂટારાનો ભો નહોતો. તેમજ બધાં માનવને છેટે ગામો વસેલા હોઈ સર્વ મુલક આમાદ હતો. આ ઉપરથી જણાય છે કે બ્રાહ્મણી મુનતાનોની રાજ્યવ્યવસ્થા પણ સગીન હતી એ રાજ્યમાં સઘળી કામના લોકોને શિક્ષણ મળવાની સવડ જે કે નહોતી થઈ, તોપણ મુસલમાનો માટે તેવી

વિદ્યાપણા જોવાથી તો દરેક ગામડામાં હતી ફારસી અને અબ્દી ભાષા વગરખરે શીખી શકાતી બેરની પાઠશાળા બહુ વખણાતી તત્તમ, ગાયન વગેરે ગાજ્યાશ્રવથી ખીલનારી લલિત કળાઓ પણ મૂલ્ય આપાદીમાં હતી.

વિજયનગરનું હિંદુ મહારાજ્ય

૫. ઉત્પત્તિ અને હકીકત—દેશિતાની હકીકત મુજબ વરગુળના નાચ પછી હુગ્લિંગ અને બુક્ક નામના એ રાજવંશી બાઈઓ અનાગોડીના ગળને આશ્રય આવી રહ્યા હતા. ત્યાં એને દીવાનગીરી અને ખીલને ખમ્મનચીના બોદા મળ્યાથી તેઓ થોડા જ સમયમાં નામામ્મિત થયા તે પછી અનાગોડીના રાજ્યએ મુલ તાન મહમદ તખલખના એ- બડખોગ બત્રીબને આશ્રય આપ્યાથી મુલતાને અનાગોડી પર ચગાઈ કી તે ગળ્યને તોડયુ, અને ત્યાં મનેક નામના મુગાને મૂક્યો એ રીતે અનાગોડી રાજ્યનો નાચ થવાથી હુરિહર અને મુકે માવવાચાર્ય ઉર્ફે વિદ્યારણ્ય નામના એક વિદ્વાન સાધુના હસ્તે જઈને તુંગભદ્રા નદીને તીરે, રામાયણમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી કિરિક્કા નગરીના ખણિર પાસે એક નવીન શહેર

૧૭ મું સોળમા સૈકાનાં બીજાં સ્વતંત્ર રાજ્યો. - ૧૭૩

વસાબું. અને તેનું નામ વિજયનગર પાડ્યું. ઇ. સ. ૧૩૩૫. આણી તરફ મલિકથી અનાગોંડીનો જંદોબસ્ત રખાયો નહિ. તેથી મુલતાને છેવટે હુરિહરને ત્યાંનો માંડલિક રાજ બનાવી બુદ્ધને તેનો દીવાન નીમ્યો, ઇ. સ. ૧૩૪૪. એ રીતે વિજયનગરના રાજ્યની શરૂઆત થઈ. આગળ જતાં તે દક્ષિણાંત હિન્દુસ્તાનનું જન્મદેસ્ત મહારાજ્ય થઈ પડ્યું, અને એણે જસો વર્ષ લગી મુસલમાનોને કૃષ્ણા નદી ઓળંગતા ખાળ્યા. એ રાજ્યને દક્ષિણના બ્રાહ્મણી મુલતાનો સાથે સતત લડાઈઓ થવા કરતી, અને તેમાં મોટે ભાગે વિજયનગરને જ ખમવું પડતું હતું એ બ્રાહ્મણી સંસ્કૃતના ભાગલા પડ્યા પછી તો વિજયનગરની જ સરસાઈ થઈ હતી.

વિજયનગરની ગાદી પર ત્રણ રાજવંશો થયા. પહેલો વંશ હુરિહર અને બુદ્ધનો ઇ. સ. ૧૪૬૦ સુધી ચાલ્યો. એ વંશમાં દેવરાય પહેલો નામનો રાજ પંદરમા સૈકાના પ્રારંભમાં થયો. તેણે બ્રાહ્મણી હકુમતમાં આવેલા મુદ્દગળના એક સોનીની બુખસુરત છોકરી પર મોહ પામી તેને બગાટકારે હરી લાવવાનો યત્ન કર્યો. તેથી બ્રાહ્મણી મુલતાને ક્રોધે બરાહ તેના પર ચડાઈ કરીને તેને હરાવ્યો, અને તેની રાજકુંવરીને પોતાની વેરે પરણાવવાની ફરજ પાડી. આ પહેલા વચના રાજ નબળા પડતા (વશપાક્ષરાયની કારકીર્દીમાં નરસિંહરાય નામનો સરદાર રાજગાદી પોતાના વંશમાં લઈ ગયો.

આ બીજો વંશ 'નરસિંહ વંશ' તરીકે ઓળખાય છે. એ વંશ જોકે ચાલ્યો તો ઠેઠ લગી, પણ છેલ્લા બે રાજ્યોને મરાઠી રાજ્યના પેશ્વાઓની માફક તમના પ્રધાનોએ છેક જ સત્તાહીન કરી સંઘળી રાજસત્તા પોતાને હાથ કરી લીધી હતી. તેથી એ પ્રધાનોનો વંશ તે ત્રીજો વંશ કહેવાયો.

નરસિંહ વંશમાં કૃષ્ણદેવગય નામનો રાજ બહુ પરાક્રમી થઈ ગયો. વિજયનગરના રાજ્યોમાં એ જ સૌથી મહાન ગણાય છે. એણે

દખખણનાં મુસલમાની રાજ્યો પર સહે બેસાડી બીજાપુરના આદિલ-
શાહ પર મોટી કતોર મેળવી હતી. વિજયનગરની એ જીતથી મુસ-
લમાની રાજ્યો હરબડી ગયાં, ત્યારે વિજયનગરવાળા ગર્વથી કુલાહ
ગયા. ગર્વમાં ને ગર્વમાં કૃષ્ણદેવરાયે આદિલશાહનું ઘણું અપમાન
કર્યું, તેથી મુસલમાનો અત્યંત ચીડનાયા.

કૃષ્ણદેવરાય ઇ. સ. ૧૫૩૦માં મરણ પામતાં તેનો બાપ અમરુત
રાય ગાદીએ બેઠો પણ તે તદ્દન બીકણ હોઇ રાજ્ય ચલાવવા માટે
બીલકુલ નાલાયક હતો. તેથી રંગરાય ઉર્ફે તિરમાપા નામના પ્રધાન-
ના હાથમાં સધળી રાજસત્તા ગઇ. રંગરાય પછી તેના ત્રણ પુત્ર
રામરાય, તિરમલ અને વ્યંકટાદ્રિએ એકસાથે કારભાર કર્યો.
છેલ્લો રાજ સદાશિવરાય તો લગભગ ડેહીની સ્થિતિમાં હતો. આમ
જતાં કાગળ પત્રોમાં તેનું નામ ચાલતું અને વર્ષમાં એક દિવસ
ત્રણે પ્રધાનમાઇએ તેને મુજરો કરી આવતા. બ્રાહ્મણી રાજ્યોના
કુસંપનો લાભ લઇ રામરાયે તેમના પર પોતાનું સર્વોપરીપણું ઠેકરી
બેસાડ્યું હતું. પણ આખરે તેના ઉદ્ધત વર્તનથી કંટાળી જઇ
દખખણના પાંચે મુસલમાની રાજ્યોએ સંપ કર્યો, અને તાલિકોટની
પ્રસિદ્ધ લડાઇમાં તેનો તથા વિજયનગરના મદારાજ્યનો નાશ કર્યો,
ઇ. સ. ૧૫૬૫.

૬. માધવાચાર્ય ઉર્ફે વિદ્યારણ્ય અને સાયણાચાર્ય:-
એ બંને મહાપુરુષ બાઇએ ઇ. સ. ના ચૌદમા સદામા થઇ ગયા.
એમના પિતાનું નામ માયણ અને માતાનું નામ શ્રીમતિ હતું.
તેઓ બંને સમર્થ વિદ્વાનો હોઇ તેમણે અનેક ગ્રંથો રચ્યા છે,
જેમાના કેટલાક તો આજ પણ પ્રમાણ્યૂત મનાય છે. માધવની ઉત્તમ
વિદ્વત્તાને લીધે એને વિદ્યારણ્યનો કલ્કાજ મળ્યો હતો; એટલું જ
નહિ પણ મુંગેરી મંદના શંકરાચાર્ય તરીકે પણ એની સુદૃષ્ટી થઇ
હતી. તેવામાં મુસલમાનોએ શુબેદીમંદનો નાશ કીધાથી માધવનો
ધર્મોપમાનનો જુસ્સો જાગૃત થયો, અને તેણે દુરિહર તથા બુદ્ધ

નામના રાજવીરોને ઉચ્ચેરી વિજયનગરના હિંદુ રાજ્યની સ્થાપના કરાવી ચંદ્રગુપ્તના ચાણક્ય જેવા આ માધવાચાર્યે અનેક વર્ષ લગી વિજયનગરનું પ્રધાનવરદ કરી એ રાજ્યની કીર્તિ અને વિસ્તાર ખૂબ વધાર્યો તે પછી ૬૦ વર્ષની ઉંમરે તેમણે સન્યાસ લઈ આનંદતીર્થ નામ ધારણ કર્યું, અને શ્રી રામાનુજચાર્યના વિશ્લેષ સંપ્રદાયના કેટલાક સિદ્ધાંતોમાં સુધારો વધારો કરી મધ્યસંપ્રદાય ચલાવીને દક્ષિણમાંના જૈન ધર્મનું જોર તોડ્યું. ધર્મ, નીતિ, તત્ત્વજ્ઞાન, ન્યાય, વ્યાકરણ, વૈદક વગેરે અનેક વિષયો પર એમણે પુષ્કળ ઓળખ હોવા છતાં, જેમાંના કેટલાકમાં એમણે પોતાના નાનાભાઈ સાયણાચાર્યની મદદ લીધી હતી એ ઓળખ પૈકી પારાશરમાધવ, માધવનિદાન, રાકરદિગ્વિજય, પચદશી વગેરે તો આજ પણ પ્રસિદ્ધ છે. માધવાચાર્યે પોતાના ઓળખાણ અને નકલો કરાવી તેમાંની કેટલીક જમીન માં દટાવી હતી તે પૈકી કેટલીક નકલો કર્નલ કૉલિન મેન્ડેન્ઝી નામના ગૃહમંત્રે ૪ સ ૧૮૧૧માં મળ્યો પાસે ખોદાવી કઢાવી હતી. માધવાચાર્યે ૮૦ વર્ષની ઉંમરે પૃથ્વીરાજના દેહત્યાગ કર્યો.

માધવાચાર્ય પછી સાયણાચાર્યે પણ વિજયનગરનું પ્રધાનવરદ લાભો વખત ભોગની સારો યશ મેળવ્યો. વેદ ઉપર લખેલ સાયણાચાર્યનું ભાષ્ય આજ પણ પ્રમાણભૂત મનાય છે.

ધર્મ અને રાજ્યસંત્તાને પરસ્પર સહાયભૂત બનાવવા માટે આ બે વિદ્વાન મુતસદી બાદમાંના નામ હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં ખાસ યાદ ગણવા જેવા છે. સત્તરમ સૈકામાં ચલેલા શિવાજી મહારાજે પણ એમનું જ અનુકરણ કર્યું લાગે છે.

૭ વિજયનગરનો વૈભવ — પદરમાં સૈકામાં આગેલા બધા પરચેરી મુસાફરોએ વિજયનગરની બહોળલાલીના જ્વાલંત લખ્યા.

* મધ્ય સંપ્રદાયના પ્રવર્ધક માધવાચાર્યે હર્ષે મધવાચાર્ય અને આ માધવાચાર્ય બંને હતા, એમ કેટલાકનું માનવ છે.

છે. તેમાં વેનિસના નિકોલામાંડ્રી અને ઇરાનના અમુદુર :
 વચ્ચે મુખ્ય છે. એ વચ્ચેના પરથી જણાય છે કે વન
 શહેર એક હંચા હુંગ્રી તલેટ્ટીમાં વચ્ચે દોષ તેનો ઉત્તર
 લંબાઈ ૧૨ માઈલ અને પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળાઈ ૧૦ માઈલ
 શહેરને શરત સાત કોટ હોઈ તેમની બીજી તરફ પર્વતની દારો
 હંચી હતી, અને તેની આશુઆણુ હંડી ખીણો આવેલી
 નમરમાં ભવ્ય મહેલો, મુંદર દેવાલયો, ઉત્તમ પાઠશાળાઓ
 મોટા મોટાં હાટ ને બાગબગીચાની શોભા અવર્ણનીય હતી.
 વાટે નગરજનોને પાણી પૂરું પાડવાની ગોઠવણ હોઈ હામ હામ
 ધવારા અને નળની ટાંછીઓ જોનારને છક ટની દેતા. વિજયન
 સર્વ પ્રકારના વેપારની બારે ધમાલ હોઈ અવેરાતના વેપાર
 તેની ખાન ખ્યાલિ હતી. વિજયનગરના રાજ્યમાં હીરાની
 મોટી ખાણો હતી અને તેમાંથી સધળા જગતને હીરા પૂરા
 હતા. હીરાની એવી મોટી ખાણો પૃથ્વી પર તે વખતે ખીજે
 ઠેકાણે નહોતી. દેવાલયોમાં તેમજ સરદાર અને અન્ય ગૃહસ્થ
 ધરમાં અપાર સંપત્તિ એટલી થઈ હતી. મહાનવમીના વા
 ઉત્સવ પ્રસંગે એ સધળી દોલત બહાર નીકળતી, જે જોઈ પર
 સોડો દિંદુમુદ બની જતા. કેટલીના જણાવ્યા પ્રમાણે રાજની
 નાતમાં ૧૨૦૦૦ સ્ત્રીઓ ખડેપગે તૈયાર રહેતી, તેમાંની ચાર હ
 રાજની સ્વારી સાથે પગે ચલતી, ચાર હજાર રસોઈખાનામાં ર
 થોડા પર સ્વાધી કરતી, અને બાકીની ચાર હજાર જનનાખાન
 સેવામાં રહી બહાર નીકળતી વખતે પાલખીમાં બેસતી.

છાતહાસકાર દેરિસ્તો લખે છે કે “વિજયનગરના રાય
 સત્તા ધ્રુ હાણી સુલતાન કરતાં ઘણી જ મોટી હતી. સધળું દક્ષિણ
 હિંદ અને એાદીઆ સુદ્ધા સધળો પૂર્વ કિનારો તેમના તાબા
 હોઈ ગોવા વગેરે અનેક બદરો તેમના કબજામાં હતાં માંગલોર
 તેમનો એક મોટો દરિયાઈ કાર્યલો રહેતા હતા, ને તેની ધાકે સીસો

૧૮ મું તુર્ક-પઠાણ અમલમાં દેશની સ્થિતિ ૧૭૭

તેનાસરીમ વગેરે સ્થળોના વહીવટો મુશ્કેલીવાળા નજરાણાં લઈને રામની પાસે આવતા હતા.”

અર્થાત્ કે વિજયનગર મહારાજ્યનાં વૈભવ અને કીર્તિ અત્યંત ધમ દતાં, એમાં તો જરૂરે શક નહિ.

પ્રકરણ ૧૮ મું

તુર્ક-પઠાણ અમલમાં દેશની સ્થિતિ

૧. રાજ્ય-અવસ્થા:—મુસલમાની અમલના આ કાળમાં રાજ્ય-અવસ્થાનું કોઈ ચોક્કસ ધોરણ દેરેલું નહોતું. સામાન્ય રીતે સમગ્ર જા સુલતાનોનો અમલ આપખુદ હતો. માત્ર પોતાનું ખૂન થવાની ડિંવા બાંધેલું યદ્યપ રાજ્ય જતું રહેવાની ધાર્તી સિવાય તેમની એ આપખુદી પર બીજો કોઈ જ પ્રકારનો અંકુશ નહોતો. રાજ્યકર્તાઓના સ્વભાવ અને લહેર ઉપર પ્રજાનાં સુખ-દુઃખનો સંપૂર્ણ આધાર રહેલો હોવાથી રાજ્યકારોનાર કાળમાં સુખરૂપ તો બીજી ક્ષણે દુઃખરૂપ થઈ પડતો. એકાદા અમલમાં રાજ્યચક્ર આખા દેશમાં ફરી વળતું, તો બીજાની કાંઈકીઈમાં જ એટલો સંકોચ પામી જતું કે તેની આગલી નિશાની મળવી મુશ્કેલ થઈ પડતી. એકંદરે એ સમયના મુસલમાની રાજ્યોને ટકી રહેવા માટે લશ્કરી બળ સિવાય બીજો કોઈ જાતનો આધાર નહોતો. રાજ્યકર્તાઓ દોડોની મુલાકાત લેવામાં આજસ કરતા નહિ, પોતે

ધર્મ કામ કરતા, અને કુરાનના નિયમો મુજબ વર્તીને રૈયતની ખુશ અંતર જોતા. ન્યાયના કામ માટે કુગન બહેલા કાજીઓની ગોઠવણ થતી. આરંભના મુસલમાનો ધર્મગ્રન્થો ભરેલા હોવાથી તેમણે હિંદુઓના કાયદા માન્યા નહિ. ધર્મશાસ્ત્રનો ઉપયોગ બહુ બહુ તો મિલકતનો વારન ઠરાવવા વગેરે પ્રશ્નોમાં તાણી તુસીને થતો. અમુક સુધનાન ન્યાયી હતા એમ કહેવાનો અર્થ એટલો જ કે તે સગાસંબંધીની સરમ રાખ્યા વગર કુગનના કાયદા મુજબ નિષ્પક્ષ પાતપણે વતતો. રાજ્યકારભારમાં હિંદુઓ નો ખીલકુલ હાથ નહોતો, કારણ કે કારકુની અને એવી હલકા નોકરી તિવાણ માન અને અધિકારવાળી જગાઓ તેમને મળતી જ નહિ જાણ્યા વેરે સધળા જ સુલતાનોએ વસલ કર્યો લાગે છે. મહેસુલ ધાન્યને બદલે નાણામાં લેવાનો રિવાજ મુસલમાનોએ દાખલ કર્યો મોટા શહેરોમાં પોલીસ અને કોટવાળોની નીમણુક થતી, પણ ગામડાઓના રક્ષણ અને બંદોસ્તતનું કામ તો સ્થાનિક ગ્રામપંચાયતો દ્વારા જ થતું. સરકારના ઉપયોગ માટે ઘોડેસ્વાર તેમજ પેદલ ટપાલની સવડ કરવામાં આવી હતી. જાહેર કેળવણી માટે પાઠશાળાઓ સ્થપાઈ હતી, પણ તેમાં અરબી અને ફારસી ભાષા જ શીખવાતી હોવાથી સામાન્ય રૈયતને તે ઉપયોગની નહોતી. ધણા સુધનાનો વિદ્યાના આશ્રયદાતા હતા એમ કહ્યું છે, તેનો અર્થ એટલો જ કે સિરિયા, અરબસ્તાન, ઈરાન વગેરે દેશોમાંથી આવેલા અનેક વિદ્વાનોને તે સુધનાનો તરફથી આશ્રય મળતો. પરંતુ એવા વિદ્વાનોને હાથે દેશોપયોગી કંઈ કામ થવાનું જણાતું નથી.

૨. લોકસ્થિતિ:—તેરમા, ચૌદમા અને પંદરમા સૈકામાં, યુરોપની પેઠે હિન્દુસ્તાનની રાજ્યત્રવચ્ચા પણ એકંદર રીતે અણુડ અને ભુલભી હતી ઝડપી મુસલમાનોને હાથે દેવાલયો અને મુર્તિઓ તૂટવાના તથા લૂંટરાઈ વગેરેના અનેક નહિ છાજવા જોમ ગુનાવ બન્યા, છતાં કેટલીક જગ્યાઓમાં તે પહેલેથી રાજ્યકર્તાઓ તરફથી

હિંદુઓને બીજકુલ ઉપદ્રવ થો નહોતો. હિંદુઓની પ્રાચીન 'ગ્રામ-પંચાયત' પદ્ધતિ જેમની તેમ ચાલુ રહી હતી. પ્રત્યેક ગામ પોતાની હદમાં એક નાના મરખા પ્રજામત્તાક રાજ્ય જેવું હતું. રાજ્યતંત્રમાં વારંવાર થતી ઉચ્ચપાયેની અક્ષર રાજધાનીને અને બહુ બહુ તો મોટાં શહેરોને પહોંચતી. ગામડામાં પસંદી જે વગ્તીના વહેવારને હતી આય આચતી નહિ. 'જાણ્યા વેરો અને સરકારી મહેસુલ કાર્યા એટલે આપણો સગ્કાર સાથેનો સંબંધ પૂરો થયો' એમ સદા ગામડાવાસીઓને લાગતું. પોતાનું સંરક્ષણ પોને કરી લેવાનાં શક્તિ તથા પોતાની ફરિયાદોનો નિકાલ પોતાની 'ગ્રામપંચાયત' મારફત કરાવી લેવાની રીતિનીવિ લોકોમાં હતી. મુસલમાનોને અમલ ગમે તેટલો જુલમી હશે, છતાં પણ લોકો પોતાના કામની વ્યવસ્થા પોને જ રાખે, એમાં જે એક પ્રકારની અમૂલ્ય સ્વતંત્રતા રહેલી છે તેવી સ્વતંત્રતાની લહેજ ન લોકોને તે કાળમાં અખંડિત મળ્યા કરી હતી. દાદા કોઈ જુલમી ગમ ગામનાં ગામ લૂંટી બાળી ઉડાડ કરતો એ ખરું, તથાપિ એની આખા દેશને હાનિ પહોંચતી નહિ. અર્થાત્ કે એ 'ગ્રામસંસ્થાઓ' નહિ થઈ જવાથી હાલમાં ફરના ગામડાનાં ખુશુમા રહેનાર માણુમને પણ પોતાના જાનમાલની સલામતી અને ન્યાય માટે કેવળ સગ્કાર પર જ આધાર રાખવાની જે જુરી દેવ પડી છે અને તેથી જે નિર્માલ્યતા આવી છે તેવી સ્થિતિ નિદાન તે વખતમાં નહોતી.

બીજા જે એક બામતમાં હિંદુઓની સ્વતંત્રતા કાયમ રહી હતી તે વિદ્યાશિક્ષણની બાબતમાં. ઠેકાણે ઠેકાણે હિંદુઓની જે વિદ્યાપીઠો હતી, તેમની તરફથી પ્રજાના શિક્ષણનું કામ સારી રીતે થતું હતું. સરકાર અને પ્રાકૃત ગ્રંથો રચવાનું કામ પહેલાની પેઠે જ આ કાળમાં ચાલુ હતું. કારીગરી અને ઉદ્યોગ ધંધો પહેલાની પેઠે જ હિંદુઓના હાથમાં હતો. ઉલટું મુસલમાનો મોજ-શોખી થતા મવાથી કારીગરીને એક પ્રકારનું ક્ષેત્ર જ મળતું ગયું, જેતી અને તેને લગતા સર્વ ધંધા હિંદુઓ કરતાં અંદરોથી

ચાલતા વેપારની લાવલટજલ હિંદુઓના જ હાથમાં હતી, અને વહાણોનેા ધંધેા પણ તેમના જ હાથમાં હતો. તેમાં મુસલમાન રાજ્યકર્તાઓએ સ્વાર્થદષ્ટિ દી રાખેલી નથી. દેશમાં દેદોદાણે શાબે ચાલતી હોઇ તેના પર તૈયાર થતું વિવિધ તરેહનું ઉંચી જાતનું કાપડ દેશને પૂરું પડવા ઉપરાંત જથ્થાબંધ દેશવર ખાતે નિકાસ થતું અને તેની પૂરોપ અને ઓશિયાનાં જળરોમાં હોસે હોસે ખપત થતી હતી. પ્રસંગોપાત્ લૂંટકાટના પ્રસંગ જનતા, પરંતુ રાજ્યકર્તાઓએ હિંદુસ્તાનમાં જ કામમનો વસવાટ કરેલો હોવાથી એ લૂંટનો પૈસો પણ દેશમાં જ રહેતો અને દેશમાં જ ખર્ચાતો. અર્થાત્ કે ખાધાપીધાની અને પહેરવાઓઢવાની જાગતમાં તે વખતે કોઇને કુખ નહોતું.

૩. ધાર્મિક સ્થળવર્ગો:—આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે શૈવ અને વૈષ્ણવ સંપ્રદાયો જ આ સમયમાં પણ જનસમૂહના સામાન્ય ધર્મો હતા. ગામ અને કૃષ્ણની ભક્તિ લાખેા લોકોમાં પ્રસરી બહુ લોકપ્રિય બની હતી. ઇ. સ.ના ૧૨ થી ૧૫ મા સૈકાના અરસામાં શામનુજાયાર્થ, આધવાયાર્થ, રામાનંદ, ચૈતન્ય અને વલ્લભાયાર્થ જેવા ધુરંધર આચાર્યોએ એક પછી એક પેદા થઈ ભક્તિમાર્ગના વિવિધ મતો રચાયા. તેને લઈ વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનો દેશભરમાં પ્રચાર થયો. હિંદુ મુસલમાનોના સહવાસની પરસ્પર અસર નીપજી તે બંનેને માટે સામાન્ય ધર્મ નીપજવવાના પ્રયત્નો પણ એ જ અરસામાં થયા. એવા પ્રયત્ન કરનારામાં કબીર, ન્યાનક અને દાદુ મુખ્ય હતા.

૪. શ્રીરામાનુજાયાર્થ:—વૈષ્ણવ ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા આચાર્યોમાં શ્રીરામાનુજ પહેલા આચાર્ય ગણાય છે. એ મહા-પુરુષનો જન્મ ઇ. સ. ૧૧૧૯ માં થયાનું જણાય છે. એમનું જન્મ-સ્થાન દ્રાવિડ દેશનું શ્રી પેનમુતુર—ભૂનપુરી નામનું ગામ હોઇ તેમના પિતાનું નામ કેશવાચાર્ય અને માતાનું નામ કાન્તિમતી હતું. યજ્ઞોપવીત પછી પોતાના મામાને ઘેર રહી તેમણે વેદશાસ્ત્રોનો

અભ્યાસ શરૂ કર્યો, અને ચોથ સમયમાં તેમાં પારંગત થઈ તેઓ મહા વિદ્વાન થયા. તે પછી તેમણે પોતાના ગામમાં એક આંગળીના ઝાડ તળે આસન જમાવી કેટલોક વખત શ્રીરામચંદ્રની ઉપાસના કરી, અને અનુભવને અંતે સંસારસુખની તીવ્ર ઇચ્છાવાળા જીતાસુ જીવોતું સદા દશરથભક્તિ તરફ વાળવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. તે માટે તેમણે વેદ અને ઉપનિષદનો કંઈક મૂળ આધાર લઈ જનપ્રિય લાગે એવી ઉપાસના તથા ભક્તિનો મનોરંજક વિશિષ્ટાદૈત સંપ્રદાય ચલાવ્યો. શૈવમાર્ગની સામે માયું ઉઠાવીને તેમણે કહ્યું કે "વિષ્ણુ એ જગતનું આદિકારણ અને સર્વસ્વદાર એક અદિતીય બ્રહ્મ છે." ધણા શૈવમાર્ગીઓ વિષ્ણુ પંથમાં દાખલ થયા અને તેમનો સંપ્રદાય ધીમે ધીમે વધવા લાગ્યો. તેવામાં દલિયના ચોલ રાજાના જીવમથી તેમને મહેસુર નાસી જવું પડ્યું. ત્યારના રાજાની કુંવરીને બૂન વળગ્યું હતું, તે તેમણે કાઢવાથી રાજાએ ખુશ થઈ તેમનો વિષ્ણુ માર્ગ અંગીકાર કર્યો. તે પછી શ્રીરામાનુજાયે પર્વટણું કરી પોતાના સંપ્રદાયનો પ્રચાર કર્યો. પચાસ વર્ષની ઉંમરે તેમણે સંન્યાસ લઈ ભજન મનનમાં બાંધીતું આયુષ્ય ગાળ્યું. તેમના સિધ્ધે તેમને શેષનો અવતાર માને છે. તેમની આજેકુંજ ધાતુની મૂર્તિ કરીને તેમના મઠમાં રાખવામાં આવી છે. આ સંપ્રદાયના મૂળ ૭૦૦ મઠ હતા, પણ હાલ તેમાંની માત્ર ચાર જ ગાદી કાયમ છે. એક ગાદી તાદીરમાં તેનું નામ તિંગળ છે. બીજી ગાદી ગંગતા ગામમાં છે. ત્રીજી અડોમળી મઠમાં વડમળ નામે છે, અને ચોથી ગાદી રેવાસામા છે. રામાનુજ સંપ્રદાયને 'શ્રી' સંપ્રદાય પણ કહે છે. એ સંપ્રદાયમાં સાધુઓ તેમ જ ગૃહસ્થીઓ બંને પ્રકારના લોક હોય છે. એ મતવાળાઓ કપાળમાં 'શ્રી' આકારનું તિલક કરે છે, તે ગોપીચંદન વગેરે વાપરે છે. સાધુઓ દંડકમંડળ રાખતા નથી.

શ્રીરામાનુજાયે વ્યાસસૂત્રબાધ્ય, ગીતાબાધ્ય, વિષ્ણુસહસ્રનામ ઇત્યાદિ અનેક સારા ગ્રંથો રચ્યા છે.

૫. રામાનંદ — આ મહાપુરુષ ઇસ્તીસનના પદગમા સૈનના આરબમા થક મવા તેઓ શ્રીરામાનુજ ગ્વામીની મા'ના પાચમા આચાર્ય હતા. તેમણે પુગણ. ન્યાય, અને યોગશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમણે વિષ્ણુના સાતમા અવતાર શ્રીગમયદ્રષ્ટીની પ્રતિમાપૂજા તાપત્ત કરી. તેમનો મુખ્ય મઠ કંચીમા હતો. પણ તેમા પડી ન રહેતા તેમણે દેડદેશ ફરીને પોતાનો પથ ફેનાવ્યો એમના મનનો પ્રયાગ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમા થયો. યે એમણે હિંદી ભાષામા અનેક ગ્રંથો લખ્યા છે, અને તેમા રામ, સીતા, લક્ષ્મણ અને હનુમાનનો મહિમા થયો. વર્ણવ્યો છે રામાનંદ પોતાના મુખ્ય માર શિષ્યો ઠગ્યા હતા. તેજવા બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિય નહોતા, પણ નીચ વર્ણના રાની પુરો હતા તેઓમા એક ચમાર અને બીજો હળમ રાતિનો હતો, અને ત્રીજો જે સર્વથી વધારે પ્રખ્યાત થયો છે તે (કમીર) સળીનો ઇમારો દહેવાતો હતો. અર્થાત્ કે રામાનંદ સ્વામીએ હિંદુ હિંદુ વ એનો ઉચ્ચતીયનો ભેદ તોડવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. આ રમનંદી સપ્રદાયમા તુલસીદાસ મહા પ્રતાપી પુરુષ થયા તેમણે રામા છત્રું હિંદીમા વર્ણન કરી દર્શન દાડનો મહિમા વધાર્યો એ 'તુલસીકૃત ગમાલણ' આજ પણ હજારો લોકો હોસે વાચે છે.

૬. શ્રીચતન્યસ્વામી — આ મહાપુરુષનો જન્મ ઇ સ. ૧૪૦૪મા બંગાળના નવદ્વીપ અથવા નદીઆ ગામમા બ્રાહ્મણ રાતિમા થયો હતો. એમના પિતાનું નામ જગન્નાથ ત્રિશ્ર અને માતાનું નામ શુચિ હતું ચૈતન્ય સ્વામીનું મૂળ નામ વિષ્ણુભો હોય છે. લાડમા તેમને 'નિમાઈ' પણ કહેતા વળી તેઓ શરીરે ગૌર વર્ણના હતા, તેથી લોકો તેમને 'ગૌરમ' પણ કહેતા હતા નવદ્વીપની પ્રખ્યાત વિદ્યાપીઠમા વામ્દેવ સાર્વજનિક નામના ગુરુની પાસે વિદ્યાભ્યાસ પૂરો કરીને તેમણે વિલક્ષણ બુદ્ધિ અને જલદર્શાપણું મેળવ્યું હતું શરૂઆતમા તેઓ વેદાન્તી હતા. પણ પિતૃશ્રાદ્ધ માટે એકવર

તેમને ગણાવવાનું થયું. ત્યાં ઇશ્વરપુરી નામના એક સાધુના સંમતી તેમણે ચિત્ત ભક્તિમાર્ગે ત-૪ કર્યું. અને તેઓ દરિદ્રીતાન અને ઉપાસનામાં તથા જન-ન્યા. નિત્ય ભાગવતનો પાઠ કરવાનો તેમનો નિયમ હતો. ‘નાતજ્ઞત કે કોમના ભેદ વગર સર્વ કોઈ મનુષ્યને પ્રભુની ભક્તિ કરવનો સમાન અધિકાર હોઈ સર્વ કોઈ ભક્તિથી સરખા શુદ્ધ થાય છે’ એવો એમનો મન હતો. વીસ વરસની ઉંમરે તેમણે સંસારનો ત્યાગ કરીને પોતાના એ ઉદાર મતનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો. કાશી, જગન્નાથ, રામેશ્વર હત્યાદિ સર્વ ઠેકાણે ફરી તેમણે ઉપદેશ કર્યો અને અનેક શિષ્યો મેળવ્યા. કેટલાક પઠાણોને પણ એમણે દીક્ષા આપેલી હોવાથી ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં તેઓ ‘પઠાણ ગોસાઈ’ નામે પ્રસિદ્ધ થયા. શ્રીચૈતન્યસ્વામી અત્યંત માનુભક્ત હતા. સંન્યાસ લીધા પછી પણ તેઓ માતૃસ્નેહના બંધનને તોડી શક્યા નહોતા. ચૈતન્ય પંથમાં પ્રત્યેક જાતના માણસો હોઈ બંધાયા અને ઓઢિઆમાં તેનો સારો પ્રચાર થયેલો છે. એ પંથમાં પંચલેલા તથા કુંવારા માને શૃદ્ધશાસ્ત્રી અને ત્યાગી ભેદ દાખલ થઈ શકે છે. છેલ્લી અવસ્થામાં શ્રીચૈતન્યસ્વામી પ્રભુચિંતનમાં એવા તો આસક્ત થઈ ગયા હતા કે તેમણે મન ખીન્ને કથાય જતું નહોતું. કોઈ કોઈ વાર તો તેઓ દેહભાન હેઠ જ ભૂલી જઈ માણની માદક આશ્વસ્થ કરતા. એવી સ્થિતિમાં એકવાર વસંત ઋતુની પૂર્ણિમાની સાંજની સમુદ્રના રણમાં પાણી પર પથરાઈ હતી તે જોઈ તેમને ‘કલિદીના કાળા નીરમાં શ્રીકૃષ્ણ જળક્રીડા કરી રહ્યા છે’ એવો ભાવ પ્રગટ્યો, અને એ ભાવના આવેશમાં દેહભાન ભૂલી તેમણે એકદમ દરિયામાં પડી મેલ્યું. તેમને કૃપતા જોઈ એક માલીએ પોતાની જાળ વડી તેમને કિનારે કાઢ્યા, પણ તેમને ચૈતન્ય ન આવી તે ન આવી. એ રીતે શ્રીચૈતન્યસ્વામી પોતાની અચેતન અવસ્થામાં ૮૦ વર્ષની ઉંમરે સ્વધર્મ સિધ્ધાવ્યા. ચૈતન્ય સ્વામી ઇશ્વરનો અવતાર મનાઈ ‘ગૌરામ પ્રભુ’ નામે પ્રખ્યાત છે.

૯. શ્રીવલ્લભ ચર્ચ — આ મહાપુરુષનો જન્મ સવત ૧૫૩૫ના વૈશાખ સુ ૧૧ ને ત્રિમે ચંપા સ્થમા થયો હતો તેઓ રાને તૈયમી બ્રાહ્મણ હોઇ તેમના પિતાનું નામ લક્ષ્મણમટ અને માતાનું નામ ઇંદ્રમાગાડ હતું શ્રીવલ્લભાચાર્ય મયપણથી જ તીક્ષ્ણ બુદ્ધિના ચર્ચા અને કૃત્સાદી હતા અગિઆગ વર્ષની વયે િદ્યાભ્યાસ પૂરો કરી તેઓ વિજયનગરના કૃષ્ણદેવગાયના દરબારમાં ગયા ત્યાં રમત અને વખત પડ્યો વિદ્યા આપનો હતો તેમાં શ્રી વલ્લભે રમત મતરાળાઓને જીતી વખત મતનું સમર્થન માર્થી કૃષ્ણ દેવરાયે તેમના રિષ્ટ સ્વામીની અસન ગાદી ને ધણા વખતથી ખલી પડી ગઈ હતી તે સોડી ત્યાંથી તેઓ આચાર્યપદને પામ્યા, અને ગોસ્વામી અથવા ગોમાઇજી કહેવાયા એમણે રામાનુજ, મધ્વાચાર્ય વગેરેના વેળુર સપ્રદાયોને ઉતારી પાડી શુદ્ધાદૈત નામનો પુરિમાર્ગ ચલાયો એ મર્ગ કુચ, કાચિ વાડ અને ગુજગનમાં સારો ફેનાયના હોઈ વાણીઆ, બાગીયા, હુદાણા વગેરે નાતોનાં તે એ કુળધર્મ જનરા પામ્યો છે શ્રીવલ્લભાચાર્ય વેદનું બ્રાહ્મ કરી વેદાત ઉપર ટીકા વગેરેના અને પ્રયોગ રચ્યા છે, જે બધાનું એક લાખ સ્તોત્રનું પૂરું કહેવાય છે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ સવત ૧૫૮૭ના આષાઢ સુદ ૩ ને દિવસે કાલીધામમાં હનુમાન પાટ ઉપર બાવન વર્ષની ઉંમરે લીના વિસ્તારી એમના પત્ની એમના પુત્ર શ્રી વિઠ્ઠલનાથજીના વખતમાં પુણિસપ્રદાય સરો હેલાયો હાલ એ માર્ગની સાત ગદી હોઈ મુખ્ય ગાદી મેરાડમાં શ્રીનાથજીની છે

૮. કળીંગ — આ સિદ્ધ પુરુષનો જન્મ કયા, ક્યારે અને કઈ સ્થાતિમાં થયો દનો એ વિષે અને મન છે છતાં એટલું તો નક્કી છે તેઓ વલ્લભજીને ઘેર રહી કૃષ્ણ હતા અને સિંદર લોદીના વખતમાં હવાત હતા તેઓ શ્રીગમાનદના સિધ્ધ હોઈ તેમણે અદ્વૈત પ્રભુના બક્ષિમાર્ગમાં વિદ્યુસલ્લભાને એમને કરવાને મહાન આદર્શ કહ્યો પોતાના એ હવાત મતના સમર્થનમાં તેમણે પોતાનું

નામ જોડેલાં અને પગે દિંદીમા જોડ્યાં, અને ગોતાના સદાચરણ તથા અટલ વિશ્વાસથી અનેક દિંદુ મુસલમાનોનાં દિલ છતી લઈ તેમને પોતાના શિષ્ય બનાવ્યા. બમવાને નગરિલં મહેતાનું રૂપ લઈ અનેક વાર તેમની બીડ બાઝાની વાનો આપણા શુઝગતમાં આણે છે, તેવી જ વાતો કુખીગજના સંબંધમાં પણ ચાલે છે.

કમીરગ્જો દુપર છે કે “હિંદુઓના પંમેશ્વર છે તે જ મુસલમાનોનો અપ્પા છે. તેનું સર્વમય નામ અંતર્યામી છે. પગે તેને મુસલમાનના અની નામે બળે કે હિંદુના રામ નામે બળે હિંદુના દેશની નમ્રી (કાશી) પૂર્વમાં છે, મુસલમાનોના અલ્લાનું શહેર (મક્કા) પશ્ચિમમાં છે. પગે તમારું પોતાનું હૃદય તપાસો, કેમકે મુસલમાન અને હિંદુ બંનેના પંમેશ્વર તેમાં છે.” કમીરગ્જ મોટા આત્મશાની હતા, એવું તેમના બજન કીર્તનો વગેરે દુપરથી જાણ્યું મ છે. કુખીગજના સર્વ હિપરોનો સમગ્ર કાશીના કમીરગ્જોગમાં સાચી રાખેનો છે કમીરપથને માનવાવાળાની સંખ્યા દખખણ, મધ્ય હિંદ અને શુઝરાતમાં મોટા પ્રમણમાં મળી આવે છે. એ કુખીગપથીઓ એક બીજાને મળે છે ત્યારે પરસ્પર ‘સતનામ, સત સાહેબ, અયવા અદંગી સાહેબ’ છત્પાદિ કહે છે. જેમ બીજા મદિરામાં હાડીઓ વગેરે લટકાવવામાં આવે છે, તેમ કમીરપંથના મોઠામાં શાહમૃગના ઘણા લટકાવેના હોય છે; તે હિપરથી જાણી શકાય છે કે તે કમીર પથનો મંડ છે કુખીગજ સમાધિસ્થ થતા તેમના શબ માટે તેમના હિંદુ અને મુસલમાન શિષ્યો વચ્ચે તકરાર હતી. તેવામાં તેમના શરીર પરની પિઝોડી ખસેડી લેતા તેમના અર્ધ શરીરને ઠેકાણે તુલસી અને અર્ધને ઠેકાણે મરવો દેખાયો ! તુલસી ને લઈ જઈ કાશીના રાગ વીરસિંહે બાળી અને તેની રાખ ત્યાંના કમીરગ્જોને નાખે સ્થળે દહી. મુસલમાન શિષ્યોએ મરવાને સેક ગોરખપુર નજીક મગર નામે ગામમાં દાટ્યો અને તેના પર કબર

સ્થાન મનાય છે. બરુચ પામે આવેલો કમીરવડ પણ કમીરજીની માદગીરી તાજી ગણે છે.

૬. ગુરો બાબા નાનકે — સીખ ધર્મના સ્થપનાર આ મહા પુરુષ શીરામચંદજીના પુત્ર લવના વંશજ હોઈ લાહોરની દક્ષિણે ૧૦ માહલ પર આવેલા 'કાના કુચાન' ગામમાં ઈ. સ ૧૪૮૮માં જન્મ્યા હતા. એમના પિત્ર શ્રીનું નામ કુંજુવેદી. નાનકે નાની ઉંમરમાં મહિત અને દારૂસી લાવતું જ્ઞાન અલ્પ સમયમાં મેળવ્યું હતું. પણ સંસારી ખટપટમાં તેમનું મન ઝાઝું લાગતું નહોતું એક વાર તેમના પિતાએ તેમને ૪૦ રૂપિયા આપીને મીઠાનો વેપાર કરવા સાર એક જાટ સાથે પગપાળ મોકલ્યા. રસ્તે જતા તેમને સાધુઓનું એક ઝુંડ મળ્યું. તેમની વાતચીત પરથી તેમના મન પર ઉડી અસર થઈ અને પેતાની પાસેના ૪૦ રૂપિયાનું સીધું સામાન લાંબીને સાધુઓને ભોજન કરાવ્યું, ને પછી પોતે ખાલી હાથે ઘેર આવ્યા તેમના પિત્રને આથી મહા ક્રોધ હત્યજ થયો અને તેમને ગારવા લીધા, પણ એક બહી જમીનદારે વચમાં પડીને તેમને મુક્તિ આપી જે સ્થળે નાનકે સાધુઓને જમાડ્યા તે સ્થળ આજ પણ 'ખરા સૈદા' (એટલે કે ખરા લાભ) નામે ઓળખાય છે. નાનકેની પશ્ચત્તની પણ ઇચ્છા નહોતી, છતાં પણ સગા સબધીઓના અતિશય આગ્રહથી તેમણે મુનક્ષત્રી નામની કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું હતું. તેનાથી તેમને બે પુત્ર થયા બાદ તેમણે સંસારનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ લીધો. બાબા નાનકે જીવનનીમાં જ હિંદુ અને મુસલમાન ધર્મના સર્વ સામ્યનિષ્ઠ થયેલા અભ્યાસ કરી તેમના મુગતરનો બાણી લઈ રતા તેને પરિણામે ધર્મ સબધી તેમનો મત બહુ ઉદાર અને નિમજ જન્મો હતો. વહેમોથી બરેલા લૌકિક ક્રિયાકાંડ ઉપર તેમને કંટાળો હોવાનું હતું. સંન્યાસ લીધા પછી તેઓ શરત શરત અરમસ્તાન પહોંચ્યા હતા ત્યાંના શરીરોની રીત

રસમ પણ તેમને પસંદ પડી નહિ; તેમાં પણ બહેમનું જોર જણાયું. તેથી તેઓએ સ્વદેશ પાછા ફરતાં જ પોતાનો સંન્યાસીનો વેશ ઓડી દીધો, અને ધરાવતી નદીને કાંઠે કીર્તિપુરા નામની ધર્મશાળા બાંધી પોતાનો મન ફેલાવવા માંડ્યો. એ મતની સઘળી વાત ગુરુ ગોવિંદજીએ જાણેલા. આદિયોગમાં વહુવેલી છે. બાળા નાનક કહેતા કે “મૂર્તિપૂજા અસત્ય છે, ઈશ્વર અવતાર લેતા નથી. ઈશ્વર એક છે, અનેક નથી. પ્રાણીની કાયા ગોવિંદનું મકાન છે, તેથી જીવહિંસા ન કરવી. ગુરુની આજ્ઞા એ જ ઈશ્વર આજ્ઞા. ગુરુનો જાણેલો મંથ એ જ વેદ. જુદી જુદી જાનોમાં અને જુદા જુદા મતમાં જુદા યજ્ઞ રહેલું હીક નથી. સંસારવૈરાગ્ય અને સંન્યાસ ધર્મની ખાસ જરૂર નથી. સાધુઓ અને આત્મનિષ્ઠ ગૃહસ્થો બંને ઈશ્વરની આગળ સરખા છે. જોનું હૃદય ચિંતવે છે તેજ સાચો હિંદુ, અને જોનું જીવન પવિત્ર છે તે જ ખરો મુસલમાન.” એ મતનો પ્રસાર પ્રથમ પંજાબના મજબૂત પણ સરળ સ્વભાવના હિંદુઓમાં થયો. પત્રી ધીરે ધીરે મુસલમાનો પણ એ મતમાં આવવા લાગ્યા. તેથી તે એક જુદો જ સંપ્રદાય થઈ પડ્યો. એ સંપ્રદાય તે જ આજનો શીખ ધર્મ. એને નાનકપંથ પણ કહેવામાં આવે છે. એ પંથમાં જાતિભેદ નથી. તેથી ગમે તે જાતનાને શિષ્ય (શાખ) કરવામાં હચ્ચત નથી. એ રીતે બાળા નાનક પોતાના આત્મમળ વડે અને સ્વપગાકમથી પંજાબના બહાદુર લોકોને પોતાના નવા પંથમાં દાખલ કરી ૭૦ વર્ષની વયે દેવલોક પામ્યા.

શીખ સમાજનો એ દેવતા થઈ ગયાને આજે પોણાચાર સેકાં થઈ ગયાં, છતાં હજી સુધી તે શીખોના હૃદયમાં મિરાજમાન છે. શીખો પોતાના એ પ્રભુનું નામ સાબળતાં જ હર્ષધેલા થઈ જાય છે. તેઓ તેની શ્રદ્ધાપૂર્વક ભક્તિ કરે છે. મુમલમાનો હંજરત મકંમદ પેગંબર સાહેબના પવિત્ર નામને માટે જોટલા મગરૂર છે, તેટલા જ શીખો પોતાના પ્રભુ બાળા નાનકના પવિત્ર નામને માટે પણ મગરૂર

છે. જન્મતમા ન્યા સુધી રહીખ ધર્મ કાયમ રહેશે, ત્યાં સુધી બાબા નાનકેનું નામ દેદી બુલાશે નહિ

૧૮. દાદુ — જીમનો જન્મ અમદાવાદ શહેરમાં ૪ સ ૧૫૪૪ માં થયો હતો. તેઓ પ્રથમ મ કૃ સ્વામીના વિષ્ણુ દત્તા પછી તેમને વેદાનનું પથાર્થ જ્ઞાન થવા બાદ તેમણે યોગ, દત્તાત્રેય નાથ, ગોસાધ અને કુંભીર ધર્મેશ્વરના સ પ્રદાવના મૂળત્વેને લઈ ધ્વજસ્થાન પર પોતાનો શુદ્ધ પથ ચલાવેો એ પથન માનનારા દાદુપથી કહેવાય છે. તેમનો એવો મત છે કે ' નિગકાર જ્યોતિસ્વરૂપ પરમેશ્વરને માનવો, તથા આપણો અત્મા જ પરમેશ્વર છે, બીજો કોઈ નથી તેની જ્યોતિ નું વ્યવહારનાથી જન્મ મરણ ટળે છે સય, યોગ બ્યાસ, એકાત વાસ, દેહમ્થ અને પવિત્રતાથી મોક્ષનો લાભ થાય છે " આત્માની ઝોળખ સાથે દાદુજીએ કેટલાક મથો રચ્યા છે

દાદુજીને મુદરદાસ નામના ગાની વિષ્ણુ દત્તા તેમણે 'સુંદર વિદ્યાસ' તથા 'જ્ઞાન સાગર' નામના પ્રખ્યાત મથો રચ્યા છે.

પ્રકરણ ૧૯ મું

ઉપસંહાર

૧. હિંદુ મુસલમાનોની એક બીજા પર થયેલી અસર — મુસલમાનોએ હિંદુસ્તાન દેશ જીત્યો, છતાં હિંદુઓનો જ્યાં પ્રકારનો સુધારો તેમનાથી નાશ કરી ચકાચો નહિ બીજા દેશોમાં જેમ રાજ્યના ફેલાવા સાથે મુસલમાનો ધર્મનો ફેલાવો પણ

કરી શક્યા, તેમ હિંદુસ્તાનમાં થઈ શક્યું નહિ અલગત કેટલાકને બળાતકારે વટાળીને મુસલમાન કરવામાં આયા, અને કેટલાક ખાન પાન ને માનની લાયકથી ગજી ખુશીથી વટાવ્યા; છતાં એકદરે તો હિંદુધર્મની અભેદ દીવાલ જેમની તેમ અખડિત રહી. હિંદુઓનાં યજ્ઞયાગ અને જાહેર જાના ઠાઠ બધ પડય, છતાં એથી તેમનો ધર્મ કંઈ હુખ્યો નહિ. મુસલમાની અમલમાં હિંદુઓ પરની અસરમાં 'પડોશીનું બળે તો છે બળે, મારું સત્ત્વ મત રહેજો' એવી પોતપોતાનું સાચવી બેસી રહેવાની સ્વાર્થાં બુદ્ધિ તથા 'વાણીઆ મૂઠ નીચી તો નીચી' અને 'ધોલ મારી તો કે ધૂળ ફડી ગઈ' એમ કહી મુજે મોઢે અત્યાચાર ખમી રહેવાની અનિષ્ટ જતિ—એ બે મુખ્ય રહેવાય. વળી, શીખ, કમીગંધ, દાદુપંથ વગેરે મૂર્તિપૂજા અને જાતિભેદના બહિષ્કારવાળા પયો, તેમજ રામાનંદ, ચતન્ય, વલ્લભ વગેરેના વૈષ્ણવ પયોમાં પણ ઉચ્ચનીચની ભારનાની અવગણના—એ પણ ઇસ્લામી ધર્મની હિંદુ ધર્મ પર થયેલી અસર ગણી શકાય.

હિંદુઓની બાહ્ય શક્તિ ઉપર મુસલમાનોની સત્તાનો અમલ થયો. તથાપિ સામાજિક, નૈતિક અને વ્યાવહારિક બાગતોમાં તો હિંદુઓએ જ મુસલમાનોને દગાવી દીધા. વ્યવહારની પ્રત્યેક બાગત હિંદુઓના હાથમાં હતી. હિંદુઓની મદદ સિવાય મુસલમાનોને ચાલ્યું નહિ. ધર્મ સંબંધમાં પણ હિંદુઓની છાપ મુસલમાનો ઉપર બેઠેલી છે. અરબસ્તાનમાં મુસલમાનોના જે મૂળ ધર્મ સરકાર દત્તા, તે પૈકી અહિં પોણા બાગ નાશ પામીને તેમને જદને હિંદુઓના સમારબના ઠાઠ તેમણે સ્વીકારેલા છે. ફકીર ઓલીઆઓની પૂજા, પીરોની બાધા આખડી વગેરે અનેક બાગનો મુસલમાનોએ હિંદુઓ પાસેથી લીધી છે. મરનારની પાઠળ કરવામાં આવતા ઉત્સવો અને ઉગ્ગેસો જદલ શરીયતમાં ખાસ મના નથી, તેપણુ તે પ્રસંગે વતી કેટલીક બાગતોમાં હિંદુ રીતરિવાજની છાયા સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. વળી મરનારની કબરો પર અતિ ખર્ચ કરી તેને મેલક જનાવવી

હિંદી મરનારું નામ યાદમાર જનાવરા તેના પર સુંદર રાજા
 કે મક્કન બાપવા, એ હરિલાભમા અચગા (નક મોખર્ય)
 મનાવેલું હોઈ નિંદ છે ત્યારે તેથી ઉલટું આપણે અહિં તાલ
 મહેલથી માંડી નાના મોટા અનેક બ-દ દાર રાજા અને મક્કરા હસ્તી
 ધરાવે છે સાત્તથ કે મુમલમાનોએ નિંદુસ્તાન પર જજરા ધસારા કરીને
 પોતાની રાજ્યમતા ગ્રાપી, છતાં મુસલમાની છાપ આર્થમુધા છા
 ઉપર ખેડી નહિ ઉલટું મુમલમાનોને જ હિંદુ લોકોએ ધણે અશે
 પોતાના જેવા બનાયા. યુગથીજન મુખારણા મુસલમાનોની સુખા-સુ
 કરતા ઉતરતા પ્રમારની હોવાથી યુરોપમા જેવી મુસલમાનોએ
 પોતાની છાપ બેસાડી, તેવી છાપ હિંદુસ્તાનમા બેસાડી ચકામ
 તેમ નહોતું

૨. વટલેલા હિંદુઓએ ભાગ્યેતો ભાગ—હિંદુસ્તાનમાના
 ધણાખરા મુસલમાનો મૂળના હિંદુ હેઠળ પછગા વટલાઈને મુસલ
 માન થયેલા છે અરમાન અમલમા જે ટોળામંત્ર મુસલમાનો આ
 દેશમા બહારથી આવેલા, તે ધણે ભાગે તુર્કી અને પઝાણ હોઈ
 તેમની સાથે ઝાઝી સ્ત્રીઓ આવેલી નહેતી તેથી એ બહારથી
 આવેલાઓએ આ દેશની સ્ત્રીઓ ધણે ભાગે મેળવી હતી તેમનથી
 જે પ્રભુ યજ્ઞ તેને હિંદુ ધર્મમા સ્થાન નહિ મળ્યાથી અનાયાસે
 જ મુમલમાનોની સખ્યામા ઉમેરો થયો આમ આપણુશીથી
 વટલેલા અથવા જોડણુપમથી વટલેલા મુસલમાનો ૫ ધર્મમા
 મયા પડી પોતાના પહેવાના ધર્મનો નાશ દેવા માટે
 વિશેષ આગ્રહી બની હિંદુસ્તાનને વિશેષ નસહર્તા થઈ પડ્યા
 હતા દાખના તરીકે ગુજરાતનો મુજહ્દશાહ, કંભીરના મુજ્જાન
 'ખુલિયકન' નો પ્રધાન વગેરે વટલના નકોને હિંદુ લોકોના દોષ
 અને રહેણી કરચીનું પૂંપૂં ચા. હોવાથી તે માહિતીનો લાભ
 તેમણે છતનારા સરદારે ન અપ્યો દવાચરે નો નાશ કરીને ત્યાની
 સપતિનું હરણ કરવાના દામમા મુસલમાનોને આ વટ લા હિંદુના જ

વિશેષ ઉપયોગી થયા હતા. અમુક મુક્ત કરતાં લઘાઇમાં હિંદુઓને। પરાજય થશે, એમ મુસલમાનો વટલાવતા હિંદુઓથી જાણતા. લઘાઇ ચાલતાં વચ્ચે ગાય લાવીને ઉભી કરી; ગાયનું લોહી. માંસ નાખીને હિંદુઓના કૂવા વટલાવતા વગેરે યુક્તિઓ મુસલમાનો આ હિંદુઓ દ્વારા જ જાણતા. પરધર્મી લોકોને ગુદ્દ કરીને પોતાના ધર્મનાં લેવાની છૂઃ હિંદુ ધર્મ સ્વીકારેલી નહિ હોવાથી દેશને કેટલું નુકસાન પહોંચ્યું છે, તે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે.

મુસલમાનોના રાજ્યવિસ્તારનું ધણું ખર્ચ કામ પશુ આ વટલેલા લોકોથી જ થયેલું છે. ખીલજ સુલતાનોની અર્ધ ઉપરાંત જીતો મયેક કંકુર અને ખુશરને જ આખારી હતી. ગુજરાતનો મુજશરશાહ, તેમજ શ્રી હાથી રાજ્યભાષી કલાં ચેલ. ૫ મુસલમાની રાજ્યોના સ્થાપનારા બહુધા વટલેલા હિંદુઓ કે તેમના વંશજ હતા. મુસલમાનોને આ દેશમાં ઉપગાઓપરી સંપૂર્ણ જય મળતો જોઇને દેશના ધણા કાયંકુચળ પુરોને એમ લાગતું કે મુસલમાની ધર્મમાં કામ જાડુ ભૂરેયો છે. તેમને એમ લાગતા માંડ્યું કે હિંદુ ધર્મ હલકો હોવાથી હિંદુ લોકોથી પરાક્રમ થતાં નથી. અને તેથી તેઓએ રાજપુતોથી દરલામનો અંગીકાર કર્યો. વચ્ચે મહમુદખાન, ખંઝાળાને જીતમણ, સિંધના મુમરાવંશી જામરાજ, ખરાજનો રામ હુરદત અને તેના ૧૦૦૦૦ સાધાઓ વગેરે આ પ્રકારના દાખલા છે.

૩. ધાર્મિક અત્યાચારો મટે કરેલામ જવાબદાર ગણાય ખરો? :-ઈસ્લામને માથે સાધાગણ રીને એવો નામ મુકવામાં આવે છે કે તેના અનુમાયીઓ પંધર્મીઓને જાણકારે પોતાના ધર્મમાં લેવાના કામને ધર્મનું કાર્ય લેખેડે, અને તેમ કરતા પંધર્મીઓ પર અનેક પ્રકારનો જુલમ ગુજારે છે. ખર્ચે જોતાં કુરાને સરીખમાં તો ઠેકાણે ઠેકાણે એવાં વચન આવે છે કે "ખરા મુસલીમની દરજ્જા, તો પર-

ધર્મની સમજણી સમજણી સાચો માર્ગ જતાવવની છે, જો તે સમજો તો ઠીક, નહિ સમજો તો અલ્લાહ તેને જોષ્ઠ લેશે ” આ ઉપરથી સમજાવે કે પોતાના ધર્મમાં વટનાવના માટે પરધર્મીઓ પર જુલમ કરવો એવું હુકમત મુકમદ સાહેબનું ફરમાન નથી, એટલું જ નહિ પરંતુ તેમનું પેતાનું જીવન પણ એ વાતને ખોળી પાડે છે. હુકમત સાહેબે ઇશ્વરનું દર્શન મેળવીને ખાલી જાણીતી પાસે મનની વાત જાહેર કરી ત્યારે તરવાર ક્યા હતી ? તેમના કાકા અને પિત્રાઇ બાઇએ ઈસ્લામ સ્વીકાર્યો ત્યારે અને તે પછી મહામા તેમના સિંધોની સખ્યા ધારેધારે વધવા લાગી ત્યારે તરવાર ક્યા હતી ? હુકમત સાહેબનો વધ કરવા આવેલા ઉમર* અને

અમે મહાનો વીર હતો મહમદ સાહેબને જાન લેના માટે કુરેશી લોકો એ તેને જંગલોને મોઢી આપ્યા તે મહમદ સાહેબના મુમત પર જતો હતો, તેવાના રસ્તે એક જાણે એને ટોક્યો કે ‘ ક્યા જાઓ છો ? ’ ઉમરે કહ્યું કે ‘ મહમદને મારવા ’ તે ઉપર પેલા રાખસે કહ્યું કે “ મહમદને મારવા પહેલા જરા વપાસ કરી આવો કે વમારા જેવ બનેલી કથા ધર્મ માળે છે ” તે ઉપરથી ઉમર પોતાની બેનને ઘેર આપ્યો, અને જુએછે તો તે ૬ પછી કુરાન વાચવા લગા આપી કોયે બરાકરે ઉમરે પોતાના બેનની ને જમીન પર દોગી પડ્યો અને તેના પર ચઢી બેસી તેને મારી નાખવા તરવાર વમામી તે વખત ઉમરની બેને અપવં દિ મતપૂર્વક કહ્યું કે “ હા, હા, અમે એક ખુદાને માનનારા સાચા ઇસ્લામી છીએ સાચા ઇસ્લામી તરીકે એક ખુદાને સબારતા અમારા પ્રાણ અમે ખુશીથી અ િશ્તું ” ઉમરની બેનના આ વચનોમાં કંઈ એવો ચમત્કાર હતો કે ઉમર એકદમ દત્તવીર્ય બની ગયો અને તેની તરવાર છૂટી બોયપર પડી તે પછી ઉમરે આજીજીપૂર્વક બેન પાસે કુરાન લીધું, અને તેમાનો એક ફકરો વાચવા જ તેની આખો ખુશી મહ અને તે તે જ પછીએ પોતાના મનથી ઈસ્લામી બન્યો. પછી તે ધોમે પચદ્દે મહમદ સાહેબના મહાન પર આપ્યો અને મહમદ સાહેબને ચરણે નચી કલમાની લીલા લીધી એ જ ઉમર આજળ જતા ખલિફ બન્યા.

હાર્યાએ પોતાના ખૂની વિચારો છોડી ઈશ્વામને અગીકાર્યો ત્યારે તરવાર ક્યા હતી ? તેમજ મીનાના લોકોએ અર્ધી રાત્રે તેમની પાંગે ઈશ્વામની અમોઘ દીક્ષા લીધી ત્યારે પણ તરવાર ક્યા હતી ? કેવળ વિશ્વાસના બળથી જ બળવાન ચાલે મુસલમાન ધર્મના વિજય વાવરો સર્વે જક્યો છે ખરી વાત છે કે મહાના લોકો-તરસ્યા હુમનેને વશ કર્યા માટે મહમદ સાહેબે પોતાના શિષ્યોને હથિયાર મળ્યા હતા, પણ તે સ્વસ્થ પૂરતા જ ઇસ્લામ નહિ સ્વીકારવા માટે મહમદ સાહેબે કોઈની કતલ કરાવી નહોતી. વળી મહમદ સાહેબ પોતે જો કે હરકતની સંદારી લેતા હતા, છતાં પેગંમર થયા પછી તેમણે પોતે કદી હથિયાર વાપરું નહોતું. હાથ-મા હાથેલા શત્રુઓ પ્રત્યે પણ તેઓ કદી નિબુંડ વ્યવહાર ન ગણતા સદા દયામાન અને ઉચ્ચ વિવેક દર્શાવતા હતા. એવા ધણાક પ્રસંગે તેમનું મહત્ત્વ જોઈને તેમના શત્રુઓ બહુ અભયથી પામતા. અલમત તલાગના બંને તેઓ ગંભીર હતતા, કારણકે બુદ્ધિવાદ અને શક્તિના પરસ્પર આશંગ વગર કોઈ પણ ધર્મ લૂણો જ થઈ રહે છે. ધર્મપ્રચારકના હાથમા ગંભીરતા હોય, કિંવા તેને સમર્થ ગંભીરતા મળે તો જ નવા ધર્મનું ગ્રંથ થઈ તેની જમાવટ થાય છે. એવા ધર્મ અગ્રોકના આશ્રયથી અને ખ્રીસ્તિધર્મ રોમન બાદ શાહીના આશ્રયથી જ ખીલ્યા હતા. આમના ઇસ્લામીઓ મૂલક

તમે એક દીરંગ જુવાન હતો કીરશી લોકો અને ઈસ્લામીઓ વચ્ચેના એ-લડાઈને પ્રસંગે મહમદ સાહેબ એ જાડ તો ચૂતા હતા તે વખતે આ હાર્યા એ એ તરવાર તાણી તેમના અંગ પર ધર્યા અને બોલ્યા 'મહમદ, જોવ, હવે તને માર બચાવે એમ છે' મહમદ સાહેબે કહ્યું 'હા, ખુદા' આ શબ્દો એવા તો અત્યંત વિશ્વાસથી ઉચ્ચારાયા હતા કે તેના પ્રત્યાવધી હાર્યાની તરવાર ક્યાની ક્યા જઈ પડી પછી મહમદ સાહેબે તે તરવાર હાથમા લઈ હાર્યાને પૂછ્યું 'જોવ હાર્યા, હવે તને બચાવનાર 'હા' છે ?' હાર્યા બિચારો અર્ધજાગૃત થઈ ગયો, અને મહમદ સાહેબના તેજથી અભય તેમને ચરતે નગરો

હતતા, પણ તે દેશમાં વસતી પ્રજાઓ પર ધર્મની બાંધતમ લુલ્લમ નહોતી ગુમરતા. રાજપુત્રીથી મુસલમાન યનારને તેઓ પોતાના નેટલા જ અધિકાર અને હક્ક આપતા, બાકીનાઓ પાસે 'જાણ્યા' કર લઈ તેમને પોતપોતાનો ધર્મ પાળવાની છૂટ આપતા. મહંમદ સાહેબ પોતે આ પ્રમાણે કરતા હતા, એટલું જ નહિ પણ તેમના પછી થયેલા ખલિફાઓએ પણ એ જ નીતિ ચાલુ રાખી હતી. ખલિફા હારન-અલ-રઘીદના દરબારમાં હિંદુ પંડિતો હતા, અને ખલિફા મામુને સર્વને પોતપોતાનો ધર્મ પાળવાની છૂટ આપી હતી; એ વાત ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે.

દેશનો કારભાર નેણે હાથમાં લીધો હોય તેને લગાઇઓ તો કરી જ પડે, પણ તેની બધી લગાઇઓ લોકોને બળાકારે ઇસ્લામમાં લાવવા માટે દરવામાં આવી હતી એવું માનવા દરજ્જા નથી. અલ-ખત રાજ્ય અમલથી રવાબાલિક રીતે રાજ્યકર્તાઓના ધર્મનો પ્રચાર પ્રજામાં થાય તથા સમાન બંધુભાવની ઇસ્લામની ખુબીથી ઘણા લોકો ઇસ્લામને સ્વીકારવા લલચાય, એ કંઈ બળાકારનું પરિણામ કહેવાય નહિ. કેટલાક મુસલમાન રાજ્યકર્તાઓએ આ બામનમાં લુલ્લમ ક્યોં હશે, પણ તે તેમનું અંગન કાર્ય છે. ઇસ્લામ ધર્મ તેને માટે જવાબદાર ગણી શકાય નહિ. સૌથી પહેલા અને ખગ સંસ્કારી મુસલમાનો તો આરબ જ હતા, અને એ આરબો-ને હાથે એવા ધર્મગ્રસ્તી કામ બાગ્યે જ થયાં છે. આપણા દેશમાં આરબો રાજ્યકર્તા તરીકે આવ્યા જ નથી; તુર્ક, પરાણ અને મોગલો જ આવ્યા છે. એ ત્રણે જાતિના લોકો આરબો પછી ઘણી લાગી મુસ્લિમ મુતવમાન થયવા હોઈ તેમના કરતા ઓછા સંસ્કારી હતા, એ વાત ઇતિહાસનો મુમલમાની ઇતિહાસ યાખનારે ખૂબની જોઈએ નહિ.

જાણ્યાવેશ-એકાદ મલકની છત પછી મુસલમાનો ત્યાંની પરધર્મી પ્રજાપર અંરક્ષણ નિમિત્તે જ કાયમનો કર બેસાડતા તે

પ્રતિદાસમા 'જાજીવાવેર'ના નામથી ઓળખાય છે દરસાલ દરેક આસામીને સોનાનો એક દિનાર આપવો પડે. બ્રાહ્મણો પાસેથી કે રકન લેવામા આવતી, ત્યારે સાધુ, નિરાશિન અને શુભામ લોકોને એ દુગ્ધાથી સમૂળગા બાતલ કરવામા આવતા, અમુક દેવ છતાં પછી મુસલમાન લોકો ત્યાંની પ્રજા આગળ બે દરખાસ્ત મેવતા (૧) કાતો મુસલમાની ધર્મ સ્વીકારી મુસલમાનોના તમામ હક્કો મેળવો, કિવા (૨) જાજીવાવેર આપી 'યન' તરીકેની ચાત છદ્મી શુભરો, આ પ્રમાણે કર બરનાગને પછીથી કોઇ જાતની દનકાત કરવામા આવતી નહિ. એ કરની ઉપજમાથી તેમના સરકારી અને મુલેહ સાચવવાનો બદોગસ્ત થતો સિવિયાના ખ્રીસ્તિઓએ જાજીવાવેર આપનાનો કમ્બાથી તેમને જરાયે હેંગન ન કરતા તેમના દેવો અને તેમને લગના પસાળતા જેમના તેમ આગમ અલિશઓએ ચાલના દીધા હતા. સિધનો આરમ અમલ પશુ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. ઈંગન દેવ છતાં ત્યાંના વતનીઓએ કરનામ ધર્મ કમ્બાથી તેમને મુસલમાનોના સધળા જ હક્ક પ્રાપ્ત થયા હતા.

એ 'જાજીવાવેર' પરધર્મીઓને, અલગત, દુસલ્ય લાગતો, પરંતુ નેઓ ખીજ દેગો જીને છે, તેમને જતાયતી પ્રજા પર પોતાની સત્તા અને ધાક ખેમાડરા સાર, દેગના સન્નેગો સુખમ, કોઈ ને કોઈ યુક્તિ કામે લગાડરી પડે છે મગહાઓની ચોચ અને સરદેશમુખીની યોજના એવા જ હેતુથી થઈ હતી, તેમજ અંગ્રેજ સરકારે હથિયાગમધીનો કાયદો લાગુ કર્યો છે, તે પશુ એ જ હેતુથી અર્થાત્ જાજીવાવેરાની મૂળ કલ્પના પરધર્મીઓ યત્ને દેવ કે કરતાની લાગણીથી કિવા તેમને નાહકના દહવાની દાનતથી અસ્તિત્વમા આવી નહોતી કેટલાક ધર્માધ રાજ્યકર્તાઓને હાથે એનો દુરપયોગ થઈ લોકો ઉપર જુનમ થયા હશે તેની ના નહિ, પણ તેનો મૂળ હેતુ તો ઉપર જણાયા પ્રમાણેનો હતો, એ વિસંગુ બોધએ નહિ.